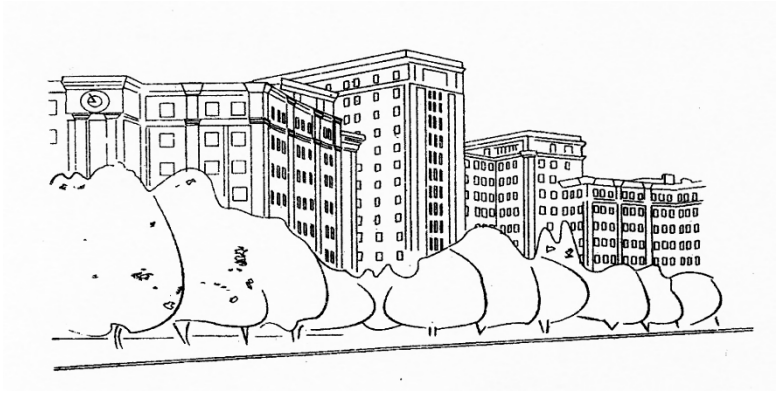
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Студентське наукове товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
65-ї міжнародної наукової конференції
20 квітня 2012 р.

Харків 2012

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Студентське наукове товариство

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
65-ї міжнародної наукової конференції
20 квітня 2012 р.

Харків 2012

УДК 9(063)
ББК 63я431
К 21

Затверджено до друку вченою радою історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 3 від 16 березня 2012 р.)

Редакційна колегія:

канд.іст наук, доцент	Д. В. Миколенко (головний редактор)
канд. іст. наук, доцент	М. З. Бердута
доктор іст. наук, професор	Ю. П. Волосник
канд. іст. наук, доцент	А. М. Домановський
канд. іст. наук, доцент	Д. В. Журавльов
канд. іст. наук, доцент	В. Ю. Іващенко
канд. іст. наук, доцент	А. І. Йолкін
канд. іст. наук, доцент	В. О. Куліков
канд. іст. наук, доцент	С. Д. Литовченко
канд. іст. наук , доцент	В. С. Майстренко
канд. іст. наук	К. В. Мизгін
доктор іст. наук, професор	С. О. Наумов
канд. іст. наук, доцент	О. Г. Павлова
канд. іст. наук, доцент	Л. Ю. Посохова
канд. іст. наук, доцент	О. А. Ручинська
канд. іст. наук, доцент	О. Л. Рябченко
канд. іст. наук, доцент	С. Ю. Страшнюк
канд. іст. наук, доцент	О. І. Тумаков

Адреса редакційної колегії:
Україна, 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: sntistfak@gmail.com; web: http://www-history.univer.kharkov.ua/

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 65-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 20 квітня 2012 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 445 с.

Збірник складається з тез доповідей 65-ї міжнародної конференції молодих учених «Каразінські читання**.** Тематика статей репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І

АРХЕОЛОГІЯ

Питання про релігію алан на основі археологічного дослідження Верхньосалтівського катакомбного могильника

Барановський Дмитро
Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: 17baranov@mail.ru

На сьогоднішній день немає однозначної думки щодо релігійних вірувань алан. На територію України іраномовні племена прийшли з Північного Кавказу VII – VIII ст., їхньою відмінною рисою був катакомбний обряд поховання. Дослідження поховальних пам'ятників дають можливість зробити деякі висновки про духовний світ цих племен. Не зважаючи на те, що достатньо велика кількість робіт присвячена вивченню салтівської культури, проблема релігійних вірувань в сучасній історіографії висвітлена слабо. Серед науковців немає одностайної думки. На основі археологічного матеріалу з'являються все нові гіпотези. Це обумовлює актуальність даної проблеми. Крім того, даний матеріал потребує переосмислення та узагальнення. В зв'язку з цим наукова новизна заключається в тому, що вперше виконане узагальнення та систематизація різних гіпотез відносно релігійних вірувань алан.

Історіографічну базу складають публікації матеріалів дослідження катакомбного могильника Мокра Балка Г. Є. Афанасьєва, а також роботи В. С. Аксьонова, який протягом довгого часу керує дослідженнями Верхньосалтівського катакомбного могильника. Крім того В. С. Фльоров і С. О. Плетньова також висловили свої думки щодо цього питання на основі матеріалів Маяцького і Дмитрівського могильника відповідно. Особливе значення має монографія В. Б. Ковалевської «Кавказ и аланы. Века и народы». Яка присвячена особливостям побуту і частково – духовному світу алан. Крім цього, варто згадати М. І. Михайлова, котрий вивчав релігійні вірування західноаланських племен V – IX ст. на основі даних письмових джерел. Джерельна база головним чином представлена звітами про археологічні дослідження Верхньосалтівського могильника (В. С. Аксьнов). А також археологічні звіти В. К. Міхеєва. Також поряд з археологічними в роботі використовуються письмові візантійські джерела, які містять спогади про аланів та їх співпрацю з Візантією, що може в деякій мірі свідчити про розповсюдження християнства серед представників салтівської культури.

В ході написання роботи було встановлено, що при археологічних досліджень катакомбних могильників салтівської культури було виявлено ряд зооморфних і солярних амулетів, бубонців, бляшок, «шумлячи» підвісок (в літературі існує думка, що з їхньою допомогою вовни відганяли злих духів). Крім того, могильних камерах зафіксована органічна підстилка, що також свідчить про особливості поховального обряду. Багаторазовими являється і керамічний матеріал, представлений парадними лощеними корзинами і кружками, рідше зустрічаються миски та горшки. Ці сосуди входили в склад поминальних комплексів – жертвоприношень і тризн – ритуальних трапез в пам'ять померлих. Звідси висновки про язичницькі

вірування алан. Але в 2009 році вході розкопок Верхньосалтівського могильника (катакомба №99) поряд з амулетом було виявлено бронзовий хрестик візантійського походження. Як засвідчує В. С. Аксьонов, така знахідка – велика рідкість. Проте все ж таки, це може свідчити про зародження християнства у цих племен. Це питання стало предметом гострої дискусії. Деякі дослідники відкидають «християнську» гіпотезу і трактують цю знахідку як просто прикрасу.

В той час на основі даних письмових джерел М. І. Михайлов робить висновки, що серед західноаланських племен отримало розповсюдження така релігія як іудаїзм, можливо, навіть, зороастризм. Так, "Путешетвие Вениамина Тульского", може свідчити доказом розповсюдження іудаїзму. В документі сказано наступне: «Но во дни Вениамина царя поднялись все народы против Хазарии… по наущению царя Македона. Только царь алан был подмогою для хазар, так как честь их тоже соблюдала иудейский закон». Зороастризм міг проникнути в Хазарію в період ірано-візантійських війн. Проте його підтримували те представництво аланського суспільства, якому було вигідне посилення позицій іранських народів.

Таким чином, можна зробити висновок, що знаходячись на межу двух цивілізацій – між Візантією і Сасанідським Іраном, алани створили унікальну духовну культуру, ввібравши в себе елементи язичництва, християнства, іудаїзму, та в деякій мірі зороастризм. Варто зазначити, що поетапної зміни релігій не прослідковується. Замість цього спостерігається синкретизм – повне їх змішання. Хоча на сьогоднішній день питання про релігійні вірування алан залишається відкритим.

Серебряные кубки как маркеры для выделения этносоциальных групп населения Лесостепной Скифии

Иванова Дарина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: 5dasha5@ukr.net

На сегодняшний день, по накопленному материалу, становиться ясно, что в Украинской Лесостепи существовало несколько этнических групп, которые имеют разные социальные статусы. Для решения вопроса об их этнической принадлежности в межэтнических взаимоотношениях внутри региона и окружающих народов, необходимо создание рабочей классификации известных памятников.

Не претендуя на всеобщее рассмотрение, в данной работе автор ограничился сводом воинских погребений, для которых характерным является наличие серебряного с позолотой кубка. Эти артефакты относятся к категории культовых или ритуальных сосудов, достаточно широко встречавшихся в захоронениях скифской знати степей Северного Причерноморья.

Историография избранной проблемы основывается на публикации результатов раскопок в Лесостепной Скифии, где кубки рассматриваются в

контексте общих находок. Использованные в исследовании источники: письменные («История» Геродота, отчеты) и археологические. Что касается метода исследования, то в данной работе он типологический. А новизна авторского подхода в решении проблемы заключается в том, что привлекаются материалы новых раскопок, что расширяет источниковую базу исследования данной проблемы и делает выводы более аргументированными.

Скифская культура с греческими привнесениями была распространена не только в степях юга Восточной Европы, но охватывала и лесостепное население этого региона. Данные археологии указывают, что в IV в. количество вещей греческого происхождения в Скифии значительно увеличивается, что свидетельствует о проникновении античных влияний далеко на север. В этом отношении большой интерес представляют воронежские курганы, в особенности группа Частых курганов. Особого внимания заслуживает курган №3 с неограбленным погребением. Замечательную часть находки составляет серебряный кубок. Он изготовленный в стиле классического греческого искусства. Этот сосуд убедительно свидетельствует, что греческие художники, работавшие для населения Скифии, были прекрасно знакомы с бытом своих заказчиков, с их идеологией, религиозными представлениями и обрядностью.

К этому типу погребальных памятников относятся Посульские курганы, которые рассматриваются в качестве захоронений родоплеменной знати. Здесь необходимо упомянуть два серебряных сосуда. Один из них происходит из кургана №1 у с. Волковцы, а второй из женской гробницы у с. Будки. Эти сосуды входят в серию широко известных в IV в. до н. э. серебряных и электровых кубков греческой работы, встречающихся в погребениях представителей скифской знати.

Погребальным памятником скифской знати необходимо считать Большой Рыжановский курган, расположенный в южной части украинской Правобережной Лесостепи. В нём были найдены два однотипных серебряных кубка с шаровидным туловом, короткой шейкой и плавно отогнутым венчиком.

Особое место среди погребальных памятников скифского времени северскодонецкого региона занимают курганные могильники у пос. Старый Мерчик. В кургане №11 был обнаружен позолоченный серебряный кубок. Этот кубок относится к типу цилиндрошейных сосудов с шаровидным корпусом.

Семантика изобразительных сцен на серебряных кубках из Лесостепной Скифии довольно разнообразна. Она охватывает легенды о происхождении скифов, о празднованиях в честь Диониса, переданных «отцом истории» Геродотом, и говорит ещё о каких-то иных, нам неизвестных, мифологических сюжетах.

Если рассматривать данную категорию артефактов в контексте проблемы этнографии Скифии и специфики её нахождения в конкретных погребальных памятниках, имеются основания для следующего вывода:

1. Подкурганные погребения с серебряными кубками маркируют факт наличия в Восточноевропейской Лесостепи скифского этнического элемента;

2. В данном типе археологических памятников содержались захоронения высшей социальной элиты местного населения, имеющей общие этнические корни с древним индоиранским (скифским) сообществом.

Престижная экономика земледельческих племен черняховской культуры

Ивченко Олег

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

E-mail: iv_chen@mail.ru

При решении проблемы роли римских монет в черняховской среде доминирует маржиналистский подход, базирующийся на идее, что монеты – это верный показатель денежного обращения. Сторонники этого направления определяют римский денарий у черняховских племен как эквивалент стоимости, т. е. полноценную денежную единицу (М. Ю. Брайчевский, В. В. Кропоткин, В. П. Глущенко, К. В. Мызгин). Противоположным подходом в изучение доклассовых обществ является субстантивизм, который отрицает существование экономических мотиваций в деятельности докапиталистического индивида. Среди исследований по черняховской культуре отсутствуют работы представленные последнем направлением. Применение идей субстантивизма к изучению роли римских денариев в черняховской культуре позволит получить качественно новое представление о черняховском обществе и пролить свет на проблему хронологии римских монет в Барбарикуме.

В древнегерманском обществе собственность, в современном понимании, была не известна. Ее заменяла право охраны или владения, когда индивид, владея предметами, не был их собственником. Социально-экономические отношения, в таком обществе, базировались на принципах реципрокации и редистрибуции. Деятельность индивида полностью зависела от системы социальных связей. Гарантия социального статуса и значимости основывалась не на приобретении и приумножении богатства, а на его постоянном отчуждении посредством дара, раздач или демонстративного уничтожения – тезаврации. Вся жизнь потестарного общества пронизана подарочно-обменными отношениями, не подарить, и не ответь на полученный дар просто невозможно. Пиршества, на которых происходила щедрая раздача даров, способствовали установлению зависимости германских общинников от племенных вождей. Скандинавские скальды описывают щедрость конунгов и верность дружинников, которые служили за полученные дары, привязавшие их к конунгу неразрывными узами, и налагали на них обязанность придерживаться верности до самой смерти. Кроме обычных предметов в системе дара обращались престижные вещи, образуя круг кула. Предметы, циркулирующие в кула, наделялись

качествами своих бывших обладателей. Со времен Маркоманнских войн у германских племен такой вещью был римский денарий. Древними германцами он воспринимался не как денежная единица, а как чужая, не известная до тех пор вещь и наделялся новым смыслом, превращаясь в ценный объект, воплощающий в себе «силу», «отвагу», «славу» и «власть». Тот, кому он принадлежал, становился обладателем сакральных атрибутов власти, демонстрируя тем самым свою избранность, представляя вещь, как носителя харизмы прежнего обладателя. Превращению именно римского денария в престижную вещь послужило изображение императора на аверсе монеты, как легитимного ее хозяина. Германцами император воспринимался как самый доблестнейший из конунгов, воплощавший в себе всю силу и мощь Империи. Конунг, получив денарии от Империи, дарил их своим одноплеменникам, реализовывая через дарение свою власть над получателями дара. Полученные монеты общинник не тратил, не стремился с помощью их преумножить свое богатство, а искал наилучший способ их сохранить. Археологически это прослеживается по находкам кладов и единичных монет, которые обнаруживают за приделами черняховских поселений.

Таким образом, римские денарии в черняховском обществе выполняли функции престижной экономики. Потеряв свое прямое функциональное предназначение, римский денарий в варварской среде воспринимался, как сакральная и магическая вещь, становясь атрибутом власти и силы, и мог сохраняться неограниченное время. Поэтому период обращения римских монет за пределами Империи может составлять от одного поколения до нескольких столетий, что подтверждают клады «длительного накопления» и находки римских денариев I – начала III вв. в черняховских комплексах III – IV вв. в Восточной Европе, а так же в могильниках IV – V, а иногда и VI в., в Центральной и Северной Европе.

Археологічні дослідження Торської фортеці

Капнік Галина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: masher182@mail.ru

У першій половині XVII ст. Торські соляні промисли (нині м. Слов'янськ Донецької області.) забезпечували сіллю не тільки Лівобережну Україну, але й південні повіти Московської держави. 1645 року тут будується дерев'яний острожок, службу при якому несли козаки новоствореного Чугуївського полку. Побудова укріплень сприяє появі біля Торських озер постійного населення та подальшого розвитку Тору як великого промислового центру. Наявні письмові джерела не дають цілісної картини про особливості економічного освоєння краю. У зв'язку з цим значний інтерес становить археологічний матеріал (розкопки Торської фортеці проходили у 2005 – 2007 рр.).

Варто зауважити, що результати розкопок ще не у повній мірі були введені до наукового обігу. Письмові роботи стосовно фортеці, що містять описи фортифікаційних споруд, у цілому повторюють зміст офіційних документів XVII – XVIII ст. Крім того, деякі досліднкики (В. О. Пірко, В. В. Давиденко) робили спроби локалізувати розташування самої фортеці та Торської оборонної лінії.

Планування – одна з найважливіших рис кожної оборонної споруди, оскільки саме план укріплення визначає організацію її дослідження. Ретельне вивчення наявних документів та співвідношення їх з результатами розкопок дають змогу певним чином атрибутувати археологічний матеріал.

У наш час відомо кілька описів Торської фортеці, досліджуючи які можна певним чином відтворити планування міста. Крім того, інформацію, що міститься в описах, суттєво доповнюють плани 1696, 1776 та 1783 рр., при співставленні яких вдалося окреслити історичний центр міста Слов'янська. Слід зазначити, що у сер. XX ст. тут споруджується ряд підприємств з видобутку солі, значна частина культурного шару була знищена у ході будівництва.

У ході розкопок була досліджена ділянка площею 768 м2. Скоріше за все, тут знаходилась найбільш рання частина фортеці. Тим не менш, майже всі матеріали відносяться до поч. – 1-ї пол. XVIII ст. Саме у цей період життєдіяльнісь на дослідженій ділянці була найбільш ефективною. Відомо, що останній татарський набіг на Торську фортецю датується 1769 р. Частина приміщень датується саме цим часом.

У ході розкопок було досліджено 13 приміщень, 2 з яких датуються другою половиною XVII ст. Нумізматичний матеріал в основному представлений монетами періоду правління Анни Іоанівни. Очевидно, у цей час тут активізувалася господарська діяльність. Під кінець XVIII ст. її інтенсивність значно спадає, а вже у XIX ст. цей район міста стає периферійним.

Серед досліджених приміщень є як наземні споруди (6 шт.), так і напівземлянки (4 шт.) та земляночні споруди (3 шт.). Деякі приміщення, що загинули під час пожежі, складають закриті археологічні комплекси із збереженням внутрішнього убранства. Основна частина предсталена хатами-мазанками із стовбовою конструкцією стін та двоскатним дахом. Котлован, як правило, підпрямокутної форми, розміри варіюються у межах від 2,4 м×2,8 м до 4,4 м×6,6 м; 3,75 м×9,4 м. Одне з приміщень інтерпретується дослідниками як льох для зберігання продуктів. Всі чотири стіни будівлі вдалося чітко зафіксувати: південно-західна, частково південно-східна стіни та західний кут були облицьовані вертикально встановленими колодами діаметром не менше 0,25 м. Остання частина стін була облицьована горизонтальними плахами.

Таким чином, матеріал, отриманий у ході археологічних досліджень Торської фортеці представляє значний інтерес для подальшого дослідження економічного та соціального життя населення краю 2-ї пол. XVII – XVIII ст.

До питання про розрахунки працезатрат на зведення оборонних споруд скіфського часу

Крютченко Олексій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: aleksey.krutchenko@list.ru

У скіфські часи будівництва оборонних споруд займало значну кількість сил і часу. Укріплення були результатом колективної діяльності та являють собою важливий показник соціального розвитку скіфського суспільства. Це вказує на актуальність проблеми не тільки для вивчення військово-інженерної справи, а і роз'яснення деяких питань, що до історії Лісостепової Скіфії в цілому і окремо про її територіальні регіони.

Розрахунки по працезатратам на зведення оборонних споруд вже давно й активно використовуються вченими, що займаються дослідженням суміжних епох, а для скіфського часу подібних аналогів тривалий час не існувало. Метою дослідження, основні віхи якого ми обмалюємо далі було створення подібної системи для городищ скіфського часу у басейні р. Сіверський Дінець.

Цікавими виявилися спостереження за використанням працезатрат на будівництво 10 метрів оборонної лінії на деяких лісостепових укріпленнях за методом, який запропонував В. М. Грицюк у одній зі своїх робіт, присвяченій дослідженню західного Більського городища.

На оборонних спорудах, які зводилися у середині VI ст. до н е. домінуючу позицію у системі фортифікації відіграє рів, а для більш пізніх це місце займає вал. Це напевно можна пояснити тим, що вал разом із супутньою поверхневою дерев'яною конструкцією є більш складною та працезатратою інженерною конструкцією.

При виконанні земляних робіт будь-якого ґатунку, будь-то зведення оборонних споруд чи насипка кургану, населенню Лісостепу доводилося виконувати ряд складних земляних операцій, які потребували від будівельників не тільки спеціальних вмінь та навичок, але й наявності певного роду інструментів.

Знаряддя для рихлення ґрунту: різного роду мотики (лапатоподібні, пальсштабовидні та ін.), колотушки, вірогідно використовувались також знаряддя з кістки та рогу. При сколюванні ґрунту йшли в хід пешні та ломи. Вірогідно використовувалися дерев'яні аналоги лопат. Існує припущення про використання при земляних роботах плугу.

Задля переносу землі, напевно, могли використовуватись сплетені корзини, матерчаті полотна та шкури тварин.

Як ми бачимо, землерийні знаряддя скіфського часу суттєво відрізняються від сучасних аналогів. Цей факт наштовхнув нас на створення деяких розробок по вирахуванню працезатрат на зведення оборонної системи одного окремо взятого городища. В якості еталону нами були використані вимірювання, проведені на Люботинському городищі М. К. Фуксом у 20-х рр. та Б. А. Шрамко у 60-х рр. XX ст. Суцільна довжина оборонної лінії складає 800 м. Висота валу під час огляду

Миколою Костянтиновичем складала 4 м., Борис Андрійович відмічав, що насип був 2,5 м. заввишки. Тому для більш об'єктивних розрахунків ми користувались компіляцією вимірів обох авторів. Так, що суцільна кубатура насипу склала більш ніж 15 тис. м3

У дослідженні ми використовували данні різних методик для розрахунків працезатрат. Данні писемних джерел, норми середньовічної та сучасної інженерії, а також дані експериментальної археології. Серед недоліків усіх без виключення попередників, слід зазначити сприйняття валу не як цілої і одночасної конструкції, а як результат кількох будівельних періодів кожний з яких являв собою завершену фортифікаційну конструкцію.

Базуючись на перехресному аналізі писемних джерел та даних експериментальної археології за нашими розрахунками за 40 днів 1000 дорослих чоловіків змогла би насипати укріплення Люботинського городища обох будівельних періодів. На основі наших розрахунків ми наголошуємо на недопустимості твердження про городища «довгобуди».

Юго-западная граница лесостепного варианта салтовской культуры

Лаптев Алексей

Харьковская Государственная академия культуры

E-mail: ketanor@ukr.net

Необходимость деления салтово-маяцкой культуры (VIII – X вв.) на локальные варианты уже давно никем не оспаривается. В основу вычленения этих вариантов традиционно ставятся особенности культурно-хозяйственных типов, зачастую дополняющиеся этническими различиями. Однако число выделенных подобным образом вариантов не является постоянным: М И. Артамонов в 1935 г. предложил делить культуру на 2 варианта, С. И. Плетнева в 1967 г. – на 8, а позднее (признав самостоятельность культур Кавказской Алании, Волжской и Дунайской Болгарий) остановилась на 5. В своей работе 1981 г. А. К. Дегтярь предложил добавить еще один вариант – для памятников, характеризующихся кремационным обрядом погребения, – однако, к сожалению, остался неуслышанным.

На территории современной Харьковской области располагаются памятники степного и лесостепного вариантов. Легче всего они различаются по погребальному обряду: для первого из этих вариантов свойственны ямные или подбойные ингумации с широтной ориентировкой погребенных, для второго – катакомбный или кремационный обряд погребения. В то же время, при изучении распространения памятников этих двух вариантов возникает несколько проблем. Во-первых, плохо дифференцируются пограничные территории: до выявления около поселения сопутствующего могильника невозможно определить его принадлежность тому или иному этносу и варианту. Во-вторых, встречаются случаи взаимопроникновения и

диффузии обрядов (ярчайшее чему подтверждение – биритуальность Красногорского могильника). Наконец, остается открытым вопрос о синхронности памятников рассматриваемого региона: один народ мог прийти на смену другому, при этом материальная культура обоих оставалась почти идентичной.

На сегодня границей лесостепного и степного вариантов в бассейне Северского Донца принято считать район г. Балаклеи. Здесь проходит граница степи и лесостепи, здесь же последний кремационный могильник (Лысый Горб) сменяется чередой ямных (Балаклея, Червоная Гусаровка, Залиман и т. д.). Однако вопрос о том, как проходило размежевание локальных вариантов к западу и востоку от Северского Донца, остается до сих пор нерешенным. Этой проблеме и посвящена данная работа.

Долина р. Береки (имеющей протяженность 102 км) сплошными археологическими разведками осматривалась только один раз: в 1956 г. силами П. Д. Либерова. Годом ранее Б. А. Шрамко открыл салтовское поселение в верховьях р. Гомольши (длина реки – 15 км). Наконец, в 1970 г. В. К. Михеев открывает несколько салтовских поселений в верховьях р. Бишкин (длина – 13 км), одно из которых – «урочище Роганина» – впоследствии исследовалось В. В. Колодой. В результате всех этих работ были накоплены сведения о полутора десятках поселений, достаточно сильно удаленных от ближайших городищ. Особенно показательной является цепочка поселений в долине р. Береки: начинаясь еще в верховьях р. Гомольши (с. Западня), она тянется через с. Береку до слияния с р. Кисель (с. Михайловка и ныне не существующий хут. Федоровка). Всего эта «цепочка» насчитывает 7 поселений, причем друг от друга они удалены на следующие расстояния: 6, 2, 14, 8, 6, 2 км. 2 ближайших салтовских поселения в долине р. Береки расположены уже у с. Червоный Лиман (за 33 км от последнего из рассматриваемых) и тяготеют к устью реки.

Подобное группирование памятников позволяет говорить о вынужденном проникновении салтовского населения лесостепного локального варианта практически до Днепро-Донского водораздела. От иноэтничных памятников степного варианта эти поселения были отделены расстоянием дневного перехода. Создавалась ли эта буферная зона целенаправленно или возникла стихийно, сказать трудно. Однако важным выглядит наблюдение, что от ближайших салтовских городищ (Сухогомольшанского, Северского, Вербовского) рассматриваемые поселения были вынесены на расстояние до 30 км, что хорошо иллюстрирует степень отсутствия внешней угрозы в момент заселения региона.

Применение ГИС в картографировании на примере Царино городища Салтово-Маяцкой культуры.

Наздрачов Роман
Национальный университет Киево-Могилянская академия
E-mail: Vent.des.steppes@gmail.com

Геоинформационное картографирование в наши дни стало важным источником информации. Это же утверждение можно констатировать и для археологических памятников. Данный вид обработки информации значительно расширяет и упрощает исследовательские возможности в археологии.

Что же касается сфер применения ГИК, то вот одни из них:

1. Выявление природных ресурсов приуроченных как к определенному памятнику, так и целому региону;

2. Выявление коммуникационных связей;

3. Обнаружение локальных вариантов и их особенностей;

Как мы видим, что даже те не многие перечисленные возможности, которые открывает перед нами ГИК, открывает перед нами круг деятельности который охватить все аспекты жизни общества и его взаимодействие с природой.

Данный способ обработки информации, позволяет вовлекать в орбиту своего исследования не только информацию, полученную современными исследователями основавшихся на возможностях новейших технологий. Он так же открывает новые возможности для анализа информации полученной на основе археологических исследований в разные периоды. И в этом заключается еще одно достоинство ГИС технологий. Так как памятники, исследуемые ранее, не выпадают из их аналитического поля.

Историографический анализ данной темы, для памятников салтовской культуры невозможен. Это вызвано отсутствием подобного исследования в этом направление как такового. Однако подобные исследования осуществлялись для других археологических культур. В свет выходят как отдельные статьи, примером могут служить работы А. П. Томашевского и А. П. Моци, так и целые сборники такие как «Геоинформационные технологии в археологических исследованиях».

Цель исследования состоит в том, чтобы продемонстрировать возможности ГИК технологий в археологии на основе памятника салтово-маяцкой культуры, городища Царино у с. Маяки Славянского р-на Донецкой области. При помощи нанесения данного памятника на различные картографические основы, провести комплексный анализ ландшафта и почв, приуроченных данному памятнику.

С помощью ГИК технологий были выявлены следующие данные:

1. Нанесение городища на карту ландшафтных зон территории Украины, дало возможность выявить следующее:

Территория городища занимает поймы на осадочных породах с луговыми и лугово-болотными почвами с солонцами и солончаками. Что же касается ресурсной зоны (радиус 5 км вокруг памятника), то в ее

территорию кроме выше упомянутой зоны, вошла так же и лессовая волнистая возвышенность на складчатых погребенных осадочных породах с черноземами обыкновенными. Данные зоны относятся к классу – равнинным и типу – степным.

2. Что же касается картографирования, которое было осуществлено на подложке почвенной карты территории Украины, было выявлено следующее:

Территория городища расположена на лессовых и лессовидных, а так же карбонатных выходах пород. Картографирование ресурсной зоны, позволило выявить нам несколько различных почвенных зон, которые входят в ее радиус:

1. Черноземы обыкновенные малогумусные, в т. ч.: среднесмытые – 12%, сильносмытые – 3,4%, лежащие на лессовых и лессовидных почвообразующих и подстилающих породах.

2. Черноземы обыкновенные среднегумусные, в т. ч.: слабосмытые – 53,1%, среднесмытые – 9,4%, сильносмытые – 3,4%, лежащие на лессовых и лессовидных почвообразующих и подстилающих породах.

3. Черноземы обыкновенные слабо- и среднесолонцеватые, в т. ч.: слабосмытые - 30,5%, среднесмытые – 17,9%, сильносмытые – 2,7%, лежащие на лессовых и лессовидных почвообразующих и подстилающих породах.

4. Дерновые карбонатные почвы на элювий плотных карбонатных породах.

5. Черноземно-луговые поверхностно слабосолонцеватые почвы.

6. Щебнистые.

Основываясь на данных полученных при помощи ГИК, были выявлены ландшафтные и почвенные особенности, как самого памятника, так и его ресурсной зоны. Полученная информация являются основой для дальнейшей реконструкции эколого-хозяйственного потенциала данного памятника.

Экологическая археология восточных рубежей княжества Феодоро

Осипова Анна

Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н. Толстого

E-mail: dinozaffrik@list.ru

Современная экологическая археология, одновременно являясь естественной и гуманитарной наукой, в центр своего изучения ставит развитие современного культурного ландшафта. Но ее цель состоит не только в реконструкции ландшафта, как основы для анализа отношений между человеком и природой, но и в формировании природно-антропогенного территориального комплекса, создание которого идет в результате эволюционного взаимодействия природы и человека. Таким

образом, наиболее оптимальными методами для изучения основных источников археологии окружающей среды (археологических и различных компонентов ландшафта), будет считаться исторический и экологический.

Иллюстрацией нерасторжимости культурного и природного наследия является архитектурно-природный комплекс на западном склоне горы Демерджи в Центральном Крыму. Данная территория в средние века являлась восточным рубежом княжества Феодоро и с точки зрения экологической археологии еще никогда не рассматривалась. Учитывая, что большинство современных экологических проблем, в интересующей нас местности, уходит своими корнями именно в средневековый период, актуальность нашего исследования, трудно подвергнуть сомнению.

Наибольший здесь интерес представляют руины крепости Фуна на скалистом утесе-выступе, сохранившем следы подрубки. Стены были практически бесфундаментными, а в качестве основания использовались обнажения коренных пород. Вследствие этого, крепость и гора оказались органично слиты и стали представлять собой природное и культурное единство.

Не исключено, что для расположенного рядом могильника, землю пришлось освобождать от камней и даже выкорчевывать лес. Косвенно на это могут указывать оползневые процессы, начавшие активно происходить здесь, уже после начала функционирования могильника и совершения погребений. Так, многие погребальные сооружения в результате этого сильно деформировались. Все камеры склепов заполнены грунтом рухнувших сводов.

Кроме того, вынужденная средневековая рубка леса под дороги, сады, поля и могильник, должна была способствовать развитию эрозионных процессов и дальнейшей закарстованности данной территории. Все это осложняло водный баланс, который приводил к быстрому уходу поверхностных вод в карст, что, в свою очередь, отражалось на стратегии организации водоснабжения. Водная проблема усугублялась и интенсивным использованием горного плато Демерджи для выпаса скота. Дифференцированное землепользование, типичное для предгорного Крыма в эпоху средневековья, скорее всего, было характерно и для нашего природно-антропогенного территориального комплекса. При таком использовании ландшафтов имеющие огромное значение для людей места погребений и сельскохозяйственные угодья располагались в долинах, а горные яйлы использовались для выпаса скота. Приблизительно оценить масштаб рубки леса и выпаса скота на плато в прошлом, можно по наличию здесь древних горных дорог со следами интенсивного использования.

Однако трудности в землепользование на западных склонах Демерджи, заключались не только в закарстовывании, проблеме водоснабжения, развитии эрозии на расчищенных от растительности и камней участках и оползнях. Это место всегда отличалось довольно опасными геологическими процессами, которые, наравне с культурными факторами, самым радикальным способом изменяли ландшафт. Именно обвалы и землетрясения наиболее характерны для района расположения Фуны.

Безусловно, западный склон горы Демерджи представляет собой в высшей степени интереснейший природно-антропогенный территориальный комплекс, сочетаемый в своем единстве уникальные пейзажные качества с многочисленными остатками средневековых памятников. С точки зрения экологической археологии, его потенциал далеко не исчерпан и ждет дальнейших исследований.

Кістяні гребені в археологічних комплексах черняхівської культури в межиріччі Дністра та Західного Бугу

Прокопів Володимир

Львівський національний університет імені І. Я. Франка

E-mail: prockopiv@gmail.com

Найбільш розповсюдженими з кістяних виробів на пам'ятках черняхівської культури і найскладнішими за способом виготовлення є гребені.

Тема косторізного виробництва є мало опрацьована в науковій літературі. Над даною проблемою працювали С. Томас, Г. Нікітіна, А. Хмєльовска, Ю. Кухаренко, Р. Шишкін та ін. Проте кістяним гребеням з території межиріччя Дністра і Західного Бугу було приділено мало уваги. Тому ми спробуємо подати загальну характеристику цих виробів опираючись на типологічні схеми згаданих дослідників. В цьому полягає новизна дослідження.

На черняхівських пам'ятках Верхнього та Середнього Подністров'я, а також верхів'їв Західного Бугу відомі знахідки кістяних гребенів тільки трьохшарової конструкції. Вони поділяються на декілька варіантів:

Варіант 1: Гребені з півкруглою спинкою. Зустрічаються на черняхівських пам'ятках в Ріпневі ІІ, Неслухів, Черепин, Ракобовти, Бовшів, Дем'янів та ін.

Вироби цього типу відрізняються формою спинки, утворюючи декілька підваріантів. Найчастіше вона є високою, пропорційно-овальної форми. Такі гребені знайдені в Бовшеві ІІ, Черепині, Ріпневі ІІ, Чернелеві Руському. Дещо рідше трапляються гребені з низькою, присадкувато-овальною спинкою. Таку форму мали вироби з Незвиська, Бовшева ІІ, Чеснівського Раковця, Неслухова, Ріпнева ІІ, Черепина. Частіше трапляються гребені, спинка яких має досить високі пропорції і форму наближену до трикутника із заокругленою верхівкою. Подібні знахідки відомі з Куропатників і Чернелева Руського.

Варіант 2. Представлений гребенями з трапецієподібною спинкою. Такі предмети знайдені на могильниках в Чеснівському Раковці, Чернелеві Руському та поселені в Черепині.

Варіант 3. До третього варіанту знахідок відносяться гребені дзвоноподібної форми з прямими або легко піднятими догори плечиками. Вони знайдені на поселеннях Черепин, Ракобовти, Чистилів, та могильниках Чеснівський Раковець, Чернелів Руський.

Пластини гребенів трьохшарової конструкції скріплювались між собою за допомогою наскрізних заклепок із коротких стержнів або трубочок. Основним металом для їх виготовлення служила бронза, проте трапляються випадки використання заліза (Ріпнів II, Черепин). Кількість заклепок, що використовувалися для скріплення одного гребеня була різною і залежала від металу, з якого їх виготовляли. Число залізних заклепок коливалось від 5 до 7, бронзових – зростало до 12-15. В більшості випадків вони розміщувались в два ряди, проте зрідка трапляються екземпляри з однорядним розташуванням заклепок поверх зубчиків (Ріпнів II, Бовшів II, Чернелів Руський).

Згадані нами гребені мають доволі варіативні види орнаментів. Зазвичай це геометричні (Черепин), циркульні фігури (Незвисько, Бовшів II) або їх їх комбінації (Куропатники, Чернелів-Руський).

Поширення гребенів трьохшарово конструкції в цілому припадає на пізньоримський час. Так вироби з півкруглою спинкою, з'явившись наприкінці II ст. н. е., використовувались протягом усього III та поч. IV ст. н. е. Трапецеподібні гребені датуються другою третиною III – другою третиною IV ст. н. е. і займають проміжну позицію між екземплярами першого і третього варіантів.

Період функціонування гребенів з плечиками в основному визначається IV – поч. V ст. н. е.

Отже, незважаючи на те, що гребені є найскладними за технологією виготовлення серед інших виробів з кістки, вони знайдені в достатній кількості як на поселеннях, так і в поховальних пам'ятках. Виходячи з цього можемо стверджувати, що під впливом провінційно-римської культури в другій чверті I тис. н. е. попит на ці предмети побуту у варварському середовищі помітно зріс. Це призвело до виникнення в середовищі черняхівської культури майстерень, які спеціалізувалися на виготовленні різних типів гребенів, а отже – виокремлення окремої галузі косторізного ремесла.

Лепная керамика поселения среднескифского периода Шелковая

Сарибекян Анаит

Харьковский уациональный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: anait_saribekyan@mail.ru

При изучении этнокультурной истории древнего населения восточноевропейской лесостепи значительное место занимает лепная керамика, которая отображает особенности гончарных традиций местных племен. В VI в. до н. э. в бассейне Северского Донца возникает ряд городищ, в округу которых входили отдельные неукрепленные поселения селища.

Одно из них - поселение у ст. Шелковая было открыто в 1953 г. археологической экспедицией ХГУ им. Горького. Селище расположено

недалеко от городища Караван. В 1957-1958 году на поселении проводились археологические раскопки, материалы которых только частично введены в научный оборот. В отдельных работах ряда авторов (П. Д. Либеров, Б. А. Шрамко, В. А. Ильинская, К. Ю. Пеляшенко, Д. С. Гречко) имеется выборочная информация о лепной посуде селища Шелковая, но специального изучения керамики этого памятника нет. В связи с этим выбранная тема актуальна и перспективна для изучения керамических традиций северскодонецких племен в скифскую эпоху. Следовательно, задача работы - выявление особенностей керамического комплекса данного поселения.

Источниками по изучению данного вопроса являются коллекция керамики ст. Шелковая, хранящаяся в Музее археологии и этнографии Слободской Украины Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина и отчеты Б. А. Шрамко о разведках и раскопках данного селища.

При делении керамической посуды на типы и виды автор опирался на методику, разработанную Б. А. Шрамко. Всего было проанализировано около 400 фрагментов керамики, среди них: горшки составляют 48%, миски ¬– 40%, баночные сосуды –7%, корчаги –5%. Разделение на типы основано на морфологических различиях верхних частей посуды, которые дают представление об их форме и диаметре.

Самой большой по численности группой являются горшки. В ходе анализа было выделено четыре типа. В основном это сосуды со средними размерами и диаметром горла 22-27 см.

Большинство фрагментов венчиков украшено пальцевыми защипами по краю в сочетании с проколами, реже встречались косые насечки по краю в сочетании с проколами. Лепная посуда с похожей орнаментацией также известна на Люботинском городище, селище Островерховка, городище в ур. Городище, гор. Караван. Эта серия горшков отнесена нами к V – IV в. до н. э.

Серия лепных горшков с налепным валиком на шейке и по краю венчика относятся к более раннему периоду (VI в. до н. э.).

Второй группой посуды по количеству представленных фрагментов являются миски. В ходе анализа они были разделены на типы и виды. Они отличаются разнообразием форм корпуса и видами венчиков. По форме корпуса они делятся на два типа: профилированные с выпуклым корпусом и вазообразные с сильно вогнутой нижней частью. Профилированные миски с выпуклым корпусом делятся на три вида в зависимости от формы венчика. Практически все миски не орнаментированы.

Корчаги - это крупные, толстостенные сосуды с узким округлым горлом, округлыми плечиками. Они имеют венчик с утолщенным оттянутым краем или плавно изогнутым горизонтально срезаным краем. Большинство корчаг не орнаментированы, лишь некоторые фрагменты украшены проколами по краю венчика.

К банкам относятся слабопрофилированные сосуды, плечики которых не выражены и не отделяются от венчика. В основном это сосуды средних размеров с диаметром горла 20-30 см. Большая часть банок украшена

пальцевыми защипами по краю венчика в сочетании с проколами, четверть – украшены проколами в сочетании с косыми насечками по краю венчика.

Отдельную группу лепной посуды составляет так называемая культовая керамика. Её отличительной чертой является небольшие размеры. Она составляет 7% от общего количества обработанных фрагментов.

Таким образом, в коллекции лепной посуды селища по количеству представленных фрагментов, как и в других керамических комплексах данного региона, являются горшки. Доминирующим видом орнамента являются пальцевые защипы по краю венчика в сочетании с проколами, что характерно для памятников лесостепи среднескифского периода.

Столовий посуд Західного Більська (за метеріалами розкопок зольника 19)

Скаб'як Марія

Харківський національний університет імені. В. Н. Каразіна

E-mail: masha.skabiak@mail.ru

За більш ніж столітню історію археологічних розкопок у Лісостеповому Дніпровського Лівобережжі досліджено значну кількість поселенських та поховальних пам'яток скіфського часу. Під час археологічних досліджень важливою категорією знахідок є столовий посуд. Вивчення його, як історичного джерела є важливим чинником для розв'язання багатьох питань, що стосуються закономірностей розвитку стародавнього керамічного виробництва, а також вирішення проблем формування лісостепових землеробських культур скіфського часу. Матеріали зольника 19 належать до раннього періоду в історії городища, проте вони практично не опрацьовані. Лише незначна загальна інформація про столовий посуд з цього зольника знаходиться в оглядовій статті Б. А. Шрамка та в його монографії по Більському городищу.

Основу джерельної бази складають усі матеріали з розкопок на зольнику 19 з 1967-1968 років, що зберігаються у МАЄСУ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. З метою порівняння залучалися дані з лісостепових поселень кінця VIII – початку VI ст. до н. е. Правобережної України та степової зони.

Для отримання наукових результатів усю знайдену кераміку під час розкопок кераміку було розібрано по стратиграфічним шарах, замальовано та класифіковано.

Серед посуду зольника 19 є уламки горщиків, мисок, корчаг та черпаків. Горщики прикрашені наліпним валиком по краю вінця, а також по тулубу.

Миски становлять одну з основних форм столового посуду. Серед них виділяються миски у формі, близькій до напівсферичної. Краї у них загнуті всередину, заокруглені або зрізані, днища плоскі, але іноді зустрічаються у вигляді невисокого піддона. Характерним для мисок VII і першої половини VI ст. до н. е., є наявність орнаменту у вигляді невеликих відрізків валиків, а також у вигляді виступів, розміщених симетрично з двох або чотирьох

сторін. Частина мисок прикрашена проколами або різним геометричним орнаментом. Миски, прикрашені рельєфним орнаментом, на пам'ятках сусідніх територій лісостепового Лівобережжя майже невідомі, проте вони звичайні для групи середньогальштатських культур.

Кубки являють собою посудини з округлим тулубом і високою шийкою. Вони становлять незначний відсоток у керамічному комплексі зольника. Мають невеликі розміри і не завжди правильну форму. Висота їх 5.5-11 см. Поверхня посудин добре загладжена, іноді злегка підлощена, темно-сірого і коричневого кольору.

Черпаки прикрашені різним геометричним орнаментом, та деякі канелюрами. Виділено три основних типи черпаків:

- черпаки із S-подібним профілем стінок, в яких округлене дно із невеликим заглибленням у центрі і петельчастою ручкою;
- черпаки з більш чи менш видовженою шийкою і напівсферичною нижньою частиною;
- черпаки з глибою чашечкою плавного профілю із заокругленим або плоским дном.

Корчаги характеризуються високою циліндричною або конічною шийкою діаметром 20-24 см з горизонтально відігнутими назовні посудин широкими вінцями і широким тулубом, який звужується до дна невеликого діаметру. Поверхня посудин лощена або злегка загладжена, бурого і сірого кольорів. В цей час корчаги прикрашались різного типу наліпами іноді з концентричними напівколами або різьбленим орнаментом.

У результаті проведеного аналізу кераміка зольника 19 в порівнянні з керамічними комплексами інших досліджених зольників, укріплень та поселень передскіфського та ранньоскіфського часів Дніпровського лісостепу дозволяє стверджувати, що столовий посуд зольника 19 за своїми характеристиками близький до типів посуду горизонту А2 Західного Більська та може бути датований першою половиною VII ст. до н. е. та має риси притаманні населенням західних областей Лісостепу, що підтверджує припущення вчених про просунення у середині VIII ст. до н. е. на лівий берег Дніпра групи племен.

Отже, головним результатом роботи було встановлення типологічної та хронологічної позиції керамічного комплексу зольника 19 в контексті виділених на поселенні культурних горизонтів.

Причерноморский импорт Ржевского грунтового могильника салтово-маяцкой культуры

Суханов Евгений
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: mr.inter@yandex.ru

Изучение и реконструкция торговых связей населения, оставившего памятники салтово-маяцкой культуры, представляется весьма

перспективной и актуальной отраслью салтововедения. На сегодняшний день накоплен обширный археологический материал, в связи с чем анализ изделий причерноморского круга производства и его социо-культурная интерпретация приобретает все большее практическое значение.

На ранних этапах изучения памятников лесостепного варианта салтово-маяцкой культуры изделия причерноморского круга производства редко выделялись как привозные. Так, в 30-е г. г. XX в. М. И. Артамонов высказал мнение о местном происхождении амфор Верхне-Салтовского могильника. Впервые существование торговых связей с Причерноморьем отметила С. А. Плетнева, однако это не предопределило начала глубокого изучения этой проблемы. Интерес к проблематике возрос в конце 80-х — начале 90-х, характеристика изделий крымского облика некоторых салтовских памятников была дана в работах В. С. Аксенова и В. К. Михеева. В целом же, торговые связи салтовского населения на сегодняшний день остаются слабо изученными.

В качестве источников нами были использованы отчеты о раскопках Ржевского грунтового могильника салтово-маяцкой культуры, которые проводились Раннесредневековой археологической экспедицией БелГУ под руководством В. А. Сарапулкина в период 2004 — 2007 г. г. Среди выявленного археологического материала определенную часть составляют изделия причерноморского, вероятно крымского производства, характеристика которых и дана в настоящей работе. Интерес к памятнику обусловлен тем, что его керамический материал, крымского производства никем ранее не рассматривался и не подвергался историческим интерпретациям.

Свидетельства торговых связей населения, оставившего памятник, были выявлены в 15 из 85 изученных погребениях могильника. Сразу следует заметить, что мы учитывали не только находки целых сосудов, но так же и аксессуаров (главным образом пряслиц), изготовленных из фрагментов красноглиняных сосудов. В материалах двух погребений прослежены красноглиняные фляги, имеющие свои аналогии как на памятниках лесостепного Подонья, так и на крымских памятниках салтово-маяцкой культуры. Особый интерес представляют выявленные в погребениях амфоры. Оба сосуда находились в довольно богатых погребениях, причем, судя по сопроводительному инвентарю одно из них мужское, а второе женское. Сосуды относятся к причерноморским амфорам (так называемые «амфоры салтовского типа»). Отличительной чертой погребений с амфорами является присутствие в них арабских дирхемов (халифов Ал-Мансура и Ал-Махди), что позволяет более уверенно судить о времени бытования этих амфор. В одном из погребений вместе с амфорой находился стеклянный сосуд, аналогии которому известны по материалам крымских салтовских памятников.

В качестве выводов следует отметить следующее:

1. Присутствие в погребальных комплексах вместе с предметами крымского импорта датирующего нумизматического материала, позволяет более точно судить о вопросах хронологии памятника, а так же о времени

бытования амфор у носителей салтовской культуры, оставившей могильник, определить его 2-й половиной VIII – начало IX в. в.

2. Изделия, относящиеся к крымскому импорту, представлены в относительно богатых погребениях, что говорит о бытовании их среди носителей салтовской культуры, принадлежащих в определенной степени высокой социальной страте.

3. Начавшееся в 1970-м году постепенное разрушение памятника (в силу проводимых на его территории строительных работ) сыграло свою негативную роль. Возможно, что были разрушены погребения, сопроводительный инвентарь которых мог быть насыщен изделиями крымско-причерноморского облика.

Участь жінок у військових діях: ранньосарматська культура (Південне Приуралля)

Шевченко Олена

Одеський Національний університет імені І. І. Мечникова

E-mail: medeya.81@gmail.com

У науці вже довгий час панує думка про войовничість, що була притаманна жінкам савромато-сарматських племен (Граков Б. М., Смирнов К. Ф., Хазанов А. М.). Проте, детальний аналіз, щодо особливостей їх військової справи в окремих регіонах досі проведено не було. Наявність достатньо великої кількості окремих жіночих поховань прохорівської культури з території Південного Приуралля, надає нам можливість досягти більш точних висновків, що до особливостей суспільного становища жінок даної сарматської групи. З 53 жіночих поховань, що потрапили у вибірку, предмети озброєння містили 10 поховань, що становить 18% від загальної кількості. Отриманні результати статистичного аналізу засвідчують, що лише деякі курганні могильники містили озброєнні жіночі поховання, тоді як в інших могильниках їх не було зафіксовано взагалі жодного. Таким чином, ми маємо змогу спостерігати, що в окремих сарматських родах прохорівського часу військова активність жінок, якщо брати за вимір наявність зброї у жіночих похованнях, становила 30%, тоді як жінки з інших родів зовсім не брали участь у військових діях. Адже з 10-ти курганних могильників жіночі поховання зі зброєю були знайдені лише в чотирьох.

На основі матеріалів з Мечетсайського могильнику ми можемо виявити деякі закономірності притаманні військовій справі сарматських жінок даної групи. Як правило, біля жінок похилого віку знаходять невелику кількість стріл, які, можливо, лише символізували їх колишню войовничість. Тоді як біля жінок більш молодшого віку ми часто знаходимо повний бойовий комплект лучника з достатньо великою кількістю стріл (від 25 – до 95). Як що ж порівнювати з чоловічими похованнями з цього могильнику, то спостерігаються деякі відмінності. У чоловічих могилах також знаходять колчан зі стрілами (порівняно у невеликій кількості), проте, як правило, поряд з останніми ще клали залізний меч або кинджал.

Сарматському роду який ховав своїх небіжчиків у могильнику Покрівка 8, була притаманна активна участь жінок у військових діях. Проте, на відміну від попередньої групи окрім виключно далекобійної зброї тут з'являються і кинджали які мають тактичне застосування і у ближньому бою.

Чоловічі поховання з даного могильнику, там де була знайдена зброя, здебільшого також містили кинджал та невелику кількість стріл. Таким чином, жінки з цього роду брали активну участь у військових діях свого племені на рівні з чоловіками, беручи участь навіть у ближньому бою.

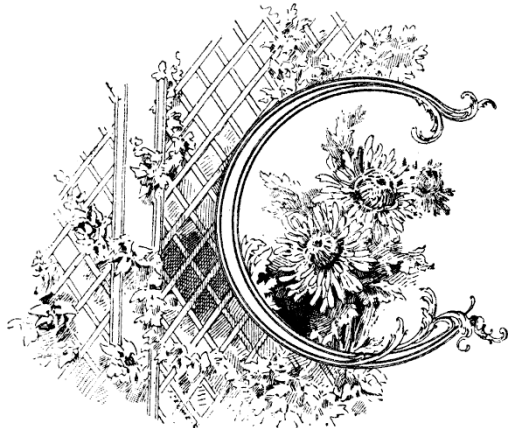
7 окремих жіночих поховань з II–го Бережновського могильника потрапили у вибірку, предмети озброєння з них містили лише два поховання. Найбільш яскравим є поховання 2 кургану 63, зі зброї у могилі було знайдено залізний кинджал та колчан зі стрілами (30 штук). У жіночому похованні 2 кургану 85 даного могильнику було знайдено лише 3 бронзові наконечники. Цікаво відмітити, що у чоловічих похованнях які походять з курганів де були зафіксовані озброєнні жіночі поховання описані вище, жодного предмету що мавби відношення до озброєння зафіксовано не було. Таким чином, ми бачимо, що дана сарматська група належала до бідної прошарки сарматського населення. Участь у війні, імовірно, приймали лише члени великих родин, до них іноді приєднувались і поодинокі воїні з інших родів, іноді це були і жінки.

Таким чином, що до військової справи сарматських жінок з Південного Приуралля Прохорівського часу ми не спостерігаємо одноманітності. Кожен рід мав свої звичаї, у більшості могильників окремі жіночі поховання предметів озброєння не містили взагалі. У Мечетсайському могильнику ми знаходимо велику кількість озброєних жінок, проте, вони брали участь у військових діях лише як лучниці, не вступаючи у ближній бій. У таких могильниках як Покрівка 8 та II-гий Бережновський ми знаходимо досить великій відсоток жіночих поховань з предметами озброєння, склад яких свідчить, що вони, цілком імовірно, могли приймати участь у ближньому бою на рівні з чоловіками, чи навіть переважаючи їх.

Ще одним можливим свідченням участі сарматських жінок цієї групи у військових діях є сліди різноманітних травм можливого військового походження, що були зафіксовані на кістках деяких жінок. Так, на черепі жінки з кургану №24 Ново-Кумакського могильнику було зафіксовано добре помітний шрам, що загоївся. У жінки похилого віку з поховання 15 кургану 3 Мечетсайського могильнику під лівою очницею було зафіксовано отвір неприродного походження. Зважаючи на те, що такі травми могли бути отримані і під час повсякденного життя у мирний час, до свідоцтв військового характеру ми їх відносимо лише умовно.

РОЗДІЛ ІІ

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Атрибути козацької влади в територіально-муніципальній геральдиці України

Бабкова Надія
Харківська державна академія культури
E-mail: akademik_xdak@mail.ru

Зародження геральдичних традицій на українських землях датується другою половиною XIII — початком XIV ст. Протягом XIV — XX ст. тут, як і в більшості європейських країн, сформувалися окремі напрями розвитку геральдики, серед яких особливо виділяються територіальна та міська. До територіальної належать символи областей і районів, до міської (муніципальної) — атрибутика міських, селищних і сільських територіальних громад, і знаки районів у містах.

Проблема розвитку територіальної та міської геральдики знайшла своє відображення у працях П. П. фон Вінклера, В. В. Румянцевої, Н. А. Соболєвої, А. Б. Гречило, Ю. К. Савчука, В. В. Панченко, А. Марчука. Якщо перші три автори приділяли увагу розвитку української геральдики в контексті символіки Російській імперії, то подальші науковці розробляли проблеми становлення та розвитку сучасного вітчизняного герботворення. Проте тема еволюції окремих геральдичних символів не знайшла відповідного відображення в науковій літературі.

На всіх етапах розвитку, основне завдання геральдики полягало в репрезентації найвизначніших віх історії конкретної адміністративної території. Тому поряд з іншими елементами, на українських гербах зображалися і козацькі клейноди — булава, пернач та бунчук.

Використання атрибутів козацької влади у територіально-муніципальній геральдиці можна поділити на три етапи: період передування українських земель у складі Російської імперії, Радянського союзу, та становлення незалежної України.

Серед тих місцевостей, герби яких були затверджені російськими імператорами можна зазначити с. Великі Будища (Диканьківський район Полтавської обл.), м. Глухів (Сумської обл.) та м. Лубни (Полтавської обл.). Так, у першому та третьому випадках використання булави та пернача трактувалось як пам`ять про існування Будиської козацької сотні та Лубенського полку; у другому — атрибути козацької влади відображали роль Глухова як гетьманської столиці й місце діяльності Малоросійської колегії.

В радянський період географія використання козацьких клейнодів на міських гербах дещо розширилась. Бунчук, булава та пернач з`явилися у символіці Запоріжжя, Гайворона, Нікополя, Жовтих Вод та Фастова. Таким чином, муніципальна геральдика поєднувала радянську та національну атрибутику, і відображала історичні періоди розвитку міст.

Відродження власне українського герботворення розпочалося з утворення у 1990 р. Українського геральдичного товариства, співробітники якого надавали консультації та допомагали з розробкою гербів, прапорів, емблем тощо. Значно активізував цей процес Закон України про місцеве

самоврядування, що дозволив затверджувати герби на місцевому рівні. На сьогоднішній день атрибути козацької влади присутні на гербах трьох областей, десяти районів та близько п`ятнадцяти міст, сіл та селищних рад. І ця кількість буде постійно збільшуватись, адже процес сучасного адміністративно-територіального герботворення триває.

Вища аграрна освіта України в другій половині XX століття: до історіографії проблеми

Близнюк Роксолана

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: evlaliar@rambler.ru

Пошук оптимальних шляхів розбудови сучасної вищої аграрної освіти в Україні базується на поєднанні власних традицій із світовим досвідом у цій сфері. При виробленні ефективної моделі вищої аграрної освіти, для її застосування в умовах сьогодення, важливо узагальнити накопичений досвід і глибоко вивчити розвиток вищої аграрної освіти в історичному контексті. У зв'язку з цим перед вітчизняною історіографією постали невідкладні завдання, пов'язані із самоаналізом власного розвитку, виявленням нових джерел та оцінкою існуючих.

Аналіз джерельного комплексу дослідження дає підстави виділити три основних історіографічних періоди в розробці проблеми. Перший охоплює 50-ті середину 60-х років, другий — з середини 60-х до кінця 80-х років XX ст., третій період розпочався в кінці 80-х, охопив 90-ті роки XX ст. і продовжується в сучасних умовах.

На зміст наукових праць першого історіографічного періоду позитивно вплинула часткова лібералізація суспільно-політичного життя, припинення масових репресій та переслідувань вчених. Однак, втручання партійної номенклатури, існування державної цензури стримували розвиток історичних досліджень з проблем вищої освіти. В історіографії цього періоду помітне місце посідають наукові праці Гатліха Г. А., Івановича К. А., Галкіна К. Т., Єлютіна В. П.

У праці К. Івановича розроблено типологію вищих аграрних навчальних закладів, наведено велику кількість фактичного матеріалу і статистичних даних. Однак автор недостатньо висвітлив основні нормативно-правові документи, що приймались радянським урядом з проблем підготовки фахівців-аграрників у вищих навчальних закладах та не розкрив функції органів управління аграрної освіти, а також зміст і основні напрями їхньої діяльності.

Робота В. Єлютіна, де з позицій офіційного керівництва аналізується розвиток вищої освіти, обгрунтовується роль вищої школи у вирішенні кадрових проблем держави, розвитку науки і техніки. Порушуються також проблеми відтворення професорсько-викладацьких кадрів для народного господарства країни.

У роки брежнівщини влада повернулася до неосталінізму, а це негативно відобразилося на другому періоді в розвитку історіографії. Посилюється адміністративний тиск на науковців, запроваджено вкрай обмежений доступ до архівних джерел. Історична література цих років славила «успіхи розвиненого соціалізму». Становище вищої школи України, зокрема і аграрної, як складової загальносоюзного механізму, розглядається в працях В. Пітова, В. Попова, Ю. Курносова та А. Бондара, В. Мойсеєнка.

В працях В. Пітова, В. Попова, А. Бондара висвітлена мережа вузів республіки, в тому числі і аграрних, аналізувалися кількісні зміни студентства, однак замовчувалася надмірна заідеологізованість діяльності вузів, рівень забезпечення студентів навчально-дослідною базою, не йшлося про русифікацію вищої школи України.

Третій період у розвитку історіографії пов'язаний із гласністю та утвердженням плюралізму думок. Праці багатьох науковців стали базуватися на цивілізаційному підході до аналізу історичних фактів та подій. Питання розвитку вищої аграрної освіти розглядали такі дослідники як Нікілєв О. Ф., Коломієць С. С., Яблонський В. А., Панченко П. П., Шмарчук В. А., Білан С. О., Майборода С. В.

Своєрідним підсумком комплексного дослідження вищої аграрної освіти України є колективна праця «Вища аграрна освіта України». Автори праці розкрили нові підходи до висвітлення історії розвитку вищої аграрної освіти.

Важливою також є колективна праця «Становлення і розвиток аграрної освіти і науки в Україні (з найдавніших часів і до сьогодення)», наукові інтереси якої фокусуються в сфері історії.

Отже, проблематика вищої аграрної освіти України у другій пол. ХХ ст. в національній історіографії ще не була предметом спеціального цілісного вивчення та наукового дослідження, хоча і знайшла певне висвітлення в історико-педагогічній літературі.

Джерела з історії читання XIX — початку XX ст. в архіві Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна: еволюція формуляру.

Бондаренко Станіслав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: s.k.bondarenko@gmail.com

Виявлені групою спеціалістів під час розшуку і упорядкування архівних фондів Центральної наукової бібліотеки ХНУ імені В. Н. Каразіна архівні документи, стосуються історії університету та його установ, і охоплюють період з початку XIX століття до 60-х рр. XX століття. Значна їхня частина суттєво доповнює історію університетської бібліотеки. Нині, автором проводиться відбір, датування, атрибуція та систематизація і описування тієї частини архівного фонду, яка відноситься до історії справ фундаментальної бібліотеки. Дана публікація знайомить читача із проміжними результатами

роботи над джерельним матеріалом. Ми намагаємося дати загальну характеристику джерельного матеріалу з історії читання в архіві бібліотеки, і простежити розвиток структури актових джерел, що містять відомості про культуру і особливості читання.

Предметом даної публікації є архівні документи, які несуть інформацію про особливості культури читання серед користувачів бібліотеки Імператорського харківського університету, протягом перших ста років її існування. Ми виходимо з припущення про те, що така інформація міститься у документах, які характеризують низку параметрів: кількість читачів і кількість прочитаних книг, характер, наукова і жанрова специфіка отримуваної літератури, особливості способів доступу до неї. Наукова проблема полягає у необхідності виокремити та проаналізувати відкриті для інтерпретації джерела, які містять відомості про інтелектуальні потреби, шукання та духовний світ читачів, форми взаємодії між читачем та бібліотекою.

Ділові записи, що створювалися службовцями бібліотеки, являють собою актовий матеріал, який характеризує відмінні особливості читання у різні історичні періоди. Одним із методів дослідження актового матеріалу є формулярний аналіз. Формуляром ми називаємо певну структуру документу, яка історично складалася, змінювалася, і протягом певного часу визначала спосіб відбору і фіксації відомостей про той чи інший предмет.

Особливий інтерес являють для нас списки читачів, які відвідували бібліотеку, та списки замовлених ними книг. Протягом XIX — початку XX ст., такі відомості, у різний спосіб, бібліотекарі та їхні помічники записували у спеціальні книги, та на окремих аркушах. До 1800-х рр. відносяться окремі зошити і листи з паперу верже, до яких вписували прізвища професорів і студентів університету а також сторонніх осіб, а під рискою вказували бібліографічний опис взятих ними книг. У 1820-ті рр. певний перелік книг об'єднувався фігурною скобкою, яка визначала їхню тимчасову належність читачеві. Наприкінці 1830-х рр. звернулися до старої форми розташування списку книг під рискою. Зустрічаються листи-прохання до бібліотекаря про видачу тієї чи іншої літератури. З середини 1840-х рр. з'являється таблична форма запису виданих книг. Книги, що були взяті студентами, записувалися окремо. Наприкінці 1840-х рр. такі записи оформилися у книгу під назвою «Поздача книг професорами та іншими…», яка реєструвала тільки кількість виданої та повернутої літератури, однак вже не фіксувала назв та жанрів. На початку 1860-х рр. для таких записів було введено «Вихідну книгу бібліотеки…», до таблиць якої вносили дані про час отримання і час повернення книги, вказували прізвище та ініціали читача, які супроводжувалися візою бібліотекаря. Така структура записів збереглася до кінця XIX ст.

Продемонстрована нами еволюція формуляру записів про видану літературу відтворює етапи розвитку університетської бібліотеки, зростання кількості книг та читачів, свідчить про намагання бібліотекарів і Ради університету спростити і вдосконалити користування бібліотекою і обіг літератури. Такі результати не суперечать історіографічний традиції

досліджень історії бібліотеки, продовжують і уточнюють її. Це означає, що застосування формулярного методу аналізу є цілком можливим по відношенню до актових джерел з історії читання у архіві бібліотеки університету.

Оцінка наукової спадщини Е. Г. Карра у англо-саксонській історіографії.

Ганцян Роман
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: hantsyan@ukr.net

Едвард Говард Карр відомий у вітчизняній історичній науці переважно, як дослідник історії Радянського Союзу. Однак, він, будучи теоретиком-міжнародником, також є одним із засновників політичного реалізму, а його книга «Двадцятилітня криза» (1939 р.) спричинила справжній переворот у гуманітарних науках і стала своєрідним підсумком теоретичних пошуків у міжвоєнний період. Як відомо, у цей час так званий ідеалізм виступав у дихотомії до політичного реалізму. Саме Е. Г. Карр розпочав нищівну критику принципів ідеалізму (інша назва — вільсоніанство, ліберальний інтернаціоналізм), що дало йому змогу розробити власну методологію, побудовану на поєднанні реалізму та ідеалізму, яка досі залучається сучасними гуманітаріями у багатьох науках. Праці Е. Карра спричинили значну дискусію щодо його поглядів на міжнародні відносини.

Наукова новизна даного дослідження полягає у тому, що нами вперше у вітчизняній історичній науці була опрацьована англо-саксонська історіографія, присвячена науковій спадщині цього історика з теоретико-методологічних аспектів. У ході дослідження було опрацьовано значний масив праць та наукових статей, що друкувалися провідними фахівцями з даної проблематики у багатьох академічних журналах.

Переконливим здається той факт, що значна частина науковців саме з виходом праці Е. Карра «Двадцятилітня криза» пов'язує початок так званих перших дебатів про природу міжнародних відносин між прихильниками політичного реалізму та ідеалізму. Наприклад, П. Вілсон говорить про те, що значимість цієї праці була на стільки великою, що на неї були написані огляди у всіх провідних газетах та журналах і їй окремо було присвячено кілька книг. Те, що погляди Е. Карра були успадковані наступними генераціями науковців, включаючи теперішню, визнають усі провідні дослідники даної проблематики, такі, Л. Ашворт, П. Вілсон, Д. Лонг, Дж. Мершеймер, А. Осіандер тощо. Наприклад, вже згадуваний П. Вілсон з даного приводу писав, що ця праця, як лише один з небагатьох класичних текстів з даної сфери, досі згадується багатьма, як визначальна. Спробувати осягнути поняття ідеалізму, тому, обов'язково означає повернутися до Карра».

В історіографії неоднозначними є погляди на критику ідеалізму та лібералізму з точки зору Е. Карра, що залежить найчастіше від школи, з якою себе пов'язує той чи інший дослідник. Наприклад, Дж. Мершеймер, будучи прихильником політичного реалізму, писав, що, мета Е. Карра була «не виробити теорію реалізму, але здійснити критику інтелектуалів за значне ігнорування ролі сили в міжнародній політиці». В той же час прихильник неолібералізму А. Осіандер відзначив, що міфологізм з приводу так званої ідеалістичної школи, популяризований Е. Карром, був побудований на іронічних припущеннях, а тому позбавлений значущої цінності. Інший історик Л. Ашворт дійшов висновку, що найбільшою помилкою Е. Карра було те, що його погляди на ідеалістично-ліберальну течію відштовхуються від підтримки процесу умиротворення. З даного приводу він пише слідуюче: «Оскільки він прагнув виміряти увесь масив анти-умиротворителів, то вони виокремлювалися в одну аморфну групу». Д. Лонг відзначив, що реалізм Е. Карра був продуктом його широко марксистської, значною мірою діалектико-матеріалістської концепції історичного процесу. Інші дослідники, аналізуючи погляди самого Е. Карра, часто відзначають його значний ідеалізм. У зв'язку з цим його називають терміном «ідеалістичний реаліст».

Отже, ми переконалися що англо-саксонська історична наука у пошуках методологічних орієнтирів активно залучається до аналізу наукової спадщини Е. Карра, що спричиняє значний науковий дискурс з ряду теоретичних питань і сприяє вдосконаленню наукового інструментарію. Саме тому ознайомлення з даною проблематикою є необхідним також для вітчизняної історичної науки.

Вплив реформи 1861 р. на сільське господарство Росії у працях В. І. Леніна

Долженко Марина

Донецький національний університет

E-mail: mdorosevich@gmail.com

Звільнення професійної сфери науки в Україні від ідеологічної заангажованості вимагає перегляду історичної інформації та встановлення фактів щодо дійсних причин та наслідків історичного процесу. Дослідження зумовлене потребою здійснити аналіз поглядів В. І. Леніна щодо історичного значення реформи 1861 р. та її наслідків.

Ліквідація кріпацтва є однією з важливих проблем історії Росії другої половини XIX ст. Серед авторів, які привернули до неї увагу, — В. І. Ленін. Сформульовані в його працях положення справили істотний вплив на дослідження радянських істориків. Дослідження ґрунтується на працях В. Леніна, присвячених аграрному сектору Росії, зокрема «Розвиток капіталізму в Росії», «Аграрне питання в Росії в кінці XIX ст.», «Капіталістичний лад сучасного землеробства», «З приводу ювілею»,

«П'ятдесятиліття падіння кріпосного права», «Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905 — 1907 рр.».

Новизна авторського підходу полягає в аналізі поглядів В. І. Леніна на еволюцію сільського господарства пореформеної Росії, виходячи з потреб сучасної науки.

Чільне місце у творчості В. Леніна посідає праця «Розвиток капіталізму в Росії», написана в 1896—1899 рр., яка є першим спеціальним дослідженням передреволюційної економіки Росії, результати якого заклали теоретичне підґрунтя для подальших досліджень в аграрній галузі. Аналіз капіталістичної еволюції сільського господарства в Росії В. Ленін здійснив на основі ґрунтовного вивчення соціально-економічної статистики.

Суспільно-економічні відносини в російському селі після реформи 1861 р. В. І. Ленін характеризує наявністю низки суперечностей, властивих товарному господарству в умовах розвитку капіталістичної формації. Він розкриває особливості капіталізму в сільському господарстві Росії та доводить його прогресивність. Процес розкладу селянства ним показано як докорінне руйнування патріархального селянства і створення на цьому ґрунті сільської буржуазії та сільського пролетаріату. Визначаючи буржуазний характер селянської реформи 1861 р., В. Ленін доводить, що реформа була проведена в інтересах поміщицького класу. Подальша боротьба селян за землю довела її незавершеність та непослідовність.

В. Ленін показує, що ліквідація залишків кріпацтва, які гальмували економічний розвиток Росії, могла відбуватися двома шляхами: реформістським, в інтересах поміщиків, і революційним, в інтересах селянства. Вирішення аграрного питання із наданням селянству права приватної власності на землю, на думку Леніна, було перешкодою вільному і швидкому розвитку капіталізму в Російській імперії. Ним розвинуто теоретичне обґрунтування націоналізації землі, показано її економічне та політичне значення. За словами В. Леніна, «боротьба селянських і поміщицьких інтересів, яка проходить червоною ниттю через всю пореформену історію Росії і становить економічну основу революції, є боротьба за той чи інший тип буржуазної аграрної еволюції». Ці два шляхи еволюції аграрного ладу Ленін назвав прусським і американськимени

Але ці дослідження мали чітко виражений кон'юнктурний характер. До уваги бралися лише факти, які свідчили про надмірне багатство поміщиків, жорстоку експлуатацію селян — тобто те, чим можна було привернути селянство на бік більшовиків. У його працях звучить неприхований заклик до насильницьких дій: «Чим більше відстала в своєму кріпацтві дореволюційна Русь від промислової, торговельної, капіталістичної, тим крутішою повинна бути неминуча ломка старого … землеволодіння. Вихід з цієї безвиході могла дати лише революція». На противагу «легальним марксистам», які виступали за поступовий, еволюційний розвиток суспільства, В.І. Ленін, вирішенню соціально-економічних проблем надавав винятково політичного значення. В даному випадку вивчення сільського господарства мало підпорядковане значення, висновки нерідко підганялися під відповідні більшовицькі політико-ідеологічні установки.

Академічне життя у спогадах про Харківський університет 1920–1930-х рр.

Красько Ольга
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: okrasco@mail.ru

Сформовані у студентські роки соціально-політичні погляди і ментальні установки багато в чому визначають подальший соціальний статус людини. На становлення особистості студента першочерговий вплив мають особливості організації навчального процесу в тому чи іншому освітньому закладі, отже вивчення академічного життя студентства є важливим кроком на шляху до розуміння багатьох соціальних процесів. Період 1920–1930-х рр., визначив світогляд і життєву позицію цілого покоління, якому судилося перемогти у Великій Вітчизняній війні та підняти країну з руїн. Мета нашої роботи – дослідити умови навчання в ХІНО та Харківському університеті у міжвоєнний період.

На сьогодні академічне життя студентів Харківського університету висвітлене в декількох працях загального характеру, зокрема: «Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет (1805–1955)» (Х., 1955), «Харьковский государственный университет: 1805–1980: исторический очерк» (Х., 1980), «Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років» (Х., 2004). Періоду 1920–1930-х рр. у цих роботах приділяється незначна увага. Окремим дослідженням зі зазначеного періоду стала монографія О. Л. Рябченко «Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921–1930 рр.)» (Х., 2000). Робота дає цілісне уявлення про академічне життя 1920–1930-х рр., але спогади дозволять збагатити це дослідження – відтворити особливий дух часу та світогляд тогочасного студентства.

На даний момент було виявлено 14 мемуарних джерел про Харківський університет 1920–1930-х рр. Спогади Ю. М. Прокудіна і Г. І. Матвієнко дійшли до наших днів у рукописному вигляді, більшість же мемуарних джерел були опубліковані.

В якості інструментарію роботи з мемуарними джерелами ми використали так звані «маркери» – зафіксовані ознаки, в нашому випадку найбільш поширені сюжети в мемуарах, які відображають академічне життя у Харківському університеті в 1920–1930-х рр.: викладацький склад, навчальний процес, склад студентства.

Говорячи про викладацький склад, мемуаристи в першу чергу відзначали професіоналізм, людські якості викладачів, їхнє гарне ставлення до студентів. Іншими спонукальними мотивами створення «портретів» були бажання мемуариста розповісти про викладачів, по відношенню до яких склалося негативне ставлення у зв'язку з їхньою некомпетентністю і недемократичністю, або бажання поділитися кумедними історіями і курйозами, пов'язаними з окремими викладачами. Варто зазначити, що при негативній оцінці викладачів, автор говорить не від себе, а від імені всього

курсу, для того щоб додати своїм словам щирості та правдивості. Мемуаристи, які висвітлюють історію Харківського університету в 1930-ті роки згадували окремих викладачів також у зв'язку із загальнополітичною та суспільною ситуацією СРСР. Так, мемуаристи розповідають про політичні чистки, які проходили викладачі в університетському клубі і Будинку просвіти.

Характеризуючи особливості організації навчального процесу, автори спогадів, перш за все, відзначають ступень регламентації академічного життя. Так, мемуаристи, що висвітлюють 1920-ті роки, підкреслюють самостійність студента у процесі навчання, а мемуаристи, які висвітлюють 1930-ті роки, навпаки, вказують на контроль над студентством з боку університетської адміністрації, передусім деканату. Відвідування лекцій контролювалося, пропуски погрожували позбавленням стипендії або відрахуванням з університету. Простежується у мемуаристів і зміна їхнього ставлення до ролі і функцій комсомольської організації, яка відігравала велике значення в університетському житті студентів. Якщо в 1920-ті роки, на думку мемуаристів, вона займалася питаннями моралі та етики, то в роки масових репресій, у тому числі і серед інтелігенції, її роль звелася до виявлення дітей «ворогів» народу серед студентів.

Особливе місце у спогадах займає характеристика складу тогочасного студентства за наступними критеріями – віковим і національним, соціальним і матеріальним. Детальніше всього мемуаристи зупинялися на соціальній характеристиці студентства, яку розглядали під різними ракурсами в залежності від політичної ситуації в країні. Мемуаристи, які були студентами в 1920-х роках, хотіли підкреслити головне явище в освіті тих років пролетаризацію вищої школи. Ті ж мемуаристи, які навчалися в 1930-х роках, зупинялися на цьому питанні для того, щоб показати процес виявлення в університеті дітей «ворогів» народу.

Таким чином, завдяки систематизації зазначених сюжетів, виділенню особливостей, характерних для різних етапів періоду реорганізації Харківського університету, ми змогли не тільки скласти цілісне уявлення про академічне життя Харківського університету 1920–1930-х рр., але і про світогляд тогочасного студентства у всій його багатогранності: їхнє ставлення до окремих викладачів, відношення до змін в регламентації навчального процесу та діяльності університетських організацій, думки щодо процесу пролетаризації вищої освіти.

Спогади гімназисток та викладачів як джерело вивчення повсякденного життя жіночих гімназій

Кудь Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail:

Спогади гімназисток та викладачів з'являються на сторінках періодичних видань наприкінці XIX – на початку XX ст. Більшість із них

надруковані у журналах педагогічного спрямування та зображують гімназійну повсякденність другої половини XIX – початку XX ст. Поодинокі спогади щодо жіночої гімназійної освіти були опубліковані у другій половині XX ст. (майже через 60 років), як складова частина спогадів про видатних діячів літератури: А. А. Ахматову – випускницю Києво-Фундуклеївської гімназії, М. П. Чехову – сестру А. П. Чехова, викладача географії в жіночій гімназії Л. Ф. Ржевської, М. І. Цвєтаєву, яка навчалася в гімназіях Фон-Дервіз, О. С. Алферової, М. Г. Брюхоненко та її сестру А. І. Цвєтаєву – вихованку гімназій В. В. Потоцької та М. Г. Брюхоненко. Автори спогадів – це випускниці та викладачі жіночих гімназій. Серед випускниць гімназій, які залишили мемуарні згадки про період свого навчання, переважають письменниці та педагоги.

Спогади гімназисток та викладачів жіночих гімназій до цього часу не стали об'єктом спеціального наукового дослідження, лише іноді використовуються в загальних працях з історії жіночої освіти. Ці спогади дозволяють ознайомитися з різними аспектами повсякденного життя, які практично не відображені в інших видах джерел. Наприклад, вони фіксують обов'язкову наявність бібліотеки при гімназії. При цьому, рівень наповненості книгами, за згадками мемуаристок, був досить різним («бідна бібліотека» чи, навпаки, у ній були присутні «дорогі видання»). Часто викладачі приносили свої книги гімназисткам, навіть так звану «заборонену літературу», потім вони обмінювалися враженнями від прочитаного. Водночас, в одній із гімназій у зв'язку з виданням циркуляру про нагляд за читанням гімназисток, було вирішено створити спеціальну комісію для роботи з каталогом бібліотеки та надати можливість класним дамам перевіряти абонементи гімназисток для виявлення читання ними «забороненої літератури». Схожа ситуація скалался із відвідуванням гімназистками театру та кіно. Це стосувалося в першу чергу п'єс «сумнівного» характеру, зі сценами порнографічного характеру. Була навіть запропонована ідея заборонити гімназисткам ходити до даних розважальних закладів. Врешті-решт було прийнято рішення про чергування класних дам у кіно та театрі для нагляду за гімназистками.

Суворий контроль за діяльністю гімназисток поза межами гімназії не обмежувався даними діями з боку адміністрації гімназії. Відомо, що гімназистки поділялись на пансіонерок, які жили в пансіоні при гімназії та учениць, які приходили на навчання до гімназії, а після уроків йшли додому (деякі з учениць жили на зйомних квартирах). Так, адміністрація однієї з гімназії постановила власникам квартир, в яких жили гімназистки, надавати інформацію про час виходу гімназистки на навчання та повернення додому. Завдяки спогадам вдалося також встановий тот факт, що розповсюдженим явищем серед керівництва гімназій було відвідування ввечері квартир, де жили гімназистки, для перевірки їхнього місцезнаходження на той час.

Велика увага приділялась зовнішньому вигляду гімназисток, а саме носінню форменого одягу – коричневого плаття з чорним фартухом, на якому зліва був вишитий номер класу та відділення, в якому навчалася гімназистка. За спогадами однієї із гімназисток, до комплекту форменого

одягу також належав капелюх («пиріжок»). Крім того, завдяки спогадам вдалося визначити основні риси зовнішнього вигляду викладача-жінки: довга чорна спідниця, блуза з високим комірцем та манжетами, зібране у зачіску волосся.

Таким чином, спогади дозволяють ознайомитися з повсякденним життям жіночих гімназій Російської імперії, зокрема, завдяки ним можна простежити взаємовідносини між ученицями та викладачами, матеріально-технічну базу гімназій, зовнішній вигляд викладачів та гімназисток, правила, за якими жили гімназистки та ін.

Сучасна російська історіографія про проблеми висвітлення долі радянського селянства в 1946 – 1953 рр.

Лупіка Тетяна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: Tatyana_Lupika@mail.ru

Проблеми висвітлення долі радянського селянства в 1946 – 1953 рр. в сучасній російській історіографії досліджені досить поверхово, оскільки тема вивчення післявоєнних років довгий час носила обмежений, а по суті закритий характер. На сучасному етапі вивчення даної теми, в якості позитивної тенденції можна відзначити можливість істориків знайомитись з матеріалами партійних і державних установ радянської доби, що збереглися в архівах. Але, жорстокі рамки офіційної ідеології зробили свою справу – переважна більшість джерел, перш ніж потрапити в руки дослідників вже проходило відбір, а часом і редагування, що не могло не вплинути на хід наукової творчості. Інтерес до історичного минулого в радянській країні та до його правдивого висвітлення зростає на початку 1990-х рр., коли вчені отримали право доступу до раніше закритих фондів федеральних і регіональних архівів. Саме в цей час російські дослідники розкривають проблеми перших мирних років в масштабах всього СРСР. З'являються поодинокі дослідження теми голоду 1946 – 1947 рр. Серед російських дослідників слід назвати В. Зиму, І. Зеленіна, Є. Зубкова, В. Попова, М. Безніна, Т. Дімоні, О. Вербицьку, Г. Шмельова, А. Манаєнкова, О. Хлєвнюка та ін.

Особливе місце серед робіт істориків займає узагальнююча монографія О. Вербицької (Вербицкая О. М. Российское крестьянство: от Сталина к Хрущеву. Середина 40-х – начало 60-х гг. / О. М. Вербицкая. – М.: Наука, 1992. – 224 с.). Цінність цієї роботи представляє аналіз і критика партійно-державних документів, використання економіко-статистичних даних для висвітлення тоталітарної політики щодо селян, що призвела до розселянювання, вивчення особливостей праці селянина, як в громадському господарстві, так і в особистому підсобному господарстві.

Звертають на себе увагу й дослідження В. Попова, І Волкова та В. Зими. Автори, використовуючи архівні матеріали, вперше в історичній літературі розглядають проблеми повоєнного голоду, його передумови та

причини, висвітлюють масштаби хлібозаготівельної політики, розкривають методи «продрозверстки» та виселення селян за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 2 червня 1948 року («друге розкуркулення»), проблеми злочинності серед голодуючих тощо. (Попов В. П. Голод 1946-го: причини трагедії / В. П. Попов // Степові простори. – 1992. – № 10-12. – с. 37-44; Попов В. П. Голод і державна політика (1946 – 1947 рр.) / В. П. Попов // Вітчизняні архіви. – 1992. – № 6. – с. 143-151; Попов В. П. Невідома ініціатива Хрущова: про підготовку Указу 1948 р. про виселення селян / В. П. Попов // Вітчизняні архіви. – 1993. – № 2. – с. 114-129; Попов В. П. Хлеб как объект государственной политики в СССР в 1940-е гг. / В. П. Попов // Отечественная история. – 2002. - № 2. – с. 49-66; Попов В. П. Сталин и советская экономика в послевоенные годы / В. П. Попов // Отечественная история. – 2001. - № 3. – с. 61-76; Волков И. М. Засуха, голод 1946 – 1947 гг. Колхозная деревня в первый послевоенный год / И. М. Волков // История СССР. – 1991. – № 4. – С. 3–19. Волков И. М. Трудовой подвиг советского крестьянства в послевоенные годы: Колхозы СССР в 1946 – 1950 гг. / И. М. Волков. – М.: Мысль, 1972. – 283 с. Зима В. Ф. «Второе раскулачивание» (Аграрная политика конца 40-х-начала 50-х рр.) / В. Ф. Зима // Отечественная история. – 1994. – № 3. – с. 75-86; Зима В. Ф. Голод в СССР 1946 – 1947 гг.: происхождение и последствия / В. Ф. Зима. – М.: Институт РИРАН, 1996. – с. 263; Зима В. Ф. Послевоенное общество: голод и преступность (1946 – 1947 гг.) / В. Ф. Зима // Отечественная история. – 1995. – № 5. – с. 45-59.

Роботи М. Безніна, Т. Дімоні (Безнин М. А., Димони Т. М. Крестьянство и власть в России в конце 1930-х – 1950-е гг. / Менталитет и аграрное развитие России (XIX – XX вв.) / М. А. Безніна, Т. М. Дімоні // Материалы международной конференции. – М., 1994, 14-15 июня. – с. 155-166; Безнин М. А., Димони Т. М. Социальный протест колхозного крестьянства (вторая половина 1940-х – 1960-е гг.) / М. А. Безніна, Т. М. Дімоні // Отечественная история. – 1999. – № 3. – с. 81-99.) – це спроба показати систему взаємовідносин колгоспного селянства та радянської влади, охарактеризувати селянський двір 1930-х – 1960-х рр., при цьому роблячи акцент на проблеми соціально-економічних функцій двору і розселянювання в колгоспну епоху.

Дослідження Є. Зубкової висвітлюють не лише аграрні перетворення на селі, але й соціальні відносини. (Зубкова Є. Ю. Суспільство і реформи 1945 – 1964 рр. / Є. Ю. Зубкова. – М., 1993) Саме вона, як один з перших російських істориків, показала зв'язок поглядів простого народу й влади, розкривши факти зловживань службовим становищем владних структур (Зубкова Е. Ю. Мир мнений советского человека. 1945 – 1948 гг. / Є. Ю. Зубкова // Отечественная история. – 1998. – № 4. – с. 99-122)

Загальну характеристику аграрної політики щодо сільського господарства в післявоєнний час подано в дослідженнях І. Зеленіна, Г. Шмельова, О. Хлєвнюка (Зеленин И. Е. Аграрная політика Н. С. Хрущева и сельское хазяйство страны / И. Е. Зеленин // Отечественная история. – 2000. – № 1. – с. 76-92; Шмелев Г. И. Аграрная політика и аграрніе отношения в

России в XX в. / Г. И. Шмелев. – М.: Наука, 2000. – 255 с.; Хлевнюк О. В. Советская экономическая политика на рубеже 1940 – 1950-х гг. и «Дело Госплана» / О. В. Хлевнюк)

Подальший розвиток отримало і питання вивчення проблем культури і побуту, соціального вигляду селянства, його безпосередньої діяльності у сфері культури, побуту, громадського життя, розкривалися джерела матеріального добробуту селянства (Манаенков А. И. Культурное строительство в послевоенной деревне (1946 – 1950 гг.) / А. И. Манаенков. – М.: Знание, 1991. – 64 с.

Отже, огляд сучасної російської історіографії дає підставу зробити висновок про наявність деяких позитивних зрушень у вивченні історії післявоєнного села, зокрема, історії сільських трудівників. Однак це не змінює загальної оцінки про слабку вивченість цього важливого й суперечливого періоду в житті радянського селянства.

Герб як історичне джерело в сучасному науковому контексті

Максименко Євгенія

Донецький національний університет

E-mail: egikiprekrasni@yandex.ru

Доба постмодерну справила великий вплив на сучасне сприйняття джерела. «Лінгвістичний поворот» та інші філософські тенденції призвели до того, що будь-яке джерело почало сприйматися істориками як текст, що має власну внутрішню логіку і існує в певному контексті. Доречним буде розглянути, яким чином поява нових методологічних підходів вплинула на сприйняття такого виду історичних джерел, як герби.

Проблема запровадження нових методологічних підходів в царині СІД взагалі і гербознавства зокрема, вже декілька років хвилює дослідників. Цього аспекту стосується стаття Є.В. Пчелова присвячена сучасному стану СІД та перспективам їх подальшого розвитку. Методологічних проблем геральдики торкаються у своїх статтях Є.В. Груздов та М.Ю. Медвєдєв. Нові методологічні підходи до герба як історичного джерела застосовують в своїх працях Ю.М. Литвиненко та Я.О. Іщенко.

Аналіз сучасної української, російської, іноземної, зокрема французької, фахової літератури з геральдики дає змогу дійти висновку що сучасне вітчизняне гербознавство ще не повністю використовує всі доступні методи роботи з цим джерелом.

Перш за все слід звернути увагу на те, що проблема розробки нових методологічних підходів є проблемою всіх СІД на сьогодні. Дослідники говорять про те, що значна кількість СІД (зокрема практичних, таких як геральдика і сфрагістика) залишається сьогодні на рівні емпіричного накопичення матеріалу без відповідної його аналітичної оцінки. Це цілком стосується геральдики: праці, що торкаються проблем гербознавства мають

здебільшого описовий характер: суцільно — для радянської історіографії з цієї СІД, та майже повністю — для сучасної української і російської.

Тож у вітчизняній методології та історіографії гостро стоїть питання виведення гербознавства на новий методологічний рівень. Широкий досвід такого характеру є у наших європейських колег. Мова йде, зокрема, про французьку геральдичну школу видатним представником якої є М. Пастуро, варто також вказати на геральдичні студії з використанням нових методологічних підходів Ф. Менендес Підаля, Р. Ф. Пая, Дж. Бролта, Ж. Мунена.

Новизна підходів, що використовують ці дослідники, полягає у прагненні подолання бар'єрів між різними гуманітарними дисциплінами. Геральдика розглядається цими вченими в контексті таких дисциплін як семіотика, семантика, теорія соціальної комунікації, соціологія культури. Семіотичний підхід дає змогу розглядати геральдику як окрему знаково-сивмолічну систему, як специфічну мову, що має певну внутрішню логіку, а кожен герб як знак з відповідною внутрішньою структурою.

Європейські геральдисти ставлять перед собою такі питання, як причини, через які в ту чи іншу епоху віддавалася перевага тим чи іншим комбінаціям кольорів чи фігурам. Тут стають у пригоді кількісні методи дослідження, які широко використовуються М. Пастуро в своїх працях. Зокрема за допомогою статистичного аналізу він оцінює розповсюдженість і динаміку популярності геральдичних кольорів і деяких геральдичних фігур, що дає йому змогу дійти оригінальних висновків. Пошук відповідей на подібні питання робить більш зрозумілим дух, віру, культуру, ментальність авторів та власників гербів.

Вивчення семантичного рівня геральдичного простору, аналіз символів, що використовуються на полі гербів дають можливість дослідити ідеї суспільно-політичного розвитку, соціаль-ного устрою та національних традицій, соціокультурні процеси, а також ціннісні орієнтації суспільства адже геральдичний простір є аксіологічним за своєю природою.

Таким чином, сучасне гербознавство має орієнтуватися на інтеграційний шлях і на вихід з тих дисциплінарних рамок, в яких воно зараз перебуває. Базуючись на сучасних досягненнях семіотики, символіки, семантики можна значно посилити інформаційні можливості герба як історичного джерела. Цікавим буде застосування методів, поширених в європейському гербознавстві щодо вітчизняної джерельної бази.

Феномен рабства в політичному вченні Томаса Гоббса

Писаний Денис

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: mypostdmp@mail.ru

Сучасність кидає людству серйозні виклики, серед яких виділяється торгівля людьми. Для ефективної боротьби з нею велике значення має

дослідження витоків рабства та ставлення до нього в суспільній думці раннього Нового часу, видним представником якої був Т. Гоббс (1588 — 1679). Наукова новизна поданої доповіді полягає в тому, що рабство в філософських і політичних ученнях тієї епохи майже не розглядалося ані в радянській, ані в сучасній українській історіографії.

Проаналізуємо, яким же було місце рабства в «рецепті ідеальної держави» цього видатного мислителя (за його працями «Про громадянина» і «Левіафан»).

Гоббс був противником необмеженої свободи, оскільки вона призводить до «війни всіх проти всіх». Від повної, необмеженої свободи немає користі. Ось чому «жодна держава не може існувати без влади і права примусу».

Ґенезу і розвиток рабства філософ розглядав з точки зору «природного права» і «суспільного договору». В першому випадку, коли «точиться загальна війна проти всіх, кожному дозволено поневолювати чи навіть убивати людей, позаяк це буде уявлятися таким, що призводить до його блага». Поневолення людей за вказаних обставин він порівнював із полюванням на тварин, частину яких убивають, а частину — приручають.

Коли ж відносини між людьми регулюються «суспільним договором», єдиною міцною підставою для впровадження рабства слугує поразка у війні. Але «право панування над переможеним надає… не перемога, а власна згода переможеного». В цій угоді «благо, що набуває переможений…, полягає в даруванні йому життя…, благо ж, яке він обіцяє, — це готовність служити і підкорятися. В силу цієї обіцянки переможений зобов'язаний служити переможцю і проявляти абсолютне підкорення». Проте взаємне зобов'язання має ґрунтуватися на довірі, «в силу якої господар надає рабу тілесну свободу».

Однак якщо розглядати рабство як результат договору, то виходить, що в рабів немає і не може бути волі, «оскільки вони підпорядкували свою волю волі господаря. А тому все, що він зробить, буде за їхнім бажанням, то ж неможливо нанести жодної образи тому, хто сам бажає цього». Більше того, мислитель відзначав, що рабу взагалі нема на що скаржитися. Адже «нещастя» рабства полягає лише «в тому, що йому не дозволяють шкодити самому собі, і він знов отримує право на життя, втрачене внаслідок війни чи певних ударів долі… разом з усіма засобами до існування…, але за умов підкорення іншому».

На думку філософа, межа між свободою та рабством не є нездоланним проваллям: «Вільний служить лише державі, а раб — ще й співгромадянину». Сама ж рабська залежність не є річчю винятковою. Вона має ряд аналогів: «Очевидно, що діти так само підпорядковані тим, хто годує та виховує їх, як і раби — панам, а піддані — носію верховної влади в державі». Враховуючи все вищезазначене, «раби зобов'язані беззаперечно підкорятися панам так само, як діти — батькам».

Але Гоббс чітко усвідомлював, що змальовані ним «патріархальні» сцени можуть існувати хіба що в ідеалі. Насправді ж рабство нерозривно пов'язане з примусом, насильством і жорстокістю. І при поневоленні раба його згоди ніхто не питає, що становить різкий антагонізм із ідеєю

«суспільного договору». Мислитель робить висновок, що свавілля панів над рабами є своєрідним рудиментом стану «війни всіх проти всіх». Ось чому, за Гоббсом, такі раби «не мають жодних зобов'язань і можуть з повним правом розбити свої ланцюги чи в'язницю… Якщо вони втечуть чи вб'ють господаря, то… нічим не порушать природних законів».

На перший погляд, подібне тлумачення категорій панування та рабства виглядає відносно гуманнимени Проте потрібно мати на увазі, що такі «високопарні» фрази про добровільну згоду рабів цілком відповідали духу епохи Єлизавети I (1558 1603), за правління якої мислитель зростав і формувався його світогляд. Тому, на наш погляд, набагато важливішим є інше: Томас Гоббс уважав інститут рабства цілком гідним для нової епохи.

Эволюция просветительного направления в «Руководстве по истории русской церкви» П. И. Малицкого

Прутская Анна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: Vektori@bk.ru

В 1870 году вышла работа профессора Казанской духовной академии П. В. Знаменского «Руководство к русской церковной истории». Этот труд положил начало новому периоду в исследованиях по истории Русской Православной Церкви. П. В. Знаменський значительно расширил методологические рамки своей работы за счет идей богословов, стремящихся к церковному обновлению, и исторических взглядов славянофилов. Работа П. В. Знаменского дала начало целому ряду аналогичных сочинений, так как автором был найден оптимальный вариант изложения церковно-исторических процессов, поэтому труд «Руководство к русской церковной истории» послужил образцом для учебных курсов по истории церкви во второй половине XIX века. И в частности, для написания «Руководства по истории русской церкви» П. И. Малицкого.

«Руководство по истории русской церкви» преподавателя Тульской духовной семинарии П. И. Малицкого вышло в 1888 году, впоследствии автор не однократно перерабатывал и дополнял содержание своей работы. «Руководство» выдержало несколько изданий и было утверждено Учебным комитетом Синода в качестве ученого пособия для духовных семинарий.

Работа Малицкого П. И., прежде всего, является иллюстрацией той эпохи, которая наступила в духовном образовании с принятием нового Устава семинарий в 1884 году. После вступления на престол императора

Александра III наступает пора сворачивания либеральных программ, получивших распространение в эпоху реформ Александра II.

Немалый отпечаток на написание труда Малицкого П. И. оказала и эпоха, когда происходило становление автора как личности и как историка. Это был период, когда часть русского общества, напуганная результатами либеральных преобразований, возвращалась к идеям русской самобытности,

а православному христианству в реализации этих идей отводилось ведущее место. Система образования, частью которой был П. И. Малицкий, не могла не прислушаться к подобным требованиям. И поэтому происходил возврат к более консервативным взглядам на историю Русской Православной Церкви.

«Руководство по истории русской церкви» П. И. Малицкого имеет стандартную структуру, как для учебного пособия, основу которой заложил в своей «Истории русской церкви» святитель Филарет (Гумилевский). Автор использует и периодизацию истории Русской Православной Церкви, предложенную Филаретом (Гумилевским).

Несмотря на то, что в своей работе П. И. Малицкий придерживается периодизации и логике изложения П. В. Знаменского, его работа во многом отличается от труда его предшественника. В «Руководстве по истории русской церкви» отсутствует анализ причин исторических событий, нет выводов и обобщений, характерных для труда П. В. Знаменского. Стиль изложения исторических событий, манера подачи материала более напоминает труд «Историю русской церкви» святителя Филарета (Гумилевского). История в изложении П. И. Малицкого развивается как данность, где одно событие сменяет другое. Смена этих событий лишена конфликтов, так как определена божьим промыслом.

Таким образом, историографическое значение «Руководства по истории русской церкви» П. И. Малицкого неоднозначно. В «Руководстве» отобразились методологические принципы характерные для той эпохи, в которую оно было создано. Исторические события в работе теряют причинность, история становится повествованием. Метод изложения исторического материала в работе делает незначительной саму авторскую позицию. Однако данный труд однозначно нельзя назвать компиляцией. Малицкий П.И. пытается синтезировать свое видение церковной истории. С другой стороны, «Руководство по истории русской церкви» П. И. Малицкого наглядно проиллюстрировало те подходы и принципы в изучении церковной истории, на которые опиралось провинциальное духовное образование того периода. Именно эту ситуацию раздвоенности исторического сознания второй половины XIX века, обнаруживает работа П. И. Малицкого.

Крещение князя Владимира в трудах историков XVIII в.

Роменский Александр

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: pergamen-romen@mail.ru

«Просвещенный» XVIII век впервые исследовал проблему Крещения Руси, не оперируя категориями Божественного Промысла. Труды историков этого времени ценны как первый опыт собственно светской историографии; в то же время в них содержатся стереотипные оценки, а иногда и мистификации, повлиявшие на дальнейшее развитие науки.

Поэтому необходимость нового прочтения давно ставших библиографической редкостью работ представляется бесспорной.

Основной исторический труд В. Н. Татищева — «История российская» — был представлен в Академию наук в 1739 г., начал публиковаться стараниями Г.-Ф. Миллера в 1768 г. Известия о крещении славян и Руси выделены историком в третью главу первого тома. Разбирая сложившуюся в Печерском патерике, ряде поздних летописных сводов и житий концепцию пятикратного крещения Руси, исследователь замечает в ней некоторые «сумнительства». Предпочтение перед «Временником» Нестора В. Н. Татищев отдает «Истории» Иоакима Новгородского. Именно из «Иоакимовской летописи» автор заимствовал ряд оригинальных сведений, не находящих подтверждения в сохранившихся источниках, в том числе известие о принятии крещения Владимиром от болгар. Дискуссии о подлинности источников Татищева долгое время не утихали в науке; к настоящему времени наиболее обоснованным представляется вывод А. П. Толочко о мистификациях в «Истории российской». «Древняя российская история» М. В. Ломоносова, изданная в 1766 г., представляет собой скорее литературную обработку летописных известий, чем попытку их критического анализа. Известие о крещении Владимира и Руси в целом повторяет Повесть временных лет. Поход на Херсон (отождествляемый у автора с Феодосией) князь предпринимает, «дабы греческие цари и греки не стали величаться ради российской уклончивости в прошении крещения»; крестится «Иаковом, епископом херсонским».

Новая попытка синтеза сведений по русской истории принадлежит М. М. Щербатову, чей труд «История российская от древнейших времен» вышел в 1770 г. Описание крещения киевского правителя в нем дано также полностью согласно летописи. Специальное «рассмотрение» историк посвятил вопросу «о том, колико раз Россия была просвещаема святым крещением»; последовал вывод о троекратном крещении Руси: при Аскольде, Ольге и Владимире.

Труд И. Н. Болтина «Примечания на историю древния и нынешния России г. Леклерка» (1788) демонстрирует преимущества ученого-практика над исследователем-теоретиком. И. Н. Болтин был одним из первых ученых, непосредственно посещавших руины Херсонеса Таврического в 1784 г. Он замечает ошибочное отождествление летописного Корсуня с Каффой (как например, у М. В. Ломоносова и М. М. Щербатова) и Кинбурном (у В. Н. Татищева): «Корсунь не Кефа и не Кинбурн, а другой город, коего развалины и окружность стен и поныне видны. Назывался он Херсонес, по имени полуострова... все те места, кои заняты были строениями, сделалися, от развалин оных, несравненно выше тех, кои были под улицами и площадями. Смотря с некоторой высоты, расположение улиц так как бы на плане начертанно быть зрится; на коих же местах были здания знаменитые, те приметить можно по отличной высоте бугров, в кои они превратились…»

Первая попытка научного осмысления истории крещения Владимира повлияла на дальнейшие разыскания исследователей. Несмотря на то, что в ряде работ преобладает некритическое восприятие сведений

источников, можно заметить разницу методологических подходов в трудах кабинетных историографов и ученых практического склада. В целом взгляд историка XVIII в. на перипетии древнерусской истории сочетает рационализм и философию Просвещения со средневековой методикой «ножниц и клея», характерной для летописцев.

Радянська сімейна політика у 1930-ті роки: огляд концепцій сучасної історіографії.

Стріонова Інна
Донецький національний університет

В умовах демократизації політичних режимів у країнах пострадянського простору соціальна історія отримала певних поштовх для подальшого розвитку. В науці ж залишається невирішеним питання чи був курс І. Сталіна на зміцнення родини в 1930-ті роки «термідором» у післяреволюційній радянській політиці.

Значний внесок у висвітлення проблеми зробили західні дослідники В. Голдман, Ш. Фіцпатрик, С. Ашвін, Р. Стайтс, Р. Серстон, російські вчені О. Вороніна, О. Є. Казьміна, Н. Л. Пушкарьова та ін.

Новизна дослідження полягає в тому, що автором робиться спроба не тільки визначити й висвітлити основні концептуальні положення в сучасній історіографії щодо зазначеної проблеми, а й подається шляхом аналізу власне бачення останньої. Дослідником таким чином здійснюється і певний внесок у розвиток української науки у соціальному напрямку.

Джерельну базу дослідження становлять законодавчі акти – сімейний кодекс УСРР 1926 р., постанова ЦВК та РНК СРСР від 27 червня 1936 р. про заборону аборту та ін.; підзаконні акти Луганського, Сталінського, Старобельського окружних і районних виконавчих комітетів; газети «Правда», «Ворошиловец», «Социалистический Донбасс» (1936 р.); праці Л. Д. Троцького, І. В. Сталіна та ін.

Незважаючи на прогресивність післяреволюційних перетворень у приватній сфері суспільства, радянська сімейна політика 1930-х рр. у сучасній історичній науці оцінюється неоднозначно.

В. Голдман, яка дотримується емансипаторської позиції при оцінюванні сімейних пожовтневих владних заходів, вважає, що прогресивний потенціал 1920-х рр. «був обмежений у 1930-ті роки рішенням … припинити відкриті дискусії про жіноче визволення, та воскресити родину». За словами Н. Пушкарьової, О. Казьміної, поворот до патріархатних норм православної моралі був очевидним у 1930-ті роки.

С. Ашвін переконливо доводить протилежну точку зору щодо курсу І. В. Сталіна на зміцнення сім'ї. Вона вказує, що так зване «воскресіння» родини у сталінську добу слід розглядати не як консервативний відступ від революційних досягнень, а як спробу укріплення власне радянської родини, яка мала стати функціональною ланкою нового державного устрою, а не бути опорою старого режиму. Р. Серстон підкреслює, що сімейна політика в

СРСР у 1930-ті рр. характеризується, з одного боку, як владним курсом на руйнацію сімейних традицій з метою «атомізації», тоді як, з другого боку, обмеження свободи розлучень, абортів 1935 – 1936 рр. сприяли зміцненню інституту родини.

Можна погодитись із вище названими дослідниками, що у 1930-ті рр. відбувалася трансформація деяких елементів пожовтневої радянської сімейної політики. В цілому в основі курсу І. Сталіна на укріплення сім'ї були революційні принципи, спрямовані на «розкріпачення» жінки в родині, забезпечення пріоритету інтересів матері і дітей у сімейних відносинах. Аборт же сприймався як «соціальне зло» і в 1920-ті рр. При висвітленні ж проблеми обмеження свободи розлучення у 1930-х рр. слід враховувати й сутність тоталітарної системи загалом.

Отже, у сучасній історіографії при висвітленні владних заходів у сімейній сфері СРСР у 1930-ті рр. основними є два підходи: 1) оцінювання курсу Сталіна на зміцнення родини як відступ від прогресивних революційних досягнень; 2) сприйняття політики Сталіна не як поворот до консервативних патріархатних норм, а як укріплення власне радянської сім'ї, виходячи з конкретно-історичних обставин.

На думку автора цього дослідження, у сімейній політиці в СРСР у 1930-ті рр. було відображено компроміс інноваційних експериментів першого пожовтневого десятиріччя та традиційних установок, владою проводився курс на зміцнення радянського інституту родини. Як і в 1920-ті рр., у 1930-ті рр. для владного дискурсу є характерним формування «трикутнику» у сімейних відносинах – держава, жінка, дитина, незважаючи, що в цілому у повсякденних реаліях традиційна сім'я так і не була зруйнована.

РОЗДІЛ ІІІ

СТАРОДАВНІЙ СХІД, СТАРОДАВНЯ ГРЕЦІЯ ТА АНТИЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я

Военные походы ассирийских царей Тиглатпаласара III и Саргона II против Урарту и их последствия для Ванского царства

Акопян Давид
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: akopyan_david_2012@mail.ru

На протяжении почти всей истории своего существования Ванское царство соперничало с Ассирией за гегемонию над Передней Азии. Военные походы ассирийских царей в VIII в. до н.э. сыграли решающую роль в окончании этого противостояния.

Тема военных походов ассирийских царей Тиглатпаласара III и Саргона II против Урарту не обойдена вниманием современных историков. Но ряд вопросов касательно конкретно походов ассирийских царей трактуется ими не однозначно.

Множество вопросов касаемо военных походов ассирийцев против Урарту остаются дискуссионными по причине скудности источников. До сих пор продолжаются споры о маршрутах военных походов, локализации стран, городов и т.д. В данном докладе произведена попытка на основании материала источников по-новому трактовать некоторые из этих вопрос.

Источниковую базу доклада составляет комплекс ассирийских и урартийских клинообразных текстов, таких как: анналы Тиглатпаласара III, летопись Сардури II, анналы и торжественна надпись Саргона II и др.

Во второй половине VIII в. до н.э. происходит процесс постепенного усиления Ассирийской державы. Именно в этот период на ассирийский престол вступает Тиглатпаласар III. Произведя реорганизацию армии, значительно усилившую мощь ассирийского войска, Тиглатпаласар приступил к восстановлению прежних границ Ассирии и к возврату потерянных владений.

В 743 г. Тиглатпаласар двинулся в северную Сирию, к городу Арпаду где разбил армии северно-сирийского союза и ураратского царя Сардури. Сардури бежал под покровом ночи. Тиглатпаласар преследовал его до границ Урарту.

В 738 г. Тиглатпаласар повторяет поход против вновь восставших северно-сирийских царств, и, возможно, именно в этот период происходит завоевание ряда юго-западных территорий Урарту.

В 735 г. Тиглатпаласар вновь выступил против своего главного врага царя Урарту Сардури II. В сражении в стране Куммух, он одержал победу над армией Сардури и его союзников. После этого Тиглатпаласар прошел почти без сопротивление до столицы Урату Тушпы. И хотя ассирийский царь разрушил нижнюю часть столицы Сардури, но взять цитадель, где заперся царь урартов он так и не смог, а вести длительную осаду он счёл, видимо, излишним.

Военные успехи Тиглатпаласара нанесли серьезный удар Ванскому царству и привели к тому, что при ослаблении центральной урартской

государственной власти от Урарту стали отпадать области, входившие в его состав, и приемнику Сардури, Русе I, пришлось заново собирать земли Урарту.

Несмотря на поражение 735 г. урартийскому царю Русе довольно быстро удалось восстановить центральную власть в Ванском царстве, и уже начиная с 720 г. он ведет активную антиассирийскую политику. Новый ассирийский царь Саргон II и Руса долго избегали открытых столкновений, но постоянное вмешательство Урарту во внутренние дела Ассирии не могло оставаться долго без внимания.

Наконец в 714 г. Саргон выступил с тщательно подготовленным походом против Урарту. Саргон II получил донесение о том, что Руса I накопил большие силы в горном ущелье к востоку от озера Урмия, откуда готовится напасть на ассирийскую армию с тыла. Саргон, будучи в Манне, резко изменил свои планы и двинулся к войскам Русы. Ему удалось внезапно напасть на урартский лагерь ночью, и войска Урарту потерпели жестокое поражение. Сам Руса I вынужден был спасаться бегством.

Далее Саргон победоносно прошел по окружным районам Урарту, он не решился вторгнуться в центральные области Ванского царства, где был сосредоточен большой контингент урартских войск. На обратном пути Саргон с малым отрядом конников напал на Мусасир, дом главного урартского божества Халди. Ассирийцы разграбили и разрушили город. Среди огромных богатств из города была увезена статуя бога Халди.

Значение походов ассирийских царей в VIII в. против Урарту очень велико. Тиглатпаласар перекрыл доступ Урарту к важнейшим торговым маршрутам, проходившим через северную Сирию, и завоевал ряд урартских территорий на юго-западе страны. Главным достижением Саргона следует считать не военные успехи, так как поход носил не завоевательный а грабительский характер, а разрушение Мусасира и пленение статуи бога Халди, что привело к культурному упадку Урарту. Совокупность двух факторов, потери территорий и духовного упадка, привели к невозможности дальнейшего противостояния Урарту Ассирии.

Антагонизм мужского и женского в древнегреческом искусстве (на примере эротических сцен в аттической вазописи VI-V вв. до н. э.)

Баруткин Денис

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: sexserpens@gmail.com

Рассуждая об античном (греческом) восприятии мужского и женского начал как двух противоборствующих категорий, необходимо помнить о принципе бисексуальности в культуре эллинов. Такой подход к проблеме положения мужчины и женщины в древнегреческом обществе предполагает обращение к эротическому изобразительному искусству как крайне

откровенному источнику изучения социальных реалий. Произведения античного изобразительного искусства прекрасно восполняют недостаток сведений в письменных источниках. Из 20 тысяч дошедших до нас аттических ваз около 200 содержат эротические, в том числе гомоэротические, сюжеты: изображаются разные стадии любовной игры – от заигрывания до откровенных сцен соития, а количество участников в удовлетворении телесных желаний варьируется от одного, занимающегося самоудовлетворением, до трех и более; на некоторых вазах можно видеть изображения групповых оргий. Об-щим для изображения разнополой и однополой сексуальности являются принципы изображения полунагих и обнаженных женских и мужских тел, флирта (сцен ухаживания мужчин за девушками и юношами), а также нежных объятий, сцен эротических ласк и поцелуев. В греческом искусстве и, особенно, в вазописи юноши изображаются гораздо чаще и тщательнее чем девушки. Кроме того, как отмечает Г. Лихт, надпись καλός (красавец) встречается на огромном множестве ваз, тогда как надпись καλή (красавица) относительно редка. Анализ этих изображений позволяет проследить их историческую эволюцию и различия между гомо- и гетеросексуальными сюжетами. Однако, что касается любовных и эротических сцен, большая часть из них, все же, носит гетеросексуальный характер. Одним из распространенных любовных мотивов вазописи является изображение сцен ухаживания мужчин за объектами их влечения. На более ранних, чернофигурных вазах (ок. 560–500 гг. до н. э.) подобные сцены обычно связаны с изображениями охоты и нередко сами напоминают преследование. На более поздних краснофигурных вазах (ок. 510–470 гг. до н. э.) сюжеты меняются. Мужчины, как и девушки и юноши, помолодели, мужчина уже не обязательно бородат, а его объект не напоминает преследуемого зайца. Принуждение и нажим сменяются изящным ухаживанием, действие переносится из леса в цивилизованную городскую среду, а мускулистая сексуальность, с акцентом на телесные действия, уступает место стыдливой и нежной «риторике желания». Теперь центральное место занимают заигрывания и подношения любовных даров, в качестве которых выступают, как правило, заяц или петух (как существа, славящиеся своей похотливостью, они в данном случае являются и даром, и символом), а также – кошель с деньгами. Напротив, в гомоэротических сценах вместо денег фигурируют лишь любовные дары. В памятниках искусства изображаются также нежные объятия на ложе, поцелуи, поглаживания различных частей тела и т.п. Наиболее яркие и откровенные образы любовной практики, особенно изображения сцен соития связаны лишь с изображением женщины как объекта. Секс с флейтистками, проститутками и рабынями, не имевшими права на личное достоинство, изображается порнографически, во всех подробностях, включая фелляцию и анальную пенетрацию, в то время как гомоэротические сцены большей частью ограничиваются ухаживанием. В разнополых сценах женщина всегда изображается в подчиненной, а мужчина – в господствующей позиции. В гомоэротических сценах мальчик обычно стоит прямо, а мужчина склоняет

перед ним голову и плечи. Типичная поза ухаживания: эраст (старший) протягивает одну руку к гениталиям эромена (младший), а другой рукой ласкает его подбородок. В соответствии с принципами пай-дейи, мальчик может любить мужчину, но не должен любить секс с мужчинами, потому что это означало бы, что ему нравится рецептивная позиция, которая для мужчины унизительна.

Культ эллинистического правителя в Египте в IV-III вв. до н. э.

Габлия Баграт

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail:

Отчетливое выделение культа правителя как самостоятельного института завершилось приблизительно к эпохе эллинизма. Необходимо учитывать определенную специфику появления этого явления именно в эллинистическом Египте. На процесс утверждения культа правителя влияли религиозные традиции египетской религии. Имел место синтез эллинских и восточных элементов в царском культе Лагидов.

Анализ историографии по этой теме показывает, что она довольно обширна. В начале XX века в Харькове Е. И. Байбаков написал работу относительно происхождения эллинистического культа царей. Из современных исследователей А. Л. Зелинский рассматривает различные варианты обожествления. И. А. Ладынин исследовал греко-египетский синтез в царском культе при первых Лагидах, оформление культа «Богов-Эвергетов», вопросы относительно египетской царской титулатуры Александра Великого. Э. Д Фролов занимался проблемой установления культа правителя по чисто политическим соображениям.

Источниками данного исследования послужили папирологические, эпиграфические и нарративные данные - это «Розеттский камень», свидетельства античных авторов таких как Полибий, Диодор Сицилийский, Иосиф Флавий, Помпей Трог (через Юстина), декреты человеколюбия Птолемея VIII и Клеопатры III.

В работе был использован хронологический метод, сравнительно-исторический анализ, критический анализ

Проблема исследования состоит в том, что необходимо выявить собственно эллинские и восточные влияния в культе правителей Египта.

В ходе исследования было установлено, что традиции обожествления царя в эллинистическом Египте имели и греческие корни. Подобная идея, об обожествлении выдающихся лидеров за военно-политические заслуги, была не нова для греко-македонского мира. Она уходит своими корнями в прошлое. На примере ярких персоналий, в честь которых были установлены культы героев с элементами обожествления, можно более детально рассмотреть этот процесс. В период конца V – IV века до н. э. мысль о «богоравном превосходстве» получает второе дыхание. Данный период как

раз предшествует эллинистическому времени. Закладываются основы для культового почитания эллинистического правителя. Соответственно вместе с этим зарождается аналогичная идея об обосновании единоличной власти путем обожествления.

Относительно восточных начал в эллинистическом культе правителя, то представляется возможным судить о влиянии многовековой традиции апофеоза фараонов. Птолемеи заняли место повелителей Египта. Им оказывали почести по всей стране. Однако почитание воздавалось согласно канонам египетской религии, то есть обезличено. Довольно часто воздавались почести не за определенного династа, а в общем «за Птолемеев».

Итак, на основании вышеизложенных суждений можно прийти к определенным выводам.

Во-первых культ правителя начал оформляться в эллинском мире задолго до Восточного похода Александра Македонского. Этот феномен возник не на пустом месте. Предпосылки возникают в конце V – IV века до н. э., то есть как раз в эпоху предшествующую эллинизму.

Во-вторых довольно отчетливо была выкристаллизированна идея о личном превосходстве правителя и соответственно возможность его апофеоза.

В-третьих египетские обычаи обожествления оказали безусловное влияние на формирование культа эллинистического правителя. Однако существуют отличия между культом фараона и Птолемеев. Они лежат в причинах обожествления. Египетская религия основывается на выполнении сакральных функций, культ фараона обычно не являлся персонифицированным. Синкретический культ Лагидов ориентировался на воздаяние личных почестей.

Эллинистический культ Лагидов – это прежде всего воздаяние почета за особые, «богоравные» заслуги каждого конкретно взятого монарха. Почитание «привязано» к личности и деятельности царя. Важным моментом является то, что культовые эпитеты строго индивидуальны. Все это является уникальными чертами присущими культу эллинистического правителя в Египте.

Сравнительный анализ набора инвентаря погребений Нимфея и Фанагории IV-II вв. до н.э.

Сергей Гаврилюк
Донецкий национальный университет
E-mail: ad.bestias@mail.ru

Обряд погребения древних греков обусловливали многие факторы: мировоззрение людей, совершавших ритуальные действия, принадлежность умерших к различным социальным или этническим группам, полисные установки и законы. Боспорские некрополи как материальный результат

совершения погребальных обрядов дают возможность реконструировать широкий спектр вопросов истории региона. Они приобретают особую актуальность в связи с малочисленностью и лаконичностью письменных источников, касающихся развития Боспора.

Вместе с тем, многоаспектность исторической информации, содержащейся в погребальных памятниках, порождает неоднозначность их интерпретации. Для корректного понимания информации, которую несёт в себе погребальный обряд, необходимо проследить особенности его организации для различных групп населения с учётом хронологических периодов. В нашей работе мы попытаемся выделить общие и различные черты погребального инвентаря как одной из составляющих обряда некрополей Нимфея и Фанагории IV-II вв. до н. э. Выбор некрополей Нимфея и Фанагории, объясняется местом города в истории Боспорского царства. Так, Нимфей – один из важных в политическом и экономическом отношении городов европейского Боспора. Фанагория – столица азиатского Боспора.

Для решения поставленной задачи были проработаны опубликованные материалы раскопок грунтовых некрополей данных поселений, в результате чего отобрано 136 инвентарных погребений (Нимфей - 73, Фанагория - 63).

Данные упорядочены с помощью формализационно – статистического анализа, суть которого заключается в организации и группировании материала по ряду формализированных признаков и выявлении степени сходств и отличий между выделенными группами с помощью математической обработки. Целесообразность его применения для боспорских некрополей показана в работах Н. И. Сударева, Л. Г. Шепко.

В соответствии с методикой был произведён отбор категорий инвентаря, учтено 20 признаков, которые группируются в такие комплексы: посуда, украшения, зеркала, оружие, другое (терракоты, ножи, пряжки, амулеты, фигурки птичек, астрагалы, светильники, раковины).

В ходе обработки формализованных данных получена следующая информация:

1. Сходство погребального инвентаря некрополей Нимфея и Фанагории проявляется в следующем: в IV в. до н.э. традиционно в могилу усопшему помещали сосуды для масел. Они найдены в большинстве могил, не имеют стабильной связи с другими категориями инвентаря и распределяются в могилах относительно равномерно. В III в до н.э. меняется количественный и качественный состав погребального набора: вместе с сосудами для масел принято было класть сосуды для питья и хранения жидкостей, а так же различные украшения. Увеличивается число категорий комплекса «другое».

2. Исследуемые некрополи демонстрируют ряд различий. Например, несмотря на то, что процент сосудов для жидкостей и мисочек/чаш в некрополе Нимфея III-II вв. выше, чем в фанагорийском некрополе, взаимосвязь между ними гораздо ниже (сила взаимосвязи 0.02 и 0.122). В погребениях Нимфея этого периода значительно увеличивается количество бус (встречены в 56% могил). Некрополь Фанагории III-II вв. представлен большим количеством предметов по сравнению с Нимфеем.

Таким образом, одновременное изменение набора погребального инвентаря в Нимфее и Фанагории отражает общую тенденцию, которая свидетельствует о том, что значимость для населения отдельных предметов обрядности со временем меняется. Кроме того, некрополи имеют свои особенности, выявляют «моду» на те или иные предметы, связанные с погребальными ритуалами, в результате чего формируется «лицо» конкретного некрополя. Следовательно, для построения корректной исторической реконструкции на основе материала погребальных памятников Боспора необходимо учитывать не только общебоспорские межполисные традиции, но и специфику каждого некрополя в определённый период времени.

К вопросу об изображении зайца на античном ткацком грузиле

Голополосова Елена

Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н Толстого

E-mail: alenaquartz@rambler.ru

В коллекции археологического музея «Палата древностей» ТГПУ им. Л.Н.Толстого хранится глиняное пирамидальное грузило, происходящее с городища Михайловка. На вершине грузила имеется оттиск изображения животного, стоящего на задних лапах. Судя по длинным ушам животного, больше всего оно напоминает зайца.

К вопросу выяснения причин нанесения изображений на ткацкие грузила обращались В. Ф. Гайдукевич, Ю. В. Зуйков, С. В. Кашаев, А. С. Цинько и др. Однако, единого мнения на этот счет, нет до сих пор.

Для выяснения причин и определения смысловой нагрузки данного оттиска на грузиле, необходимо подвергнуть тщательному анализу свидетельства источников (в первую очередь археологических), раскрывающих роль зайца в культуре и религии. Таким образом, в нашем исследовании, логичнее всего будет применение метода источникового анализа, который позволит выявить причины размещения на ткацких грузилах изображения зайца.

Новизна нашего исследования, заключается в идее сакрального единства символического изображения зайца с собственно ткацким производством, что позволило уточнить причину размещения данного оттиска именно на грузиле.

Несмотря на то, что аналогичного оттиска на грузилах мы не нашли, изображение зайца в античном мире не является редкостью. Тема бегущих зайцев, на которых часто шла охота, являлась излюбленной сценой античного искусства. Она часто встречается на расписных вазах, «мегарских чашах», терракотовых статуэтках и т.д. Тем не менее, в нашем варианте, тема охоты за зайцем полностью отсутствует. Это, безусловно,

свидетельствует о том, что образ зайца в религиозном сознании не ассоциировался исключительно только с охотой. Ведь хорошо известно, что представители животного мира играли весьма заметную роль в религии: и в качестве жертвоприношений, и в качестве спутников богов, иной раз выступающих их атрибутом, или даже как их зооморфная ипостась. По мнению Н. В. Молевой в пластике и вазописи заяц сопутствует чаще всего богине Афродите, воплощавшей человеческое плодородие. Это животное тесно связано с эротической доминантой, символизирующей постоянное воспроизводство жизни

Связь зайца с круговоротом жизни и смерти, и таким образом с подземным миром и миром богов, хорошо согласуется с представлениями о собственно ткачестве и прядении. Ведь у греков символика данного производства всегда тесно переплеталась с мотивами плодородия, судьбы, рождения, жизни, смерти. Более того, мифологическая традиция вполне определенно относит женские хозяйственные занятия ткачество и прядение к ве́дению женского божества. Все это убеждает нас в том, что оттиски различных изображений на ткацких грузилах, вряд ли могли являться обозначением мастерской, украшением или личными клеймами владельцев, закреплявшими право собственности на данные предметы. Это противоречит тому, что в античные времена, жизнь, как эллина, так и варвара, во всех отношениях была неразрывно связана с религией. Ведь очевидно, что изображение зайца, как символа жизни, олицетворявшего Великое женское божество, хорошо согласуется с ткацким грузилом как таковым. Это не может считаться простым совпадением. Вот почему мнение С. В. Кашаева и А. С. Цинько о том, что изображения на ткацких грузилах, вполне могли иметь особое, ритуальное или сакральное значение, совершенно справедливо. Причем, учитывая «жизненную» символику зайца, можно будет предположить, что одежда, сшитая на станке с таким грузилом, могла излечивать от тяжелых болезней или оберегать воина на поле битвы, где нередко решалась его жизнь.

В заключении отметим, что ткацкое грузило с изображением зайца, также могло являться вотивом, посвященным Афродите, с которой чаще всего и был связан заяц. Именно поэтому в святилищах женских божеств часто находят пирамидальные ткацкие грузила.

О переходе галатов в Малую Азию (III в. до н. э.)

Гречухина Анастасия

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: nastena_love16@mail.ru

Переход галатов в Малую Азию в III в. до н. э. и создание их государства представляет собой уникальный исторический феномен: создание племенного объединения, а затем и государственного образования галатов происходило не в рамках античной цивилизации, а путем инкорпорации

варварского общества извне. Методы исследования: историко-генетический, сравнительно-исторический, метод анализа и синтеза на методологической основе – теории локальных цивилизаций. Интересно, под влиянием каких факторов и причин внешними варварами была создана, хоть и недолговечная, но достаточно прочная и мощная держава. К сожалению, круг источников, связанных с этими событиями, ограничен почти исключительно скупыми сведениями письменной традиции и весьма немногочисленными археологическими и эпиграфическими данными. Поэтому, это заставляет обращаться к анализу уже казалось бы изученных источников, с тем чтобы попытаться выявить в них содержание, не получившее еще убедительного истолкования или вообще оставшееся вне поля зрения историков. Таким источником является «оракул Фэннис», текст которого приведен в труде Зосима «Новая история» (II. 37,1). Также особое внимание следует уделить Полибию с его «Всеобщей историей» и Павсанию и его «Описанию Эллады». В них авторы большое значение придают военной мощи галатов, достаточно подробно описывают жизнь варваров, вступивших на территорию эллинистических государств. Проблемой как галатского нашествия в Малую Азию, так и созданием Галатской тетрархии занимались преимущественно зарубежные ученые. Крупнейшим из исследователей является Иоганн Густав Дройзен, который в 3-м томе своей «Истории эллинизма» (истории эпигонов), говорит о нашествии галатов на Македонию и дальнейшем их продвижении в Малую Азию. Дэвид Рэнкин в своей книге «Кельты и классический мир» говорит о том, как видели античные авторы культуру и культы кельтов, и посвящает девятую главу галатам. Историей Галатии плодотворно занимается немецкий историк К. Штробель (Die Galaten im hellenistischen Kleinasien). Из отечественных авторов интересную работу подготовили О. Л. Габелко и Л. Л. Селиванова («Оракул Фэннис»), в которой они пишут о самом переходе галатов в Малую Азию, а также о пророчестве об основании Константинополя, которое совпало с этим нашествием (оно приведено Зосимом и Павсанием – X.15,2). Также можно назвать небольшие статьи В. Д. Жигунина, Т. А. Моисеевой, А. Б. Рановича. Вторжение галатов не было задержано ни одной державой. Следует задать вопрос, почему столь спонтанное, разобщенное нашествие не смогли остановить государства, военное искусство и потенциал которых значительно превосходили галатов? Вероятно, распад державы Александра Македонского и династический кризис в Македонии являются одними из первопричин. Царь Вифинии Никомед I, сын Зипойта (280-255 гг. до н. э.) пригласил галатов к себе на помощь в борьбе с братом Кивелом в качестве союзников. Они перешли в Малую Азию в 280 г. до н. э. под предводительством Леонора (Леонуория) и Лотара (Лутурия) (ср.: Memnon. 19.1-2; Liv. XXXVIII, 16). Вскоре галаты получили от Никомеда земли для поселения в Вифинии. Но они двинулись далее на восток, перешли реку Галис, протекающую по (будущей) Галатии. В 240 г. до н. э. они осели здесь окончательно. Постепенно смешиваясь с местным населением, галаты постепенно эллинизировались и, тем самым, нашли свое место в сообществе эллинистических государств. Таким

образом, галаты и их государственное объединение представляет собой уникальный феномен соединения варварского и античного миров не путем завоевания греко-македонянами востока, а западно-европейской инфильтрации в эллинистическую Малую Азию. Вторжение галатов оказались важным фактором в окончательном формировании новых международных отношений эпохи эллинизма.

«Феномен» боспорских проксений: историография проблемы и перспективы её разрешения

Грибанов Денис

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: denisgribanov@yandex.ru

В современной научной историографии сложилась несколько парадоксальная ситуация, когда практически все существующие концепции государственного устройства раннеспартокидовского Боспора при всех своих различиях основываются на анализе одной малочисленной группы эпиграфических документов – боспорских проксенических декретов. Ключевое значение этого источника для понимания сути процесса государственно строительства, который происходил на Боспоре в эпоху правления ранних Спартокидов, привело к тому, что разгадка так называемого «боспорского феномена» в научной литературе уже напрямую связывается с разгадкой «феномена» боспорских проксений. Поэтому изучение этих нестандартных по общегреческим меркам декретов является важнейшей задачей, выполнить которую необходимо для дальнейшего продвижения по пути исследования государственного устройства раннеспартокидовского Боспора.

На сегодняшний день общепринятым среди исследователей является мнение об уникальном для греческой эпиграфики характере боспорских проксенических декретов издававшихся Спартокидами в IV в. до н. э. Говоря о «феномене» боспорских проксений отечественные антиковеды, обычно, исходят из той предпосылки, что в греческой правовой традиции издание подобных актов являлось прерогативой полиса (Д. П. Каллистов, Ю. Г. Виноградов, Ф. В. Шелов-Коведяев, А. А. Завойкин). Дарование проксений иноземцам от имени Спартокидов, выступающих в этих декретах как частные лица, действительно является уникальным примером трансформации традиционных политических институтов греческого полиса в интересах автократического режима. При этом исследователи, затрагивающие данную тему, неизменно обращают внимание на тот примечательный факт, что проксенические права в соответствии с декретами Спартокидов даровались «на всём Боспоре». На этом основании делаются далеко идущие выводы о формировании на Боспоре в период правления ранних Спартокидов «общебоспорского» гражданства. По мнению Ю. Г. Виноградова и его последователей, используемая в боспорских проксениях устойчивая формула «весь Боспор»

свидетельствуют об окончательном растворении полисного гражданства внутри «общебоспорского» уже в период правления Левкона I. Е. А. Молев более осторожен в оценках, предполагая одновременное сосуществование на раннеспартокидовском Боспоре общегосударственного и полисного гражданства. Оригинальную идею высказал недавно А. А. Завойкин, предложивший взглянуть на государство ранних Спартокидов как на «мегаполис» («Боспор» официальной титулатуры), вобравший в себя другие боспорские полисные общины на правах «демов» и сформировавший совместно с автономным феодосийским полисом и зависимыми синдо-меотскими племенами общее территориальное государство, которое и скрывается за формулой «весь Боспор» проксенических декретов.

На наш взгляд, все упомянутые исследователи упускают из вида ещё одну возможную трактовку выражения «весь Боспор», которая позволяет сформулировать иной взгляд не только на «феномен» боспорских проксений, но и на устройство раннеспартокидовского государства. Речь идёт о том, что в греческой правовой практике IV-III вв. до н. э. известны отдельные случаи, когда проксении издавались не полисами, а надполисными объединениями – так называемыми, федеративными государствами (Thuc., IV, 78, 1; SEG, XXVII, № 60; XXXII, № 476; XXXIV, № 355; IG, V, 2, № 1; VII, № 2407; № 2408; XI, 4, № 1038; № 1039; № 1040; № 1042; № 1045; № 1046). С боспорскими проксениями их роднит не только сам принцип дарования политии и других проксенических прав в рамках территориального государства, включающего несколько полисов, но и конкретные стандартизированные формулировки полностью аналогичные формуле «на всём Боспоре». Эта аналогия позволяет сопоставить раннеспартокидовский Боспор с федеративными государствами позднеклассической и раннеэллинистической эпохи, и отказаться от популярной в историографии идеи о вытеснении полисного гражданства «общебоспорским».

Представления о смерти и загробном мире в античных городах Северного Причерноморья (VI – IV вв. до н. э.)

Грубник Екатерина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: grubnik.ekaterina@yandex.ua

В последнее десятилетие тема сакральной жизни античных городов Северного Причерноморья приобрела особую актуальность. Такая ситуация обусловлена расширением источниковой базы за счет введенных в научный оборот новых материалов археологических раскопок северопонтийских сакральных комплексов (святилищ и некрополей), требующих обобщения, анализа и интерпретации. Представления жителей античных городов Северного Причерноморья о смерти и загробном мире имеют большое значение, ведь именно в Черном море греки локализировали Остров

Блаженных, куда после смерти попадали души героев, и это непосредственно было связано с греческой колонизацией данной территории.

Источниками являются эпиграфические памятники, прежде всего эпитафии (надгробные надписи) и посвятительные надписи, археологические источники (некрополи, остатки храмов) открытые в Северном Причерноморье, произведения древнегреческих писателей

Среди работ, посвященных изучению религиозной жизни, культам и обрядам античных городов Северного Причерноморья, которые затрагивают представления древних греков о смерти, загробном мире следует выделить исследования Е. А. Захаровой, Н. В. Кузиной, Ю. С. Обидиной, А. С. Русяевой, О. А. Ручинской, М. В. Скржинской.

Цель исследования заключается в рассмотрении специфики представлений жителей античных городов Северного Причерноморья о смерти и загробном мире.

В ходе работы применялись общенаучные методы (анализа, описания и принцип историзма), специально-исторические (историко-сравнительный, историко-типологический).

Основатели греческих колоний принесли с собой религию и традиции своей метрополии, в том числе и погребальный обряд. Представление о смерти и загробной жизни, погребальный культ являются наиболее важной стороной религиозной жизни общества, так как с ними связана надежда на жизнь после смерти, и поэтому менее подвержен изменениям.

Население античных городов Северного Причерноморья соблюдало греческий обычай снабжать тело мертвого человека монетой, которая, согласно представлениям древних греков была необходима для платы за перевозку его души Харону через реку в царстве мертвых. В зависимости от прожитой жизни душа направлялась по одной из трех дорог: в Элисий, Асфоделевы луга, Тартар.

Души героев после смерти попадали на остров Блаженных, который древние греки представляли на крайнем востоке, это был остров Левка в Понте Эвксинском.

Первоначально остров Левка упоминается в рассказе о перенесении праха Ахилла матерью Фетидой, где он вскоре женился на Елене, поэтому этот остров еще называют Ахилловым. При этом живым запрещалось ночевать на острове и строить там жилища.

Перенесение праха героя на о-в Левка, его воскресение после смерти, наделение широкими функциями в спасении человека от всевозможных бедствий было выгодно для переселенцев на чужих землях. Такие явления, когда в политических целях создавались новые мифы, не были чужды древнегреческому обществу.

Существуют и сложности с локализацией Острова Блаженных ведь некоторые авторы помещали остров в непосредственной близости устьев Истра или Борисфена. Такая двойственность локализации острова Ахилла объясняется либо географической ошибкой, либо перенесением названия «Ахиллов остров» на остров Березань.

Таким образом, представления о смерти и загробном мире в античных городах Северного Причерноморья соответствовали общеэллинским. Колонизация Северного Причерноморья началась в период, когда греческая религия сложилась в относительно устойчивую систему. Божества и герои не создавались и не возникали, представления о них были привезены переселенцами. Одним из таких героев был Ахилл. С ним связана традиция локализации Остров Блаженных, куда после смерти попадали души героев, т.е. на о. Левка в Черном море. Вместе с заселением этих мест греками, происходило и перенесение культа Ахилла на о-в Левку и прибрежные поселения. Причины этого были как политические, социальные и необходимость иметь покровителя ближе к этим землям. В ходе истории природные, экономические и политические причины накладывали определенные отпечаток на развитие культов божеств в новых условиях, поэтому они имели свои особенности.

Басни Эзопа как отражение греческой народной мудрости (в контексте изучения ценностных доминант Античности)

Дюкарев Владимир
Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
E-mail: djukarev.vl@mail.ru

Одним из наиболее перспективных направлений развития современной исторической науки (как и всего гуманитарного знания) является проведение междисциплинарных исследований, позволяющих более полно и достоверно описать сущность и структуру изучаемого объекта. Именно к исследованиям такого рода можно отнести и представленную работу, в которой, наряду с традиционными для исторического познания историко-генетическим и типологическим методами, применяются методы текстологического и семантического анализа источников.

Изучение аксиологических установок древних обществ является одним из наиболее динамичных направлений развития истории как науки. Значительных успехов в данной области достигли A. W. H. Adkins, L. B. Carter, M. I. Finley, из отечественных ученых следует выделить И. Е. Сурикова и А. Я. Гуревича. Однако, подавляющее большинство исследователей обращается к ценностям идеальным (добро и зло, любовь, счастье), мы же в центр изучения поставили ценностные доминанты прагматического характера – труд и богатство, что определяет новизну работы.

Следует отметить, что междисциплинарные исследования требуют привлечения источников различного характера: данных философской, исторической, драматической традиций. Безусловно, наиболее информативными при изучении данной проблемы, являются данные античной философии, однако, они, во-первых, достаточно глубоко и

разносторонне разработаны, а во-вторых, требуют специфических методов и подходов. Кроме того, данная группа источников зачастую представляет идеализированную картину, а не объективно существующую реальность. Обращение к нарративному (историко-литературному) дискурсу представляет иной угол зрения, дающий возможность выявить специфику и иерархию личностных (в т. ч. прагматических) ценностей повседневности, являющихся частью картины мира древнего грека.

Одним из наиболее информативных, в данном случае, представляется недостаточно привлекаемый при анализе ценностной проблематики источник – сборник басен Эзопа. Они являются, на наш взгляд, практически лишённым идеальных структур отражением действительной жизни во всем ее разнообразии. Это позволило отойти от тенденциозности аристократической морали (чем страдают источники философской и, отчасти, исторической направленности) и стать отражением ценностей, присущих большинству граждан афинского полиса. Их лаконичная форма и выраженная моральная составляющая позволяет делать конкретные выводы по интересующим нас вопросам.

Однако, при исследовании «произведений» Эзопа мы столкнулись с рядом сложностей. Во-первых, источник является компиляцией нескольких сборников басен, принадлежащих различным эпохам и, вероятно, разным авторам. В окончательном виде сборник сформировался в эпоху поздней античности. Кроме того, проблематичным представляется выявление отдельных временных пластов в структуре текста, в виду отсутствия аутентичного текста. В данном случае проведена сюжетная классификация басен для определения их вероятной хронологии на основе обнаруженных аналогий в источниках изобразительного характера (вазопись) и драматической традиции. Кроме того, источник позволяет с определённой долей уверенности делать вывод о преобладающих тенденциях эволюции представлений древних греков о прагматических ценностях и наиболее консервативных элементах таких представлений.

Таким образом, несмотря на ряд проблем при обращении к выбранному источнику, благодаря методике семантического анализа текста нам удалось прийти к достаточно достоверным и верифицируемым результатам по некоторым вопросам ценностной проблематики.

Античная традиция о типологии демонических существ в греческой мифологии

Надежда Жданова

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: litovchenko@bsu.edu.ru

Проблема настоящего исследования состоит в анализе и систематизации представлений античных авторов о демонах и их основных группах. Пристальное внимание данному вопросу уделяли, чаще всего, философы,

что вполне понятно. Что же касается историков, то справочный материал о демонических существах содержится, в основном, в трудах обобщающего характера по мифологии (С. А. Токарев Религия в истории народов мира (1965); Р Грейвс. Мифы Древней Греции (1992); А. И. Зайцев Греческая религия и мифология (2005); серия работ М. Элиаде (1994-2002)).

Новизна предлагаемого исследования состоит в попытке систематизации представлений античных авторов о демонических существах греческой мифологии и их роли в мировосприятии античного человека

В качестве основных методов в нашем исследовании были использованы комплексный подход к источникам, а также системный подход, позволяющий классифицировать демонические существа греческой мифологии.

По данной теме существует достаточное количество источников, главными из которых являются произведения античных авторов, историков и литераторов: Диодора Сицилийского, Павсания, Страбона, Гесиода, Аристофана, Афинея, Лукиана, Нонна, Псевдо-Аполлодора, Эсхила, Апулея.

Данные источники позволяют составить представление не только об этимологии и толковании понятия «демон», но и дают ценные сведения о местах обитания, основных функциях, занятиях различных групп демонических существ – дактилей, корибантов, куретов, паликов, тельхинов и др.

На сегодняшний день существует огромное количество толкований слова демон, имеющих, однако, сходную ценностную окраску, - большинство из них представляют демонов в качестве сверхъестественных существ, настроенных негативно по отношению к человеку. Подобное отношение сформировалось, во многом, благодаря христианской традиции. Однако эволюция данного понятия насчитывает более тысячи лет и его содержание не столь однозначно, как может показаться на первый взгляд. Одно из самых распространенных в греческой мифологии определений демона - это всякое божество или дух-хранитель, либо способствующий, либо противодействующий человеку в его деятельности.

Что касается классификации демонов, то попытки представить таковую содержатся в сочинениях Ксенократа, Апулея, Порфирия. Так или иначе, каждый из них развивал идеи Платона, трактующего демонов как промежуточных между богами и людьми существ, «которых стоит упоминать в наших молитвах, потому что они могут быть доброжелательными посредниками»: они «прозрачны» и невидимы; обладают большой мудростью, «знают все наши мысли»; они способны, в отличие от богов, переживать боль и страсти

В классификации Ксенократа и Апулея определенно присутствуют общие черты, что объясняется непосредственным влиянием Платона. Здесь можно выделить три группы демонов: 1) демоны, которые всегда были таковыми; 2) души людей, которые после смерти отделились от тела и стали демонами; 3) демоны, живущие внутри нас и тождественные с нашей собственной душой.

Что же касается рассуждений Порфирия (он «видит» две группы демонов - те, которые находятся в вышине, под небом, добрые демоны (ангелы и архангелы); демоны, обитающие в нижней атмосфере, порочные и завистливые, которые вносят только одно безобразие в человеческую жизнь), учитывая, что он является самым поздним (III-IV вв. н. э.) автором неоплатонического толка, можно провести параллели между его классификацией и христианскими представлениями о демонах, хотя, разумеется, концепция Порфирия сохраняет еще очень много античных языческих компонентов.

Таким образом, отметим, что ни одна из классификаций, предложенных античными авторами, без должной корректировки, не позволяет четко распределить конкретные, представленные выше, группы демонических существ, в силу противоречивости их описания в источниках, по которым одни и те же существа описываются то в качестве положительных, то абсолютно негативных по отношению к человеку.

Роль обелисков в мировоззрении древних египтян

Алла Костюкевич

Белорусский государственный университет

E-mail: kostyuke@bsu.by

В настоящее время в египтологии существует проблема понимания назначения древнеегипетских обелисков. Причин тому несколько: во-первых, древнеегипетские обелиски до сих пор не имеют чёткой и полной фиксации, во-вторых, большое количество обелисков дошли до нас фрагментарно. Кроме того, обелиск – достаточно часто используемый элемент архитектуры малых форм, и, соответственно, иногда без химического анализа структуры камня, из которого создан обелиск, не возможно точно установить его происхождение. Первые шаги в изучении древнеегипетских обелисков были сделаны в первой половине XIX в. европейскими экспедициями в Египте, занимавшимися, зачастую, просто фиксацией памятников как таковых. Первые зарисовки надписей на обелисках появляются в «Описании Египта» - серии публикаций, изданных в 1809 – 1826 гг. по приказу Наполеона Бонапарта, после его «Египетской экспедиции» 1789 – 1801 гг. Затем обелиски фиксируются экспедицией Ж.–Ф. Шампольона 1828 – 1829 гг., материалы экспедиции были изданы в четырёх томах «Памятники Египта и Нубии» в 1835 – 1845 гг. Зарисовки обелисков можно также найти в труде К. Р. Лепсиуса «Памятники из Египта и Эфиопии» (1849 – 1859 гг.) по результатам экспедиции 1842 – 1845 гг. Наиболее поздним каталогом египетских эпиграфических надписей, содержащим тексты обелисков, является фундаментальный труд немецкого египтолога К. Зете «Документы 18-й династии» (1906 г.). В ходе исследования были изучены монографии по данной проблематике: Ч. Мольденке «Нью-Йоркский обелиск: игла Клеопатры» (1891 г.), У. Баджа «Иглы Клеопатры и другие египетские обелиски», 1926 г.; а также работы,

посвященные мифологическим традициям Древнего Египта, внутриполитическому устройству древнеегипетского государства, происхождению и характеру царской власти. Среди них, монография «Царская власть и боги» Г. Фрэнкфорта (1948 г.), «Божественность фараона» Г. Позенера (1960 г.), фундаментальная работа «Древний Египет: социальная история» под общей редакцией Б. Г. Триггера (1990 г.), «Царица Хатшепсут: источники и проблемы» С. Ратье (1979 г.), монография «Тутмос III: загадочный фараон» Д. О'Коннора (2006 г.). Были применены следующие методы исторического исследования: историко-генетический, согласно которому изучалось развитие государственных институтов Древнего Египта, в частности такого, как институт царской власти, составлялась его характеристика на различных этапах существования древнеегипетской цивилизации. Следуя этому методу, изучались конкретные факты и события политической истории в тот временной период, когда сооружались исследуемые обелиски. Также проводилось изучение религиозных институтов, исследовались изменения в его структуре, зарождение и развитие царского культа, его связь с институтами политической власти; метод построение структурной модели для анализа структуры системы царской власти в древнеегипетском государстве; функциональное моделирование: построение модели для выявления функции отдельных элементов системы государственной власти в древнеегипетском обществе; метод обратной перспективы: трансляция результатов, полученных при обработке обелисков с более поздних на более ранние; метод концептуального описания: установление значения таких терминов, как обелиск, царь, бог и т.д. непосредственно в древнеегипетском сознании, в его структуре мышления. В ходе исследования автором были переведены тексты надписей обелисков с древнеегипетского языка. Главным итогом работы явилась авторская концепция назначения обелисков непосредственно в мировоззрении древних египтян. Согласно ей, обелиски - элементы политического устройства государства, так как они имеют тесную связь с солярным культом, который, в свою очередь, являлся также царским культом, или культом родового предка царской династии – бога Ра. Понимание назначения древнеегипетских обелисков как элементов политического устройства проливает связь на сложнейшую проблему в истории древних цивилизаций – проблему политогенеза в древних обществах.

Культ Митры в Северном Причерноморье (II–III вв. н. э.)

Краснодубец Елизавета
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: kunnatta@ya.ru

В Северном Причерноморье культ солнечного бога Митры появляется в первой четверти II в. н. э., что было связано с пребыванием римских гарнизонов.

Изучение митраизма открывает возможности для исследования религии римских легионеров в регионе в целом. Целью же данной работы является выявление роли, которую играл культ Митры в жизни солдат, оказавшихся вдали от своих семей и близких, ощущавших связь с родиной лишь посредством отправления ритуалов.

О существовании культа Митры в Северном Причерноморье свидетельствуют археологические находки вотивных мраморных рельефов из Ольвии, Херсонеса, Харакса, с Сакской пересыпи, скульптурное изображение Митры Тауроктона из Пантикапея и алтаря с посвятительной надписью из Херсонеса, имеющего особое значение в качестве единственного эпиграфического источника.

Хронологически исследование охватывает период II-III вв. н. э. и опирается на следующие методы: исторической психологии, хронологический, сравнительно-исторического, системного и критического анализа.

В конце II и особенно в III в. митраизм достиг своего наивысшего расцвета, а в середине III в. римские войска уже покидают Северное Причерноморье. И, поскольку более поздние памятники культа отсутствуют, очевидно, что среди местного греческого населения, несмотря на романизацию и тесные связи первых веков н.э. зависимых городов Северного Причерноморья с Римской империей, митраизм, вероятнее всего из-за своего персидского происхождения, так и не получил распространения.

Дополнительные сведения дают аналогии, проводимые с находками элементов культа на территории Римской империи, особенно в провинциях Фракия и Нижняя Мезия, из легионов которых выделялись вексилляции для службы в Северном Причерноморье.

Культу Митры уделялось внимание как в общих работах, связанных с римским присутствием и почитанием фракийских божеств в Северном Причерноморье, так и посвящались отдельные статьи. Но, по сути, культ долгое время почти не фигурировал в качестве самостоятельного объекта изучения. Данные о Митраизме в этом регионе мы находим у следующих исследователей: М. И. Ростовцева, А. И. Щеглова, В. М. Зубаря, Э. И. Соломоник, В. В. Крапивиной, М. М. Кобылиной, В. Д. Блаватского и Г. А. Кошеленко, издавших в 1966 году работу о культе Митры на побережье Черного моря на французском языке, и др. Однако по большей части это лишь подробное описание отдельных находок, констатация факта присутствия культа в регионе. Тем временем как потребность в

рассмотрении всего комплекса материалов, анализа и обобщений сведений о почитании Непобедимого Митры в Северном Причерноморье не теряет своей актуальности.

В задачи исследования также входит рассмотрение ранее не освещаемого вопроса об отсутствии митреумов и причинах поклонения Митре в общих святилищах, посвященных, прежде всего, Юпитеру, а также фракийским божествам. Предположительно, среди служивших здесь легионеров не было посвященных высшей ступени, а, следовательно, некому было совершать сложные обряды и принимать новых членов культа. Учитывая мистериальный характер митраизма, это может быть еще одной причиной не распространения его среди местного населения.

Вероятно, в Северном Причерноморье Митра почитался не группами адептов, а отдельными лицами, легионерами, число которых было недостаточно велико, чтобы оформилось единое общество митраистов. В таких условиях культивируемые митраизмом понятие чести, преданности и всего, что формировало этос воинов Рима, приобретают особое значение для поддержания дисциплины, духа патриотизма и сплочения коллектива. Кроме того, пример культа Митры дает нам ясное представление, насколько формы религиозных представлений этой компактной и инородной группы населения, носителей иной культуры, отличались от духовной традиции причерноморских греков. В этом плане культ Митры в Северном Причерноморье – по-своему уникальное явление, т.к. оказался одной из немногих восточных религий, совершенно не принятых местным населением.

«Любовь-дружба» в лирике Сапфо

Куприенко Леся

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: kuprienkolesia@rambler.ru

Главное место в творчестве Сапфо занимает любовная лирика. Практически все стихотворения, преисполненные любовных нот, поэтесса адресует своим близким подругам. «Любовь-дружба» в лирике Сапфо занимает важное место и в полной мере раскрывает духовный мир поэтессы и место в нем любви. Значение близких подруг в жизни лесбосской поэтессы и отражение этой связи с девушками в ее творчестве все больше привлекает внимание современных исследователей, поскольку лирика Сапфо является очень важным источником для формирования представления о духовном мире древнегреческой женщины.

Любовь в стихах Сапфо обладает исключительной эмоциональной силой. Самое яркое стихотворение из любовной лирики «Богу равным кажется мне по счастью…», по мнению большинства исследователей, посвящено близкой подруге поэтессы. Сапфо выражает в нем любовь как страстное чувство, которое лишает дара речи, пронизывает тело с ног до

головы, делает женщину бессильной. Поэтесса описывает эмоциональный всплеск, который возникает, когда она находится рядом с объектом своих любовных переживаний.

Подобную окраску имеет также фрагмент стихотворения, в котором изображена разлука Сапфо с подругой. В нем поэтесса непревзойденно изображает трепетные чувства к девушке. Воссоздает она любовь к содруженице в виде диалога, который является отражением сильной привязанности подруг, страдания при расставании, воспоминаний о совместном прошлом. При этом в стихотворении не выражено ни капли сладострастия, так часто приписываемого к Сапфо. Это произведение является подтверждением безграничного чувства беспорочной любви к воспитанницам фиаса – содружества девушек, которым руководила Сапфо.

Известно, что одной из самых почитаемых ценностей Сапфо являлась красота, именно поэтому особого внимания заслуживают фрагменты, в которых поэтесса воспевает красоту своих подруг. В одном из отрывков лесбосская поэтесса сравнивает воспитанницу с небожителями, в другом – изображает непревзойденную красоту девушки. Любовь к подругам, таким образом, становится более значительной и возвышенной, при этом сила красоты в становлении чувств к подругам играет огромную роль.

Представленное в лирике Сапфо отношение к подругам вызывает неподдельный интерес с древнейших времен. Именно на этой почве еще в древности на территории Эллады распространились слухи о лесбийской любви Сапфо, о том, что она была развратницей, гетерой. Однако все более очевидным становится тот факт, что сведения о лесбийской любви поэтессы – это всего лишь неправильная трактовка ее стихотворений. Наиболее характерными в этом смысле являются стихотворения, в которых поэтесса обращается к Аттиде. Она пишет о любви к девушке, ревнует ее, сравнивает с дорогим сердцу ребенком. Во взаимоотношениях с Аттидой, бесспорно, присутствовали сильные любовные чувства, однако их выражение имеет различные трактовки. Надо полагать, они и были ярким выражением «любви-дружбы», – глубокой духовной близости людей, связанных общими интересами.

Толкование лирики Сапфо невозможно без учета тех факторов, которые воздействовали на становление ее духовного мира. Так, важную роль следует отводить характеру объединения, во главе которого стояла Сапфо, влиянию этого руководства на ее творчество. Фиас состоял из тесно связанных между собой девушек, поэтому здесь могли возникать любовная привязанность, страсть, ревность и другие подобные чувства. Особенности лирики Сапфо большинство исследователей связывают с отношениями в объединении, которым руководила поэтесса. Кроме того, эротический характер стихотворений обусловлен покровительством этому содружеству Афродиты.

Таким образом, несмотря на эротическую окраску стихотворений, чувства поэтессы к подругам можно определить как «любовь-дружбу», которая порождает постоянный приток новых эмоций и впечатлений на фоне глубокого взаимопонимания между девушками. Эти эмоции и чувства нашли свое восхитительное отображение в лирике Сапфо.

К вопросу о локализации центов-импортеров амфор на Боспор IV – III вв. до н. э.

Лужкова Маргарита
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: marglu1@rambler.ru

Самое заметное место среди множества категорий археологических источников занимает амфорный материал. Весьма важным моментом является то, что практически в каждом крупном центре-экспортере товаров существовали свои формы амфор, отличные от форм керамической тары других полисов. Тем не менее, необходима локализация того или иного центра производства, так как это позволяет наиболее точно установить масштабы и географию торговых отношений. Локализация амфор самосского производства, проделанная независимо друг от друга В. Грейс и И. Б. Брашинским, базировалась в основном на методе нумизматических аналогий – сопоставлении реальных сосудов с изображением амфор на самосских монетах V в. до н. э. Хиосские амфоры впервые были выделены из общей массы керамической тары в 30-е годы XX в. Независимо друг от друга В. Грейс, с одной стороны, и Н. П. Кивокурцев с Б. Н. Граковым, с другой, сопоставили изображения «сфинкса, сидящего перед амфорой» на редких амфорных клеймах с аналогичными сюжетами на хиосских монетах третьей четверти V в. до н. э. тип пухлогорлой амфоры, представленный в клеймах и на монетах, был хорошо известен по многочисленным находкам целых сосудов в Средиземноморье и Причерноморье. Более ранние образцы самосской тары VI в. до н. э. были выделены В. Грейс путем сопряжения их морфологических характеристик с идентифицированными сериями V в. до н. э. Определенную ясность в этот вопрос внесли исследования П. Дюпона, который помимо морфологических сопоставлений провел серию анализов глин архаических амфор «самосского круга» и доказал наличие в этой выборке отдельных групп милетских амфор. Самые ранние образцы фасосской керамической тары первой половины V в. до н. э. стали известны несколько лет назад, после того, как в местечке Николери на острове было открыто скопление амфор, стоящие на них клейма были малоизвестны и не атрибутированы. Для уточнения этого аспекта проблемы, а также для выяснения хронологии всей серии клейм И. Гарланом была проделана большая работа по сбору дополнительных материалов, что, в свою очередь, позволило сделать ряд важных выводов. Во-первых, основываясь на высокой концентрации находок таких анэпиграфных клейм на Фасосе, а также на идентичности визуальных характеристик глины амфор с «протофасосскими» клеймами и глиняного теста достоверно фасосских сосудов второй половины V – начала IV вв. до н. э., И. Гарлан убедительно доказывает фасосское происхождение данной серии клейм. Во-вторых, хронология всей серии, по его мнению, может быть ограничена первой половиной V века до н. э., о чем свидетельствует стратиграфический

контекст не только комплекса из Николери, но и достоверно зафиксированных находок таких клейм из севернопричерноморских поселений Надлиманское III и Большая Черноморка. Наконец, материалы из Северного Причерноморья значительно увеличили количественные характеристики этой серии, но гораздо важнее то, что благодаря им, удалось расширить список таких клейм. Итак, еще одной необходимостью установления центров является тот факт, что амфоры и особенно керамические клейма позволяют сделать наиболее точные хронологические определения, обеспечивая датировку археологического комплекса или культурного слоя порой с точностью до 10–15 лет.

Крез: загибель, що приніс Кір, II чи спасіння від богів?

Мочаліна Алевтина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail:

Засновник Ахеменидської імперії Кір Великий провів цілий ряд видатних походів проти держав Сходу та Малої Азії, здобутки яких лягли в основу побудови Перської держави. Наслідки цих завоювань часто привертали увагу дослідників, але є проблеми, що залишилися невирішеними до нашого часу. Однією з таких є доля лідійського царя Креза, після війни проти персів у 546 році до н. е.

Робили спроби висвітлити це питання ще у глибоку давнину такі автори як Геродот, Ксенофонт, Плутарх та ряд інших. Знаходимо важливу для нас інформацію також і у непрямих наративних та іконографічних джерелах, якими є «Епінікій» Вакхіліда та червонофігурна амфора 490 року до н. е., розписана грецьким майстром Місоном. Неодноразово торкалися проблеми долі Креза як сучасні європейські та американські історики, так і дослідники з Росії. Серед них можна відзначити Дж. Еванса, С. Веста, К. Мазетті, І. Сурікова, О. Кулішову та ін. Кожен автор пропонує свій підхід до проблеми, однак, жоден не надає вичерпно аргументованої тези, щодо висвітлення долі лідійського царя.

Численна і заплутана інформація джерел та неоднозначність теорій істориків, змушують глибше звернутися до поставленої проблеми, та все ж сформувати стійку тезу відносно подій, що стали вирішальними у історії Креза.

Джерела та дослідники пропонують нам такі популярні припущення:

– Крез здійснив самоспалення, коли війська персів увійшли до Сард;

– Кір здійснив жертвоприношення Креза, на честь перемоги над лідійцями;

– Кір забажав перевірити любов богів до Креза і провів спробу спалення останнього на вогнищі в Сардах;

– Крез загинув під час взяття столиці Лідії від рук перських воїнів;

– Лідієць залишився живим і за свою мудрість був проголошений радником Кіра;

– За свою благочестивість Креза було відправлено богами до країни гіпербореїв;

– Історія Креза завершилася перським полоном.

Як бачимо, теорій про долю лідійського царя достатньо, однак, більшість з них не витримують критики. На основі глибокого аналізу джерел і літератури, ми дійшли висновків, що сутність долі Крезу лежить у більш широкій площині, ніж просто наслідок війни. Величезну роль тут відігравала тогочасна політико – дипломатична галузь, яка у великій мірі завуалювала реальні історичні події. Історія лідійця – не що інше, як політичний епос, турботливо складений Дельфійським релігійним центром, який переслідував доволі прості мотиви. Опрацьовуючи відомості Геродота, ми визначили, що той мав у розпорядженні декілька різних за характером джерел: дельфійське, лідійське і перське. Однак, основним було перше. Геродот став співносієм традиції, сформованої самими Дельфами, яка зміцнювала їхній авторитет, як вагомого релігійного осередку Греції. Креза було використано як приклад почитання богів, якому було надіслано важкі переживання за його самовпевненість, але врешті решт, вищі сили змилувалися і врятували лідійця.

На основі історії Креза Дельфи сформували міф, показову легенду, яка мала на меті вирізнити цей релігійний центр з-поміж інших у Греції та вивести себе на міжнародний рівень. Але чим же насправді завершилася історія Креза? Лідієць загинув при захопленні Сард від рук перського воїна, а припущення дослідників, що завершують історію Креза полоном, виглядають не стійкими. Саме загибеллю пояснюється його зникнення із джерел, а головне відправлення Вакхілідом до міфічної країни гіпербореїв. Легендарні дельфійські мотиви про спасіння богами, не обґрунтована позиція Геродота – це ті фактори, що слугують яскравим підтвердженням відповідної тези. Крез і Кір стали головними героями своєрідного пропагандистського релігійно-політичного епосу. Такий погляд на історію Креза змушує по-новому поглянути не лише на персько-лідійську історію, а й на особливості міжнародної політики тогочасся.

К вопросу о возникновении культа Агатодемона в Александрии Египетской в эпоху эллинизма

Разумович Дарья

Донецкий национальный университет

E-mail: razumovych@hotmail.com

Александрия Египетская, будучи величайшим мегаполисом античного мира, объединила в своих стенах представителей многочисленных народностей, которые принесли с собой свои отеческие традиции и верования. Здесь на протяжении долгого времени сосуществовали и взаимодействовали восточные и греческие культы. В настоящей статье рассмотрен вопрос об истоках культа Агатодемона в Александрии.

Среди работ, посвященных проблемам древнеегипетской, древнегреческой и эллинистической религии, вопрос о возникновении культа Агатодемона в Александрии, отдельно не рассматривался. Большинство трудов посвящены, анализу образа змеи в египетской (G. D. Homblower; J. Leibovitch; R. Anthes; W. A. Ward; J. K. Bonnell.) и греческой (G. E. Smith; C. S. Wake; A. L. Frothingham; L. D. Coskey; A. W. Persson; S. Davis; G. C. Gesell; B. A. Olsen) мифологиях. Вопросы, связанные с изображениями Агатодемона и его святилища на римских монетах рассмотрены в работе S. Handler «Architecture on the Roman Coins of Alexandria».

Источниками в данном исследовании выступают данные античной литературной традиции.

Согласно Псевдо–Каллисфену, во время строительства Александрии внезапно появилась огромная змея, напугавшая строителей и приостановившая дальнейшие работы. Александр, узнав об этом, приказал убить змею, а на месте ее появления возвести святилище и устроить почести в честь доброго демона. (Ps.-Callisth. I,32,5-7). Вскоре, продолжает источник, из построенного святилища появилось огромное количество змей, которые расползлись по всему городу. В домах им, по приказу Александра, стали давать хлеб и почитать. Кроме того, в Александрии 25 дня египетского месяца Тиби в их честь был учрежден праздник. (Ps.-Callisth. I,32,10-13).

Культ играл огромную роль в Александрии. Агатодемон стал символом и патроном города, а его изображение чеканилось на монетах. Аммиан Марцелин упоминает о храме Гения в Александрии, как о святилище, возведенном при Александре, и ставшем покровителем города. (Amm. XII, 11, 7). Наиболее ярким свидетельством о таком восприятии божества является отрывок из так называемого «Оракула горшечника». В этом тексте, относящемуся ко II в. до н. э., в период открытого сопротивления египтян греко-македонскому владычеству, говориться о приближающейся гибели ненавистной Александрии после того как Агатодемон будет перенесен в Мемфис (P.Oxy. 22,2332,II, ст.51сл.). Ведь для мировоззрения греков было характерно воспринимать вынос из города изображения божества-покровителя, как гибель.

В мифологии змея имеет двойственное значение и представляет собой спутанный клубок положительных и отрицательных качеств. С одной стороны, она воплощение зла, хитрости, коварства, а с другой - мудрости, силы и власти.

В Греции Агатодемон почитался как покровитель домашнего очага и изображался в виде змеи, существовал обычай произносить первый тост в честь доброго демона и после каждой трапезы выливать на пол немного неразбавленного вина, которое посвящалось этому божеству. (Athen. I,38d, 675b, 693b; Ael. V.h., I,20,4). Его именем был также назван второй день месяца, когда отмечался в его честь праздник. Агатодемон был также связан с богиней Тихе, их храмы обнаружены в разных районах Греции.

Образ змеи в качестве доброго Гения, духа-покровителя рода, семьи, гражданской общины, переходит и в римскую мифологию. Вергилий,

например, упоминает Гения места, который в образе змея появился во время обрядов, совершаемых Анхизом в честь Энея. (Vergil. Aen. V,95-96).

Таким образом, змею можно рассматривать как воплощение божества, как духа-хранителя дома - Доброго Демона - которому оказывали всяческие почести и приносили подношения в виде пищи. Агатодемон в образе змеи являлся своеобразным символом и покровителем местности и именно в таком значении, по нашему мнению, он упоминается в александрийской легенде. Мы склонны предположить, что эта легенда имела греческие корни, и сам культ носил чисто греческий характер.

О сакральном значении орнамента из треугольников с заполнением из концентрических кругов на черняховской трехручной вазе

Ярцев Сергей, Горобецкая Екатерина, Карпишина Елена
Тульский государственный педагогический университет шимени Л.Н.Толстого

E-mail: s-yartsev@yandex.ru

Актуальность нашей темы заключается в том, что орнамент, как правило, несет в себе информацию о религиозных представлениях и духовном мире того или иного народа. Однако информация эта скрыта и очень трудно поддается расшифровке.

Изучение орнамента на черняховских трехручных вазах предполагает работу, в первую очередь, с археологическими источниками. При этом обычно применяют общенаучные методы анализа и синтеза, метод источникового анализа. Тем не менее, интерпретация подобных изображений, с методологической точки зрения, является делом довольно специфичным.

Целенаправленно орнамент на черняховской керамике изучала М. А. Тихонова, Э. А. Сымонович, А. В. Гудкова.

Новизна нашей работы определяется введением в научный оборот довольно редкого орнамента из треугольников, пространство которых заполнено отпечатками штампа в виде концентрических кругов. Он происходит с черняховской трехручной вазы из коллекции музея «Палата древностей» ТГПУ им. Л. Н. Толстого. Точного аналога данному изображению, мы не нашли.

Безусловно, сами по себе треугольники на трехручных вазах явление довольно частое. В первую очередь можно привести примеры знаменитых ваз из Лепесовки, под венчиком которых, располагается ажурный фриз из треугольников или орнамент из треугольников на любой другой черняховской керамике. Декор из треугольников встречается и на позднесарматской посуде.

Однако, не все в данном орнаменте так однозначно. В. Ю. Юрочкин принципиально выделил из всего треугольного декора мотив треугольников

из тройных диагональных линий, пространство которых заполнено точеными круглыми наколами. Исследователь отметил редкость подобного декора для Крыма и Северного Причерноморья, его связь с орнаментом германской посуды приэльбского региона.

Учитывая, что изменение климата и начало миграций северных племен в первых веках нашей эры на территорию Восточной Европы, сопровождалось трансформацией культа плодородия и то, что треугольные мотивы были наиболее характерны для трехручных ваз (одна из которых, явно выполняла функцию земледельческого календаря), можно предположить связь треугольников с почитанием матери-земли и аграрной магией.

Заметим, что треугольник у многих народов мира (в том числе и у европейских (кельтов, греков, алан, населения салтовской культуры) был знаком женского пола и символом Великой богини плодородия. В Средней Азии, еще до недавнего времени носили треугольные молитвенные футляры или просто треугольные пластины из дерева и серебра. Носили их для того, чтобы у женщин было много детей. Возможно, именно с культом Великой богини плодородия и надо будет связать треугольный декор на черняховской керамике. В этом случае, концентрические круги внутри треугольников могли являться символом круговращения в природе (единства рождения и смерти), неразрывно связанного с матерью-землей.

Обращает на себя внимание и то, что при взгляде сверху на трехручную вазу, наблюдается тот же символизм: треугольник (образованный тремя ручками), на который накладывается круг (представленный венчиком), внутри которого располагается внутреннее содержимое сосуда (роль которого в орнаменте играло заполнение треугольника). Может быть, поэтому венчик, на котором размещался календарный цикл круговорота природы и был необходим «Г» или «Т» образной формы. Ведь, во время ритуалов, на него надо было смотреть, (или смотрело с неба божество) исключительно сверху. При этом внутреннее содержание, безусловно, являлось ключевым в данном символизме. Об этом свидетельствует древний новогодний обычай (известный в Восточной Европе и на Балканах), когда три женщины со словами заклинания, поднимают квашню к небу, славя хлеб и будущий урожай. По мнению Б. А. Рыбакова именно с подобными представлениями следует связывать трехручность сосудов.

Социальная структура общества Ахейской Греции

Яцына Ангелина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: angelinka_y93@mail.ru

Одним из основных признаков выхода человечества на цивилизационный путь развития является оформление социально неоднородного общества. В европейской истории его становление впервые прослеживается во времена существования Эгейской цивилизации. К

сожалению, ввиду отсутствия дешифрованных письменных источников, социальная структура общества Минойского Крита предстает перед нами в самом общем виде, а попытки ее детализации носят преимущественно гипотетический характер. Гораздо более определенные сведения имеются о социальном расслоении и основных категориях общества Ахейской Греции.

Тексты табличек линейного письма Б позволяют говорить о наличии в ахейском обществе знати. К высшему господствующему слою принадлежал wanaka. Этот термин может быть переведен в двух частных значениях: социальном - как «царь», «глава государства», и религиозном - как «бог». В качестве одного из высших должностных лиц в микенских архивах выступает rawaketa. Он, по всей видимости, являлся военным вождем, т.к. термин rawaketa обычно интерпретируется как «предводитель народа». К лицам, причисляемым к высшему господствующему слою ахейцев, относятся eqeta, что в переводе означает «спутник». В текстах табличек они выступают как командующие отрядами, которые защищали отдельные прибрежные районы ахейской территории.

В текстах табличек пилосского архива среди владельцев земельных наделов фигурируют tereta, которые, очевидно, являлись представителями местной родовой знати. В качестве главы административного округа таблички упоминают korete и их заместителей – prokorete. Все эти представители высшего господствующего слоя выступают в источниках как собственники и арендаторы общественных и частных земель различного размера. Это подтверждается тем фактом, что формулы, применяемые для обозначения частных и общественных владений, как правило, отличаются.

Средние слои населения Ахейской Греции в текстах табличек обозначаются термином damo. Этот термин интерпретируется как праформа греческого термина λαός в значении «народ». По всей видимости, в состав damo входили aketere – ремесленники, а также лица, занимавшиеся земледелием и скотоводством. В источниках представители damo выступают в качестве землевладельцев, т.к. упоминания о них связаны с распределением земли определенных типов и категорий.

Анализ текстов табличек линейного письма Б позволяет прийти к выводу о существовании в Ахейской Греции рабской формы зависимости. В ряде табличек пилосского и кносского архивов встречаются упоминания о неких do-e-ra и do-e-ro. Н. Н. Казанский связывает эти термины с более поздними эквивалентами – doela и doelo, означающими рабыню и раба. В текстах ахейских архивов часто фигурирует сочетание te-o-jo do-e-ro, что, в представлении Я. А. Ленцмана, означает «раба, служителя бога». В источниках te-o-jo do-e-ro упоминаются в качестве арендаторов земельных участков, но не собственников. В тех случаях, когда в надписях идет речь о рабах и упоминается имя свободного человека, можно высказать предположение, что эти рабы принадлежали частному лицу.

Таким образом, ахейское общество в социальном отношении представляется достаточно дифференцированным. Приведенные данные позволяют говорить о существовании в Ахейской Греции таких категорий

населения, как высший, господствующий слой, средние слои общества и различного рода зависимые лица.

РОЗДІЛ IV

ІСТОРІЯ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Организация муниципального самоуправления в городах Нижней Мёзии в период принципата (I–III вв. н. э.)

Билык Сергей
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: serbilyk@gmail.com

В истории Римской Империи на протяжении всего её существования колоссальную роль играли провинции. Среди них в I веке н. э. чрезвычайно важную роль неизменно играла Нижняя Мёзия, образованная в восточной части Балканского полуострова в результате покорения Римом фракийских племен. Расцвет этой провинции в конце II в. – первых десятилетиях III в. н. э. во многом обусловлен предшествующей ему урбанизацией фракийских земель. Именно организованные по римскому образцу города в дальнейшем во многом определяли ход развития Нижней Мёзии, служили главными центрами ее урбанизации, составляя органичную часть Римской имперской системы. Они, вместе с тем, располагали собственным самоуправлением, изучение которого позволяет пролить дополнительный свет на самые различные стороны провинциальной жизни эпохи принципата.

Единственной известной в Нижней Мёзии колонией был Эскус – colonia Ulpia Oescensium, получившая свои права при императоре Траяне. Должностные лица Эскуса упоминаются в 24 надписях. В 8 речь идет о декурионах, что дает основания предположить возможность существования в колонии городского совета (ordo decurionum). 4 надписи сообщают о наличии в Эскусе дуумвиров. Остальные 12 надписей свидетельствуют о различного рода греческих должностях: понтификах, фламинах, августалах и др.

Правами муниципиев в Нижней Мёзии обладали 5 городов: Монтана, Нове, Дуросторум, Трезмис, Тропэум Траяна. Их самоуправление было организовано по римскому образцу. Здесь также, как и в колониях, имелись дуумвиры, которые избирались на год, но могли быть переизбраны вторично. Дуумвиры должны были следить за выполнением закона, реализовывать решения городского совета, поддерживать культ императора и официальные религиозные культы, контролировать магистров низших рангов. К магистратам высшего звена относились и эдилы (aediles), также избиравшиеся на год. К их обязанностям относились надзор за общественными банями, строительство новых зданий, обеспечение продовольствием граждан, устройство игр и развлечение горожан. Финансами муниципия распоряжался квестор (quaestor), который отвечал за правильное расходование общественных средств. Существовал также и городской совет (ordo decurionum), состоящий из граждан, избранных пожизненно. За выполнением в муниципии императорского культа должны были следить августалы (augustales).

Таким образом, организация муниципального самоуправления Нижней Мёзии представляется типичной для Римской империи в первых веках н. э. По всей вероятности, именно такого рода организация городской жизни

позволяла провинциальным властям наиболее эффективно осуществлять политику романизации провинций, распространения норм римской жизни на достаточно широкие слои населения покоренных земель.

«Величие ничтожности»: образ Гонория у Клавдиана

Богданов Дмитрий
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: ignorabim@yandex.ru

Поэты поют славу сильным мира сего; поэты своим словом разжигают в груди простых людей огонь, вдохновляя их на подвиги. Поэты могут писать по зову сердца, а могут – по звону монет. Одним из крупнейших поэтов Поздней Античности рубежа IV–V вв. был «певец славы Стилихоновой» Клавдий Клавдиан (ок. 370-404). Его сочинения содержат полезные сведения о наиболее значимых политических событиях того времени и, несмотря на то, что действующие лица и их поступки порой представлены в отличном от реальности свете, являются важным источником для исследования десятилетий, предшествующих падению Рима в 410 г. под натиском готов Алариха.

Для выявления роли, которую играл император в управлении своим двором и принятии определяющих судьбу империи решений, панегирики придворного поэта особенно интересны. Личность императора Гонория (395–423 гг.), младшего из царственных сыновей Феодосия Великого, не являлась предметом специальной монографии, однако, обсуждается едва ли не каждым исследователем, затрагивающим в своём труде период его правления, поскольку именно с его именем связано падение «вечного города». Пространные размышления о личности Гонория содержатся в трудах британской школы, развивающей концепцию Поздней Античности (А. Кэмерон, Д. М. О`Флинн). Уделяли этому внимание и отечественные исследователи Византии (Ф. И. Успенский, А. А. Васильев, Ю. А. Кулаковский). Широк круг источников, содержащих информацию об императоре Гонории: «Новая история» Зосима, «Хроника» Марцеллина Комита, труды Олимпиодора, не дошедшие до нас в полном объёме, «Церковная история» Эрмия Созомена Саламинского и, главное, панегирики, посвященные Клавдием Клавдианом императору, приходившемуся зятем покровителю Клавдиана Стилихону («Эпиталамий на брак Гонория и Марии» и в честь III, IV и VI Гонориева консульства). При таком количестве источников оптимальным методом работы является метод их комплексного анализа в рамках концепции Поздней Античности. Кроме того, изучение династических связей правителя Запада и его приближенных осуществляется с помощью историко-генетического метода, а оценка его действий – историко-сравнительного метода.

С того момента, как Гонорий наследовал земли своего отца, его регентом стал Стилихон (395–408) (Zos. V, 1.1): на протяжении долгих лет

эта ситуация оставалась неизменной, так как вплоть до своей гибели Стилихон держал в своих руках все нити управления западной частью империи (Zos. V, 34). Гонорий, бывший в начале царствования ребёнком, продолжает оставаться им и во взрослые годы, что подчёркивается и гиперболизируется Клавдианом даже в тексте панегириков и осуждается Зосимом и Марцеллином Комитом, отводящим Гонорию в своём повествовании незначительное место. Однако через несколько лет после смерти Клавдия Клавдиана именно решение Гонория привело к исходу давнего противостояния политических группировок Запада и Востока, которое завершилось падением «последнего гражданина Рима» Стилихона.

В целом, главным героем Клавдиана является, бесспорно, Стилихон. Но роль Гонория в тогдашней политической ситуации нуждается в уточнении. Он не спаситель государства, но он – харизматическая фигура, олицетворяющая легитимную власть и Вечный Рим, пусть даже ничего не делавшая для поддержания этого образа. Клавдиан оказался в сложной ситуации, поэтому он славит императора как консула в традиционных штампах эпического панегирика и надеется на продолжение рода великих правителей в «Эпиталамии на брак Гонория и Марии», так как реальная сила Стилихона здесь соединяется с сакральностью императора. Но этот брак, как и следующий, с еще одной дочерью Стилихона – Ферманцией, оказался бесплодным. Причина этого, думается, не только в бессилии Гонория, но и в его роли христианского императора-аскета, которую сознательно не заметил Клавдиан. Так что вопрос, насколько ничтожен Гонорий и каков его истинный облик, остается открытым.

Сулланская пропаганда во время гражданской войны 83–82 гг. до н. э.

Будко Валерий

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

E-mail: ankarabibi@gmail.com

Луций Корнелий Сулла – один из самых ярких политических деятелей эпохи поздней Римской республики. Он был главным участником первой гражданской войны в Риме и в непростой для него обстановке нанес поражение Митридату Евпатору в войне с Понтом, а в конце свой жизни смог стать фактически единоличным правителем Республики. Политические и военные успехи Суллы, его личность привлекают историков, а множество спорных моментов в его биографии открывает широкое поле для дискуссий.

Цель доклада – показать характер и цели пропаганды Суллы перед началом и во время гражданской войны 83–82 гг. до н. э. Для этого были привлечены нумизматические и нарративные источники. К первым относятся две монеты, выпущенные Суллой между 85 и 82 гг. до н. э. Из письменных источников стоит упомянуть «Митридатовы войны» и «Гражданские войны» Аппиана, биографии Суллы и Помпея, написанные Плутархом. Специфика всех письменных источников по данной

проблематике заключается в том, что практически нигде не дается прямых указаний на сулланскую или же марианскую пропаганду. Однако, в тоже время, косвенные данные источников свидетельствую о том, что подобного рода деятельность, вероятно, проводилась.

В современной литературе к этой теме обращались в своих общих работах, посвященных Сулле, А. Кивни и Ф. Инар. Более обстоятельно агитационной деятельности Суллы касался Р. Сигер во втором издании «Кембриджской древней истории», а статья Б. Фраера полностью посвящена данной проблеме. Среди русскоязычных работ стоит упомянуть книгу о Сулле, написанную А. В. Короленковым и Е. В. Смыковым, в которой они также обратились к интересующей нас проблеме.

После победы над Митридатом VI Сулле предстояло подготовиться к своему возвращению домой. Это было непростой задачей, так как в Риме всем распоряжались его враги, а практически все население Италии относилось к будущему диктатору враждебно. Поэтому вернуться домой Сулла мог только с помощью военной силы. Учитывая свою ограниченность в войсках, полководец решил прибегнуть к средствам пропаганды, чтобы лишить марианцев хотя бы части поддержки Италии. Свою агитационную деятельность он направил на италиков и сенаторов. Первые являлись основой армии марианцев, а среди вторых было много противников Цинны и его последователей. На убеждение всадников и римского плебса Сулла ориентировался в меньшей степени.

Для этих целей Сулла использовал официальные переговоры с Римом, бравировал своим военным превосходством и поддержкой армии. Кроме того, Сулла мог использовать тех знатных беженцев, которым он дал защиту во время террора марианцев. Здесь речь идет о связях, которые, вне всякого сомнения, должны были остаться у изгнанников в Италии. Сулла использовал и денежные средства в меньшей степени для подкупа и в большей – в качестве своего рода листовок, изображающих его уверенность в победе. Также стоит отметить, что характер сулланской пропаганды изменился со времени начала активных военных действий. Теперь она стала более активной, что проявилось в стремлении к переговорам с вражескими полководцами и представителями италийских племен.

Пропаганда обеспечила Сулле часть победы над марианцами. Если до высадки сулланской армии в 82 году до н. э. вся Италия выступила против Луция Корнелия практически единым фронтом, то уже к концу этого года весь юго-восток страны были под его контролем. А уже в 83 году до н. э. от марианцев отпал практически весь север и юг Италии. В этом большую роль играли военные победы Суллы и его полководцев, но, с другой стороны, мы видим, что города открывали свои ворота сулланцам, часть битв выигрывалась ими без боя или в результате массового дезертирства солдат марианцев. Это и может послужить свидетельством того, что пропагандистская деятельность Суллы имела определенный успех.

Закон Юлиана о школах: идеология, политика, направленность

Елисеева Ольга
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: eliseeva@bsu.edu.ru

В середине IV в. в Риме сложилась уникальная ситуация, когда новые интеллектуальные силы общества все больше вставали на сторону христианства, но вся система образования и воспитания в целом оставалась традиционной, языческой. Средоточием этих процессов явилась школьная реформа римского императора Юлиана. Эдикт от июня 362 г. (Cod. Theod. XIII, 3, 5; Cod. Just. X, 53, 7) предписывал всем местным властям исключить христиан со всех должностей в образовании. Тем самым, христианам запрещалось преподавать в школах.

Источники данной роботы: указы и сочинения Юлиана, «Истории» Аммиана Марцеллина, Евнапия и Зосима, речи Либания, Фемистия, Гимерия, сочинения Григория Назианзина, церковные истории Сократа, Феодорита и Созомена.

В целом, данный закон находился в русле декларированной Юлианом веротерпимости. В этом духе он планировал деидеологизировать школу, в которую к этому времени активно внедрялась церковь именно с идеологически-мировоззренческими целями. Однако, удаление христианских учителей, по сути, плохо согласовывалось с веротерпимостью. Поэтому даже симпатизировавший Юлиану Аммиан Марцеллин (Amm. Marc. XXII, 10, 7; XXV. 4, 20) называет его «жестокой мерой, достойной вечного забвения». Самым громким протестом против образовательного закона Юлиана стал голос его однокашника по Афинской школе Григория Назианзина, который назвал императора порочным, самым худшим правителем со времен Ирода (Or. IV-V Contra Julian. Imp.). Эта точка зрения стала основной в оценке Юлиана как гонителя христианства и реставратора язычества вплоть до начала XX в. и преобладала в отечественной церковно-исторической науке (Я. Алфионов, А. Ф. Вишняков). В XX-XXI вв. в историографии отмечается более взвешенная и позитивная оценка реформ Юлиана, а школьный закон оценивается как наиболее яркое проявление его взглядов (В. Энсслин, Ж. Биде, Дж. Риччиотти, К. Харди, Ф. Дворник, Ж. Бенуа-Мешен, В. А. Дмитриев, Т. Г. Сидаш). Юлиан приводит собственные рассуждения о неудобстве замещения учительских должностей христианами в письме к Проэресию (Ep. 42). Он справедливо считает, что преподавание словесности немыслимо без изучения классических образцов. А тот, кто изучает их, неизбежно должен знакомиться с языческими религиозными взглядами и объяснять их. Следовательно, христиане вынуждены будут искажать эти взгляды. Нелепо, чтобы лица, объясняющие Гомера, Гесиода, Демосфена, Геродота, сами отвергали чтимых этими писателями богов. Поэтому, по мысли Юлиана, пусть преподавателями будут язычники, а христиане в церквах толкуют

Евангелия. Юлиан пытался школьным законом установить и этические нормы. По его мнению, «человек не должен учить одному, а верить в другое».

Юлиан видел свою миссию в обеспечении материального и интеллектуального процветания, объединении политических и религиозных сил империи на основе традиционных ценностей, но с новым идейным содержанием на основе неоплатонизма и государственной «языческой церкви». Роль литературных традиций и риторики в этом деле была так же важна, как и роль политических реформ. Только школа и литература могли сделать Юлианову утопию реальностью. Но такая реформа требовала софистического переустройства и школы, и культов. Христиане, как считал Юлиан, не справятся с этим. Если подлежит реставрации империя, то и традиционные ценности должны быть также восстановлены. Юлианом были возрождены гимнасии, публичные чтения. Запрет христианам учить стал действенной мерой. Но Юлиан отнюдь не намеревался авторитарно вводить «запрет на профессию» и не думал лишать христиан возможности получить образование. Речь шла о коррекции содержания образования и ограничении внедрения христианских идей через школу. Это были не религиозные гонения, а идея культурного обновления империи.

Формування римського легіону періоду Ранньої Республіки після реформи Марка Фурія Каміла

Крижевський Антон

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: Antonio.KrV89@gmail.com

Багато поколінь вчених досліджували еволюцію та розвиток військової організації римської армії, але питання, пов’язані з ранньореспубліканською фалангою та її поступовою трансформацією в ранній маніпулярний легіон, вплітаються в загальний контекст розвитку римської військової машини, тому особливості цього переходу потребують подальшого вивчення.

Дослідження ґрунтується головним чином на працях античних авторів: Тіта Лівія, Діонісія Галікарнаського, Плутарха, Полібія, Авла Гелія, а також в певній мірі на творах Феста, Діодора і Вегеція. Серед фундаментальних досліджень західних вчених варто відмітити праці Момзена, Дельбрюка, Габби; у радянській та російській історіографії заслуговують на увагу роботи Неміровского, Маяк, Токмакова. У ході дослідження були використані загальнонаукові (опис, порівняння, аналогія, аналіз, синтез), історико-порівняльний та історико-хронологічний методи.

Військова реформа Камілла перекроїла легіон і змінила його побудову перед боєм. Розпочинається процес переходу до маніпулярного легіону, де воїни шикувалися за віковим принципом (за сервіанською організацією легіон формувався за цензовим принципом), тому слід з’ясувати, як співіснували центуріальна організація та нова реформа. Традиція ж одностайно пов'язує приналежність воїна до майнового розряду з його

озброєнням і місцем у строю. Віковий розподіл проходив на рівні юніорів (від 18 до 45 років) і сеніорів (від 46 до приблизно 60). При цьому перші займали місце в строю відповідно до майнового розряду, від якого залежало їхнє озброєння, а не до віку.

Лівій повідомляє, що призивалася в основному «молодь». Нерідко зустрічаються просто «римляни призивного віку» або прямо «юніори» (III. 18.4; 27.3; 57.9; IV.5.2; V.10.4; VI.23.4). Але наврядчи можна на цій підставі виключати з військової служби сеніоров. Цікавою є інформація Лівія про набір 296 р.: «До присяги привели не тільки вільних і юних, але навіть з немолодих склали когорти, навіть з вільновідпущеників — центурії» (X.21.3). І хоча йдеться про маніпулярне військо, логічно в цих когортах бачити triarii.

Можна сказати, що віковий розподіл маніпулярного війська, перенесений на центуріальну фалангу, нагадує швидше принцип побудови куріального ополчення царської епохи. Саме в ньому рівноправні куріальні загони розміщувалися поряд один з одним по фронту, а в середині них воїни, одноманітно озброєні (бо зброєю їх забезпечували рід і курія), шикувалися за старшинством, оскільки в битві велике значення надавалося особистій силі і досвідові, які в центуріальній фаланзі розчинялися в згуртованості і нищівній потужності гоплітського війська як єдиного нерозчленованого цілого. Тому неможливо говорити про швидкий перехід від центуріального до маніпулярного легіону. Він відбувався поступово і супроводжувався процесом збільшення важливості вікового показника і зменшення цензового. У цьому йому посприяло введення оплати за службу, розширення контингенту для набору в classis, а як наслідок – злиття патриціїв і плебеїв в єдину групу. Під час цього процесу можна помітити існування слідів старої системи цензового розподілу. Схоже, що воїни першого, другого і третього сервіанських розрядів поступово утворюють одну групу, в рамках якої діляться не за майновим цензом, а за віковим. Наймолодші стають hastate, ті, що знаходяться в розквіті сил, — princires, а старші — triarii.

Що стосується вершників, то на кінець Vст. до н. е. римська армія мала у своєму розпоряджені щонайбільше 600 вершників, і ці шість сотень являли собою вибіркову привілейовану групу sex suffragia. Також з часом їх доповнили ще 12 центуріями, і, як наслідок, римська армія укомплектовувалася 1800 вершниками. І при формуванні 4 легіонів, які за Лівієм мав у своєму розпоряджені Рим в 311 році, кожен легіон отримував по 300 вершників,

З початку IV ст. до н. е. поступова консолідація патриціансько-плебейського суспільства в єдиний цивільний колектив з територіальним, а не майново-становим принципом організації привела до підвищення ролі тріб і трібутних коміцій і падіння значення центурій як бази формування цензових розрядів і військових одиниць. Зниження ролі цензу привело до уніфікації озброєння, що неминуче спричиняло за собою зміну тактики, а отже, і бойової побудови.

Римско-египетские отношения во II–I вв. до н. э.

Масюткина Анна
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
E-mail: masyanya-anya@yandex.ru

Римско-египетские отношения редко становились предметом комплексного исследования. До настоящего времени в отечественной и зарубежной историографии нет работы, в которой бы подробно рассматривались взаимоотношения Рима и Египта на протяжении II–I вв. до н. э. Многие специальные работы посвящены лишь последнему этапу римско-египетских контактов, когда Египет превратился в римскую провинцию. Поэтому по-прежнему остается актуальной проблема изучения отношений Рима и Египта, во многом определивших развитие международной ситуации на Востоке во II–I вв. до н. э. Мы полагаем, что анализ отношений между Римом и Египетским царством предоставит возможность создать объективную картину взаимоотношений римлян с государствами греко-эллинистического мира. Исследование проблемы оборонительного и наступательного империализма Римского государства в эллинистический период позволит уточнить особенности становления господства римлян в Восточном Средиземноморье.

Сообщения о римско-египетских контактах содержатся в нарративных источниках. Среди них стоит назвать труды Полибия, Тита Ливия, Юстина, Диона Кассия, Аппиана, Евтропия и Страбона. Следует отметить, что имеющиеся в нашем распоряжении труды греческих и римских авторов в большинстве случаев имеют проримскую направленность. Это вызывает некоторые сложности в работе с источниками, поскольку порой невозможно проверить достоверность сообщений.

Проблема римско-египетских отношений интересовала как отечественных, так и зарубежных исследователей. Необходимо выделить работы Т. Моммзена, Ф. Зелинского, Э Бивена, Г. Бенгтсона, В. Жигунина, Н. Трухиной, А. Беликова.

Научная новизна работы состоит в том, что впервые проведен анализ взаимоотношений Рима и Египта во II–I вв. до н. э. с учетом международной обстановки и внутриполитической ситуации в государствах. На примере Рима и Египетского царства исследована проблема оборонительного и наступательного империализма в эллинистический период и подвергнуто критике принятое в науке мнение о том, что появление Рима в Восточном Средиземноморье было насущной потребностью, вызванной заботой о безопасности государства.

В III в. до н. э. отношения Рима и Египта носили лишь эпизодический характер. Государства находились далеко друг от друга и к тому времени не имели общих точек соприкосновения в бассейне Средиземного моря. Длительные римско-египетские отношения начались со времен Пунических войн. Важно отметить, что изначально это был союз двух абсолютно равных партнеров. Однако по мере того, как Рим постепенно превращался в могущественную Средиземноморскую державу, его отношение к Египту

стало меняться. Царство Птолемеев попало в орбиту восточной политики римлян. При Птолемее XII Египет окончательно превратился в римского сателлита. Причем поставить Египет в зависимое положение римлянам удалось без военных действий, путем гибкой и последовательной дипломатии.

Активизация внешней политики Рима в странах эллинистического мира привела к коренным изменениям всей системы международных отношений. Будучи небольшим полисным государством, Рим вынужден был вести защитные войны, сражаясь за право существования. Однако ко времени появления римлян в бассейне Средиземного моря, необходимость в чрезмерной опеке своих границ отпала. Рим завоевал всю Италию и представлял собой достаточно прочное государство, способное противостоять могущественным эллинистическим царствам. Поэтому теперь вектор внешней политики был направлен на завоевание новых территорий, распространение своего господства за пределами Апеннинского полуострова. В результате Рим превратился в крупнейшую державу, став гегемоном всего античного мира, и Египту в этом перевоплощении отведена далеко не последняя роль. Римский империализм был уникальным явлением, история не знает аналогов превращения небольшого полиса в огромную могущественную державу, сумевшую просуществовать столь длительное время.

Вплив ритуалів на політичне життя Стародавнього Риму

Міняйло Наталія

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: miberva.ua@gmail.com

Важко заперечувати величезний вплив римської спадщини на сучасну європейську цивілізацію, особливо коли йде мова про політичний устрій більшості європейських республік, у тому числі й України. У той же час майже не береться до уваги релігійний аспект політичного життя Риму. Римляни, між іншим, і у мирний, і в воєнний час не приймали жодного важливого рішення без звернення до волі богів. Це підтверджується повідомленнями античних авторів, зокрема Тіта Лівія, Цицерона, Сенеки, Плінія Старшого та ін.

Серед сучасних дослідників релігія Стародавнього Риму є об'єктом зацікавлення М. Еліаде, Ж.-Н. Робера, П. Грімаля та низки інших. Дослідники зазначають, що упродовж століть релігія відігравала надзвичайно важливу роль у житті Стародавнього Риму. Кожен римлянин мав брати участь у релігійному житті громади. До того ж, це вважалося почесним. Разом з правом голосу на коміціях (jus suffragii), з правом бути обраним з магістратури (jus honorum), право здійснення ауспіцій (jus sacrorum) визначало повноправного громадянина Риму. Вільновідпущенники та жителі провінцій зазначених прав не мали.

Виконання релігійних ритуалів покладали на авгурів, членів жрецької колегії, що користувалися надзвичайним авторитетом. Головним завданням авгурів було передбачення волі богів за допомогою ауспіцій, які прийшли до Риму з Етрурії. Як свідчать Тіт Лівій (Liv. IX. 36) та Цицерон (Cic. De Div. 52), римляни посилали своїх синів на навчання в етруські міста за царської епохи та перших століть республіки.

Боги проявляли свою волю під час спеціальних церемоній, які здійснювалися авгурами. У той же час вважалося, що вони можуть давати знати людям і безпосередньо, без спеціальних церемоній. В основному ауспіції поділялися на такі групи:

1) небесні явища (грім чи блискавка). При цьому важливо було, звідки вдарила блискавка. Небо було поділено на шістнадцять секторів (по чотири у різних частинах темплуму). Сприятливим був схід, бо на сході вставало сонце. Захід вважався несприятливим і переважно ототожнювався з царством мертвих. Але найважливішою була північ, де «мешкав» головний бог-громовержець Юпітер. За Сенекою, блискавки, які посилав Юпітер, відрізнялися силою дії: перша (fulmen preasagum) була попередженням; друга (fulmen ostentorium) навіювала жах і могла бути послана лише за згодою ради дванадцяти богів; третя (fulmen peremptorium) перетворювала на попіл, і Юпітер міг її послати за згодою вищих богів (Sen. Nat, II, 40). Про цих богів відомо лише, що вони є дуже могутніми і недоступними молитвам людей. Наймовірніше, під ними розумілись стихійні сили природи.

2) спів та політ птахів. Деякі з птахів віщували майбутнє за допомогою крику, інші – за напрямком польоту. До перших належали ворон, нічна сова, до других – орел, шуліка. Лівій пише, що Нума Помпілій перед тим, як стати царем Риму, звернувся до авгура, щоб дізнатись волю богів за польотом птахів (Liv.I.18, 7– 10).

3)клювання чи не клювання зерна птахами. Вважалося, якщо птахи їдять зерно, то це хороший знак, якщо ж ні – готувалися до біди. Особливо часто застосовувалося під час війн.

4) незвичайні події та нещасні випадки. Наприклад, коміції негайно розходилися, якщо у когось з присутніх був напад епілепсії.

Дещо окремо стояли гаруспики, що займалися гаданням по овечій печінці. У 1877 році у італійському місті П’яченца було знайдено бронзову модель овечої печінки, що використовувалася гаруспиками. Як і небо, печінка поділялася на 16 секторів, присвячених божествам.

Отже, у Римі міцно переплелося політичне і релігійне життя, становлячи собою нерозривне ціле. Жодного важливого рішення державного життя не приймалося без ауспіцій. Крім того, дотримання релігійних ритуалів означало непорушність римської держави і перетворилося у потужну патріотичну силу, що об’єднувала римську громаду. Величезний вплив на формування римської релігійності мали їхні сусіди та учителі – етруски.

Религиозная политика императора Октавиана Августа в восточных провинциях Римской Империи

Самарская Елена
Донецкий национальный университет
E-mail: samarskaya@gorizont.dn.ua

Цель данной работы состоит в установлении идеологической политики, а именно религиозной, императором Октавианом Августом на завоеванных в I в. до н. э. территориях восточных провинций для закрепления там римской государственности.

Историография данной проблематики представлена отечественными и зарубежными исследователями. А. Б. Ранович и И. М. Ростовцев описывают политику императоров в I–III вв., большое внимание уделяя экономической составляющей и затрагивая религиозный вопрос. У М. И. Ростовцева религиозные искания народа в большей степени описаны на территории Египта. Н. А. Машкин в религиозном плане рассматривает вопрос романизации населения на территории Малой Азии. Е. М. Штаерман рассматривает социальные процессы в Римской Империи, освещая их религиозный аспект. И. Ш. Шифман описывает события в провинциях в контексте биографических данных Августа. И. С. Свенцицкая описывает состояние Римской Империи в I в., выделяя религиозные аспекты. Диссертация О. В. Богатовой посвящена становлению и распространению культа восточной богини Кибелы.

Зарубежные исследования представлены В. Дюрантом, К. Кристом, Г. Боверсоком. В. Дюрант уделяет особое внимание религиозному аспекту как ключевому в роли причины упадка государства. К. Крист подробно освещает идеологическую политику Августа и последующих императоров I–III вв. Г. Боверсок рассматривает отношения Октавиана Августа и греческого населения.

Историческими источниками выступают «Деяния божественного Августа» как основной источник выбранного периода, а также поэтическое произведение Секста Проперция «Кинфия», где прослеживается линия власти в отношении провинций.

При изучении был применен метод анализа, с помощью которого изучалась религиозная политика. При изучении отношении местного населения к власти был использован метод дедукции, в ходе которого делались обобщения. Также использован сравнительный метод, с помощью которого были определены зоны приемлемого отношения населения и территории, на которых было возможно поглощение насаждаемой политики. Работа основана на анализе трудов современников Октавиана Августа.

В ходе исследования было выяснено, что в Азии Августа славили как «Спасителя», «Бога, сына Божьего». Он допускал религиозную свободу в провинциях. В «Деяниях» император говорит о допущении им мирного существования храмов Малой Азии и о распространенности дружеского отношения к этим территориям. Большинство исследователей говорят о

восприимчивости этой местности к культам обожествленных царей. Провинции Малой Азии сами выступали с инициативой установления храмов ему, к чему император относился весьма сдержанно. С другой стороны, подчеркивается, что именно в данных эллинизированных областях греческие традиции сохранялись весьма прочно, и колониальная администрация не могла обеспечить устойчивость принятия римских обычаев.

В Египте Августом проводилась секуляризация земель жречества. Он почитался как сын бога Ра. В труде Проперция упоминаются богини Кибела и Исида, видится нежелание государственной власти принимать их культы. Прослеживается давешнее слияние традиционной римской религии и восточной. В мифологическом контексте это выражается в сближении Юпитера и Исиды.

Таким образом, одним из путей распространения римской государственности являлось допущение терпимого отношения императора Августа к существующим местным религиям с одновременным насаждением римской религии. Другим направлением внедрения государственной религии являлось нахождение общих точек соприкосновения местных культов и государственной религии Рима и постепенное их замещение.

В результате проводимой политики и в целом протекционизма государственной религии Август добивался постепенного замещения местных культов и религий завоеванных территорий государственной религией Рима.

Пальмира – «сепаратная империя»

Сулейманова Антонина
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: Animag-2009@yandex.ru

«Караванный» город Пальмира – один из интереснейших феноменов Поздней Античности, место встречи Рима и Востока. В отечественной науке работы о ней выпускали лишь С. Абамелек-Лазарев, М. И. Ростовцев, И. А. Стучевский, И. П. Сергеев, в мировой науке - Й. Партш, Ф. Дун, Ж. Феврие, Т. Виганд, Х. Инхольт, К. Михаловский. Основными источниками по истории Пальмиры, являются биографии Аврелиана, Одената и Зенобии в Scriptores Historiae Augustae и «Новая история» Зосима (I, 39, 44, 50-56, 59), а также сборники надписей в собраниях У. Диттенбергера, Р. Канья и др.

В качестве основных методов используются анализ письменных источников и историко-диахронический метод, позволяющий проследить изменения, возникающие в процессе исторического развития.

Во II–III вв. в «невесту пустыни» стекались шелка, масла, оружие и кожи со всего Востока и был заключён выгодный договор с Римской империей

(137 г.) и державой Сасанидов сто лет спустя. Каракаллой Пальмире было дано право juris italici (212 г.), что освобождало её жителей от налогов на предметы роскоши. Наиболее яркой страницей в прошлом Пальмиры является её отделение от Рима и создание «сепаратной империи», армия которой в течение нескольких лет будет противостоять римским легионам. Септимий Оденат, правитель Пальмиры, тщетно искал союза с царем Ирана Сапором и позднее вынудил персов отойти к Евфрату. С 258 г. он носил титул царя Пальмиры, был признан Галлиеном правителем, и ему были приданы римские отряды. В 262 г. он изгнал персов из Месопотамии, захватив Нисибин и Карры. За это Галлиен возвел Одената в сан императора (номинально). В 266–267 гг. он захватил Ктесифон, после чего вместе со старшим сыном Геродом принял титул «царя царей». Затем он отразил вторжение готов в Каппадокию, прошел к Гераклее Понтийской, где был убит в начале 267 г. (SHA XXX tyr. 15.5, 17.1; Zon. 12.24).

Оденат – фактический создатель Пальмирской державы, крупнейшей сепаратной части империи на Востоке из всех образовавшихся в результате кризиса III в. В нее входили земли от Тавра до Персидского залива (Киликия, Сирия, Финикия, Палестина, Месопотамия, Аравия), недолго и почти вся Малая Азия. В 270 г. Зенобия, царица Пальмиры в 267–272 гг. (официально – регент при малолетнем сыне Вабаллате), жена Одената, силами полководца Септимия Забды завоевала Египет (SHA Claud. 11.1; Aurel. 25.2-3). После прихода к власти Аврелиана Зенобия формально признала над собой власть Рима. Весной или летом 271 г. Вабаллат и Зенобия на монетах стали именоваться августами. Но этот факт говорит об их стремлении взять власть над всей империей. Момент был выбран не случайно: Аврелиан был занят варварскими нашествиями на севере. Но к осени 271 г. будущий император Проб уже отвоевал Египет. В 272 г. начался поход Аврелиана на Пальмиру. Первая битва состоялась у Тианы. С прибытием римских войск Вифиния, Анкира, Тиана и все города до Антиохии перешли на их сторону. Решающую битву у Антиохии выиграли римляне. Пальмиряне оставили Эмесу. Превосходство римлян и решительность Аврелиана привели, в конечном итоге, к бегству защитников города, пленению мятежной царицы у Евфрата и опустошению роскошного островка посреди пустыни. Зосим сообщает, что Зенобия уморила себя голодом, но автор SHA утверждает, что Зенобия осталась в живых, чтобы принять участие в триумфе Аврелиана, после которого она жила на вилле в Тибуре (SHA Aurel. 33.2; XXX tyr. 30.24-27). Но не является ли этот текст попыткой уподобить ее Клеопатре? У Зенобии осталось трое сыновей – Тимолай, Гереннан, Вабаллат. Они получили римское воспитание. Последний получил от Аврелиана маленькое княжество в Армении и царский титул (как и дети Клеопатры).

С конца III в. Пальмира исчезает с карты и, несмотря на попытки Диоклетиана и Юстиниана возродить город, он уже никогда не сможет обрести прошлое могущество, оставаясь до наших дней незаметной деревушкой, затерянной в сирийских песках.

Жизнедеятельность Ливии Друзиллы в контексте проблемы «Женщина и власть в Древнем Риме».

Хоменко Наталья
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: homenko-tascha@mail.ru

В последние десятилетия исследователи истории античного общества справедливо уделяют повышенное внимание участию женщин в различных сферах жизни Древнеримского государства. Чрезвычайно важную информацию на этот счет дает обращение к образу супруги основателя Римской империи Августа – Ливии.

Античные авторы расценивают роль Ливии в жизни императорского дома и ее влияние на социально-политические процессы в римском обществе по-разному. Тацит характеризует Ливию как «мать с ее женской безудержностью», которая навязала целому государству «рабское повиновение женщине». Светоний рассматривает правление Тиберия как непрерывную борьбу с попытками вмешательства со стороны его матери Ливии. Современник Тиберия Веллей Патеркул подчеркивает «причастность к власти» Ливии, отмечая при этом, что она использовала эту власть лишь с похвальными намерениями. В труде Диона Кассия неправедные поступки первых цезарей объясняются волей их жен или же совершаются при непосредственном участии самих императриц.

Ливия обладала значительным влиянием на государственные дела. Она нередко выступала в качестве советницы и помощницы Августа, сопровождала мужа во всех поездках. Используя свое влияние на Августа, она добилась усыновления им Тиберия и назначения его наследником престола. Из сообщений античных авторов следует также выделить тот факт, что они всерьез считали возможным обсуждение Августом с женой вопросов политики и престолонаследия. Весомым свидетельством доверительных и уважительных отношений между супругами является завещание Августа, согласно которому Ливия путем удочерения была принята в род Юлиев, получив имя Юлия Августа.

В первое время после смерти Августа Ливия приобрела огромное влияние на государственные дела и фактически занимала положение соправительницы Тиберия. Ему приходилось обороняться от властолюбия матери, попрекавшей сына тем, что свою власть он получил от нее в подарок. Вскоре такая ситуация стала вызывать у Тиберия явное неудовольствие, и он существенно ограничил участие Ливии в управлении государством и оказываемые ей почести. Впрочем, она по-прежнему имела возможность выступать перед принцепсом в роли заступницы и добиваться от него благоприятных для своих фаворитов решений, если это не вступало в серьезное противоречие с государственными интересами. Влияние Ливии на решения сената было еще более значительным.

Еще в 35 г. до н. э. сенат предоставил Ливии такие почести, как освобождение от опеки, возведение статуй и личную неприкосновенность, аналогичную трибунской. В 9 г. до н. э. она получила привилегии женщин,

имеющих троих детей. Кроме того, Ливия занималась общественным строительством: за свой счет восстановила храм Женской Фортуны на Латинской дороге, принимала участие в строительстве храма Божественного Августа, совместно с Тиберием построила портик Ливии.

Таким образом, на примере жизненного пути первой римской императрицы Ливии выстраивается достаточно четкая картина представлений о влиянии женщин элитарного круга на общественное мнение и социально-политическую историю раннего принципата.

Эволюция представлений о воинской доблести в Республиканском Риме

Шаповал Дмитрий

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: shapoval.dmitrij@yandex.ua

Изучение системы жизненных ценностей Древнего Рима представляет особую актуальность, поскольку именно они являлись основой всего общественного сознания римского народа, его жизненного уклада и мировоззрения. Самым почитаемым из всех достоинств для римлян была доблесть (virtus). Обладание ею придавало уважение и престиж любому гражданину римского общества в глазах сограждан.

В представлениях римлян virtus – это доблесть, проявленная, прежде всего, на войне. В узком, дословном, переводе это производное от слова “vir” – «муж», трактуется также как «мужество». Рим вел войны на протяжении всей своей истории. Еще Ромул, являвшийся по преданию потомком Марса, обозначил военное ремесло, наряду с земледелием, как благочестивое занятие. Поэтому уже к раннереспубликанскому времени война и все, что с ней связано, настолько глубоко проникли в жизнь Римского государства и его гражданского общества, что ни одно событие, ни одна значительная постройка не могли не соприкасаться, хоть каким-то образом, с военной сферой жизнедеятельности. В глазах народа создавался особый ореол, окружавший имя полководца и воина.

Обладание virtus, кроме возможности прославиться на поле боя, приумножить славу своих предков и снискать уважение среди сограждан, обеспечивало особое отношение к человеку и в его гражданской жизни, способствовало успешной магистратской карьере. В соответствии с известным римским принципом, только тот гражданин, который защищал Город, имел право решать его судьбу. Обладание же такой категорией престижности, как воинская доблесть, справедливо оправдывало высокий статус и положение в обществе.

К концу эпохи Республики отношение к доблести постепенно меняется, формируются представления о доблести не только воинской, но и гражданской. Например, Цицерон, будучи неудачливым полководцем, тем не менее, снискал славу и уважение среди сограждан, но – в ораторских сражениях в сенате. Теперь уже, чтобы сделать успешную карьеру

магистрата, было не обязательным участвовать в сражениях. Иногда достаточно было иметь деньги или знатное происхождения.

Таким образом, на протяжении столетий существования Республики под воздействием различных факторов ценности римских граждан менялись. Все больше изменялось и их отношение к доблести. К концу республиканского периода Рим все больше погружался в праздность, мздоимство и разврат, древние нравы приходили в забвение.

Несколько замечаний о соотношении культов Митры и Deus Sol Invictus в религиозной политике Аврелиана

Шенцов Максим

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: serapis@list.ru

В антиковедении до сих пор остаётся нерешённым вопрос о соотношении культа Митры и Божества Непобедимого Солнца (Deus Sol Invictus) в религиозной политике императора Аврелиана (270 – 275 гг.). Специальное исследование, посвящённое рассмотрению данной проблематики, необходимо для более полного понимания роли и места солярных культов в идеологической жизни позднеантичного общества.

Среди антиковедов есть исследователи, отождествляющие оба культа. Так, по мнению Г. Ферреро и Т. Моммзена, Аврелиан ввёл в качестве государственной религии латинизированную форму митраизма. При этом Г. Х. Хальберг и Е. М. Штаерман полностью противопоставляют сирийский (ближневосточный) и иранский солярный культ, несколько принижая значение митраизма в идеологической в жизни позднеантичного общества. В их фундаментальных трудах по истории религий античности высказывается мысль о том, что митраизм никогда не имел статуса государственной религии. Однако, нельзя не упомянуть, что такие великие историки религий, как Ф. Кюмон и М. Элиаде по отношению к данной проблематике придерживаются компромиссной позиции: культ Непобедимого Солнца объявляется ими отличным от митраизма, но, вместе с тем, имеющим немалое количество общих черт. Таким образом, цель данной работы – проанализировать соотношение роли культа Митры и Deus Sol Invictus в религиозной политике Аврелиана.

На наш взгляд, более убедительной точки зрения придерживается Г. Ферреро. При этом следует различать Sol Invictus императора Аврелиана, культ которого носил синкретический характер и создавался в качестве государственной идеологии Pax Romana, и Sol Invictus императора Гелиогабала – сирийского божества, почитавшегося в качестве личного покровителя и кумира государя.

Среди работ, на которые мы опираемся, следует отметить монографии таких историков религий и антиковедов, как М. Г. Абрамзон, Я. Буркхард, Г. А. Кошеленко, Ф. Кюмон, Ж. Ревилль, Г. Х. Хальсберг, Е. М. Штаерман,

М. Элиаде и др. Теоретико-методологическую основу исследования составляют цивилизационный подход, сравнительно-исторический метод, метод синхронного и диахронного анализа.

Новизна данного исследования заключается в первом для отечественного антиковедения опыте всестороннего анализа соотношения культа Митры и Deus Sol Invictus в духовной жизни античного общества конца III в. и религиозной политике императора Аврелиана.

Можно сказать, что приводимые Хальсбергом аргументы свидетельствуют о внешних различиях в богослужении, но не о принципиальном различии двух солярных культов. При рассмотрении проблемы роли культа Митры в политике Аврелиана следует опираться на данные нумизматики, представленные в работах М. Г. Абрамзона, так как при рассмотрении данной проблематики эпиграфика, посвящённая божеству Sol Invictus, не даёт исследователю возможности определить, для какого из богов предназначено посвящение. Кроме того, в исследовании используются сочинения Зосима (Zos. I, 61, 2), теологические трактаты Флавия Клавдия Юлиана (Julian. Orat., IV. 136a) и Амвросия Феодосия Макробия (Macrob. Sat. I. 17-23).

Опираясь на нумизматический материал эллинистических государств, представленный в работах Г. М. Бонгард-Левина, Г. А. Кошеленко, а также на выводы антиковедов об идеологии вводимого Аврелианом культа, можно сделать вывод о том, что изображения императора и Sol Invictus на монетах в лучистой короне имеют аналоги в эллинистических и иранских государствах, в которых почитался Митра, в частности, в Греко-Бактрии, Парфии и Сасанидском Иране. Рассматривая идеологию новой государственной религии, можно сделать вывод о том, что в свой сущности – прижизненном обожествлении царской власти и правителя, представлении императора как ипостаси Непобедимого Солнца – она очень близка митраизму, являясь его романизированной формой.

.

РОЗДІЛ V

ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Аратор – латинский христианский поэт VI в.

Алымова Софья
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: sony_alymova@mail.ru

Изучение позднеантичной и раннесредневековой (постклассической) поэзии Западной Европы и Ранней Византии представляет непреходящий интерес, поскольку эти произведения еще не заняли подобающего им места ни в истории, ни в литературе. Между тем, они являются важным историческим источником и памятником культуры, по которому можно реконструировать не только события, но и ментальность «последних римлян». Поэтическая традиция позднеантичной поэзии на христианские темы, но в традиционных формах латинского и греческого стихосложения охватывает время приблизительно с III в. (Коммодиан) по конец VI в. (Венанций Фортунат). В историографии этих сюжетов касались П. И. Цветков, И. И. Голенищев-Кутузов, Р. Л. Шмараков, А. Мак-Кинли, Дж. Макклур, В. Элерс, К. Шпрингер. Это преимущественно филологи, но не историки. Методами исследования будут выступать историко-генетический и сравнительно-исторический при опоре на теорию локальных цивилизаций. В ряду рассматриваемых авторов важное место принадлежит латинскому поэту Аратору. Аратор (Arator) (ок. 480 г., Медиолан - после 550 г., Рим), латинский христианский поэт постклассической эпохи, продолжающий линию христианских интерпретаторов св. Писания средствами классической латинской поэзии, начатую Коммодианом, Ювенком, Пруденцием, Седулием, Эннодием. Родился в знатной лигурийской семье, воспитывался под опекой приемного отца, епископа Медиоланского Лаврентия, и поэта Эннодия, будущего епископа Павии. Служил при дворе готского короля Аталариха (526-534) в Равенне, занимая должность комита (comes domesticorum). Отказавшись от придворной карьеры, в 540 г. стал иподиаконом в Риме у папы Вигилия. Автор изложения «Деяний апостолов» в форме эпическо-дидактической поэмы в 2-х книгах (De actibus apostolorum). Написанное в подражание классическим римским поэтам, сочинение отличалось изысканностью стиля и сложностью символического толкования евангельского текста. Поэма была посвящена папе и прочитана Аратором в римском храме Сан-Пьетро ин Винколи в присутствии понтифика и при большом стечении народа (544 г.). В поэме отражается существовавшая уже в то время тенденция превозношения апостола Петра над апостолом Павлом, но вместе с тем находят подтверждение и такие пункты древнего вероучения, как почитание Богородицы, св. мощей и пр. В двух книгах (2300 гекзаметров, не считая 3 посвящений элегическим дистихом) описаны деяния апостолов Петра (1 кн.) и Павла (2 кн.). Задачей поэта не было создание стихотворной Библии, как это сделал Ювенк, или художественного эпоса, какой создал Авит, но изложение в помощь верующим глубинного смысла Деяний Апостолов в увлекательной форме. В поэме много аллегорий и мистики

чисел. Поэма сохранилась в большом количестве рукописей. Сохранились также 3 элегии Аратора в форме писем к аббату Флориану, папе Вигилию и другу Партению по случаю отправки им экземпляров указанной поэмы. В средние века наряду с Седулием и Пруденцием Аратор считался одним из известнейших христианских поэтов. По поэтической технике стихи Аратора имеют много общего с произведениями языческого поэта VI Максимиана Этрусского. Аратор и его произведения находятся в достаточно широком литературном контексте Остготской Италии. Аратор, как правило, рассматривается в общем контексте древнехристианской латинской поэзии и таких авторов, как Ювенк, Драконций, Седулий, которые ему наиболее близки. Текст Аратора зависит также от Пруденция. Исследованиями Дж. Макклура Аратор помещен не только в поэтический, но и в богословский контекст, восходящий к Августину. Индекс мест у Аратора включает 83 ссылки на Амвросия, 62 на Августина, но только одну на Ювенка, две на Драконция, 6 на Седулия. Известность Аратора как поэта в новое и новейшее время, безусловно, оставляет желать лучшего. Библиография работ о нем и его творчестве сравнительно невелика.

Франція та Османська імперія: досвід військово-політичної та економічної взаємодії в другій чверті XVI ст.

Ващук Людмила

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: vashchuk.lv@gmail.com

Предметом дослідження є зовнішньополітичні відносини Франції періоду правління Франциска I з Османською імперією. Це питання висвітлювалось в загальних працях французьких істориків (А. Лемоньєр, Ж. Мар'єжоль, Л. Буркен). В наш час співпраця Франциска I (1515 – 1547) та Сулеймана Пишного (1520 – 1566) досліджується в контексті боротьби Валуа та Габсбургів за гегемонію в Європі російськими вченими В. В. Суховєрховим та Ю. Є. Івоніним. Обидва історики в основному послуговуються джерелами німецького походження, які дещо однобоко висвітлюють тему, залишаючи поза увагою франкомовні документи. На сьогоднішній день в історіографії залишається багато спірних питань в оцінках значення даного союзу, немає єдиної думки відносно дати укладання першого офіційного договору між державами.

Дослідження ґрунтується на джерелах, опублікованих в збірнику «Переговори Франції з країнами Леванту: листування, мемуари та дипломатичні акти», а саме листах Франциска I, Сулеймана II та першому офіційному договорі між Францією та Портою.

Зближенню Франції з Османською імперією посприяли декілька факторів. По-перше, інтереси Франциска I та Сулеймана ніде не перетиналися, тобто не було приводу до ворожнечі. По-друге, вони мали спільного ворога – Карла V. Поштовхом до безпосередніх відносин між

державами стала поразка Франциска I в Павійській битві (1525 р.) та мадридський полон.

Вперше посольство до Константинополя було послано регентом Луїзою Савойською в 1525 р. Король також з Мадриду направив до султана свого агента Ж. Франжіпані з листом та усним повідомленням, які несли конкретні пропозиції – почати похід на володіння імператора, взамін чому Франція далі воюватиме проти Карла V. В 1526 р. Сулейман розпочав похід на Угорщину, який відзначився перемогою над чесько-угорськими військами при Мохачі. Звісна річ, ці дії продиктовані не лише бажанням допомогти Франциску. Сулейман в першу чергу відстоював інтереси Порти, які в чомусь співпали з потребами Франції.

В 30-х рр. у зв'язку із загостренням відносин з Імперією Франциск I активно співпрацює з протестантськими князями, членами Шмалькальденської ліги та заручається підтримкою, відлученого від церкви Генріха VIII, тобто його зовнішньополітична діяльність носить цілком світський характер.

В 1535 р. король відправляє до Сулеймана II посла М. де ля Фореса, який в травні прибув до Константинополя. Франциск I просив у султана надати Франції субсидії на 1 млн. золотих екю та допомогу турецького флоту.

Перший офіційний договір між християнською Францією та мусульманською Портою, після піврічних переговорів, був укладений в лютому 1536 р, що було пізніше встановлено М. де Аммером, адже в самому договорі вказана дата 1535 р. Основним досягненням для Франції були вигідні умови в торгівлі з Османською імперією, проте дане питання не було метою укладання договору.

Згадуючи попередній усний «договір», укладений між державами під час перебування Франциска I в Мадриді, сторони відмічають давність їхньої співпраці. В документі обумовлюється політична та військова взаємодопомога, проте ніде не вказано конкретно, що союз спрямований проти Карла V. Тобто основні домовленості, про які свідчать подальші військові дії учасників переговорів, залишились усними.

Отже, в другій чверті XVI ст. Франція та Порта знаходяться у військово-політичній та економічній взаємодії, проте такі дії Франциска I не варто вважати зрадницькими по відношенні до християнської віри. У зовнішній політиці монарха чітко відчуваються віяння нового часу, відхід від середньовічних норм взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Франциск відкидає медієвістичний антагонізм між християнським Заходом та мусульманським Сходом. Король ставить інтереси держави на перше місце, посовуючи на другорядні позиції релігійний фактор.

Итальянские пластинчатые доспехи в Северном Причерноморье в XIV – XV вв.

Волохова Елена
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: fatkat@yandex.ru

Защитные доспехи воинов итальянских колоний в Северном Причерноморье – тема недостаточно хорошо изученная. Это связанно, прежде всего, с ограниченным количеством источников. До недавнего времени исследователи располагали лишь единичными находками пластин из раскопок крепостей, и доспехом из Азова, который и давал основную информацию для изучения данной темы. Находка бригандины в Чембало в 2007 – 2008 гг. дала новый очень ценный материал для исследований. Изучение защитных доспехов актуально не только для военного аспекта жизни колоний, определения уровня их обороноспособности, но и для исследования уровня жизни их обитателей, значения этих территорий для итальянцев.

Специальных исследований по данной проблеме крайне мало. Среди них статьи М. Ф. Горелика и С. В. Дьячкова, в которых описываются найденные пластинчатые доспехи в Тане и Чембало. Упоминания о находках отдельных пластин доспехов в Орта-Куле и Чобан-Куле содержатся в работах В. П. Кирилко и В. Л. Мыца. Однако исследований, посвященных доспехам в Генуэзской Газарии в целом, к сожалению, нет. При этом следует отметить, что пластинчатые доспехи средневековья хорошо изучены в западноевропейской и российской историографии.

Наиболее важными источниками по данной теме являются две археологические находки доспехов: рыцарский пластинчатый панцирь из Азова, найденный в 1979 г. и датируемый 60 – 80 гг. XIV в., и бригандина арбалетчика из Чембало, датируемая XV в. Археологические данные дополняются косвенными сведениями из письменных источников.

В данной работе были использованы историко-генетический, историко-типологический и историко-сравнительный методы исследования. Новизна авторского подхода состоит в попытке обобщить сведения об использовании защитных доспехов в колониях Северного Причерноморья.

В XIII в. пластинчатые доспехи, в частности бригандина, по всей Европе становятся самым популярным видом защитного вооружения, постепенно вытесняя кольчугу. Бригандина состояла из множества пластин прямоугольной, квадратной или трапециевидной формы, которые с изнаночной стороны пришивались или крепились с помощью заклепок к тканевой основе, таким образом, что снаружи были видны только ряды заклепок. Такие доспехи были популярны как среди рыцарей, так и среди пехотинцев, тем не менее, они не были дешевыми и доступными всем.

Находки из Азова и Чембало, несомненно, имеют большое значение для изучения как военного дела, так и истории Генуэзских колоний в Крыму в целом. Доспех из Азова приписывают рыцарю, вероятно, даже главе колонии. Бригандина из Чембало стилистически очень схожа с доспехом из

Азова, однако ее считают доспехом арбалетчика, убитого или бежавшего во время обороны крепости от турок в 1475 г. Обе эти находки имеют множество аналогий среди западноевропейских доспехов того времени. Похожие по структуре и покрою доспехи были найдены Б. Тордеманом при раскопках у Визбю. Не вызывает сомнения, что оба доспеха итальянского производства. Хотя пластины имеют не очень хорошую сохранность, можно говорить о том, что они имели высокие защитные свойства, были хорошего качества, произведены опытным мастером. Об этом свидетельствуют различные формы и размеры пластин, а также наличие как функциональных, так и декоративных заклепок, железных, медных и бронзовых. Наличие таких доспехов в колониях северного Причерноморья свидетельствует о важном стратегическом значении этих территорий для итальянцев. Очевидно, что генуэзцы развивали военное дело на этих территориях, крепости были оснащены хорошим вооружением для их обороны. Несомненно, что генуэзцы готовились к обороне крепостей от турок и не хотели сдавать их без боя.

Мангуп, Каффа и Солхат в событиях первой четверти XV века

Карелин Глеб

Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н. Толстого

E-mail: glebkarelin@mail.ru

История ранних лет правления владетеля Феодоро Алексея (1411-1421 гг.) и его первый вооруженный конфликт с Каффой или Газарией (как называли свои причерноморские колонии сами генуэзцы), явились предметом специальных исследований Н. Йорги, В. Василиу, Н. Бэнеску и А. А. Васильева. В дальнейшем к этой теме обращались В. Л. Мыц и В. П. Кирилко. Тем не менее, многие вопросы истории этой войны продолжают оставаться неясными.

Письменные источники, касающиеся этой войны, единичны и фрагментарны. Интерпретация археологических источников во многом также неоднозначна. В такой ситуации наиболее верным решением выглядит применение историко-реконструктивного метода на основе комплексного подхода к источникам, что позволит восстановить, насколько это возможно, историю этих событий.

Новизна нашего исследования заключается в переосмыслении роли всех участников интересующего нас конфликта. Если каждая сторона здесь преследовала свои цели, то и Солхат, по всей вероятности, принимал участие в событиях, исключительно с позиций своих интересов, отличных от интересов Большой Орды.

Причина войны, безусловно, кроется в потери княжеством Феодоро, прибрежной Готии, уступленной за плату ордынским ханом генуэзцам по договорам 1380/1 гг. Однако, вскоре изменившаяся внешнеполитическая и

экономическая ситуация, стала благоприятствовать феодоритам и способствовать возврату утраченных территорий. Ухудшение погодных условий на протяжении ряда лет (1420-1423) и неурожай в Восточной Европе вызвали голод, массовые заболевания и гибель населения. В этой ситуации Алексей, за возвращение выхода к морю, стал что-то предлагать генуэзцам, возможно, даже регулярные поставки продовольствия, но эти условия оказались неприемлемыми для Каффы. Расстаться со своим монопольным правом торговли на Черном море, они не могли.

Ход военных действий, начавшихся осенью 1422года, неожиданно был прерван в ноябре переговорами, инициатором которых стал Алексей. В марте 1423 года упоминается еще одно посольство, но теперь татарского Солхата в Каффу и на Мангуп. Очевидно, что переговорный процесс был необходим, в первую очередь Алексею, так как давал ему необходимое время для подготовки плацдармов для нападения на генуэзские причерноморские города Чембало, Лусту, Партенит, Гурзуф, Ялиту.

Конечно, утверждать, что Алексей, являлся слепым орудием в руках Хаджи-Гирея, без опоры на соответствующие источники, нельзя. Однако стоит напомнить, что генуэзцы укрепились на Южном берегу Крыма и даже смогли захватить Сугдею, только в период междоусобиц в Орде (1360-80 гг.). Нельзя исключить и связь договоров заключенных в 1380-81 гг. между Тохтамышем и «Великой коммуной Генуи», с предательским убийством Мамая в Каффе. Именно с этого момента, уже отчетливо проявились противоречия Солхата с Большой Ордой. С одной стороны генуэзцы получили права на значительные территории Готии, населенные в основном людьми православного вероисповедания, но с другой, татарская власть потеряла значительное количество плательщиков налогов и подставила под удар местных мусульман, которым пришлось переселяться на территорию подвластную татарскому правителю Крыма.

По-видимому, именно эти противоречия между Солхатом и Каффой привели феодоритов к успеху. В 1423 году ими была захвачена Балаклава, которая даже какое-то время успешно удерживалась.

Финальная часть войны совершенно неясна. В. П. Кирилко, обративший внимание на странную деформацию стен первого строительного периода крепости Фуны предположил, что война закончилась неожиданным вмешательством в нее Божьей кары в виде сильнейшего землетрясения. Однако заметим, что не существует ни одного достоверного источника, свидетельствующего об этом природном катаклизме. Причиной прекращения войны вполне могла стать и относительная победа Алексея, получившего выход к морю и финансовые проблемы Каффы, делавшие невозможным дальнейшее ведение войны.

Християнізація Швеції (IX – XII ст.)

Коваленко Людмила
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: lyudok-cvetok@ukr.net

Для дослідження були залучені наступні джерела: «Хеймскрінгла» Сноррі Стурлусона, «Життя святого Ансгарія» Рімберта, хроніка Адама Бременського «Діяння архієпископів Гамбурзької церкви», рунічні написи, шведські обласні закони (ландслаги) тощо.

Швеція, як інші скандинавські країни, була країною «пізньої християнізації». В Західній Європі християнство стало пануючою релігією по закінченню «великого переселення народів» (в V I- VII ст.), в результаті сприяняття язичниками-германцями віри християн-римлян, серед яких вони осіли. Скандинавські країни ніколи не знаходилися під владою Римської імперії, відповідно і християнство утвердилось в них значно пізніше. Постає питання, як довго протікав процес прийняття християнської релігії в північній Європі? Одні дослідники зазначають, що початок християнізації припадає на 20-ті рр. IX ст. (Сванідзе А. А., Рибаков В. В.), інші - пов'язують цей період з 90-ми рр. X ст (Кан О. С., Ковалевский С. Д), коли відбулося хрещення шведського короля Олафа Шьотконунга. Отже, в даній полеміці ще не поставлено крапку, тому ми спробували розібратися.

На основі джерел можна стверджувати, що початок процесу християнізіції припадає на 20-ті рр. IX ст., на перший етап формування шведської державності. Саме тоді ще в язичницькій святині свеїв – Упсальському храмі під час релігійних свят зустрічалися один з одним конунги та знать областей Свеаланда, збільшувалося значення найвпливовішого з них – конунга Упсали, який був сакральним головою культу, верховним жрецем, спирався на духовний авторитет Упсальського храму та на його багатства. Упсальський храм та загальносвейські свята підготували політичне об'єднання свеїв та виникнення в майбутньому державності в Свеаланді. В 20-х рр., коли Ансгарій прибув проповідувати в Бірку, там був конунг, який мав свою дружину, вирішував зі своїми наближеними (знаттю) релігійні питання, питання війни та миру. Велике значення для подальшої християнізації Швеції, мав прихід до влади Олафа Шьотконунга (990-ті - 1022 рр.), який першим зі шведських конунгів прийняв християнство, заснував єпископську кафедру в Скарі, підтримував відносини з Данією, Англією, Норвегією. Можна виокремити умовні етапи поступового впровадження християнсва в Швеції (IX – X ст.):

I-й етап – 20-ті рр. IX ст. (Ебон Реймський отримав дозвіл від папи проповідувати в Скандинавії);

II-й етап – 829 - 831 рр. – перша місія Ансгарія; 831 - 845 рр. – проповідування в Швеції Гаутберта;

III-й етап – друга місія Ансгарія 852 - 853 рр., проповідницька діяльність священиків - Ерімберта (852-860 рр.), Ансфріда (858 - 860 рр.), а також архієпископа Рімберта (II пол. 60-х рр. - поч. 70-х рр. IX ст.);

IV-й етап – близько 935 – 936 рр. місіонерську подорож до Швеції здійснив архієпископ Унні (918 - 936), архієпископ гамбург-бременський Адальдаг (936 - 988), призначив в Швецію проповідником Одінакра Старшого (перебував там до 80-х рр. IX ст.), інший архієпископ Лібентій (988 - 1013 рр.) відправив з місіонерською метою священика Хольварда. Наступний етап поширення християнства пов'язаний з хрещенням шведського короля Олафа Шьотконунга англійським місіонером Сігфрідом. Хрещення народу та королівської родини значно вплинуло на державотворчі процеси в Швеції, сприяло посиленню її на міжнародеій арені, а також дало можливість отримати необхідну на майбутнє військову та політичну допомогу з боку іноземних християнських держав.

Завдяки старанням гамбург-бременських архієпископів було створено головні центри християнства в Швеції – в Скарі та Сігтуні, Уппсальський язичницький храм впав, його боги були знищені, а на руїнах язицницького святилища була збудована церква. Ймовірно, зруйнування храму відбулося наприкінці XI ст. за життя датського короля Кнута Святого. Згодом після цього припинився вплив гамбурзького єпископа на церкву в Скандинавії, а християнська церква в Швеції була підкорена створеному архієпископству в Лунді (Данія) на поч. XII ст. До 1120 р. відомо вже було 6 шведських єпископських кафедр: в місті Скарі (Вестраготія), Лінчепінзі (Естерготія), Ескільстуні, Стренгнесі, Сігтуні та Вестеросі. В 30-х рр. XII ст. єпископську резиденцію перенесено з Сігтуни до Старої Уппсали, де вже, скоріш за все, язичницький храм був зруйнований.

На початку XII ст. релігійні суперечки припинилися між язичниками і християнами. Королем був обраний представник з одного знатного роду з Естерйотланда – Сверкер, який налагодив відносини з церквою та архієпископом Ескілем з Лунди, сприяв побудові цистеріанських монастирів в Швеції. Резиденція Сверкера знаходилася на його батьківщині, в Альвастрі. Тепер в житті країни починає відігравати провідну роль нова область, в центрі якої були родючі землі Сілурської рівнини на південному заході. Вона витісняє Меларенську провінцію, де раніше було язичництво, що тепер витіснене християнством. В 1164 р. Швеція отримала власного архієпископа з резиденцією в Упсалі.

Река Джайхун и ее окрестные регионы в описании арабского ученого XIII в. Закарийи ал-Казвини

Кожушко Андрей

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

E-mail: andrey_valerievich1990@mail.ru

Эпоха средневековья (особенно VIII – XIII вв.) являлась весьма благоприятным периодом для развития арабской науки и культуры. Именно в это время появилась целая плеяда высокообразованных людей и ученых,

которые «творили» в различных сферах естественных и точных наук. Одним из таких ученых и был Абу Йахйа Закарийа ибн Мухаммад ибн Махмуд ал-Казвини (1203 – 1283), сфера научных интересов которого не ограничивалась только одной областью знаний. После себя ал-Казвини оставил сочинение, которое принято называть «География» или «Космография». Оно состоит из двух частей: «Книга чудес сотворенного и диковинки существующего» и «Книга достопримечательностей стран и сообщения о рабах Аллаха».

Непосредственно нами в своем исследовании был использован арабский текст «Космографии», изданный в 1848 – 1849 гг. немецким арабистом Ф. Вюстенфельдом. В процессе перевода с арабского мы сверялись с немецким переводом сочинения ал-Казвини, выполненного в 1868 г. немецким востоковедом Х. Эте.

Особое место в изучении биографии ал-Казвини принадлежит выдающемуся российскому востоковеду-арабисту И. Ю. Крачковскому и немецкому востоковеду К. Броккельману. В некоторой степени касались данной темы такие историки, как В. В. Бартольд, М. де Гуе, Г. ле Стрендж. Однако все они, описывая историко-географические регионы Хваризм и Мавараннахр, не использовали данные сочинения ал-Казвини, что делает наше исследование новым в данном направлении.

Следует отметить, что сведения, которые ал-Казвини посвятил описанию реки Джайхун и ее окрестных регионов, носят в большей мере географический, нежели исторический характер. Это, впрочем, не удивительно, поскольку главной целью автора «Космографии» было представить общую картину устройства Земли и географическое описание отдельных ее регионов, а не восстановить их историческое прошлое. Однако сочинение ал-Казвини полностью не лишено исторических фактов. В процессе написания своего сочинения ал-Казвини пользовался трудами более ранних историков и географов-путешественников, к примеру, ал-Истахри, Ибн Фадлана, Ибн Хурдазбиха, ал-Мас‘уди и др.

Ал-Казвини начинает описание реки Джайхун и ее окрестных регионов с цитирования слов арабского географа ал-Истахри. Автор «Космографии» пишет, что «…главная водная артерия Джайхуна [т. е. Амударьи. Х. Эте употребил здесь более старое название Амударьи – Окс или Оксус. – А. К.] известна под названием Харджаб. Один [ее. – А. К.] приток [у Х. Эте вместо «Nebenfluss» – «приток», слово «Marks» – букв. «марка». – А. К.] [берет свое начало. – А. К.] в Бадахшане [область в верховьях Амударьи. – А. К.], [несколько. – А. К.] притоков присоединяются к ней в местностях Хутан [Х. Эте прочел это слово как Хотан, что является не совсем верно, поскольку в арабском алфавите отсутствует буква «о». – А. К.] и Вахш [так называлась сама река Амударья в древности. – А. К.]. Вместе они образуют [большой. – А. К.] речной поток. От нее [т. е. реки. – А. К.] исходит еще один приток – ал-Буттам, который от Саганийана [область между реками Амударья и Сырдарья. – А. К.] и водоема Вахшаб, вытекает из Туркестана [условное название территорий от Тибета до Каспийского моря. – А. К.]. [Затем река. – А. К.] достигает региона [в арабском тексте написано ал-билад, что в переводе «страна», однако, более целесообразно говорить «регион» или

«область». – А. К.] [под названием. – А. К.] Вахш. Ее потоки движутся сквозь гору до тех пор, пока не достигают моста. И [мне. – А. К.] неизвестен в мире такой водоем, который был бы столь тесен при [таковой степени. – А. К.] полноводности, каковым он является в данной местности. Этот мост является условной границей между Хутталом и Вашгирдом [у Х. Эте неверное чтение этих слов – Хоттал и Вашагирд. Более правильное прочтение у В. В. Бартольда – А. К.]. Затем [река. – А. К.] продолжает двигаться мимо многих городов, пока не достигает Хваризма. И ни у одного из [ближайших. – А. К.] регионов нет от нее такой пользы, исключительно как у Хваризма, поскольку он расположен ниже [у Х. Эте добавлено в скобках: благодаря чему здесь сложились благоприятные условия для орошения земель. – А. К.]. Далее [река постепенно. – А. К.] опускается от Хваризма в низменность, вливаясь в озеро, которое называют озеро Хваризм [т. е. Аральское море. – А. К.]. Между ним и самим Хваризмом шесть дней пути».

Далее ал-Казвини приводит в своем сочинении сугубо географическую информацию о р. Джайхун, концентрируя основное внимание на описании климатических особенностей регионов Хваризма и Мавараннахра. Единственное, что заслуживает упоминание в рассказе ал-Казвини это то, что зимой, когда Джайхун замерзает полностью, она приносит пользу проезжающим мимо торговцам и купцам, становясь местом для удобной переправы.

Таким образом, сообщения арабского ученого Закарийи ал-Казвини, касающиеся реки Джайхун и ее окрестных регионов, явились важным дополнением в развитие арабской географической науки относительно среднеазиатского региона. Ал-Казвини смог не только расширить и дополнить рассказы более ранних ученых, но и создал серьезную научную базу для преемственности и более углубленного изучения данных, которые касаются Средней Азии, со стороны последователей, в частности, Йакута ал-Хамави, Абу ал-Фиды и Ибн Батутты.

Транзит товарів територією Хозарського каганату та східна торгівля Київської Русі у IX – X століттях

Краснікова Ольга

Луганський національний університет імені Тараса Шевченко

E-mail: olga.krasnikova@mail.ru

1. Характер зовнішньої торгівлі Хозарського каганату визначався тією обставиною, що це державне утворення здійснювало свій контроль над торгівельними шляхами, які сполучали країни Європи з володіннями Арабського халіфату та з областями Далекого Сходу. Тому східна торгівля Київської Русі здійснювалася територією цього державного утворення.

2. Від портових міст Керч і Фанагорія, що розташовувалися на берегах Керченської протоки, починався сухопутний торгівельний шлях, який пролягав територією Хозарського каганату. Цим шляхом візантійські купці

транспортували товари чорноморського (візантійського та руського) експорту в східному напрямі, уздовж північних передгір'їв Великого Кавказького пасма до західного узбережжя Каспійського моря, і надалі уздовж названого узбережжя до дельти Волги, де знаходилася столиця Хозарського каганату.

3. Названі портові міста були також початковими пунктами водного торгівельного маршруту, що перетинав водний простір Азовського моря з півдня на північ, сягав гирла ріки Дон, і, пролягаючи проти течії цієї ріки, сягав місця найбільшого зближення останньої з рікою Волгою, що знаходиться в районі сучасного міста Волгограда. В цьому місці у часи раннього середньовіччя існував волок, яким купецькі судна перетягувалися до Волги, і надалі за течією цієї ріки сягали столиці Хозарського каганату.

4. Цей торгівельний маршрут був настільки значущим у системі візантійсько-хозарських економічних зв'язків, що для його захисту під час правління імператора Феофіла (829-842 рр.) Візантійська імперія надала допомогу Хозарському каганату в будівництві на Середньому Дону потужної фортеці, яка отримала найменування Саркел. Київ сполучався із Саркелом, означеним у київському літописі назвою «Біла Вежа», Залозним торгівельним шляхом.

5. Важливе значення у системі транзитної торгівлі Хозарського каганату відігравав Волзький річковий торгівельний шлях, який, пролягаючи територією цього державного утворення, сполучав через Каспійське море європейські країни зі столицею Арабського халіфату та з володіннями цієї мусульманської імперії в Південно-Західному та в Південному Прикаспії, а також у Центральній Азії. Європейський експорт, що надходив рікою Волгою і Каспійським морем до володінь Арабського халіфату, транспортувався далі на схід торгівельними маршрутами, які пролягали до Індії та до Китаю. Найбільш активним компонентом функціонування Волзького річкового торгівельного шляху була економічна діяльність на ньому купців Київської Русі.

6. Велике економічне значення в системі транзитної торгівлі Хозарського каганату колонії руських купців, яка знаходилася у східній частині столиці Хозарського каганату, селищі Хамлих, виявляється із того факту, що дана колонія не припинила своєї торгівельної діяльності навіть після захоплення і зруйнування столиці Хозарського каганату збройними силами Київської держави у 358 р. (968 – 969 р. від Р. Х.).

7. Від Хамлиха руські експортні товари, насамперед хутра, мечі, мед і віск, надходили до Хорезма, а також постачалися руськими купцями до Дербенту, до Східного Закавказзя, а також до столиці Арабського халіфату, міста Багдад. Названі товари, особливо хутра і мечі, мали великий попит на ринках мусульманського Сходу.

8. Кінцевим пунктом транспортування купцями Київської Русі своїх товарів Каспійським морем було місто Абескун – головний порт області Джурджан, розташованої на південно-східному узбережжі цього моря. Подальший сухопутний шлях цих купців перехрещувався з караванним маршрутом, який через північно-афганське місто Балх, Мавараннагр, та уздовж передгір'їв Північного Тянь-Шаню спрямовувався далі на схід, до

Китаю. Висловлено думку, що серед товарів, що транспортувалася цим караванним шляхом, була наявною певна частина експорту Київської Русі.

Застосування методу контент-аналізу до вивчення скандинавських рун як історичного джерела із історичної географії Давньої Русі X – XI ст.

Курзенкова Алла
Донецький національний університет
E-mail: Allasalata@Rambler.ru

Руни є одним з основних духовних витоків сучасної культури Північної Європи, насамперед Скандинавії, справили величезний вплив на культуру германців в цілому, а також відбилися в суміжних слов'янській культурі. Вивчення скандинавських рун як історичного джерела з історичної географії Давньої Русі в X – XI ст. має принципове значення при дослідженні етногенезу поліетнічної України, Скандинавії і Європи в цілому. При цьому вони актуальні як в плані ретроспективному, так і в перспективному, оскільки скандинавський чинник відігравав важливу роль у формуванні етнічної ідентичності і продовжує залишатися важливою складовою частиною цього процесу.

Дана проблема має свою історію вивчення. Поміж українських авторів слід вказати працю видатного історика-сходознавця, професора Гарвардського університету, закордонного члена НАН України О. Й. Пріцака «Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела», в котрій подається короткий, але вагомий для вивчення проблеми звід відомостей рун Молодшого Футарка, щодо топонімічної складової Русі. Серед наукових розробок можна виділити праці російських дослідників: доктора історичних наук О. О. Мельник та філолога-германіста Т. М. Джаксон, присвячених розгляду виявлених із надписів топонімів та визначенню їхнього змістовного навантаження. Проте, поза увагою дослідників залишається специфіка скандинавських рун як історичного джерела з історичної географії Давньої Русі, зокрема історії України.

Базовими джерелами, покладеними в основу статті, виступають епіграфічні: руни Молодшого Футарка та рунічні надписи, які в ході дослідження виправдали себе як унікальні за своєю цінністю, автентичні джерела значного масиву даних з історичної географії Давньої Русі.

З метою вивести рівень рунологічного дослідження на достовірно новий історичний щабель у статті демонструється впровадження елементів кліометричного дослідження до джерелознавчого аналізу рун, зокрема методу контент-аналізу, який означив прагнення дати більш широке та неупереджене трактування отриманим даним, що містяться в скандинавських надписах, провести аналіз джерела на більш високому дослідницькому рівні, точніше охарактеризувати тенденції та закономірності розвитку явищ і процесів, що простежуються.

Застосована технологія контент-аналізу скандинавських рун як історичного джерела зводиться до того, що було виявлено, вивчено, проаналізовано та поєднано доступні рунічні надписи в єдину базу даних, створивши одне змістовне поле, визначивши підраховувані ознаки, риси, властивості пам'ятників, які відображають істотні сторони їх змісту.

У результаті стиснення (формалізації) тексту скандинавських рун було встановлено, що застосування контент-аналізу до вивчення рун, відкрив можливість для вилучення логічних категорій (хороніми – 9 частот зустрічальності смислових одиниць, ойконіми – 5, мікротопоніми – 2, народи – 1), які відзначають високу степінь репрезентативності рунічних надписів, з точки зору мети дослідження. Було з'ясовано, що досліджене джерело – скандинавські руни Молодшого Футарка містить значний масив (17 смислові одиниці) відомостей щодо історичної географії Давньої Русі X – XI ст.

Автор відзначив, що скандинавські рунічні тексти доступні для реалізації етапів контент-аналізу. Їх використання розкрило і дало можливість досліджувати арсеналом кліометрії значний обсяг раніше не відомої навіть скандинавістам інформації, щодо історії Давньої Русі X-XI ст. вагомої в контексті вивчення проблеми. Як наслідок, якісний зміст джерела став вимірним, доступним, точним, а результати аналізу об'єктивнішими.

Отже в процесі контент-аналізу рунічних надписів як історичного джерела із історичної географії Давньої Русі X – XI ст. було виявлено, що різні категорії представлені не рівномірно, зокрема значне домінування належить текстам, що містили відомості щодо хоронімів (Гард (Русь) – 9 частот зустрічальності смислових одиниць). По-друге, розкрили функціональну стійкість логічних маркерів, їх певну ієрархію, зокрема усесторонній аналіз лексики і змісту рунічних надписів в комплексі з давньоруським літописом та історичним твором візантійського імператора К. Багрянородного встановлює можливість для їх об'єктивної інтерпретації, утверджуючи руни цінним історичним джерелом із історії Давньої Русі X – XI ст., насамперед України. Виявлені дані із скандинавських рунічних надписів, дозволять в умовах активної модернізації історії об'єктивно здійснити тлумачення та залучення провідних понять до пояснення історичних фактів, простежити еволюцію їх функціонального призначення.

Повседневная жизнь западноевропейского путешественника на дорогах Азии (XIII – XV вв.)

Пересадько Юлия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: manila_yulya@inbox.ru

В традиционной историографии средневековые путешествия чаще всего рассматриваются на грани географии и политической истории, тогда как дошедшие до наших дней записки странников – едва ли не единственные источники, из которых можно извлечь информацию о повседневной жизни

«маленького человека», странствующего по просторам Азии. Посыл к личности путешественника актуализирует данную тему в контексте обострения интереса в современном научном мире к молодому направлению исторической науки, истории повседневности.

Объектом данного исследования являются средневековые европейские путешественники, посетившие территории Азии в XIII – XV вв. Основное внимание уделяется личностям Гильома де Рубрука, Марко Поло и Руи Гонсалеса де Клавихо. Все трое - представители разных стран, эпох и сословий - были направлены лидерами католического запада к восточным владыкам и оставили содержательные нарративы.

Именно «Путешествие в восточные страны» Гильома де Рубрука, «Книга о разнообразии мира» Марко Поло и «Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403 - 1406)» Руи Гонсалеса де Клавихо являются основными источниками предпринятого исследования.

Характерной чертой историографии данного вопроса является ее крайняя скудность. Основная масса специальных научных трудов, посвященных проблематике средневековых путешествий, написана на европейских языках. Даже работы таких адептов, как Юл, Шмидт, Пельо и Рокхилл все еще не увидели свет в русскоязычном варианте. А пока наши соотечественники-любители вынуждены довольствоваться энциклопедическими изданиями, а историки – источниками и комментариями к ним таких авторитетных специалистов, как Срезневский, Минаев, Малеин и Шастина.

Данное исследование предполагает не столько изучение маршрутов и основных вех странствий, сколько анализ повседневных забот и трудностей, с которыми сталкивались европейцы на Великом Шелковом пути, в частности, вопросов климата и ландшафта, болезней, путей и средств передвижения, безопасности, пищи и питья, ночлега и гигиены, одежды и обуви, половой жизни путешественника.

Научная новизна исследования заключается в разработке таких, ранее обойденных в историографии, моментов, как комплексное изучение повседневной жизни европейцев на дорогах Средневековой Азии; классификация и систематизация аспектов дорожного быта странников в восточных странах; сравнение и сопоставление особенностей путешествий представителей разных социальных слоев.

В результате исследования были сделаны выводы, что условия быта странников во время путешествий по Восточным странам резко отличались в зависимости от статуса того или иного путешественника и степени заинтересованности конкретного азиатского правителя в налаживании контактов с Европой. Сравнение условий жизни представителей разных социальных групп и сопоставление западной и восточной модели быта периода Средневековья способствовало составлению объективной картины путешествий. Более того, посредством изучения истории повседневной жизни путешественника, можно реконструировать картину того, как восточное общество видело европейцев и как последние, в свою очередь, воспринимали Восток. В широком контексте, изучение данного вопроса

открывает новое видение проблем истории социальных и межкультурных взаимоотношений Запада и Востока.

Психологічно-світоглядні уявлення середньовічної людини в часи «чорної смерті»

Стребкова Світлана
Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка
E-mail: Strebkova_Svitlana@ukr.net

«Чорна Смерть» є однією із тих катастроф в історії Європи, що до сьогодні вражають своїми масштабами та кількістю жертв. Важко знайти рівнозначну їй подію в Середньовіччі за географією поширення та важливістю наслідків. Саме тому її відображення у свідомості людини XIV ст. мало яскравий, багатогранний характер та послужило підставою для відповідної поведінки.

Проблема полягає в тому, як вона вплинула на подальше розгортання пандемії країнами Західної Європи, і наскільки цей чинник став вирішальним.

До деяких аспектів даної проблематики у своїх працях зверталися такі дослідники як Жан Делюмо, Карлін Хетчер Полайт, Філіп Зіглер. На пострадянському просторі частково торкався дослідник Микола Руссєв.

В основі «чорної смерті», окрім інших, лежить ряд причин, серед яких вагоме місце займають психологічні та світоглядні уявлення пересічної людини. Королівська влада, Церква, медицина були безсилими перед хворобою. Люди відчували як моральне так і фізичне виснаження. «A peste, fame, bello libera nos Domine!» («Від чуми, голоду, війни збав нас Господи!») – рядки цієї католицької молитви яскраво свідчать про страхи, від яких найбільше страждала Європа. Релігійні вірування відіграли значну роль як фактор самопереконання. З'являється викривлене уявлення дійсності, адже без християнства чума вважалася просто б хворобою, бідою, але для віруючих будь-яка епідемія сприймалася як покаранням за гріхи.

Церква і духовенство теж не були застраховані від хвороби, і їх спіткало важке випробування. Безпосереднім впливом чуми була втрата священнослужителів. Церковна влада була змушена замінювати людей, які присвятили своє життя служінню Богу менш досвідченими, і в багатьох випадках вони використовували надану їм владу лише на свою користь. Збільшувались проблеми і в церковній верхівці. Протягом 1305 – 1377 р. папський двір знаходився в Авіньйоні і перебував під безпосереднім тиском французького короля. Відомий гуманіст Петрарка заявив: «Замість святого самітника ми отримали злочинного трактирника, і натовп його ганебних супутників; замість здорового глузду – аморальні банкети; замість благочестивих паломників – розпусту і брудне неробство». Такі погляди гуманіста розділяло багато його сучасників. Таким чином, Церква не могла стати об'єднуючим фактором і організувати європейське суспільство для протидії чумі.

Офіційна версія про грішний світ, так само як і тлумачення вчених про вплив небесних світил, не заспокоювали масової свідомості. Люди впадали в крайнощі. Це підтверджує витяг із Мансфельдського літопису: «Траплялося спостерігати приємне видовище, що люди, навіть малі діти, співаючи псалми, прощалися з цим світом». З іншої сторони, спостерігаються небувалі гуляння – цілі міста Франції танцювали. В Нюрбергу грали шумні весілля і пишно бенкетували, а бернський магістрат розпорядився влаштувати звеселяючий похід у масках. Пояснення можна знайти у фразі, що зустрічається в «Декамероні»: «Однаково, мовляв не животіти».

Багато із заможних прагнули приносити жертви на користь храмів, в надії цим врятувати свої душі. Описані випадки, коли духовенство, що боялося зараження закривали перед такими людьми ворота, а ті кидали пожертви через огорожу.

Часто винуватцями усіх бід вважали євреїв. Їх підозрювали у змові з дияволом, в отруєнні криниць, поширенні інфекції. Звинувачення розносилися особливими повідомленнями з міста в місто. Тут поєднувалися в одне ціле страх смерті і, завжди підозріла для народу, обособленість євреїв. Почалися жорстокі переслідування. В Страсбурзі, незважаючи на заступництво магістрату, міщани в гніві знищили 900 іудеїв із 1884. Хроніст Дісенгофен залишив свідчення «Впродовж року було спалено всіх євреїв від Кельна до Австрії». В підсумку за 1347-1350 рр. було знищено більше 350 єврейських общин.

Цим пошук винуватців не завершився. Переслідування єврейського народу стало лише одним з виявів реакції людей на «чорну смерть». Християни часто бачили її причину і в діях мусульман. Прибічники Аллаха, в свою чергу, вважали організаторами епідемії «невірних». Від тих та інших чимало діставалося відьмам. Разом з тим багато людей вважали, що звинувачення та знищення «винних» недостатньо для того, щоб «кара Божа» їх оминула.

В колективних молитвах і містеріях нерідко брали участь багаточисельні натовпи. В 1349 р. у всій Європі, за виключенням Англії та Данії, небачених розмірів набули ходіння флагелантів. Рух самобичування раптово оволодів розумом народу. Страх перед Христом нападав на всіх: благородні і прості, старі і молоді, навіть діти років п’яти, бродили по вулицях без одягу з одним лише поясом навколо талії. У кожного була в’язка із шкіряних ременів, якими вони били зі сльозами своє тіло так жорстоко, що лилася кров. Вважалося, що в такий спосіб людина наслідує Христа, карає свою грішну плоть, спокутує гріхи. Нерідко флагеланти самі переносили заразу з міста в місто.

Середньовічний світ, що поєднував у собі як беззаперечну віру в Бога, так і вірування у різні надприродні сили став однією з причин розгортання пандемії, хоча і не безпосередньою. Постійні страхи та очікування скорої смерті виснажували людський організм. Ослаблений психологічно, він не міг протистояти інфекції, імунітет був значно знижений. Масові психози, так звана «психологічна епідемія» значно пришвидшувала розвиток та поширення захворювань. Люди не намагалися попередити захворювання,

вважаючи, що кара небесна все рівно їх не омине. Гоніння за чаклунами, відьмами, знищення євреїв лише збільшували число жертв.

Проблема зла у теології катарів

Трофімов Валерій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: trofimoww@ukr.net

Середньовічна теологія може розглядатися з декількох позицій. З одного боку — традиційна марксистська теза про те, що культура є викривленим відображенням виробничих відносин, а значить, розглядаючи культуру, ми можемо використовувати її для опосердкованого розгляду соціально-економічних умов епохи. З другого боку, в наш час відбувається реактуалізація середньовічної інтелектуальної традиції. Відходить у минуле ставлення до мислителів середньовіччя, як до примітивних людей "темної доби". Середньовічні писання піднімають філософські теми, актуальні донині. Тому їх варто використовувати як дієві джерела світоглядних ідей. Тож розляд ідеологічних позицій середньовіччя не тільки не втрачає актуальності з розвитком історичної науки, а набуває нових сфер застосування.

Історіографія теми надзвичайно широка. Вже за часів царської Росії катарський рух та його ідеологія стали об'єктом уваги Н. Осокіна та Л. Карсавіна. Також торкався цієї теми відомий дослідник інквізиції Ч.Г. Лі. З сучасних робіт важливими є праці Т. Мантойфля, З. Ольденбурґ, Ж. Мадоля, М. Лямберта.

Джерельну базу складають теологічні трактати, богослужбові книги та звіти інквізиції. Перші, у свою чергу, подялюються на катарські та антикатарські. З катарських писань особливо виділяється "Книга про два принципи" Йоана де Люджіо, а з антиєретичних писань — твори колишнього катара, домініканця Райнеріо Сакконі.

У роботі були використані загальноісторичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний. Також застосовується семіотичний метод.

Загалом катарську теологію неможливо визначити як замкнену систему: вона відзначалася значною варіативністю. Проте існували основні тенденції, характерні для більшості напрямів у катаризмі. Можна виділити два основних спрямування: радикальний дуалізм та поміркований. Для радикального дуалізму (представником якого й був Йоан фон Люджіо) було властивим визнання повної рівноправності між Богом Добра та Богом Зла. При цьому свобода волі не визнавалася: Злий Бог наказує віднімати силою майно та вбивати інших (за словами Йоана фон Люджіо). Все життя, таким чином, було для катарів проявом боротьби між добрими та злими силами. Катари вважали, що матерія, світ створені Богом Зла, а значить жодні матеріальні дії та ритуали не можуть вплинути на духовну долю людини. Гріх вважався не виною, а скоріше горем людини, оскільки тіло, яке змушує

душу грішити, насильницьке нав'язане людям Сатаною. З цього специфічного ототожнення зла з матерією розвинулося відкидання будь-яких матеріальних форм культу.

Крім того, у деяких моментах катари все-таки виявляли відхилення від дуалізму. Вони пророкували майбутню перемогу Доброго Бога та визволення всіх душ з полону матерії.

Поява зла обґрунтовувалася за допомогою цитати з Нового Заповіту: "Все через нього почало бути, а без нього ніщо почало бути (sine ipso factum est nihi). Тобто ніщо, відсутність Бога визнавалася Злом. Це ставить зло у катарській інтерпретації у залежність від Бога Добра.

Слід зазначити, що ставлення до зла у ідеології катарів практично збігається тезами богомільського руху у Болгарії. Фактично ці дві єресі мали єдину ідеологію. Ймовірним видається опосередкований зв'язок європейських дуалістичних сект через візантійські єресі (павлікіянство, богомільство) з маніхейством.

Основні риси катарського віровчення дозволяють припустити, що цей рух був соціально спрямованим. Адже чинний порядок оголошувався злом, а прийдешній лад, де матерії не буде — добром. Ототожнення матеріальних благ зі злом, ймовірно, було формою антифеодального протесту непривілейованих прошарків населення.

Тож катарська ідеологія може розглядається у двох ракурсах: як ймовірний вияв соціально-економічної боротьби у період середньовіччя і як культурний феномен, самоцінний як частина культурного контексту середніх віків.

Фрагменты скульптурных образов «Доброго Пастыря» в Херсонесском музее

Фомин Илья

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: 88ilija88@mail.ru

В формирующемся раннехристианском мировоззрении образ «Доброго Пастыря» приобретает новое комплексное восприятие. Очевидно, что его новозаветная интерпретация тесно связана с известными библейскими сюжетами и в частности с евангельской притчей об овцах. Христианское искусство первого – второго века, в определенной степени, несет на себе отпечаток напряженного поиска аутентичных художественных решений для выражения нового содержания. Естественно, что такое положение вещей привело к необходимости поиска новых форм. Широкое распространение получили такие символы как Рыба, хризмы, якорь, виноградная лоза, птицы… к числу таких символов изображающих не изображая можно отнести и образ «Доброго Пастыря». Развитие христианской иконографической традиции во многом опиралось на ранее накопленный художественный опыт дохристианского образного, символического искусства. Так образ Орфея, встречающийся в Римских катакомбах,

является, по всей видимости, результатом заимствования и переосмысления, а так же наделения новым символическим значением языческого изображения. Фактически, его можно рассматривать как вариант иконографии «Доброго Пастыря».

В коллекции Национального заповедника «Херсонес Таврический» известно пять фрагментов скульптуры, два из которых выставлены в экспозиции, а три находятся в запасниках, которые традиционно считались изображением «Орфея». Исходя из вышесказанного, можно предположить, что они являются изображением «доброго пастыря» выполненного в античной традиции.

Появление в Херсонесе скульптуры в период раннего христианства следует связывать со строительством культовых сооружений. Вместе с архитектурными формами храмовых зданий, помимо мраморных конструкций декора (капители, элементы алтарной преграды), сюда были привезены и элементы его внутреннего убранства, скульптурные композиции.

Чудесные деяния святых глазами человека Высокого Средневековья

Хрычев Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: sergeyhall@gmail.com

Феномен христианских святых, вобравший в себя черты языческих культов, раннехристианских мучеников и осуществлявший функции посредничества между богом и людьми, является одним из самых противоречивых вопросов ментальности средневекового человека.

Хронологические рамки доклада охватывают XI - XIII в. – период Высокого Средневековья, когда началась инициированная папством систематизация знаний о жизни и деяниях святых.

Сведения, касающиеся нашей темы, содержатся в «Золотой легенде» Иакова Ворагинского, «Светильнике» Гонория Августодунского, «Беседах о чудесах» Цезария Гейстербахского.

В историографии вопрос о чудесных деяниях святых освещен крайне фрагментарно и исключительно в контексте общей истории Церкви. Отсюда закономерно проистекает актуальность данного исследования как первого в своем роде посвященного классификации и характеристике деяний святых.

Итак, каковы же критерии святости в средние века? Какими сверхъестественными качествами наделялись святые?

Святые в Католической Церкви являются заступниками людей перед Богом, именно к ним обращается человек, нуждающийся в помощи в своих обыденных делах. Правда, только в XII в. была введена формальная церемония канонизации – то есть официальное объявление о том, что такого-то человека следует считать святым. До того канонизация была спонтанной и ограничивалась местным уровнем. В первые столетия

существования христианства святыми, как правило, становились мученики, которые подобно Христу пострадали за свою веру во имя спасения человечества. Позднее, когда христианство укрепилось в роли официальной религии, святыми главным образом становились отшельники-аскеты, проводившие свою жизнь в самоотречении и праведности. Большинство же средневековых святых составляют монахи и монахини.

Формальная сторона введения культа святых не должна была бросать тень на живую реальность народной христианской веры в святых, которых представляли живыми и заинтересованными в благополучии своих ближних, влачивших нелегкую жизнь на земле.

Так мы вплотную подошли к вопросу о деятельности святых, которая непосредственно связана была с чудесами. Ибо святые могли происходить из различных социальных групп, но обязательным условием для их канонизации были чудеса (самое малое чудо – тело святого обязательно нетленно). Чудеса постоянно случаются в жизни святых – вне их воли или же являются результатом стараний святого. В свою очередь эти последние, «активные» чудеса мы можем подразделить на следующие группы:

- излечение больных и воскрешение умерших;
- влияние на силы природы;
- экзорцизм;
- видения, божественные откровения.

После смерти святые могли исцелять через свои мощи или даже вещи, принадлежавшие им. Также они могли являться во снах и видениях живым и предупреждать их о надвигающейся опасности. В особенности это стало распространенным явлением, после того как в одиннадцатом веке художники предоставили духам физическое воплощение, изобразив их на картинах, в скульптурах и на мозаичных витражах церквей. Теперь люди знали, как они выглядят, и нередко видели их в своих видениях и снах.

Таким образом, мы можем видеть, что чудеса, исходящие от святого способны были защитить простого человека, как от сил природы, так и от сил зла, неспособность человека справиться со своими страхами вела к поиску заступничества высших сил проводниками которых и были святые. В крайне безвыходных ситуациях (болезнь, смерть, стихия) людям оставалось надеяться только на чудо.

Первоначально святыми становились мученики, затем отшельники и монахи, но все они в народном сознании приобретали чудесные черты, своими корнями уходящие в дохристианские верования. Для укрепления своего авторитета церковь подчиняет себе процесс канонизации. Вместе с тем ей пришлось «легализовать» и чудеса, приписываемые святым. Последние же стали той силой, которая способна противостоять силам зла и вывести человека к спасению.

Огнестрельное оружие в генуэзских колониях в Крыму в XIV-XV вв.

Шуличенко Антон
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: Masantoha@mail.ru

Проблема изучения огнестрельной артиллерии и ручного оружия получила исчерпывающее, на первый взгляд, отражение в трудах ведущих российских и иностранных специалистов. Среди них следует выделить труды Э. Виолле-ле-Дюка, В. Бёхайма, Е. А. Разина, Ф. Контамина, А. Ф. Медведева, А. Н. Кирпичникова, П. Шведенна и др. На современном этапе изучения средневекового военного дела, благодаря археологическим раскопкам, имеющиеся сведения значительно дополняются конкретными данными использования огнестрельной артиллерии и ручного оружия в средневековой Европе.

Использование огнестрельного оружия в генуэзских колониях Северного Причерноморья XIV-XV вв. не нашло необходимого освещения в трудах специалистов. Настоящая работа представляет собой попытку комплексного исследования письменных источников и археологического материала, содержащих информацию по данной теме.

Одним из ярких примеров использования огнестрельной артиллерии в Крыму является подавление Чембальского восстания 1431-1433гг. Карательная экспедиция 1433г. под предводительством Карло Ломеллино, прибывшая из Генуи, была вооружена пушками.

Первый день сражения не принес генуэзцам ожидаемых результатов - защитники Чембало смогли отбить первый штурм крепости. Поэтому на следующий день (7 июня) с кораблей было снято несколько орудий. Из них в течение дня велся обстрел одной из башен, большая часть которой, а также значительный кусок стены, обрушились.

Это событие произвело удручающее впечатление на жителей города, вероятно, впервые столкнувшихся с применением огнестрельной артиллерии. Дальнейшее сопротивление становилось бессмысленным ввиду очевидного военно-технического превосходства генуэзцев.

В первой половине XV в. огнестрельная артиллерия не давала преимущества и не была приспособлена для боя в открытом поле. Это ярко показал поход генуэзцев на город Солхат, для того, чтобы отомстить татарам за унижения, оскорбления и грабежи, приведшие к полному расстройству генуэзской торговли в Газарии. Но итальянское воинство потерпело поражение из-за тактических просчётов командования, ведь генуэзцы прихватили с собой штурмовые лестницы и небольшие бомбарды, но никак не смогли использовать их против конных татар в открытом поле.

По данным археологических раскопок, в крепости Чембало было найдено несколько камней «пращевиков» в виде глиняных и известковых шариков диаметром 22-27мм. Вес снарядов колеблется в пределах 11-15г. Следует полагать, что эти камни «пращевики», вероятно, были пулями для гладкоствольного огнестрельного оружия типа сарбакан. Известно, что

сарбаканами были в XV в. вооружены генуэзские стрелки. В это время гладкоствольное огнестрельное оружие (пищали) находилось на вооружении большинства европейских государств.

В статуте черноморских колоний Генуи, опубликованном в 1449 году, специальной строкой оговаривается необходимость найма для крепости Чембало «пушкаря хорошего и надежного». При археологическом исследовании барбаканов у башен внешней оборонительной линии зафиксированы места установки двух орудий.

На барбакане башни Барнабо Грилло для установки орудия была устроена специальная площадка. Сохранилась и нижняя часть круглой амбразуры. Отсюда с наибольшим успехом можно было вести огонь по судам, двигавшимся по фарватеру бухты. В процессе раскопок были обнаружены каменные пушечные ядра двух калибров - около 9 и 22см. диаметром.

В барбакане средней башни почти полностью сохранился трапециевидный в плане орудийный каземат с характерной круглой бойницей, имевшей вертикальную щель для прицеливания и вытяжки порохового дыма. Перекрытие над ним поддерживалось мощными деревянными балками. Похоже, что пушки были установлены на простейших станках-колодах и имели очень небольшие углы наводки. Каземат и бойница барбакана средней башни в этом смысле были устроены вовсе безобразно: их оси не совпадают, ограничивая и без того узкий сектор наводки.

Изучая письменные и археологические источники, можно уверенно утверждать о том, что генуэзские гарнизоны в Крыму обладали современным для того времени огнестрельной артиллерией и личным огнестрельным оружием.

РОЗДІЛ VI

Круглий стіл
«ВІЗАНТІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ: МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ»

Присциан и итоговая систематизация латинской грамматики в Константинополе VI в.

Болгов Кирилл
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: bolgov@bsu.edu.ru

В VI в. в Константинополе шла серьезная работа по систематизации и завершению оформления многих культурных феноменов. Осознанно или неосознанно, культурные и государственные деятели Византии двигались в том же направлении, что и «последние римляне» на Западе, «упаковывая» накануне Средневековья те или иные знания. Отличие заключалось лишь в важной направляющей роли византийского государства и в роли латинского языка в Константинополе как государственного. Возникла парадоксальная ситуация, когда за небольшим исключением (провинция Иллирик), в ранней Византии латынь осталась языком исключительно государства, армии и права. В этой связи очень показательны не только завершение кодификации римского права (Corpus Juris Civilis), но и итоговая систематизация латинской грамматики, предпринятая Присцианом Цезерейским при императоре Анастасии. После Сервия, Доната и Харисия (IV в.) Присциан предстает завершителем развития науки о латинском языке в то время, когда он стремительно терял значение живого языка на Западе.

Методами исследования являются историко-генетический, сравнительно-исторический, анализа и синтеза. Методологическая основа исследования ¬ теория локальных цивилизаций.

Помимо сочинений самого Присциана источниками являются труды вышеупомянутых римских грамматиков IV в., а также синхронные Присциану исторические труды Прокопия Кесарийского, Марцеллина Комита, Иоанна Малалы. В отечественной науке никто не занимался наследием Присциана специально. Из иностранных работ отметим комментарии первых издателей А. Криля, М. Херца, Х. Кайля (XIX в.). Из новейших специалистов выделим исследования А. Луталы, А. Шёнбергера, А. Камерона, П. Койн.

Присциан родился в Цезаре Мавританской, стал учителем грамматики в Константинополе на рубеже VI в. Самая известная работа Присциана – Institutiones Grammaticae (Установления грамматики) представляет собой систематическое исследование латинской грамматики в 18 книгах. Из них в 16-ти анализируются фонетика, словообразование, флективная система языка; последние две – синтаксис. Труд основан на работах Геродиана и Аполлония Дискола, но многое взято и у римлян Капера, Доната, Проба. Сервия. Главными достоинствами являются полнота изложения и изобилие примеров. Благодаря Присциану, сохранились многие фрагменты из произведений Энния, Пакувия, Акция, Луцилия, Катона, Варрона. Присциан также цитирует многих сохранившихся авторов. Краткая версия «Грамматики» – De nomine, pronomine, et verbo («О существительном, местоимении и глаголе») ¬ использовалась как учебник. «Малые

сочинения» об отдельных частях грамматики: De accentibus (Об ударениях), De metris comicis (О стихотворных размерах в комедии), De figuris numerorum (О падежах числительных). Сочинение De XII versibus Aeneïdos (О 12 строках Энеиды) содержит грамматические вопросы о начальных 12-ти стихах отдельных книг Энеиды. Praeexercitamenta rhetorices (Грамматические предварительные упражнения) дают краткое наставление в риторике на основе Гермогена. Periegesis (Землеописание) – перевод и отчас-ти переделка греческой поэмы Дионисия Периэгета. De laude Anastasii (Пане-гирик Анастасию) – одна из последних античных эпических поэм. Ориентация на греческую грамматическую систему иногда вводила Присциана в заблуждение, например, когда он усматривал наличие в латыни оптатива, не отличимого от конъюнктива; там, где греческая схема не подходит, его описание становится бессистемным.

Однако, несмотря на все недостатки, его труд стал нормативным учебником вплоть до XIX в. Сочинения Присциана находятся в главном культурном контексте Поздней античности, и поэтому представляют немалый интерес для современного исследователя этой эпохи в духе Британской школы П. Брауна, рассматривающей IV–VI вв. как единый сложный исторический период с суммой взаимодействий разнонаправленных исторических факторов.

Триумф в ранней Византии

Деминова Екатерина

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: pripevochka-92@mail.ru

Триумф как торжественная сакральная процессия, дарованная полководцу за крупную победу, за сокрушение враждебного государства, пережила Рим. Постепенно христианизируясь на протяжении IV–V вв., сменив столицу, потеряв западные провинции, империя в ранневизантийское время сохранила многие античные реалии, особенно связанные с государственно-политическими традициями.

Внешние репрезентации процесса христианизации совсем недавно начали разрабатываться в отечественной науке (Я. Ю. Иваницкая). Но у зарубежных исследователей изучались отдельные аспекты репрезентаций императора (А. Грабар), Константинополя как имперской столицы (Р. Краутхаймер, Р. Жанен, Б. Кроук и д р.). Методами исследования выступают сравнительно-исторический, историко-генетический и метод анализа и синтеза. Источники по теме: сочинения Зосима, Марцеллина Комита, Прокопия Кесарийского, Иоанна Малалы, Феофана Исповедника и др.

В Константинополе основным местом официальных церемоний, связанных с императорской властью и государством, стал Ипподром, расположенный в непосредственной близости с Большим императорским

дворцом. Главными функциями Ипподрома были легитимирующая и церемониальная. Римский триумф практически в неизменном виде был перенесен в новую столицу на Боспоре Фракийском, так как самый глубокий консерватизм сохранялся в Ранней Византии именно в сферах армии, военного дела и государственной идеологии. Символика, идеологические символы и лозунги в значительной мере сохранялись еще традиционными и почти не подверглись христианизации. Вместе с тем, их «византинизация» проявилась в локализации и концентрации на Ипподроме. Церемониальная функция Ипподрома проявилась в возрожденной традиции римского триумфа, местом торжественного финала которого стал теперь именно Ипподром. Последним известным из источников триумфом стал триумф Велизария 534 г.,проведенный в честь сокрушения Вандальского королевства в Северной Африке (Procop. Caes. Bello Vand. II. IX, 1¬16). В триумфальной процессии был проведен плененный король вандалов Гелимер.

Триумф Юстиниана изображен на Диптихе Барберини ¬ известном памятнике позднеантичного искусства. Своеобразие официального искусства времени Юстиниана - это показ дворцовой жизни как пышного церемониала, театрально-торжественного культа. Во дворце Халкэ в Константинополе в это время был создан цикл мозаик, в которых изображены военные триумфы византийских полководцев. Часто встречающееся в литературе утверждение о том, что триумф Велизария над вандалами был последним, неверно. Например, в 763 г. Константин V справил триумф в честь победы над болгарами. Лев Диакон завершает подробный рассказ о длительной русско-византийской войне и заключении в ее итоге договора описанием триумфа Иоанна Цимисхия в Константинополе.

Таким образом, традиция триумфа, зародившись в Риме, благополучно пережила его и получила второе рождение в Новом Риме – Константинополе. Историю его еще предстоит изучить. Но наибольший интерес представляет триумф в Ранней Византии, когда он еще не стал сухим ритуалом, а представлял собой причудливое сочетание старого античного и нового византийского. Этот сюжет хорошо вписывается в новую концепцию Поздней античности, созданную в Великобритании в 70–80-е годы XX в. (П. Браун, А. Камерон, Г. Бауэрсок, П. Гарнси и др.) и показывающую данную историческую эпоху не просто как переходную, а изучающую сложнейшую динамику взаимоотношение и эволюцию самых разных феноменов, зачастую разнонаправленного действия в долгосрочной исторической перспективе.

«Бесноватые» в восстании Петра и Асеня в Болгарии (1185–1186 гг.)

Добычина Анастасия
Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова
E-mail: anastasiya.dobychina@mail.ru

День св. Димитрия Солунского 26 октября 1185 г. становится судьбоносным для истории средневековой болгарской государственности. После почти полутора веков византийского владычества в северо-восточных болгарских землях с центром в Тырново вспыхивает восстание под руководством выходцев из местной знати Феодора-Петра и Асеня-Белгуна. Описывая эти события в своей «Истории», их современник, выдающийся византийский чиновник и книжник Никита Хониат, упоминает о неких «бесноватых, с налитыми кровью и изворачивающимися глазами, с распущенными волосами и вообще со всеми признаками людей, одержимых демонами», которым принадлежала решающая роль в подстрекательстве болгар к восстанию. Этот факт фигурирует и в «Обзорной хронике» XIII в. Феодора Скутариота, который делает замечание о том, что «бесноватых», участвовавших в восстании, называют также «астенариями». Это добавление позволило некоторым исследователям предположить, что речь идет об «анастенариях», или «нестинариях».

Между тем, вопрос о том, кем же были эти «бесноватые» практически не исследован ни отечественной, ни зарубежной историографией. Среди сторонников «нестинарской» версии наиболее авторитетным является Ф. Малингудис. Его выводы отчасти подтверждаются этнографическими наблюдениями середины XX в. Известно, что еще в середине XX в. в среде нестинариев сохранялись обычаи почитания св. Димитрия: регулярные процессии в «Димитров» месяц, обязанность в «Димитров» месяц следить за лампадой в деревенской часовне.

Предполагается, что примерно в том же виде нестинарские обряды практиковались и в Средневековье, однако до нас не дошло ни одного источника, свидетельствующего о том, что нестинарские группы существовали на северо-востоке Болгарии, в Балканских горах. Кроме того, Феодор Скутариот, автор «Хроники», не был современником восстания болгар: дальнейшая канва описанных им событий почти полностью построена на «Истории» Никиты Хониата, что позволяет сделать предположение о том, что сведения об «астенариях» Феодор Скутариот почерпнул из какого-то своего личного опыта общения с нестинарами Фракии. Не исключено, что он отождествил экстатические состояния нестинариев причерноморских областей с «беснованием» неких прорицателей, описанным у Хониата.

Наряду с «нестинарской» версией популярностью пользуется и «шаманская», среди сторонников которой можно назвать болгарского исследователя А. Калоянова, автора книги «Болгарский шаманизм», предложившего гипотезу о «православном шаманизме», практикующемся болгарами в XII¬XIII вв., и русского византиниста С. А. Иванова, который

считает основным средством легитимации восстания Петра и Асеня именно «шаманскую санкцию в форме персонального контакта специально подобранных прорицателей с потусторонними силами».

Однако комплексный подход к событиям 26 октября 1185 г. позволяет отойти от традиционных объяснений «беснований» как некого народностного явления. Точная привязка восстания к дню св. Димитрия, популярность его культа и особая роль чудотворного образа великомученика в событиях дают основания предположить, что «беснование», описанное Хониатом, могло быть связанным с процессом публичного выноса почитаемой иконы святого, который сопровождался впадением определенной группы людей в экстатическое состояние. Известно, что подобная практика была широко распространена в Византии, о чем свидетельствуют, например, миниатюры Иоанна Скилицы из Мадридской рукописи и константинопольское действо с иконой Богоматери Одигитрии. Вероятно, население северо-восточных болгарских земель было хорошо знакомо с этой практикой, а предводители восстания умело использовали ее 26 октября в своих, «антивизантийских» целях, что должно было вызвать негодование со стороны византийца Никиты Хониата, чья едкая ирония превратила религиозную экзальтацию в «беснование».

До питання про контакти Візантії з турками-сельджуками в 1064–1113 рр.

Коваль Володимир

Львівський національний університет імені Івана Франка

E-mail: koval_v_m@ukr.net

Поява на прикордонних до Візантії територіях Малої Азії в середині XI ст. кочових племен турків-сельджуків сприяла виникненню тут особливої контактної зони. Християни-ромеї і мусульмани (сунітської течії) – сельджуки, починаючи від 1064 р. активно конфліктували. Саме з часу правління султана Альп-Арслана (1063⁻1072) останні почали здійснювати регулярні грабіжницькі рейди на прикордонні провінції Візантії – Анатолію та Вірменію. З часом ці локальні конфлікти переросли у загрозливу для імперії війну. Недооцінка цієї загрози на її початковому етапі мала для Візантії в перспективі фатальні наслідки.

Значну кількість відомостей про початок цього конфлікту подають візантійські історики і сирійські хроністи. Одними із найвизначніших у цьому плані залишаються праці Анни Комніної, Никифора Врієнія, Михаїла Сирійця. Історіографія питання представлена роботами В. Г. Васильєвського, В. Б. Гордлевського, Р. А. Гусейнова, Я. Н. Любарського, В. П. Степаненка, Ф. І. Успенського, Тамари Телбот Райс, Майкла Ангольда та інших. У сучасній українській історіографії це питання гірше висвітлене і надалі залишається інформаційною лакуною.

Метою нашої розвідки є аналіз стосунків між сельджуками і представниками імператора в провінціях Малої Азії. Ми прагнемо показати

причину, через яку на початковому етапі локальний конфлікт був недооцінений Візантією та в кінцевому результаті призвів до її політичної загибелі.

Одним з перших, хто вбачав в турках серйозну загрозу, був імператор Роман IV Діоген (1068–1072). Саме він впродовж двох перших років свого правління здійснив кілька успішних походів, під час яких зумів здобути вагомі перемоги над сельджуками під Себастією та Гераклеєю. Проте 26 серпня 1071 р. це не допомогло візантійцям уникнути болючої поразки при Манцикерті.

Лише з приходом до влади Алексія I Комніна (1081–1118) настав період реформ. Зміни були досить суттєвими і безпосередньо торкалися способу формування війська (запроваджувались проній). Таке реформування не в останню чергу було зумовлене наростанням напруженості стосунків в Малій Азії, де сельджуки захопили ініціативу. За вказівкою імператора було обрано новий спосіб боротьби з кочівниками. В 1109–1111 рр. створювались невеликі загони з добре підготовлених солдат, які діяли партизанським способом. Анна Комніна згадує, що одне з таких формувань очолював Євмафій Філокал (наближена до Алексія I особа), який зумів відтіснити сельджуків до річки Меандр в провінції Фригія. Не очікуючи такого повороту подій сельджуки змушені були укласти перемир'я. Датувати його є досить складно, оскільки більшість хроністів цього періоду, зокрема і Анна Комніна, погано з ним ознайомлені. Проте приблизно можна вважати, що це були 1111–1112 рр. Однак вже у 1113 р. згадується про значніший військовий похід, який очолив сам імператор. В ході цієї операції туркам-сельджукам було завдано поразки і вони змушені були відступити, так і не здобувши місто Нікею.

Перманентні перемоги та перемир'я на початкових етапах достатньо жорсткої боротьби за вплив на малоазійські території не були належно сприйняті василевсами. Лише з моменту утворення Іконійського султанату, емірату Денішмандидів і досягненням певної консолідації серед сельджуків представники династії Комнінів зрозуміють всю небезпеку цих локальних сутичок. Мала Азія у конфлікті з турками стала важливим театром бойових дій і визначальним полем боротьби за політичне існування ослабленої імперії.

До питання про роль Сенату у ранній Візантії

Козачок Ольга

Львівський національний університет імені Івана Франка

E-mail: Olja_Kozachok@meta.ua

Криза III ст. в Римській державі і перенесення столиці до Константинополя зумовили створення нового законодавчого органу ¬ сенату. Його засновник – імператор Константин та його наступники прагнули відродити значущість римського сенату у східній частині імперії, тому спрямовували свою політику на боротьбу зі знеціненням

сенаторського звання і повернення сенату усіх належним йому раніше функцій для участі в управлінні державою. З часу заснування функціонування сенату вимагало розв'язання певних проблем, насамперед його складу. Проблема лежала в площині соціальних, релігійних та матеріальних чинників та визначення сфер його повноважень, що було безпосередньо пов'язано з політичними устремліннями імператора та внутрішніми процесами імперії.

Візантійський сенат вже був предметом наукових досліджень таких відомих вчених як Чекалова О. О., Курбатов Г. Л., Зальцман М. Р., Вальденберг В. Є., Хізер П., Хопкінс М. К., Хамфріс М., Лоуренс Дж. Проте в Україні через низку обставин це питання залишилось поза увагою дослідників. Та й, як вдалось з'ясувати, серед вже наявних напрацювань є лакуни. Наприклад, у питанні вивчення особливостей виконання сенаторами своїх функцій в ранній період становлення імперії.

Наше дослідження оперте насамперед на вивченні джерельної бази щодо ролі сенату у ранній Візантії а саме «Римській історії» Амміана Марцелліна, «Кодексу Феодосія», працях Євнапія, Олімпіодора, Зосима, «Дігестах Юстиніана».

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення сенаторського прошарку у Візантії, визначення сфер повноважень та ролі сенату у суспільно-політичних справах імперії протягом ранньвізантійського періоду. Основними завданнями є виявлення передумов появи сенату у Константинополі та особливостей його функціонування, характеристика взаємодії імператорів із сенаторами, огляд перетворень, яких зазнав сенат.

У представлених результатах ми покажемо, що створення сенату у Константинополі було зумовлене внутрішньополітичними потребами. Незважаючи на те, що візантійський сенат був створений на римський зразок і продовжував підтримувати римські традиції управління, впродовж раннього періоду він набув деяких відмінних рис. Зокрема, суттєво зросла кількість сенаторів, більшість з них отримали можливість проживати поза столицею, високі державні посади, хоч і не надто чисельно, почали займати варвари, християни, особи скромного походження. Візантійський сенат як орган представництва і захисту інтересів сенаторського стану, вищий консультативний і дорадчий орган держави перетворився у могутню установу, яка за своїм впливом часом не поступалася імператорській владі і навіть могла їй протистояти. Специфіка сенату полягала у тому, що зв'язок титулу і посади постійно руйнувався, сенаторська аристократія була нестабільною у своєму становищі. Владні повноваження, покладені на сенат корегувалися упродовж усього раннього періоду, відтак його роль коливалася ¬ від активної співучасті у державотворчих та суспільних процесах до обмеження його впливу дорадчими функціями.

«Хроника» Иоанна Малалы как исторический источник

Коломиец Наталия
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: tusyanchic@rambler.ru

Среди всего многообразия дошедших до нас византийских хроник особое место принадлежит «Хронике» Иоанна Малалы. Это произведение ранневизантийской хронографии исследователи справедливо окрестили «самым античным», испытавшим на себе «обаяние языческой культуры» и сохранившим поэтому «родимые пятна античности». Автор «Хроники» – сириец по происхождению Иоанн, по прозвищу Малала (по-сирийски «ритор», или даже «говорун», что, по-видимому, обозначало должность и социальное положение «ритора» – защитника в суде или адвоката).

«Хроника» состоит из 18 книг, и самой своей структурой напоминает скорее традиционное античное историческое сочинение. Свое повествование автор начинает в христианской традиции «от начала мира» и завершает царствованием императора Юстиниана, доводя рассказ до 563 г. Греческий оригинал «Хроники» дошел до нас в единственном списке XII в, который хранится в Оксфордской Бодлеянской библиотеке. Список обрывается на 563 г. и имеет ряд пропусков в начальных частях. Пропуски лишь отчасти могут быть восстановлены по немногим фрагментам других греческих списков, а также по сохранившемуся тексту древнеславянского перевода. Не до конца выяснены источники «Хроники». Как и другие хронисты Византии, Малала обычно цитирует предшественников, не называя их имен. Однако все же можно утверждать, что одним из главных источников Малалы была «Хроника» Юлия Африкана, древнейшего хрониста, писавшего в III в. Использовал он также Хронику Несториана, доведенную до 474 г., труды хронистов Павсания, Домнита, Феофила и Тимофея. В распоряжении Малалы были также так называемые «Пасхальные таблицы», при помощи которых определялся день празднования пасхи на ряд десятилетий, городские анналы Антиохии и Константинополя. Начиная с царствования императора Зенона, Малала пишет о событиях со слов современников и очевидцев.

По типу и стилю изложения «Хроника» Малалы рассматривается как византийская монашеская хроника. Она писалась уже не для узкого круга знати и образованных людей, а для многочисленного в Византии монашества, благодаря чему она примыкает к «народным» книгам своего времени. Автор стремился приноравливать свое произведение к вкусам и потребностям простых читателей. Он обычно не заботился о хронологической точности, уделяя внимание разрозненным, выдающимся, в его понимании, историческим событиям. На протяжении всего повествования автор дает краткие, но выразительные характеристики изображаемым историческим деятелям. Наряду с этим, Малала излагает на страницах своего труда античные мифы и сказания, например о Геракле, о Троянской войне и др., повествует о первобытных верованиях. В «Хронике»

содержатся интересные сведения, знакомящие читателя с мировоззрением древневосточного и античного общества, а также характеристика взглядов некоторых древнегреческих философов. Однако, эти сведения часто недостоверны. Например, Сапфо представлена современницей Кроноса, Геродот назван последователем Полибия, а Цицерон ¬ римским поэтом.

Но, несмотря на недостоверность некоторых фактов, благодаря «Хронике» Малалы средневековые византийские читатели получали интересные для них сведения об античной литературе, науке и культуре. Труд Малалы широко использовался более поздними хронистами VII¬X вв. После XI в. интерес к Малале исчезает. Христианско-апологетическая концепция истории в сочетании с талантливым изложением принесла «Хронике» Малалы широкую известность. Эта хроника стала популярной в странах, сопредельных с Византией. Недаром труд Малалы оказался среди первых византийских исторических сочинений, переведенных в XI в. в Киевской Руси.

В истории изучения «Хроники» надо на первое место поставить Брайана Кроука в мировой науке, и Л. А. Самуткину в отечественной. Парадоксально, но факт: одно из наиболее ранних произведений, имевших древнерусский перевод, до сих пор не имеет современного научного комментированного перевода.

Финал древнеегипетских культов в ранневизантийском Египте

Косовская Галина

Белгородский государственный институт культуры и искусств

E-mail: kosovskaya-galina@ya.ru

При Феодосии I (379–395 гг.) христианство стало государственной религией. После смерти Феодосия Римская империя была разделена между двумя его сыновьями. Египет стал владением первого императора Византии Аркадия.

Ранневизантийский период истории Египта уже был предметом отдельных работ по истории провинции в целом (Р. Богнелл, А. Боумен), Александрии (К. Хаас), религии (Д. Франкфуртер), папирусов Оксиринха (И. Ш. Фихман), риторики (А. Б. Ковельман), коптов (Е. Г. Толмачева), египетской политики Юстиниана (Э. Харди), кануна арабского завоевания (А. Батлер). Но если борьба с греко-римским язычеством и становление христианской традиции уже достаточно хорошо изучены в историографии, то финал древнеегипетских культов еще не был предметом специального исследования.

Методами исследования являются историко-генетический, сравнительно-исторический, метод анализа и синтеза при общей методологической основе – теории локальных цивилизаций.

Источниками по теме являются как письменные (Гораполлон, Руфин, Созомен, Сократ Схоластик, Палладий, Иоанн Кассиан, коптская традиция),

так и памятники материальной культуры, археологии. Новизна наших подходов заключается в определении новой проблематики, в рассмотрении имеющихся источников под новым углом зрения.

Христианизация Египта проходила в борьбе церкви не только с античными культами, но и с египетскими. В IV–V вв. многие древние храмы были превращены в монастыри – в Фивах появились Дейр-эль-Медина и Дейр-эль-Бахри. Подобная участь постигла и второй из заупокойных храмов Рамсеса III в Мединет-Абу, и храм Аменхотепа III в Луксоре. Одна из ранних церквей была построена между Родильным домом и Коронационным залом в храме богини Хатор в Дендера с использованием каменных блоков, взятых из Родильного дома. Многие святые боролись с демонами в развалинах древних храмов. Матерн Кинегий, префект претория в 384–388 гг., был послан в Египет (383/ 4 г.), чтобы запретить поклонение египетским богам и закрыть их храмы. Приказ был выполнен.

Но остатки египетских культов продолжали существовать. Еще в 485 г. недалеко от Александрии действовал храм Исиды. При храме жили священные бабуины и кошки, часть статуй, наполнявших его, была перенесена из разрушенных мемфисских храмов, а стены святилища были покрыты иероглифическими надписями. Храм Исиды в Филе, у южных границ Египта, просуществовал до 535 г., пока не был превращен в христианскую церковь. Примером живости египетской традиции стало появление в V в. трактата египтянина Гораполлона «Об иероглифике» в двух книгах, где он дает толкование и переводы смыслов основных знаков иероглифического письма. Этот трактат был переведен на греческий язык, а это значит, что импульс древнеегипетской религии был все еще силён. В некотором роде пережитком териоморфизма египетской сакральной иконографии можно считать иконографию христианского святого Христофора Кинокефала с песьей головой.

Такой мотив древнеегипетской религии, как Исида с младенцем Хором на коленях, повлиял на формирование образа Богоматери. В ранневизантийский период было распространено изображение Хора в облике конного воина с головой сокола, пронзающего копьем Сета в образе крокодила. Этот сюжет восходит к изображениям триумфа Хора над Сетом. Магическая и медицинская литература коптов является непосредственным продолжением древнеегипетской. Коптские магические тексты близки демотическим. В заклинаниях нередко присутствуют образы древней мифологии, сообразуясь с их прямым назначением – победить заклятого врага, дать жизнь ребенку, наложить любовные чары. Став христианами, египтяне сохранили свою, отличную от других народов, идентичность. Став коптами, они создали монофизитскую «национальную церковь». Таким образом, древнеегипетские культы не исчезли совершенно бесследно, а древнеегипетская традиция продолжила свое существование в некоторых культурных феноменах последующих исторических эпох.

О скульптуре культовых памятников средневекового Херсона

Литовченко Анна
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: the.anett@gmail.com

Интерьер христианских культовых сооружений средневекового Херсона состоит из взаимодополняющих смысловых элементов. Находясь в христианском храме, верующий видит вокруг не просто изображения, а определенные символы. На первых порах становления христианства это особенно важно. Кроме мозаик, фресок такими элементами декора становятся и скульптурные детали. На основе немногочисленного количества находок подобного вида внутреннего убранства представляется возможность их систематизации и анализа.

Под скульптурой мы будем понимать как собственно произведения круглой скульптуры (трехмерные изображения), так и рельефов (изображения на плоскости).

Источниками выступают немногочисленные фрагменты скульптурных деталей, найденные в процессе раскопок в базиликах и храмах средневекового Херсона.

Отдельно вопрос о скульптуре культовых памятников среди работ, посвященных истории, культуре, архитектуре византийского Херсона не анализировался. В большинстве случаев упоминается наличие данного вида декора в том или ином памятнике. Труды Д. В. Айналова, А. Л. Бертье-Делагарда, А. Л. Якобсона, С. Б. Сорочана дают сведения для систематизации накопленного материала. Кроме обобщающей и специальной литературы в работе были использованы архивные материалы – отчеты археологических раскопок.

Хронологические рамки охватывают период с VI–VII вв. по XI в. Верхняя граница обусловлена активным строительством культовых и общественных зданий в византийском Херсоне, связанное с деятельностью императора Юстиниана. Возводятся величественные базилики и храмы с разнообразными элементами декоративно-символической системы интерьера. После XI в. по мнению И. А. Завадской вследствие землетрясения базилики были разрушены, а на их месте строились меньшие по размеру квартальные церкви с более скромным внутренним убранством.

Характерная умеренность в использовании скульптуры в христианских базиликах, храмах наблюдается не только в Херсоне, а и во всей Византии. Это обусловлено тем, что православная церковь неблагосклонно смотрела на статуи, считая поклонение им в некотором роде идолопоклонством, и если до IX в. круглые фигуры ещё были терпимы в византийских храмах, то постановлением Никейского собора 842 г. они были совсем устранены из них. Рельеф стал здесь основным видом скульптуры.

Скульптура культовых построек средневекового Херсона весьма символична и вместе с остальными элементами декора являет собой целостную систему. К круглым скульптурам стоит отнести изображение

голубей, которые применялись в интерьере базилики Крузе, «базилики на холме», часовни № 12, Западной базилики. К рельефам с изображением флоры и фауны относятся мраморные детали мемориальной капеллы с подземным храмом, храм с ковчегом (№ 19). Также изображение евангельских мотивов, с присутствием Иисуса Христа встречается среди находок Загородного крестообразного храма, Восточной базилики. Правомерно подобные скульптурные детали называть барельефами. Чаще всего в качестве материала для скульптурных деталей использовали мрамор или известняк.

Стоит упомянуть о вторичном использовании античных барельефов, несколько реконструированных и помещенных уже в христианскую базилику. Примером может послужить мраморная плита античного надгробия, впоследствии снабжена крестами и надписью из декора Уваровской базилики № 3.

Таким образом, в византийском Херсоне предпринимались скульптурные работы. Несмотря на устоявшееся мнение о том, что в Византии после расцвета этого вида искусства в Греции и Риме скульптура перестает активно использоваться в сакральных постройках.

К вопросу об оценке роли императора Юстиниана I в дореволюционной, советской и современной российской историографии

Немашкало Андрей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: nemandr@yandex.ua

Среди всех византийских императоров трудно было бы найти аналог личности Юстиниана I. Его правление было очень долгим и насыщенным неоднозначными событиями, а сам Юстиниан получил весьма противоречивую оценку, как у современников, так и у потомков. Разумеется, образ Юстиниана приобрел значительные вариации в историографии, однако с течением времени можно проследить изменения тенденций в расстановке акцентов и оценке деятельности этого великого императора. Более поздние исследователи корректировали своё видение значения фигуры Юстиниана. Выявление изменений в реконструкции образа Юстиниана I, а также их причин и последствий, позволяет более широко взглянуть на личность этого императора, увидеть его деятельность с различных сторон, понять, чем обусловлены тенденции в современной историографии.

Автор ставит своей задачей рассмотреть эволюцию образа Юстиниана на примере изменения его восприятия византинистами Российской империи, советского времени и современности, показать формирование его образа в отечественной науке, сделать ударение на смещении главных акцентов, определить механизмы такой эволюции.

Научная новизна данной темы заключается в том, что ранее она оставалась либо вне поля зрения исследователей, либо затрагивалась поверхностно и фрагментарно.

В качестве основных работ для анализа выступили труды А. К. Завадского-Краснопольского, Ф. А. Терновского, Ф. И. Успенского, А. А. Васильева, М. В. Левченко, Е. Э. Липшиц, Н. В. Пигулевской, Г. Л. Курбатова, З. В. Удальцовой, В. В. Серова.

В итоге автор приходит к выводу, что представление о личности императора Юстиниана I эволюционировало в соответствии с изменениями направлений развития отечественной византинистики. Причиной подобных трансформаций была неизбежная смена парадигм в исторической науке, что не в последнюю очередь было обусловлено политической и идеологической обстановкой. Величине и значимости Юстиниана I как правителя не ставилась под сомнение, различными были попытки это объяснить. В XIX–нач. XX в. этот император идеализировался в соответствии с апологией монархии вообще, его правление представлялось «золотым веком». Особо положительный акцент делался на религиозности Юстиниана. Затем в советский период деятельность Юстиниана оценивается преимущественно критически, с марксистской точки зрения. Доминирует негативный, критический взгляд на мотивацию и результаты его действий, сама же личность императора не выносится на первый план, в соответствии с социально-экономическим детерминизмом. На нынешнем же этапе можно наблюдать плюрализм мнений и более взвешенную оценку правления этого императора. Наличие обширной историографии предшествующих лет позволяет исследователям под новым углом взглянуть на деятельность Юстиниана.

О пряностях как элементе повседневной ромейской кухни

Сорочан Екатерина

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: esorochan@yandex.ru

Пряности, консерванты и приправы широко использовались в повседневной кухне Византийской империи, наследовавшей традиции Древней Греции и Рима. Однако, вследствие изменения территориальных границ, контакта с новыми народами, развития межконтинентальных торговых сообщений ассортимент ромейских aromata (греч.), а также виды их применения несколько изменялись. Следовательно, необходимо уточнить номенклатуру этого товара, а также направления и конечные пункты его импорта и экспорта, выяснить вопрос о профессиональной специализации в торговле специями, которые и ценились высоко, и стоили дорого. Не зря в средневековой поздней латыни они получили название species, то есть нечто, что внушает уважение, ценное, значимое. При всем том популярность пряностей не уменьшалась, ведь они ценились так же, как консерванты, за свою особую способность подавлять бактерии

(бактерицидность), главным образом бактерии гниения, и, тем самым, способствовать более длительному сохранению пищи.

Историография вопроса предельно узка. Авторы рассматривают его либо в контексте византийской кухни (Ф. Кукулес, Э. Долби, М. Грюнбарт, Э. М. Тальбот), либо – ромейской торговли (И. Ирмшер, А. Лайу, Н. Икономидес, С. Морриссон). Работ, посвященных исключительно византийским пряностям, до сих пор нет. К источникам, наиболее полно освещающих вопрос о пряностях в Византии, относятся византийская сельскохозяйственная энциклопедия, свод древнейших сочинений – Геопоники (X в.), и официальный свод уставов константинопольских ремесленных и торговых корпораций – Книга эпарха (X в.), дающий информацию о профессиях, связанных с торговлей пряностями. Отдельные эпизоды, касающиеся специй, встречаются в византийских хрониках (Феофилакт Симокатта, Феофан, Продолжатель Феофана) и некоторых других источниках (Ибн Хордадбех «Книга путей и стран», Константин Багрянородный «Об управлении империей», сочинениях Феодора Птохопродрома, письмах Иоанна Цецеса и др.). Такое разнообразие источников обусловило применение в исследовании структурно-функционального и типологического методов, а также метод семантического анализа, позволяющий выяснить терминологическое обозначение различных пряностей, приправ и профессий в их взаимосвязи между собой в оригинальном средневековом греческом звучании.

Комплексный анализ материалов предоставил возможность впервые в исторической науке максимально полно собрать терминологию основных ромейских пряностей и приправ (peperi, kasia, karyothyllon, koliandron, karnabadion, bolites и др.), относившихся к предметам первой необходимости ¬ продовольственным товарам и профессиональной специализации с ней связанной. При этом было установлено, что специальность продавца специй носила исключительно торговый характер, что объясняло практическое отсутствие специализации в этой области. В Византии реализацией пряностей занимались те же профессионалы, что продавали благовония, красители, лекарства, то есть ароматопраты и мирепсы, а в ранневизантийском Египте также мирополы. Впрочем, не исключено привлечение к этой торговле и салдамариев – бакалейщиков. В особую специальность выделялись изготовители гарумов, маринадов, которые, как правило, были одновременно предпринимателями-промысловиками и торговцами.

Что же касается торгового ареала, то можно утверждать, что Малая Азия, Сирия и Палестина оставались в раннее средневековье в числе изготовителей и поставщиков благовоний, парфюмерии, лекарств и красителей, а отсутствие аналогичной продукции Италии компенсировалось устойчивым и широким экспортом соответствующих ингредиентов растительного и животного происхождения с Востока (Ирана, Аравии, Средней Азии, Тибета, Китая, Индии, Цейлона, Африки). Все это еще раз подтверждает яркие коммуникативные способности ромеев организовывать межконтинентальные контакты, в которых не последнюю роль играл Великий шелковый путь.

Проблема християнізації Болгарії: між Константинополем і Римом

Стефанов Юрій
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: stefanov@list.ru

В статті висвітлюється становище Болгарії напередодні офіційного прийняття християнства. Висвітлюються політичні проблеми Болгарії у її взаємовідносинах з провідними країнами того часу, Візантією та Німецькою імперією. Залучаються латинські джерела, що висвітлюють процес прийняття християнства болгарською владою. Висвітлюється й думка теперішніх болгарських католиків, зокрема банатських болгар, щодо подій, які супроводжували прийняття християнства.

Відображено, на підставі давніх повідомлень, процес прийняття християнства й показано великий вплив західної римської церкви як на рішення болгарської влади щодо прийняття християнства, так і на перебіг подій, які точилися навколо цієї події.

Висвітлюється й роль тогочасного володаря Болгарії Бориса, постать якого, як провідного діяча у хрещенні Болгарії з часом, у болгарських джерелах, забувається й замінюється іншими іменами.

Наводяться приклади того, що хрещення Болгарії відбулося й за участю римської церкви. Церковне й політичне життя Болгарської держави перебувало під значним впливом і римської церкви також, насамперед і тому, що це було вигідно правлячим колам Болгарської держави. Значна участь римської церкви у наверненні правлячої верхівки до християнства, тобто у офіційному хрещенні Болгарської держави, ніколи не забувалася не тільки католицькою меншиною, але й освітченими верствами православного віровизнання.

К истории ранневизантийского аскетизма в гендерном аспекте

Ткачева Эльвира
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: Elvira285@yandex.ru

Аскетизм – добровольный отказ от удовлетворения физических или психологических потребностей с целью достижения духовного идеала. Посты, воздержание, послушание, как победа над собой, своим «Я», отшельничество, целомудрие, мужество, сострадание. Всё это понимается в христианстве как аскеза. Высшей формой проявления аскетизма является монашество. Особая разновидность монашества, которая имела большое распространение в ранней Византии – это женское монашество.

Рассматривая и анализируя жизнь, поведение женщин-аскетов необходимо обратиться к женским житиям святых IV–VI вв.

В отечественной историографии данный круг проблем, за небольшим исключением, практически не рассматривался (Т. В. Смирницких, А. Ю. Рышковская). Определенные разработки имеются в мировой науке (К. Коннор, А. Арьява, Л. Джеймс, Э. Кларк и др.).

В качестве основных методов используются анализ письменных источников и историко-диахронический метод, позволяющий проследить изменения, возникающие в процессе исторического развития.

Жития святых дают возможность нарисовать общевизантийский идеал семейных, общественных, нравственных отношений. Это прослеживается в Житии Мелании Старшей и Мелании Младшей. Также очень ценная информация, относящаяся к быту знатной семьи IV века, дается в Слове 8 Григория Богослова – надгробной речи Горгонии. Житие св. Макрины, богатой византийки IV века, позволяет увидеть путь к обращению к благочестивой жизни. Особый отдел агиографии составляют те жития, которые, может быть, не имеют исторического значения в обычном смысле этого слова, но представляют благочестивые рассказы о чудесах православного святого. Эти легенды являются ценными источниками в глазах историка. Они воспроизводят те житейские скорби и нужды, те, религиозно-нравственные идеалы, которые волновали все византийское общество из века в век. Например, «Житие св. Марии Египетской», относится к легендам о раскаявшихся блудницах.

Рассматривая обращение в христианство, можно выделить 3 группы «женских» житий: 1) о девушках и женщинах, покинувших отцов и мужей ради девства в миру или монастыря; 2) то же – специально о женщинах из знатных семей; 3) о раскаявшихся блудницах и грешницах. К 1 и 2 группам можно отнести жития Марии-Марина, Марии Антиохийской (VI в.), Анастасии Патрикии (ум. 567), Аполлинарии - дочери императора Антемия (ум. 470), Горгонии – сестры Григория Богослова (ум. 370), Домники (кон. IV в.), Евпраксии Фиваидской (ум. 413), Евсевии Евхаитской (IV в.), Евсевии (Ксении) Миласской (ум. 475), Евфросинии Александрийской (ум. 470), Макрины – сестры Василия Великого (ум. 380), Марфы – матери Симеона Столпника (ум. 551), Матроны Пергской (420–524), Мелании Римлянки Младшей (ум. 440), Мелании Старшей (ум. 410), Олимпиады Константинопольской (ум. 404), Синклитикии Александрийской (ум. 350), Феодоры Александрийской (ум. 480). К третьей группе относятся жития Марии Египетской (ум. 522), Пелагии Антиохийской (нач. Vв.), Таисии блудницы (ум. 340). Выделяется автономная подгруппа о благочестивых парах: Константин и Елена, Андроник и Афанасия (все IV в.), Авраамий и Мария, Ксенофонт и Мария (все VI в.).

Распределение житийных текстов по столетиям (IV–VI вв.) достаточно равномерно. Наиболее известные тексты для женщин IV в.: Екатерина Александрийская, Домника, Синклитикия Александрийская, Таисия блудница, Макрина, Мелания старшая и Мелания младшая, Евсевия Евхаитская, Евсевия (Ксения) Миласская. V в.: Евфросиния Александрийская, Олимпиада, Елизавета Чудотворица, Мария-Марин,

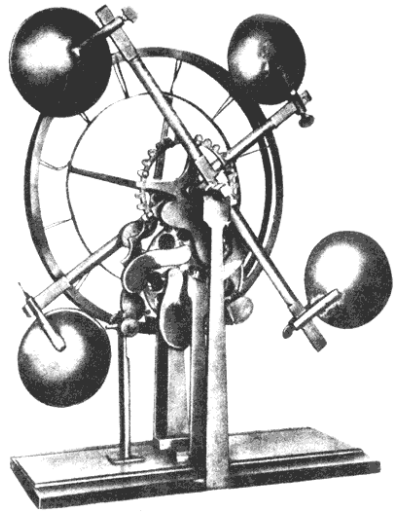
Матрона Пергская, Евпраксия Фиваидская, Феодора Александрийская, св. Пелагия, Мелания Римлянка, Зоя Вифлеемская. VI в.: Мария Египетская, Феодора из Петры, Мария Антиохийская, Голиндуха, Марфа, Анастасия Патрикия.

Таким образом, мы имеем достаточно много текстов, по которым можно реконструировать историю ранневизантийского аскетизма в гендерном аспекте.

.

РОЗДІЛ VII

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ

Статусный характер "англо-ирландской" идентичности на рубеже Нового времени

Баборeко Александр
Белорусский государственный университет
E-mail: al_rreka@mail.ru

В известном докладе, прочитанном в Сорбонне в 1882 г., Э. Ренан говорит о нации как о «повседневном плебисците» – феномене, протяженном во времени и многократно манифестируемом вовне и внутри сообщества. Его существование как, с одной стороны, непрерывного, а с другой – адаптивного явления, порождает противоречия, которые оказывают длительное влияние на межэтнические взаимодействия.

Ирландия, начиная с конца XII в., стала полем межэтнического взаимодействия не только собственно англичан и ирландцев, но и пограничных сообществ, оформившихся на стыке доминантных групп. Одним из таких сообществ, по мнению автора, являлись так называемая. «англо-ирландцы». Спустя столетия представители данной группы были вынуждены отойти от той модели поведения, которая была свойственна «the Englishness» и сблизиться по своим внешним признакам с местным населением, что приводит к вопросу, остались ли «англо-ирландцы» англичанами, стали ирландцами или оформились в самостоятельное этническое сообщество.

Феномен этничности в современной науке по-прежнему неоднозначен. Собственно название «англо-ирландцы» – категория относительно позднего происхождения. Вплоть до XVIII в. сами себя они называли «the English in Ireland», подчеркивая тем самым свое происхождение и обособленное положение в Ирландии. Сложнее определение культурных черт, разделяемых сообществом. О характере языка свидетельствуют немногие документы, в частности сборник «the Kildare», который дает основания говорить, что сборник составлен в условиях значительного влияния нормандского диалекта французского и ирландского языков.

Наиболее информативным из английских текстов являются, пожалуй, так называемая. Килкеннийские Статуты, которые содержат нормативное определение «Englishness». Начиная со II-й пол. XIV в. актуализируется проблема «degeneration»; в преамбуле о причинах, повлекших их принятие говориться следующее: «… but now many English of the said land, for-saking the English language, manners, mode of riding, laws and usages, live and govern them-selves according to the manners, fashion, and language of the Irish enemies; and also have made divers marriages and alliances between themselves and the Irish enemies aforesaid…» Принятые килкеннийским парламентом статуты не утратили своего значения вплоть до начала правления Тюдоров, так серия мероприятий под названием. «the Poynings' Parliament» 1494–1495 гг. предполагала восстановление их в юрисдикции: за исключением статей, запрещавших говорить на ирландском языке и ездить верхом без седла.

Иным было отношение к «англичанам в Ирландии» со стороны автохтонного населения. Ирландские анналы Коннахта, Ольстера или Четырех мастеров являются примером так называемая номинативного определения этничности, в основе которого лежит простое противопоставление «мы – не мы»; вплоть до XVI–XVII вв. в письменных источниках противопоставляются «gaoideal – gall». Этимология «gall» восходит к Галлии, как противопоставление континентальных и островных кельтов; позднее понятие приобрело значение «чужак» и использовалось в категоризации неирландского населения острова.

Таким образом, «англо-ирландцы» занимают пограничное положение в иерархии межэтнических взаимоотношений; для обеих сторон они были исключены из этнических сообществ либо в силу неисполнение «нормативов», либо в силу происхождения. Причины такому положению группы скорее лежат в плоскости статусных характеристик этничности. В Ирландии рассматриваемого периода свойственные «англичанину» статусы и роли не имели значения в потестарном обществе. Это вело к смене идентичности и маргинализации статуса ее носителей, которые в Новое время так и не успели оформиться в самостоятельную этническую единицу и снова оказались перед необходимостью смены категорий с началом Реформации.

«Культуркампф» Отто фон Бісмарка і польське питання в Німецькій імперії у 70-ті рр. XIX ст.

Біла Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: olenabila@yandex.ru

О. фон Бісмарк – канцлер Німецької імперії в 1871–1890 рр., значну увагу в своїй діяльності приділяв такій важливій частині життя Німеччини як польське питання, яке він розглядав як загрозу єдності імперії. Особливо тісним виявився зв'язок між спробами канцлера обмежити права польської меншості і політикою «культуркампфу» 70-х рр. XIX ст., спрямованою проти Католицької церкви у Німеччині. Оскільки у вітчизняній історіографії вказана проблема не отримала достатнього висвітлення, а дослідники торкаються її лише в контексті інших питань, автор ставить собі за мету показати взаємний вплив політики «культуркампфу» і польського питання у Німецькій імперії. Під час розгляду проблеми була вивчена радянська, сучасна російська (В. В. Чубинський та ін.), польська (В. Якубчік, М. Тимовський) і німецька історіографія (Ф. Х. Гентцен, К. Хеммо), використані такі джерела, як офіційні виступи О. фон Бісмарка, його промови і мемуари, а також документи з історії культуркампфу.

О. фон Бісмарк неодноразово зазначав, що саме польською проблемою був визначений для нього початок «культуркампфу». Також канцлер вказував, що «в Познані і Західній Пруссії за даними офіційних звітів тисячі німців, цілі селища, які в попередньому поколінні були офіційно

німецькими, отримали під впливом католицького департаменту польське виховання і стали офіційно іменуватися «поляками».

1 листопада 1871 р. прусський кабінет направив офіційне прохання до імператора з приводу тих заходів, які повинні були ініціювати «культуркампф». Серед іншого в цьому документі згадуються такі причини: «У польсько-католицьких частинах монархії завдання германізації початкової школи відсунуте на задній план і викладання німецької мови покинуте, тоді як зона польської мови розширюється».

У червні 1872 р. Бісмарк відкрито «оголосив війну» партії Центру і папській курії. Кульмінацією «культуркампфу» стали травневі закони 1873 р. Вони встановлювали контроль держави над призначенням священнослужителів на церковні посади та ін. Крім того, ще в березні 1872 року в Пруссії набув чинності закон про шкільний нагляд. Він стосувався безпосередньо прав польського населення Пруссії, оскільки місце шкільних інспекторів, якими раніше були священники – поляки, зайняли чиновники – німці. Бісмарк виправдовував виключення церковного впливу в школах унаслідок «експансії, яку польський елемент в Познані переживає завдяки агітації кліра; я повинен був врятувати німецький елемент», – заявив він 19 липня 1879 р.

Прийняте законодавство стало використовуватися на практиці з 1874 р. і одразу викликало різкий спротив з боку церкви і населення. У 1875 р. арештам, гонінням, звільненням з постів підлягали єпископи і безліч рядових духовних осіб, було закрито 20 газет. У 1876 р. близько 1300 католицьких приходів (з них третина в Пруссії) не мали священнослужителів. Поляки, які традиційно належали до католицтва, відчули прояви культуркампфа чи не найпершими.

Незважаючи на ці заходи, Бісмарку не вдалося добитися ослаблення католицької церкви. Крім того, методи «культуркампфу» призвели до «полонізації» населення Верхньої Силезії. Самосвідомість населення Верхньої Силезії визначалася конфесійною, а не національною приналежністю. У Великій Польщі на території Помор'я і у Вармії, де поляки, як правило, сповідували католицизм, а німці – протестантизм, національні почуття підсилювали релігійність, віра будила патріотизм. Зважаючи на негативні результати антикатолицької політики, в 1880–1883 рр. більшість законів «культуркампфу» було скасовано, а польську проблему німецький уряд надалі прагнув вирішувати іншими способами.

Таким чином, польське питання було використане О. фон Бісмарком в якості однієї з підстав для проведення «культуркампфу», а заходи проти Католицької церкви дозволили частково обмежити права польської меншості в Німецькій імперії.

"Декларація Даунінг-Стріт" від 19 березня 1969 р.

Волков Тимофей
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: timofey_volkov1987@mail.ru

З другої половині XX ст. все вагомішу роль у міжнародних відносинах почали відігравати регіональні конфлікти, підґрунтям яких, частіше за все, були етнічно-релігійні протиріччя. «Ольстерська проблема» є прикладом такого конфлікту, який і нині має міжнародне значення і тому є актуальним для наукових досліджень. Отже, наукова новизна полягає в тому, що дана проблема взагалі та цілеспрямована політика правлячих партій, зокрема, не є достатньо дослідженими в нашій країні.

«Ольстерська проблема» посідає досить вагоме місце у західній історіографії. Щодо вітчизняної історіографії, то можна виділити три періоди, коли українські історики намагались дослідити ірландську історію. До першого періоду можна віднести праці істориків першої половини XX ст., коли в Україні також спалахнула національно-визвольна боротьба. Саме тоді було введено в наукове дослідження широке коло історичних фактів з історії Ірландії у працях О. Кониського, Д. Дорошенка, М. Григоровича, Ф. Крушинського, Д. Варнака. Протягом другого періоду – часів радянської влади – українська радянська історіографія майже не приділяла уваги історії Ірландії, хоча актуальність даного питання у світі не зменшувалась. Тут можна відзначити лише дисертацію кандидата історичних наук С. Толстого «Англійське суспільство та ірландське повстання 1916 р.». У сучасній українській історичній науці інтерес до історії Ірландії зростає. Можна виділити роботи Е. М. Кучменко, О. М. Теленко, К. О. Гули, О. Є. Сахновського.

Жорстке міжобщинне протистояння призвело до ескалації насилля в 1968 році. З цих подій бере свій початок новітня фаза «ольстерської проблеми». Перша спроба її вирішення була зафіксована в «Декларації Даунінг-стріт», підписаній ввечері 19 серпня 1969 року.

В її першому пункті для заспокоєння протестантського населення провінції проголошувалося, що «Північна Ірландія не перестане бути частиною Сполученого Королівства без згоди парламенту Північної Ірландії».

У другому пункті запевнялося, що відповідальність за внутрішні справи Північної Ірландії цілком залишається в руках уряду провінції.

Третій пункт визначав мету введення військ як захист життя громадян Сполученого Королівства та відновлення «законності і порядку».

У четвертому пункті підкреслювався тимчасовий характер вводу військ. Тут же містилося й одне з головних положень декларації: «північноірландський уряд підтвердив свій намір завжди мати на увазі погляди уряду Її Величності, особливо щодо питань, які зачіпають статус громадян цієї частини Сполученого Королівства».

У п'ятому пункті містилося перерахування основних реформ, які мав провести північноірландський уряд. Передбачалося ліквідувати

дискримінацію в області надання виборчих прав, змінити практику розподілу муніципалітетами житлової площі, створити в Північній Ірландії парламентську комісію для вивчення претензій громадян.

У шостому пункті містилося зобов'язання в кінцевому рахунку досягти повного викорінення дискримінації за політичних і релігійних мотивів.

І в останньому, сьомому, пункті в загальних словах обіцялося вжити заходів для поліпшення економічного життя провінції.

У результаті програма реформ була з самого початку приречена на провал. Висунута лейбористським урядом як поступка натиску масової боротьби католиків, вона у випадку свого втілення могла б стати відправною точкою процесу демократизації всього життя провінції. Але її проведення в життя доручалося північноірландській адміністрації. Відкрита підтримка, надана їй з боку уряду Вільсона, зміцнювала поширену серед католицької меншості недовіру до офіційного Лондону. Одночасно лейбористам не вдавалося завоювати й довіри протестантів: сам факт появи програми реформ, висунутої Лондоном, вони сприйняли як реальну загрозу своєму пануванню в провінції.

Новые тенденции в развитии футбольного фан-движения в Англии после Второй мировой войны

Волошин Дмитрий

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

E-mail: Damonfanat@bigmir.net

Период второй половины 1940-х–1960-х годов представляет собой важнейший этап преобразования английского фанатского движения в ходе которого произошли существенные изменения в формах и методах поддержки команд, социальном и гендерном составе фанатов. В условиях послевоенной разрухи футболисты по своему социальному статусу были близки рабочему классу. Происходит значительный рост посещаемости футбольных матчей с 1946 по 1950 годы. Этот вид спорта также был для англичан средством отвлечься от насущных проблем хотя бы на время матча.

Заявленной теме уделено недостаточно внимания историками, особенно на территории постсоветского пространства. Историография по данному вопросу представлена главным образом работами британских историков. Среди важнейших исследователей можно выделить Дж. Теннанта, Д. Рассела, Д. Вальвина, М. Тейлора и Э. Даннинга. В их работах освещены различные аспекты послевоенного фанатского движения, основанные на широкой источниковой базе. Главной источниковой базой исследования являются материалы британской и советской прессы а также тексты фанатских речёвок и песен.

Неотъемлемым атрибутом фан-движения стали песни и речевки. Были популярны «песни-баллады», в которых поддержка того или иного клуба приписывалась героям войны – это поднимало престиж клуба. Другой

стороной песен было высмеивание тяжёлого экономического положения определённых регионов страны после войны. По сравнению с довоенным временем заметно увеличилось количество женщин на трибунах. В 1948–50-м годах возросло число болельщиков, посещающих матчи на автомобиле, увеличилось посещение выездных матчей любимых команд.

Культура футбольного движения перестала быть сугубо региональной. Доказательством этого может служить факт появления специальных «фанатских поездов», которые отвозили болельщиков из разных городов на матчи. Однако широкого распространения это явление не получило.

1960-е годы были отмечены появлением так называемых «суперклубов» – команд, которые были финансово более состоятельными, чем другие команды, могли организовывать фанклубы и потому имели большую поддержку со стороны болельщиков по всей стране.

Что касается поведения фанатов на трибунах, то период с 1946 по 1960 г. не был отмечен частыми беспорядками. В начале 1950-х годов хулиганство среди болельщиков встречалось достаточно редко. Но с середины 1950-х годов это явление, во взаимодействии с тяжёлой послевоенной ситуацией в Англии и социальными изменениями, прочно укрепилось в футбольной фанатской культуре Англии. Изменилось отношение к преступности, особенно у молодёжи из рабочего класса, которая стала составлять большинство болельщиков на трибунах, что отразилось в дальнейшем при становлении футбольного хулиганизма как формы поддержки команды.

Принцип згоди у північноірландській політиці лейбористського уряду Е. Блера у Великій Британії

Воронов Руслан

Донецький національний університет

E-mail: voronov-rex@mail.ru

Для України подібне питання є дуже актуальним, оскільки воно стосується миротворчих процесів, пов'язаних з недоліками системи національного будівництва. Маючи у своєму складі таку територію, як АР Крим, та прикордонну невизнану державу Придністров'я по сусідству з Молдовою, Україна зобов'язана брати участь у розв'язанні проблем, що виникають на цих територіях. Тому, успішний міжнародний досвід найбільш розвинених держав має братися за взірець при вирішенні подібних питань.

Серед авторів пострадянського простору, що досліджували цю проблему, слід зазначити працю дослідниці І. Є. Напалкової «Північноірландська політика Е. Блера: стратегічні підходи та досвід врегулювання етноконфесійного конфлікту (1997–2007)», в якій подається короткий, але вагомий для дослідження звід відомостей, щодо особливостей північноірландської стратегії уряду Блера та ходу миротворчого процесу. Серед зарубіжних наукових розробок можна виділити монографію доктора філософії та співзасновника Інституту сучасної британської історії

Е. Селдона «Британія Блера (1997–2007)», де один із розділів присвячений розгляду особливостей врегулювання мирного процесу в Північній Ірландії.

Базовими джерелами статті виступають дипломатична документація, періодична преса та мемуарна література.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що до розгляду проблеми залучені нові іноземні джерела, зокрема звіти дослідницької служби Конгресу США (Report CRS-RS21333 і Report CRS-RS21692), що дають можливість дослідити хід вирішення питання та детально ознайомитися з особливостями впровадження принципів мирного врегулювання проблеми, оцінками і прогнозами зарубіжних аналітиків щодо сутності предмету вивчення.

Ядро вирішення конфлікту має бути структурою, заснованою на узгоджених принципах. Одна з речей, яку Блер завжди намагався зробити в політиці, полягала в тому, щоб повернутися до першорядних принципів.

Стосовно Північної Ірландії в уряді лейбористів мала місце основна розбіжність, що помітно ускладнювала вирішення конфлікту: одна сторона бажала її об'єднання з Ірландією, інша пропонувала залишити все як є. Оскільки уряд не міг вирішити проблему, Блер шукав принципи, які б дозволили її мирне врегулювання, залишаючи питання відкритим для майбутнього.

Одним з ключових принципів лейбористів у розв’язанні проблеми став «принцип згоди». Цей принцип республіканці не могли прийняти історично, переконуючи, що поділ Ірландії був би конституційно необґрунтованим, що острів, як ціле, потрібно було розглядати лише як голосуючий виборчий округ. Виходячи з такої позиції, питання тоді стояло так: на якій підставі і на яких принципах республіканці прийняли б пропозицію? Відповіддю, що підкріпила «Угода Страсної П'ятниці», став мир, тобто, війна з ІРА закінчиться, коли в Північній Ірландії буде уряд, який справді був би представницьким для всіх частин спільноти і там би мала місце повноцінна рівність у розгляді питань протестантів й католиків. Звідси, потреба у реформі поліції та судів, визнанні ірландської мови. Таким чином, навіть в межах розділеної Ірландії, ті, хто бажали її об’єднання, отримали б справедливий режим та визнання їхнього прагнення до створення єдиної Ірландії. Як тільки основні принципи були узгоджені, все інше стало питанням, що могло тяжко реалізовуватися.

Таким чином, встановлення фундаментальних принципів урядом Е. Блера виробило мирний процес і зробило можливим узгодження між сторонами.

Программные положения партии «Национальной фронт» во время президентской кампании 2007 г. во Франции

Гришель Алексей
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка
E-mail: alexey.grishel@tut.by

Главным источником, использованным при написании статьи, была программа Национального фронта перед президентскими выборами 2007 г. Тема актуальна тем, что в современном мире происходит увеличение популярности ультраправых партий, что не может не волновать, ибо зачастую они предлагают достаточно радикальные методы решения многих проблем.

При анализе различных аспектов программы использовались следующие методы исторического исследования: историко-генетический, с помощью которого последовательно рассматривались факты и выявлялись причинно-следственные связи; историко-сравнительный, позволивший сопоставить точки зрения партий Франции на развитие евростроительства, экономики, проблему иммиграции; историко-системный, который дал возможность проследить процесс разработки программы.

Национальный фронт (НФ) – это французская ультраправая партия. Как самостоятельное политическая сила НФ появился в конце 1972 г. Инициаторами его создания были организации ультраправого толка, бывшие петэновцы, а также профашистские группировки. Во главе партии с самого её образования стоял Жан-Мари Ле Пен (с января 2011 г. он передал полномочия партийного лидера своей дочери Марин Ле Пен).

Национальный фронт является одной из политических сил Франции, выступающих против ценностей Пятой республики. Его партийные лидеры очень часто обрушиваются с критикой на своих конкурентов. Так было во время президентских выборов в 2007 г., когда Жан-Мари Ле Пен раскритиковал программы Николя Саркози и Сеголен Руайяль, лидеров Союза за народное движение и социалистов соответственно. Он обвинил их в нежелании что-либо менять, а также используют старые методов. В то же время НФ присуща политическая гибкость, поддержка конструктивных лозунгов своих конкурентов.

Ле Пен пытался привлечь на свою сторону самые широкие «протестные группы» с помощью достаточно радикальной программы. Отметим её основные положения:

1) Антииммиграционная политика. Именно иммиграция была объявлена самой серьёзной проблемой Франции. При этом Ле Пен не выходил за известные пределы, т.е. никаких расистских идей не выдвигал, предлагая лишь прекратить практику предоставления социальной помощи иммигрантам и уменьшить с 10 до 3 лет срок действия миграционной карты.

2) Противодействие процессам европейской интеграции. НФ был одной из тех партий, которые выступали против ратификации европейской конституции. Ле Пен считал, что Франция не должна вступать ни в какие

организации, ограничивающие её суверенитет. Он выступал за «Европу 100 флагов», где государства в полной мере сохраняли бы свою независимость, призывал отказаться от идеи европейского гражданства как инструмента интеграции, подменяющего национальное гражданство, отменить Шенгенские соглашения.

3) В экономике: проведение протекционистской политики, ограничение вмешательства государства в экономику, свобода предпринимательства.

4) Возврат к традиционным ценностям (сохранение французской культуры, поощрение многодетных семей и др.).

Несмотря на то, что многим французам программа НФ была близка, Жан-Мари Ле Пен занял лишь четвёртое место в I туре президентских выборов, который прошёл 22 апреля 2007 г., набрав 10,51%. Тем не менее многие специалисты отмечали, что реальная поддержка ультраправого кандидата гораздо больше. Но в 2008 г. он заявил, что выставит свою кандидатуру на следующих выборах президента только в крайнем случае, тем самым фактически объявив о завершении своей активной политической карьеры.

После президентских выборов 2007 г. рейтинг Национального фронта стал стремительно расти. Этому способствовал мировой экономический кризис 2008 г., эффективных мер по выходу из которого Николя Саркози и правительство не смогли найти. В начале 2011 г. был проведён опрос сторонников Союза за народное движение, который показал, что 32% из них поддерживают идеи НФ. По сравнению с 2010 г. этот показатель вырос на 10%. В 2011 г. Марин Ле Пен даже превосходила по популярности действующего президента Франции Николя Саркози. Подобный рост популярности праворадикальных партий происходит не только во Франции, но и в Италии, Австрии, Швейцарии, Нидерландах, Норвегии. Все эти страны столкнулись с похожими проблемами: экономический кризис, иммиграция из Африки и Азии и др. Отсюда и интерес к проблеме развития ультраправых партий и движений.

Деятельность Союза чехословацких обществ в России среди военнопленных чехов и словаков в годы Первой мировой войны

Дмитриева Оксана

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: istfak@univer.kharkov.ua

Вопрос деятельности национальных организаций среди военнопленных в годы Первой мировой войны остается одним из недостаточно изученных в исторической науке. В работах исследователей (А. Х. Клеванского, И. Веселы., И. Б. Беловой и др.) приводятся лишь фрагментарные сведения о мероприятиях, проводимых чешской и словацкой интеллигенцией среди пленных чехов и словаков в России. Интересный фактический материал по

указанной проблематике содержат документы, мемуары, пресса чехословацких организаций, находящиеся в архивных учреждениях и библиотеках Украины и Российской Федерации. Использование аналитического, историко-системного, социально-психологического методов позволили автору изучить деятельность наиболее влиятельной организации чешской и словацкой интеллигенции в Российской империи в период Первой мировой войны, особо акцентируя внимание на ее работе среди военнопленных.

В России со второй половины XIX века проживало около 100 тыс. чехов и словаков. Политическую активность из них проявляли примерно 8 тыс., в основном представители интеллигенции. С началом войны в крупных городах они провели демонстрации в поддержку Российского государства и для координации своей деятельности в декабре 1914 г. создали Союз чехословацких обществ. Цели Союза, сформулированные в феврале 1915 г., сводились к объединению всех проживавших в России чехов и словаков для развития национального сознания, пропаганде идеи общеславянского единства; организации чешской дружины добровольцев; сбору средств в пользу жертв войны, обеспечению вдов и т.д. Особое место занимала работа членов Союза среди пленных, имевшая различные формы.

С целью увеличения численности чешской дружины члены Союза занимались активной агитационной работой в местах размещения военнопленных чехов и словаков. Она призвана была способствовать развитию их национального самосознания, пропаганде идеи панславизма и восстановлению государственности, обеспечению поддержки освободительного движения со стороны России.

Общество неоднократно ходатайствовало перед правительством с просьбой об улучшении условий содержания военнопленных чехов и словаков. Так, в декабре 1915 г. при штабе Киевского военного округа с участием представителей чехословацкой интеллигенции создали Особую комиссию по охране пленных славян, в функции которой входило наблюдение за ними: осмотр мест размещения, контроль качества пищи, проверка рабочих книжек. С февраля 1917 г. в ее состав вошли представители военнопленных.

Особое внимание Союз обращал на распространение прессы среди военнопленных. Они получали еженедельные газеты Союза «Чехословак» с июля 1915 г., «Чехослован» – с июня 1916 г. Пресса являлась важным источником информации о социально-бытовых условиях в лагерях, использовании труда пленных, национальных воинских формированиях.

В местах нахождения военнопленных проводилась культурно-просветительная работа. В 1915–1916 гг. в Киевском военном округе по ходатайству Союза по воскресным дням для пленных чехов работали курсы русского языка, проводились занятия по русской истории, географии и литературе; организовывались осмотры киевских святынь, музеев и других известных памятных мест; устраивались лекции. Военнопленным разрешали посещать спортивные соревнования на киевском стадионе «Сокол».

Таким образом, Союз чехословацких обществ в России занимался разнообразной деятельностью среди военнопленных чехов и словаков: вел

агитацию за вступление в чешскую дружину, заботился об улучшении их содержания в лагерях и на работах, проводил культурно-просветительную работу. Подобная забота морально поддерживала пленных, помогала легче переносить тяжелые условия плена и развивала национальное самосознание.

Крестьянский вопрос в германской и российской социал-демократии: проблема конъюнктуры или принципа

Ільїн Вадим
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразіна
E-mail: vadim.iljin90@yandex.ua

Вследствие бурного роста рабочего движения в начале XX в. перед немецкой с.-д. встал вопросы о путях завоевания власти и о союзниках пролетариата в этой борьбе. Вопрос о необходимости привлечения непролетарских слоёв и, главное, о «цене» такого привлечения, стал одной из причин раскола СДПГ на левых с.-д. и ревизионистов. Крестьянский вопрос в этой связи является образцом политики обоих течений с.-д. в отношении непролетарских слоёв, где риск ревизии марксизма, мешавшего успешной агитации, был особенно велик.

Проблема заключается в том, почему в такой индустриальной стране с сильным пролетариатом, как Германия, с.-д. пожертвовала своими принципами ради привлечения крестьянства, в то время, как российские с.-д., в стране с преобладающим крестьянским населением сохранили классовый характер партии, не маргинализируя свою крестьянскую политику.

Ответом могут служить как объективные различия экономических и политических условий обеих стран, так и субъективная роль теоретиков марксизма – Каутского и Ленина, – в разработке аграрных программ. Относительно политических условий, в России доступ во власть был воспрещён всем демократическим силам, что и определяло бескомпромиссность российской с.-д. В Германии же существовала теоретическая возможность прихода социалистов во власть, которая обусловливалась «сверху» отказом партии от марксизма. Такая «санкция сверху» способствовала тому, что с.-д. могла не стеснять себя марксизмом в предвыборной агитации, ведь от него всё равно бы пришлось отказаться даже в случае победы на выборах.

Разница в уровнях экономического развития обеих стран отражалась на восприятии социал-демократами характера предстоящей революции. Германское сельское хозяйство было более высокоразвито, его развитие не тормозили пережитки крепостничества, за которые можно было бы зацепиться для революционизирования крестьянства. Поэтому предстоящая революция воспринималась германскими марксистами как социалистическая, в отношении которой все буржуазные классы, включая крестьянство, контрреволюционны, либо, в лучшем случае, нейтральны.

В России пережитки крепостничества напротив сохранялись до проведения столыпинской реформы, что создавало для с.-д. временно благоприятную ситуацию в деревне. Однако, даже когда эти пережитки были устранены, и российские с.-д., так же как и их немецкие товарищи, теоретически уже не могли рассчитывать на всё крестьянство, Ленину удалось разработать способ радикализации крестьянства. Он заключался в теории о двух этапах русской революции (буржуазный и социалистический) и двух путях аграрной буржуазной революции (американский и прусский путь), которые дали возможность противопоставить враждебное в принципе интересам пролетариата крестьянство помещичьему землевладению. Тезис о классовой борьбе нашёл здесь свою реализацию, сыграв значение идеологического стержня, сохраняющего классовое лицо партии. Российским социал-демократам, благодаря разделению классовой борьбы на два этапа: со всем крестьянством против помещиков и с с.-х. пролетариатом против среднего и крупного крестьянства после победы буржуазной революции, удалось сохранить идейную самостоятельность, не отказываясь от активной позиции в крестьянском движении.

Отсутствие подобной теории в германской с.-д. выразилось в том, что немецкие марксисты не выделяли буржуазного этапа в предстоящей революции, в ходе которого ещё можно было бы привлечь на сторону пролетариата всё крестьянство как единственный революционный буржуазный класс. Таким образом, крестьянство осталось вне революционной стратегии марксистских теоретиков СДПГ, а вся задача сводилась ими лишь к его нейтрализации посредством защиты «культурного уровня» сельского населения. В ситуации, когда марксисты не смогли найти революционных стимулов для привлечения крестьянства, даже положение о классовой борьбе с.-х. пролетариата становилось безнадёжным, т.к. последний оказывался в деревне в меньшинстве перед лицом крестьян и юнкеров. В результате каутскианская аграрная программа, признав невозможность завоевания крестьянства и утратив пункт о классовой борьбе с.-х. пролетариата, осталась статичной в решении аграрного вопроса, инициатива решения которого на почве буржуазной программы «защиты крестьянства» перешла к ревизионистам.

Економічна політика нацистської Німеччини в зоні військового управління України в 1941–1943 рр.

Кицак Богдан

Київський університет імені Тараса Шевченка

E-mail: kitsak_bogdan@mail.ru

Економічна політика нацистської Німеччини на окупованих українських землях є однією з найактуальніших проблем історії Другої світової війни. У вітчизняній історіографії існують певні напрацювання з означеної проблеми, але вони лише частково висвітлюють дане питання. Ці

дослідження не завжди враховують регіональну специфіку, що не дає можливості простежити особливості політики нацистів та їх союзників у промисловості та сільському господарстві окремих окупаційних зон України.

У даній статті автор досліджує політику нацистів щодо промислового та аграрного секторів на території військової адміністрації (Чернігівська, Сумська, Харківська, Сталінська та Ворошиловградська області) в 1941–1943 рр.

В історіографії тема економічної політики окупаційного режиму недостатньо розкрита. Висвітлення окремих аспектів можна знайти у працях Н. Мюллера, І. Дробота, С. Власенко, І. Вєтрова, В. Косика, ці дослідження зосереджені переважно на загальній характеристиці нацистського окупаційного режиму.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні аналізу економічної політики окупаційної влади безпосередньо на території військової зони України.

Основні положення цієї статті ґрунтуються на директивах, указах, інструкціях, розпорядженнях окупаційної влади. Їхня інформаційна цінність полягає у тому, що вони дають змогу відтворити сутність економічної політики нацистського режиму.

У ході дослідження показано провідну роль, яку відігравали промисловий та аграрний сектори України в економіці СРСР та інтерес бізнесово-урядових кіл Третього райху ву захопленні цієї території.

Автором з'ясовано, що всі радянські області, які знаходились під окупацією, були поділені на три зони. Тому можна говорити про певну функціональну різницю та особливості політики у різних окупаційних зонах.

Автор дослідив, що керівництво економікою захоплених українських територій здійснювалося спеціально створеним військово-економічним окупаційним апаратом, який повинен був впроваджувати в завойованих регіонах нацистський "новий порядок". Для ефективного управління та контролю у зоні бойових дій діяв "Східний економічний штаб" на чолі з генерал-лейтенантом Шубертом, який поділявся на господарські групи La, W, M, які охоплювали певні галузі економіки. Крім основних державних окупаційних органів на окупованій території діяли додаткові елементи, які стали складовими частинами економічної політики нацистської влади. Серед них такі, як східні компанії (філіали акціонерних товариств монополій), «підшефні фірми», «опікуни», банки.

Автор показує роль, яку відігравала українська допоміжна господарська адміністрація, що здійснювала контроль за виконанням розпоряджень окупаційних органів влади на місцях. Завдяки документам досліджено структуру, функції та основні завдання допоміжної адміністрації.

Політика окупаційної влади у промисловому та аграрних секторах була спрямована на конфіскацію та відправлення сировини до Німеччини, що сприяло покращенню постачання населення Німеччини, покращенню системи постачання німецької воєнної промисловості та забезпечення потреб армії.

У результаті проведеного дослідження автор дійшов висновків, що окупаційна політика Третього райху була спрямована на експлуатацію промислово-сировинних ресурсів України; пряма залежність економічної політики німецьких окупаційних властей у військовій зоні України від перебігу подій на фронті, зростанню потреб Третього райху в сировині, ставлення українського населення до окупантів; важлива роль допоміжної української адміністрації як елементу розгалуженої структури окупаційного апарату та її значення у ефективній реалізації економічної політики нацистів.

Русифікація Фінляндії в 1899–1907 рр.

Ковальов Денис

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

E-mail: InitiativeNational@i.ua

Русифікація Фінляндії – політика Російської імперії щодо Великого князівства Фінляндського в кінці XIX–на початку XX ст., спрямована на поступову ліквідацію автономії Фінляндії, її інтеграцію до складу імперії та введення форми правління. Найбільш послідовно політика русифікації проводилася в період 1899–1907 рр., який увійшов у фінську історіографію під назвою "час гонінь" (фін. sortovuodet).

Вагомий внесок у вивчення проблеми русифікації Фінляндії зробили радянські вчені І. І. Кяйвяряйнен, Л.В. Суні. Так, відомий історик В. В. Похльобкін, спростовує загальноприйняту у фінській і російській історіографії точку зору про насильницьку русифікацію краю в кінці XIX–на початку XX ст. «Ни в одном документе, ни в одном официальном, полуофициальном, секретном и публичном заявлении с русской стороны за 100 лет автономии нельзя найти при всем желании и какой-либо тени отрицания права на национальную и религиозную самобытность за финляндцами», – стверджує історик.

Основними віхами русифікації були Лютневий маніфест 1899 р., Маніфест про мову 1900 р., Закон про реорганізацію фінляндського Сейму 1906 р. Політика русифікації сприяла піднесенню фінського національного руху, попри тиск російського царизму. Слід зазначити, що на відміну від низки інших національних окраїн Російської імперії, русифікація Фінляндії проводилася насамперед в адміністративно-правовій сфері і практично не торкнулася культури і системи освіти. Вона виражалася, здебільшого, у спробах інтеграції фінської економіки в загальноросійську, приведення державного устрою і законодавства Фінляндії до загальноросійських норм і створенні єдиної оборонної системи.

До кінця XIX ст. після ліквідації автономії царства Польського, Фінляндія поряд з Хівінським ханством і Бухарським еміратом залишалася однією з небагатьох територій у складі Російської імперії, які користуються настільки широкою внутрішньої самостійністю. Але в кінці 1890-х рр. в імперії посилилися тенденції централізації, почався новий етап політики

русифікації національних окраїн, цілями якої, зокрема, були ліквідація сепаратистських устремлінь неросійських народів, залучення їх у російської культурної спільності і посилення адміністративного контролю над національними меншинами імперії.

Початок планомірної русифікації Фінляндії було пов'язано з призначенням в жовтні 1898 р. генерал-губернатором Фінляндії М. І. Бобрикова. Вже в лютому 1899 р. імператор Микола II підписав маніфест, яким затвердив право монарха видавати обов'язкові до виконання на території Фінляндії закони без погодження з Сеймом і Сенатом країни. Лютневий маніфест суттєво обмежував конституційну систему Фінляндії і наближав правовий статус Великого князівства до статусу інших російських регіонів. Це викликало масові протести в Фінляндії. У 1900 р. було видано новий маніфест про мову, відповідно до якого мовою діловодства та адміністрації було оголошено російську. Нарешті, в 1901 р. вийшов новий закон, який ліквідував окремі фінські збройні сили, призначені для оборони великого князівства, і включив їх до складу єдиної армії Російської імперії, зробивши формально можливим використання фінських військовослужбовців у будь-яких кінцях імперії. Ці законодавчі акти викликали різке обурення в Фінляндії. У країні почастішали страйки, стало розширюватися застосування тактики "пасивного опору".

У той же час царизм посилював заходи проти опозиції: прихильники фінської конституції витіснялися з посад в державній системі, посилилася цензура, а в 1903 р. М. І. Бобрикову були надані особливі повноваження. Хоча в тому ж році було розгромлено фінське таємне товариство, яке боролося проти русифікації країни, його члени знайшли притулок у Швеції і продовжили звідти революційну роботу, встановивши контакти з російськими терористичними групами соціалістичної спрямованості. Результатом цього стало вбивство генерал-губернатора М. І. Бобрикова.

З початком російсько-японської війни в 1904 р. радикальні групи фінських націоналістів отримали фінансову допомогу від японського уряду через полковника М. Акасі і закупили зброю для організації повстання з метою проголошення незалежності Фінляндії. Проте крах судна, що доставляв озброєння, призвів до провалу цього плану. Тим не менш, під час революції 1905 р. у Фінляндії різко посилився страйковий рух, почастішали виступи опозиції, що вимагала відновлення конституції країни. Ослаблений революційними виступами в 1905–1907 рр. і поразкою в російсько-японській війні, царизм Маніфестом 17 жовтня 1905 р. призупинив дію русифікаційних законів і особливих повноважень генерал-губернатора і відновив дію старої фінської конституції. У 1906 р. була проведена реформа представницького органу Фінляндії – застарілий становий сейм був замінений однопалатним парламентом Едускунтою (фін. Eduskunta), що обирався за принципом загального виборчого права.

Після придушення революції 1905–1907 рр. політика Російської імперії в Фінляндії знову набула характеру поступової русифікації та обмеження фінської автономії. За ініціативою прем'єр-міністра Росії П. А. Столипіна відновилося наступ на прерогативи фінляндського парламенту.

Преобразования Советской администрации в области культуры (на примере эволюции «Союза деятелей культуры за демократическое обновление Германии»)

Кудь Александр
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: kud_aleksander@mail.ru

После свержения режима НСДАП силами союзников Германия была разделена на четыре зоны оккупации. Каждая из стран-победителей представляла организацию жизни немцев в своей зоне по-своему. В подконтрольной СССР зоне оккупации все сферы жизни были подчинены официальному курсу партии. Наиболее ярко эти процессы проявились в сфере культуры, которая являеется своеобразным индикатором свободы в обществе. Поэтому мы сосредоточили внимание на культурной политике в советской зоне оккупации на примере эволюции «Союза деятелей культуры за демократическое обновление» (Культурбунд).

Историографию по данному вопросу условно можно разделить на три группы: исследования советских и восточногерманских историков (С. Висков, В. Кульбакин, В. Евгеньев, С. Дернберг), современных российских (А. Ватлин, А. Филитов, Е. Жаронкина, Н. Платошкин.) и зарубежных учёных (Б. Бонвеч, Н. Наймарк, Г. Вебер). Для первой группы характерно наличие идеологических штампов и тенденциозность в оценках, отсутствие критического подхода к деятельности Советской военной администрации в подконтрольной ей зоне. Современные росийские и западные историки, после открытия доступа к архивным материалам СВАГ, пересматривают взгляды своих предшественников. В своих исследованиях приходят к качественно новым выводам, критически оценивая все плюсы и минусы деятельности советской военной администрации. Источниковая база проблемы довольно обширна – записи переговоров и решений, принятых на международных конференциях периода Второй мировой войны, опубликованные документы СВАГ и мемуары непосредственных участников событий (Г. К. Жуков, М. И. Семиряга, С. И. Тюльпанов, О. Ференбах и др.)

Одним из наиболее важных событий в духовной жизни разделенной Германии стало открытие 4 июля 1945 г. «Союза деятелей культуры за демократическое обновление Германии» (Культурбунд). Его основателями принято считать таких известных деятелей, как Й. Бехер, Б. Келерманн, Ф. Фридесбург. На первом этапе своего существования «Культурбунд» соединил представителей разных профессий: учёных и писателей, актёров и журналистов, музыкантов и художников. В 1946 г. по всей Германии насчитывалось 42 группы «Союза деятелей культуры». В 1945–1947 гг. Культурбунд провёл многочисленные дискуссии по самым волнующим вопросам прошлого, настоящего и будущего Германии. С начала основания участники организации негласно разделились на два лагеря. Представители первого – члены КПГ/СЕПГ во главе с президентом Й. Бехером, второго – некоммунисты, мечтающие о гуманистическом обновлении Германии

демократическом путём. В мае 1947 г. представители СЕПГ оказываются в большинстве президиума совета Культурбунда. После чего направленность организации приобретает коммунистический окрас, что послужило поводом для запрета её деятельности летом 1947 г. в западных зонах оккупации. В мае 1948 г. состоялась первая конференция СЕПГ по вопросам культуры, но глава Культурбунда и органы печати проигнорировли это событие, чем вызвали недовольство партии. В заявлении СЕПГ по этому поводу содержался явный намёк на роспуск «Союза деятелей культуры»: «Есть воля провести серьёзный переворот во всех сферах культурной жизни». После этой угрозы попыток противостоять официальной линии партии не было. За период с мая 1947 – по сентябрь 1948 г. СЕПГ, за спиной которого стояла Советская военная администрации, взяла под полный контроль Культурбунд, а с ним и всю культуру Германии, которая с этого момента развивалась в русле марсистской идеологии. Так за короткий промежуток времени «Союз деятелей культуры за демократическое обновление» был поставлен под контроль, который предполагал следование партийной линии в литературе и искусстве в соответсвии с «единственно верным» творческим методом социалистического реализма.

Внутрішньополітична боротьба в Польщі навколо прийняття конституції 1791 року

Ніконенко Тетяна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: tanysya_nik@mail.ru

Після першого поділу 1772 року Річ Посполита залишалась великою країною і теоретично могла відновити свої сили. Цьому активно заважали її сусіди, що втручалися у внутрішню політику країни. Такі дії викликали обурення поляків, у містах почав формуватися третій стан, який був на грані революційного виступу та вимагав здійснення реформування держави.

У вересні 1789 року сейм вирішив створити особливу депутацію для реформи державного устрою, наприкінці 1790 року почалося здійснення підготовленого «патріотами» реформування.

Був запропонований проект нової конституції, розробленої Г. Коллонтаєм. Для того, щоб перешкодити протидії консервативної опозиції та попередити втручанню міських мас у конфлікт зі старошляхетською партією, керівники «патріотів» зважились на державний переворот.

Тематикою прийняття конституції 3 травня займалися такі польські дослідники як Л. Конзеля, Т. Цегельський, Т. Кулак, Е. Растворський, російські дослідники В. Віноградов, Б. Носов, П. Стегній, український дослідник В. Верещак та інші.

Актуальність теми обумовлена продовженням дискусій навколо значення та обставин прийняття Конституції 3 травня, тому потребує подальшого дослідження.

Утвердження конституції було призначене на 5 травня 1791 року, коли більшість учасників опозиції була відсутня, а зрештою перенесена на два дні раніше. Сейм, що засідав 3 травня в далеко не повному складі, перебував під сильним тиском міщан, які зібралися на Замковій площі. Рішучий виступ міських мас Варшави вирішив справу. Конституція була прийнята майже одностайно.

Конституція 3 травня 1791 року залишала шляхті всі її права та привілеї. Права міщанства встановлювалися у відповідності з квітневим законом 1791 року. Положення селянства, як і раніше, залишалося у кріпацькій залежності й було зобов'язане нести феодальну ренту на користь магнатів та шляхти. Повністю зберігалась патримоніальна юрисдикція поміщиків. Шляхетські реформатори спромоглись тільки на те, щоб поставити під охорону держави договори, в яких могли вступати кріпосники зі своїми селянами. Після укладання договору поміщик позбавлявся права змінювати його умови, але не мали права вимагати їх зміни і селяни.

Серйозні реформи проводилися в державному устрої. Сейм залишався найвищим законодавчим органом держави. Сейми могли бути ординарні, що скликаються через кожні два роки, та екстраординарні, що скликаються раз у 25 років для перегляду конституції. У випадку необхідності термінового скликання збирався «готовий» сейм; у ньому брали участь депутати останнього ординарного сейму. Liberum veto і конфедераційні сейми були ліквідовані. Верхня палата сейму – Сенат – могла призупинити введення прийнятого польською ізбою закону тільки на два роки. Закон, вдруге отримавши схвалення польської ізби, набирав сили. Виконавча влада належала королю та Раді, вона складалася з примаса та міністрів поліції, військового, фінансів, іноземних справ та міністра-хранителя печатки. Виборність королів відмінялася, зберігалася лише виборність династій. Нащадком короля Станіслава Августа був проголошений саксонський курфюрст Фрідріх Август.

Ліквідувавши деякі вади державного устрою Речі Посполитої та послабивши політичні позиції магнатства, Конституція зберегла непорушним феодальний спосіб виробництва. Водночас Конституція створювала кращі, ніж до цього, умови для розвитку капіталістичних відносин у країні, ліквідувала феодальну анархію. Основна маса польських трударів – кріпосних селян, від нової Конституції нічого не отримала.

Однак, для Польщі кінця XVIII століття прийняття Конституції 3 травня 1791 року було видатним, прогресивним актом. Не випадково її ворогами стали такі стовпи реакції як магнатство та католицька церква. Сусідні країни також були незадоволені поширенням ідей Французької революції, вбачаючи в цьому акті закономірну загрозу своїм монархіям.

Імміграційна політика США в 1945–1965 рр.

Осауленко Ольга
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
E-mail: lq245@ya.ru

Досвід Сполучених Штатів Америки у сфері регулювання міжетнічних відносин є унікальним завдяки постійному притоку іммігрантів. Система політичних інститутів і життєвих пріоритетів, символів та ідеалів сучасних американців сформувались на основі ідей, які були принесені переселенцями. Наслідки Другої світової війни викликали перегляд імміграційного законодавства, яке в нових умовах не задовольняло інтереси внутрішньої та зовнішньої політики США.

Аналіз імміграційного законодавства США 1945–1965 рр. є актуальним у зв`язку з тим, що для розуміння специфіки національних процесів, які зараз проходять у США, необхідним є комплексний розгляд законодавчої бази імміграційної політики повоєнних років, котра стала основою формування сучасної нормативно-правової бази в цій галузі.

Джерельна база дослідження представлена нормативно-правовими актами, які регулюють імміграційний процес, статистичними звітами Служби імміграції та натуралізації, матеріалами американської періодики.

Після закінчення війни виявилось, що за час перебування американських військових у Європі 113.135 військовослужбовців встигли там одружитись. Для вирішення проблеми возз`єднання сімей було прийнято два закони – 28 грудня 1945 і 29 червня 1946 р., які увійшли в історію під назвою «закони військових наречених».

24 червня 1948 р. конгрес США після прийняв Закон про переміщених осіб. До війни питання допуску в Америку біженців ніколи не було об`єктом спеціального законодавства. Як і інші іммігранти, вони допускались на основі загальних імміграційних законів 1917 і 1924 рр., заснованих на відборі осіб у залежності від расової і національної.

На початку 1950-х рр. нового розмаху набула боротьба між прихильниками лібералізації американської імміграційної системи і рестрикціоністами. Активізація цього протистояння багато в чому пов`язана з призначенням на пост голови юридичного комітету сенату сенатора-демократа із штату Невада Патріка МакКарена. За його ініціативи 1950 р. конгрес прийняв закон про внутрішню безпеку, за яким депортації з США підлягала будь-яка особа, котра була причетною до комуністичного руху.

У 1952 р. було прийнято закон МакКарена-Уолтера, за яким річна квота іммігрантів була встановлена у розмірі 1/6 відсотка американського населення (за переписом 1920 р.) – 154.657 віз. При визначенні приналежності особи до квоти тієї чи іншої країни головну увагу звертали на місце народження і національність батьків, а не на громадянство.

Як продемонструвала подальша практика закон 1952 р. не задовольняв інтереси внутрішньої та зовнішньої політики США. Так, у 1953 р. був прийнятий акт про допомогу біженцям, на основі якого за 3,5 роки іммігрувало понад 210 тисяч осіб. У 1957 і 1958 рр. були прийняті акти про

емігрантів із Угорщини, голландців, португальців, які були вигнані з Індонезії в період президентства Сукарно. У цілому за 1954–1964 рр. для емігрантів поза квотами було відкрито віз в 2 рази більше, аніж для тих хто іммігрував у рамках квотної програми.

22 вересня 1965 р. сенат США прийняв закон Харта-Целлера. Новий закон засвідчив відхід США від рестрикціонізму як головного ідеологічного базису імміграційної політики.

Отже, імміграція належить до тих аспектів суспільно-політичного життя США, які потребують постійного корегування з боку офіційної влади для підтримання стабільності міжетнічних відносин на різних етапах соціально-економічного розвитку країни.

Баскский вопрос в годы Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг. глазами прессы Российского Зарубежья

Пчелинов-Образумов Александр

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: aleksandrpchelinov@yandex.ru

История баскского вопроса (борьба населения Страны Басков за национальную автономию) насчитывает ни одно столетия и уходит своими корнями в эпоху Средневековья. Первая треть XX века была ознаменована для Испании активизацией регионального национализма, в первую очередь, каталонского и баскского. В дальнейшем, несмотря на многочисленные попытки урегулирования, баскский вопрос не был окончательно разрешён. Особой остроты баскская проблема достигла в годы Гражданской войны 1936–1939 гг. Наряду с другими аспектами Испанской войны она в полной мере нашла своё отражение в европейских средствах массовой информации, в том числе, в прессе Российского Зарубежья. Изучение форм и методов освещения российской эмигрантской прессой баскской проблемы в контексте испанской гражданской войны 1936–1939 гг. следует считать актуальным.

Источниковую базу работы составляют материалы периодической печати российской эмиграции различных направлений: правой (журнал «Часовой», газета «Возрождение»), либеральной (газета «Последние новости»), левой (газета «Бодрость», журнал «Наш Союз»).

Из исследований, посвящённых истории периодических изданий российской эмиграции, следует выделить работы Г. В. Жиркова, Й. Вацека и Л. Бабки, Ю. Суомелы, а также сборник «Периодическая печать российской эмиграции 1920–2000». Проблемы освещения событий в Испании 1936–1939 гг. частично затрагиваются в коллективной монографии «Между Россией и Сталиным: Российская эмиграция и Вторая мировая война».

В качестве методологической основы исследования используется метод конкретно-исторического анализа (на основе проблемно-хронологического подхода) в сочетании с методом сравнительного анализа источников.

Научная новизна работы состоит в том, что проблема освещения баскского вопроса в годы Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг. печатью Российского Зарубежья ещё не была предметом специального исследования в отечественной историографии.

В белоэмигрантской консервативной печати борьбе басков за национальную автономию давались исключительно негативные оценки. Движение региональных националистов в Испании отождествлялось правыми изданиями с аналогичными процессами на территории Российской империи. В этом контексте баски рассматривались как изменники, не гнушающиеся ничем ради отделения от Испании. Указывалось, что баски, принимавшие участие в гражданской войне на стороне законного правительства, либо были обмануты обещанием независимости, либо являлись просто уголовными преступниками. По этой причине правая печать умалчивала об активном сопротивлении войскам Франко в Стране басков. Был скрыт также факт разрушения Герники (26 апреля 1937 г.) немецким легионом «Кондор», сражавшимся на стороне Франко. Согласно версии консервативной эмигрантской прессы, Герника была уничтожена самими республиканцами в рамках применения тактики «выжженной земли».

«Бодрость!», печатный орган российских национал-революционеров (младороссов), также дал баскским националистам негативную оценку, осудив их сепаратистские устремления и обвинив (наряду с каталонцами) в разжигании гражданской войны.

На страницах либеральной газеты «Последние новости» и прокоммунистического журнала «Наш Союз» баскская проблема была затронута преимущественно в контексте освещения боёв за Страну Басков весной-летом 1937 г. и, особенно, бомбардировки Герники. Данные печатные органы выражали сочувствие делу баскских националистов и их борьбе против войск Франко.

Наиболее объективно баскская проблема была освещена на страницах газеты «Последние новости». Односторонняя идеологическая направленность левых и, особенно, правых изданий препятствовала полноценному и достоверному раскрытию данного вопроса.

К постановке вопроса о методологии изучения политического плаката как объекта пропаганды (на примере плакатного искусства периода Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг.)

Фомичев Николай
Белгородский государственный национальный исследовательский университет
E-mail: n-fo@yandex.ru

Пропагандистская система, имеющая целью донесение до целевой аудитории специфических идей и взглядов, в которых социумом оцениваются качества и поступки его членов, приобретает качества идеологии. Гражданская война в Испании 1936–1939 гг. стала полем самого масштабного в истории 1930-х гг. конфликта идеологий и «отработки» систем информационного воздействия.

Визуальная пропаганда периода Испанской войны была представлена, в т. ч. и политическим плакатом. В данном исследовании предпринята попытка систематизации методов изучения графических объектов, как средств воздействия на сознание на базе изучения более 2.200 плакатов франкистского и республиканского лагерей.

Рассмотрение различных аспектов пропаганды актуально в условиях информационного общества: широкого применения визуальных средств коммуникации, решающего значения СМИ, как источника повседневного знания об окружающем мире.

Следует учитывать, что любой графический объект может воздействовать на сознание уже на уровне ощущений. С биологической точки зрения они подразделяются на интероцептивные (боль), проприоцептивные (движение, чувство равновесия) и экстероцептивные (органы чувств), а последние, в свою очередь, группируются в контактные (вкус, обоняние, осязание) и дистантные (зрение и слух). На вторую подгруппу приходится до 98% воспринятой организмом информации. Визуальная пропаганда, воздействуя на глубинные уровни сознания наиболее информативные дистантные ощущения, с физиологической точки зрения, ответственные за восприятие информации, имеет своей целью мотивацию объекта воздействия к действию. Плакат, фокусирующий в себе внимание реципиента в течение достаточно продолжительного времени обладает значительными возможностями для внедрения в сознание основной мысли, визуально отображенной в его феноменологическом поле. В этом заключается его важная особенность – создавать известную концентрацию внимания.

По мнению известного психолога Л. Выготского, поведение человека связано с более высоким физиологическим уровнем обработки информации – восприятием. Оно определяется комплексом осмысленных и неосмысленных процессов: ощущением, осознанием, воспроизведением опыта, непосредственным действием. В результате восприятия создается «психический образ» объекта, на который непосредственно влияет

осознание пространства, времени и движения, и который стремится «скоректировать» пропаганда.

При восприятии пространства плакатного поля следует учитывать объем, форму, взаиморасположение, величину и удаленность деталей и предметов. В данной связи представляется удачным применить к ретроспективному анализу методы гешталь-психологии: законы фона и заполнения пробелов. Предмет восприятия осознается мозгом на определенном пространстве, он более «структурирован» чем остальная площадь, меньше по размеру и более «информативен». Помимо концентрации внимания на том или ином объекте плакатного поля возникает «концентрация смысла», которая чрезвычайно усиливается за счет броской надписи или правильно подобранного лозунга или текста.

Следующей характеристикой плаката является место (применительно к работам периода Гражданской войны в Испании 1936–1939 гг. это – Саламанка для националистов; Мадрид, Барселона для республиканцев), время издания, автор или группа авторов, партия или организация, издавшие плакат и конкретная историческая ситуация, вызвавшая его появление.

Вопросом, требующим отдельного исследования, остаются проблемы цветового оформления, воздействия цвета на подсознание. Перспективным представляется также поиск параллелей между лингвистикой (плакатное поле, цветовые ассоциации) и психологией (влияние цвета) на базе цветообозначений в испанском языке.

Касаясь классификации политических плакатов, можно выделить несколько основных типов пропагандистских графических объектов периода войны 1936–1939 гг. на основе противоположной мотивации у реципиента, пользуясь комплексным подходом: гиперболизирующие-карикатурные, демонизирующие-героические, провоцирующие (побуждающие)-предостерегающие.

Конституційний роялізм як ідейна течія в англійській політичній думці середини XVII ст.

Хомич Ольга

Одеський національний університет імені І .І. Мечнікова

E-mail: Olichka_h@mail.ru

Конституційний роялізм – це напрям в англійський політичній думці, що передбачає правління короля в парламенті, тобто обмеження королівської влади за допомогою законів. Як ідейна течія він остаточно сформувався напередодні Англійської революції в середині XVII ст., а саме в 1641–1642 рр., хоча витоки його сягають ще XV ст.

Незважаючи на те, що історія політичної думки Англії викликає широкий інтерес серед дослідників, темі конституційного роялізму приділено дуже мало уваги. Існує багато проблемних питань, пов’язаних з формуванням цієї концепції, серед яких найважливішими є визначення

основних ідейних положень представників цього напряму, державних діячів та мислителів, котрих можна віднести до числа конституційних роялістів, ступінь їхньої скоординованості, і, нарешті, якою була їхня доля після страти короля Карла I Стюарта в 1649 р. Як у вітчизняній, так і в західній історіографії на поставлені питання не існує остаточної відповіді і це робить дану тему актуальною для дослідження.

Основними джерелами для вивчення цієї проблеми є трактати представника ідеї конституційного роялізму – сера Джона Спелмена, а також роботи державного діяча та мислителя XV ст. Джона Фортеск'ю, в яких ця концепція вперше отримала своє систематичне вираження.

Серед праць, присвячених історії роялістської політичної думки Англії необхідно відзначити роботи історика Дж. Аллена, Дж. Самервілла, В. Стеббса, Р. Крокседйла та Д. Сміта.

Вперше поняття «конституційний роялізм» запропонував англійський історик Девід Сміт для характеристики групи осіб, які висловлювали думку про необхідність збереження законної влади як в руках парламенту, так і в руках короля. Ця група виступала за правління короля в парламенті – тобто за обмеження влади монарха за допомогою законів країни. Фактично, конституційні роялісти проголошували ідею «змішаної» монархії, яка не була чимось новим для Англії XVII ст.

Конституційні роялісти наполягали на тому, що король повинен зберігати свої виконавчі функції, а інститут парламенту має виконувати функції дорадчого органу, допомагаючи правителю приймати нові закони і утверджувати нові види податків.

Слід зазначити, що прибічників цієї концепції можна розділити на дві групи: тих, хто прагнув реалізувати ці ідеї на практиці, користуючись своїми високими посадами та особистим доступом до короля – Фолкленд, Гайд, Кольпеппер, Річмонд, – та тих, хто в своїх політичних трактатах займався теоретичним обґрунтуванням ідеї конституційного роялізму – Джон Бремхол, сер Чарльз Делісон, Дадлі Діггес-молодший, Генрі Ферн, Джеймс Говелл, Девід Дженкіс, Джаспер Мейн.

Дану групу мислителів об'єднувало декілька положень:

– король є верховним володарем, правління якого обмежується за допомогою законів;

– палати парламенту в жодному випадку не мають права посягати на королівську прерогативу і повинні допомагати монарху приймати нові закони або ж змінювати вже існуючі та вводити нові види податків;

– джерелом королівської влади є Бог, тому тільки перед ним правитель повинен відповідати за свої дії;

– скликання та розпуск парламенту залежить тільки від волі короля;

– населення не має права піднімати озброєне повстання проти свого правителя, оскільки він є помазаником божим, навіть якщо він перетворюється на тирана;

– тільки, якщо повеління короля суперечать заповідям Божим, піддані можуть не підкоритись своєму правителю, але навіть у цьому випадку вони не мають права повстати проти нього, а тим більш, посягати на його життя.

Теоретики ідеї конституційного роялізму після смерті Карла I припинили свою активну діяльність. Проте після того як у 1660 р. відбулась реставрація династії Стюартів на англійському престолі, їхня діяльність була поновлена.

Теорія конституційного роялізму зіграла вирішальну роль у становленні конституційної монархії у Великій Британії і аж до сьогоднішнього дня лежить в основі її політичної системи.

Ухудшение демографической ситуации Швеции в следствии гендерного равенства во второй полвине XX–начале XXI в.

Шведенко Алла

Донецький національний університет

E-mail: a_sshvedenko@mail.ru

Сегодня почти все европейские страны переживают длительный спад в рождаемости и, следовательно, старение населения. Швеция не является исключением. Население Швеции составляет 9.481 млн. чел., при этом населения старше 65 лет – 17,5%. По этому показателю Швеция является страной с наибольшим количеством пожилого населения. Но, надо сказать, что этот показатель возрастает с прошлого столетия. зменение тенденции в рождаемости и смертности привело к сдвигам в возрастной структуре населения: падению доли детей и повышению – пожилых людей. Это приводит к тому, что численность трудоспособного населения сокращается и возникает необходимость приглашать молодое поколение из других стран. Для повышения уровня рождаемости первоочередную роль играет создание молодых семей и поддержка их государством. Как раз шведская модель социального государства главной своей целью видела предоставление качественного пакета социальных услуг своим гражданам. Модель государства «благосостояния» с 1950–1960-х гг. XX в. способствовала уравнению прав женщин и мужчин, что постепенно привело к смене отношения женщин к семейным ценностям. По данным международного гендерного рейтинга Global Gender Gap 2010, Швеция является одним из мировых лидеров в области обеспечения гендерного равенства.

Поэтому целью исследования является определение влияния гендерного равенства на демографическую ситуацию в стране.

Новизна исследования заключается в одной из первых попыток осветить изменения демографической ситуации Швеции в связи с введением гендерного равенства в 1950-1960 гг. и выявить последствия для современного шведского общества, т.к. этой проблеме не посвящено специальных трудов.

В работе использована шведская статистика численности населения за период с 1980 по 2010 гг., гендерный рейтинг Global Gender Gap 2010, а также статья А. Смирнова «Низкая рождаемость и старение населения: причины, последствия, варианты политики», монографии Волкова

«Швеция: социально – экономическая модель» и Антропова «Социальная защита в странах Европейского Союза».

Скандинавская модель социального государства в том виде как она формировалась в 1950–1960-е гг. содействовала постепенному уравнению женщин и мужчин в экономической сфере. Социальная политика Швеции была направлена на стимулирование женщин независимо от своих семей иметь собственный источник дохода. Начиная с 1950–60-х гг., из-за высокой социальной активности женщин они не спешат создавать семью. Семейные ценности и заботы уходят подчас на второй план, а основным становится осуществление профессионального роста.

Семьи в Швеции небольшие. Среднее число детей на семью – менее 2. Увеличивается средний возраст женщин при вступлении в брак. В 2001 г. он составил 30 лет. Возраст рождения первого ребенка у женщины во многом определяется возрастом вступления в брак, стремлением получить высшее образование, работу, соответствующий доход и желаемый уровень жизни.

Кроме того, после получения высшего образования женщины склонны отдавать предпочтение работе, а не созданию семьи.

В 1990-х годах женская занятость в Швеции была одной из самых высоких в мире и составляла 83% от общего числа женщин трудоспособного возраста.

Таким образом, активное вовлечение женщин в рынок труда по средствам уравнения в правах с мужчинами, привело к переориентации семейных ценностей, а, следовательно, к снижению рождаемости. Сокращение естественного прироста населения обусловлено целым рядом факторов: решение заключить брак, решение завести ребенка, решение женщины получить высшее образование, решение женщины начать работать, желаемые уровень жизни и структура семьи. Соответственно, низкая рождаемость и высокая продолжительность жизни стали причиной быстрого старения населения, а это, в свою очередь, влечет за собой более активное проведение миграционной политики.

Идеологические противники «l'Action Française» в 1934–1936 гг. по материалам альманахов организации

Шкабура Ярослав

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: pers-sw@mail.ru

В начале 1930-х гг. наблюдается всё более нарастающая активность правых движений во Франции, нагнетаемая мировым экономическим кризисом. Апогеем этой активности стало массовое выступление 6 февраля 1934 года. Это выступление натолкнулось на сопротивление со стороны социалистов и коммунистов, которые в течение 1935 г. объединились в Народный фронт, а уже в 1936 г. пришли к власти, ознаменовав этим начало политики, направленной против всех праворадикальных и фашистских организаций. Понять и проследить изменения в обозначении

идеологических противников самой многочисленной организации правого толка во Франции в период этих событий – монархической «l'Action Française», основываясь на их периодике, и является целью данной работы.

В свете растущей популярности правых движений, среди которых и поныне действующее во Франции «l'Action Française», в связи с очередным экономическим и политическим мировым кризисом, изучение данного вопроса является актуальным.

В отечественной и советской историографии на данный момент фактически нет специальных работ, посвященных правым движениям, когда-либо действовавшим во Франции. Чаще всего они упоминаются лишь в контексте общей истории страны и клеймятся как «фашистские» (Ю. В. Борисов, В. П. Смирнов), что не всегда правомерно. В западной историографии существует целый ряд работ, в которых эти движения рассматриваются как в общеевропейском контексте истории (В. Випперман, Э. Нольте, которые характеризируют движение «l'Action Française» как фашистское), так и исключительно истории Франции (René Rémond, рассматривающий организацию как монархическую).

Важным источником в исследовании проблемы являются издаваемые ежегодно альманахи «l'Action Française». Приступая к их анализу, следует понимать, что эта организация была, прежде всего, политической, с соответствующей идеологией, что и отразилось на содержании её периодики.

В процессе работы автор использовал разнообразные методы исторического исследования: историко-генетический, историко-сравнительный, хронологический, контент-анализ.

Новизна авторского подхода состоит в стремлении показать идеологического противника именно по материалам периодики «l'Action Française», анализу которой фактически не уделялось должного внимания. При этом для более точного результата были использованы оригиналы, а не переводы, альманахов.

Образ идеологического противника «l'Action Française» в рассматриваемый период менялся и зависел от внутри- и внешнеполитической ситуации во Франции. Как общую тенденцию можно выделить критику, направленную против какого бы то ни было правительства: «подлыми бандитами» были названы Э. Даладье, премьер-министр Франции и Э. Фрот, министр внутренних дел; осуждалась политика разоружения и её инициатор, Л. Барту, министр иностранных дел. Противниками для «l'Action Française» являлись социалисты, чьё правление характеризовалось как «угнетение социалистической анархией», радикалы, лидеры которых, К. Шотан и Э. Даладье, обвинялись в «тесной связи» с убийцей Каусеретом, и коммунисты, чья диктатура партии «быстро превратится в новый винт старой машины централизации». Нельзя не упомянуть и про внешних «врагов» «l'Action Française», коими являлись нацистская Германия с её «дикими» немцами, и СССР, негативное отношение к которому прослеживается в карикатурах.

Но среди самих членов «l'Action Française» не существовало единой точки зрения: в одной из статей Германию называют «самым естественным

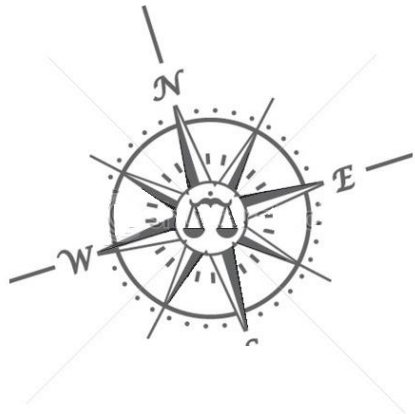
союзником» Франции; в другой – левые партии именуют как «патриотические, справедливые, гуманные».

Итак, идеологическим противником для «l'Action Française» в основном стали правительства Франции, коммунисты социалисты и радикалы – на внутриполитической арене, СССР и Германия – на внешней. Критика, которая зависела от обстановки в стране, выражалась как в тексте, так и с помощью карикатур, помещённых в альманахи.

РОЗДІЛ VIII

Круглий стіл

«БАЛКАНИ У XVIII – НА ПОЧ. XX СТ.: МІЖ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ ТА ТРАДИЦІОНАЛІЗМОМ»

Государственное строительство в Сербии в период восстаний 1804–1813 гг.: традиционализм или модернизация?

Бойко Сергей
Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина
E-mail: Cadaversum@yahoo.com

Повстанческий период сербской истории (1804–1813 гг.) стал отправным для дальнейшего государственного строительства. Формируются, пускай и в зародыше, все основные признаки государственности: территория и население, публичная власть и порядок, основанный на законе. Это всё с одной стороны. С другой – отсутствие опыта государственного строительства и необходимого уровня политической культуры сделало балканский регион зоной вторичной модернизации. В свою очередь, это обстоятельство порождает ряд вопросов, а именно: взаимодействие старого и нового в процессе государственного строительства, роль культурной основы в формировании государственных институтов, борьба за форму правления, власть и полномочия.

Изучение подобных аспектов – сравнительно новое явление в исторической науке, поскольку предполагает использование историко-культурологического метода. Поэтому лишь относительно недавно начали появляться исследования в этом направлении. Однако каждое из них охватывает отдельный фактор – культурный (И. И. Лещиловская), политический (В. П. Грачев, В. Чубрилович), идеологический (М. В. Белов). Но ведь конечный результат неразрывно связан со всеми аспектами. И если для традиционной сербской культуры был характерен вождизм, этатизм и популизм, то политическая культура не могла находиться в отрыве от этого базиса. В то же время, обе подкатегории сербской культуры постоянно трансформировались под воздействием стихийно складывающейся идеологии.

Таким образом, суммировав указанные исследовательские направления по данному вопросу, можно констатировать: сербское общество с патриархально-геронтократическим укладом жизни имело определенные исторические и социальные предпосылки к формированию монархии. Однако успех восставших воскресил надежду на возрождение государственности, что привело к притоку в повстанческую Сербию образованных этнических сербов из Австрии и России. Привнесенные ими идеи Просвещения стали конкурировать с монархическими устремлениями формирующейся повстанческой элиты. Развязавшаяся политическая борьба между Карагеоргием, претендовавшим на роль суверена, и либеральной группировкой М. Ненадовича и Б. Груевича происходила, помимо прочего, на скупщинах – традиционных для сербов общественных сборах, сродни древнерусскому вече.

Последовательность зарождения вышеназванных институтов определяло их стартовые позиции в дальнейшей политической борьбе. Однако многое

зависело и от активности сторонников обозначенных идей, идеологической аргументации, внешнеполитических факторов.

Следует отметить, что ни Карагеоргий, стремившийся к авторитарной монархии, ни конституционалисты не рассматривали скупщину, как постоянно функционирующий орган. Ко всему прочему, военное положение, низкий уровень грамотности и политическая борьба не способствовали вызреванию в повстанческой Сербии конституционной монархии. Сложно говорить о полном крахе идей Просвещения, но положение Карагеоргия – верховного командующего всеми повстанческими силами, позволило сосредоточить в его руках реальные рычаги власти и низвести сербский Правительствующий Совет до совещательного органа.

Таким образом, формирование повстанческих институтов власти в Сербии в 1804–1813 гг. имело свои уникальные черты. Власть старейшин распространялась даже на амурные чувства односельчан, что всецело подпадает под понятие этатизм. Это, в свою очередь, формировало общество, склонное к подчинению сильному и харизматическому лидеру – вождизм. Характерно и то, что идеи конституции и народного суверенитета были привнесены извне. Вряд ли они, при указанных ранее обстоятельствах, могли бы стать реальной почвой для создания конституционной монархии. Более того, следует отметить, что в условиях внешнеполитической угрозы необходима консолидация власти и ресурсов в руках малочисленной группы лиц.

Македонский фактор как источник международной напряженности на Балканском полуострове в конце XIX – начале XX ст.

Жаданова Наталья

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

E-mail: zhadnat2011@gmail.com

К началу XX в. территория Македонии – важной с геополитической точки зрения области Балканского полуострова, превратилась в объект национальных вожделений соседних балканских государств. Специфические черты Македонии – этноконфессиональная пестрота ее населения и «размытость» национального самосознания местного населения стали основанием для притязаний Болгарии, Сербии и Греции на территорию области.

Македонский вопрос остается актуальным и сегодня, недавний конфликт в бывшей югославской Республике Македония между правительственными войсками и албанскими сепаратистами Армии Национального Освобождения, произошедший в 2001 году, является подтверждением этого.

Источниковую базу исследования составили различные по происхождению, видам и степени информативности источники. Особый интерес представили заметки и статьи Л. Д. Троцкого, а также сочинения П. Н. Милюкова, документы и воспоминания Е. И. Гешова, мемуары

Д. Бьюкенена. Историография представлена трудами А. Сквозникова, Ю. А. Писарева и др.

В силу ряда геополитических, историко-культурных причин этнополитическая консолидация македонцев происходила более медленными темпами, чем у других народов Балканского полуострова. Со временем все сильнее определялась потребность македонцев в реализации своих национальных устремлений, отличных от других народов, населявших Балканы. Однако окончательное освобождение славянских народов от османского ига привело лишь к обострению вопроса о принадлежности македонских земель. Получившие ранее свою государственность Болгария, Сербия, Греция и Румыния начали борьбу за раздел и присоединение македонских земель. В этой связи актуализируется и другой аспект македонского вопроса – племенной, вопрос о происхождении, этногенезе и национальной принадлежности македонских славян.

Македония оказалась ареной борьбы ряда организаций – греческих, болгарских, сербских, румынских, которые действовали активно используя пропаганду, при прямом пособничестве многочисленных дипломатических, военных, торговых, культурных и религиозных агентов балканских государств, соперничавших между собой за влияние в Македонии. Для обоснования своих территориальных притязаний в Македонии Афины, София, Белград и Бухарест использовали различные аргументы: этнические, конфессиональные и так называемое «историческое право». Вскоре балканские страны перешли к прямым вооруженным столкновениям в области.

В этой ситуации Турция поддерживала то одну, то другую сторону, не позволяя ни одной из стран получить решающего перевеса. Великие Европейские державы в силу различных причин поддерживали статус-кво на Балканах и не становились на защиту ни одного из фигурантов конфликта.

Обострение борьбы между балканскими государствами за преобладание в Македонии превратило эту область в начале XX века в арену братоубийственной войны между балканскими народами, невинными жертвами которой стало население этого края.

Болгария в 1879–1884 гг.: от демократии к авторитаризму (в контексте строительства национального государства)

Кузьменко Михаил

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

E-mail: mihailo_k@mail.ru

Болгария, получившая независимость лишь в 1878 г. по итогам Русско-турецкой войны 1877–1878 гг., в исследуемый период переживала процессы строительства собственной государственности и формирования политической системы. Они закономерно были сопряжены с рядом

трудностей для молодого государства и в болгарском сценарии привели к ряду потрясений в первые годы после обретения страной самостоятельности. К числу таковых можем отнести и процессы резкой смены политических режимов, которые и стали предметом исследования в данной работе.

Актуальность работы обусловлена остротой вопросов трансформации и преобразования политических режимов в современном мире, в частности проблемой установления авторитарных режимов за ширмой демократических лозунгов. В этом свете полезным и необходимым является изучение ранее имевших место процессов подобного характера.

Историография вопроса не слишком обширна. Существует определенное количество трудов по данной проблематике. Ряд работ, относящихся к советскому периоду, несколько устарел и тенденциозен в оценке интересующих нас событий, хотя данные труды ценны благодаря значительному объему фактического материала по проблеме. Важны для исследования работы болгарских авторов, занимавшихся изучением смежных вопросов истории страны. Российскими и украинскими авторами тема исследована не в полном объеме. В процессе написания работы были использованы труды таких авторов как М. Манолова, М. Палангурски, М. Коротких, И. Димитров, П. Петков и других.

Источниковая база работы достаточно широка и представлена значительным количеством документов, относящихся к изучаемому периоду истории страны. Это материалы дипломатической переписки и эпистолярное наследие болгарских общественно-политических деятелей, другие официальные документы, в частности Тырновская конституция Болгарии. Также были использованы мемуары современников интересующих нас событий.

Автором были использованы следующие методы исследования: историко-генетический, нарративный, хронологический.

Новизна авторского подхода состоит в попытке всестороннего рассмотрения и анализа процессов трансформации политического режима в Болгарии в исследуемый период в связи со строительством национального государства.

Получившая самостоятельность в 1878 г. Болгария являлась одним из наиболее демократичных государств Европы. Ряд либеральных норм и гражданских свобод нашли отражение в Тырновской конституции страны, принятой в 1879 г. Монархическая форма правления в Болгарии совмещалась с представительским парламентским органом – Народным собранием, игравшим значительную роль в управлении государством. Но подобные либеральные нормы шли в разрез с амбициями и планами болгарского князя Александра Баттенберга, пользовавшегося поддержкой со стороны консервативно настроенных болгарских политиков. Князь желал в значительной мере укрепить свою власть и сосредоточить основные рычаги управления страной в своих руках. С этой целью он оказывал всемерную поддержку своим союзникам-консерваторам, которым, впрочем, было тяжело соперничать с Либеральной партией, пользовавшейся поддержкой большей части населения.

В условиях уверенных побед либералов на парламентских выборах князю не представлялось возможным реализовать свои планы. В итоге им был избран иной путь достижения цели – с одобрения России в Болгарии был проведен государственный переворот, результатом которого стал роспуск Народного собрания и отмена Конституции. Князь был наделен чрезвычайными полномочиями в делах управления страной. Фактически в Болгарии до 1884 г. устанавливается режим личной власти монарха, что резко контрастировало с первоначально определенными Конституцией демократическими устоями политической жизни страны.

Итак, в исследуемый период Болгария прошла путь от демократического государства до страны с авторитарным княжеским режимом. Подобная трансформация стала результатом острой внутриполитической борьбы в государстве и невозможности выявить победителя в таковой исключительно конституционными методами.

Национально-религиозный состав населения городских кварталов Софии по данным кадийских регистров XVIII в.

Леонтьева Анна

Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова

E-mail: leontanna@gmail.com

Историография вопросов устройства и функционирования кварталов в городах Османской империи с полиэтничным и многоконфессиональным населением, в том числе болгарских, достаточно обширна. Первые упоминания расселения горожан по этно-религиозному признаку встречаются в воспоминаниях путешественников XVI в., отмечавших замкнутость кварталов и четко разделявших их на мусульманские и христианские. Подобные представления о системе расселения горожан сохранялись и в историографии кон. XIX – нач. XX вв. в трудах таких авторов, как К. Иречек, А. Иширков. Эта тема рассматривалась в трудах многих болгарских исследователей в XX в. – Н. Тодорова, С. Димитрова, Б. Цветковой, Е. Грозданової.

Важными, до конца не введенными в научный оборот источниками являются регистры кадийского суда Софии XVIII века. Содержащиеся в них наследственные описи и протоколы купли-продажи дают возможность исследования различных сторон жизни городского общества. Протоколы содержат сведения о конфессиональном, профессиональном и национальном составе населения отдельных городских кварталов. Их анализ позволяет на примере Софии проследить процесс постепенного сглаживания этно-религиозных границ между городскими кварталами на протяжении XVIII – нач. XIX вв., пронаблюдать взаимоотношения горожан, относящихся к различным этническим и религиозным группам.

Как и в других городах Османской империи, в Софии существовала традиционная для исламского мира «церковно-квартальная» организация населения. Основной административно-территориальной единицей в

городах являлась изначально этнически замкнутая махала (тур. Mahalle – квартал, район города).

Наследственные описи и документы купли-продажи предоставляют интересные сведения по истории кварталов Софии. Во вступительной части протоколов обязательно указывалась махала, к которой принадлежали участники процесса – продавцы и покупатели недвижимости, люди, призванные свидетельствовать, или умерший, чье наследство рассматривалось в протоколе. Это подтверждает важность критерия принадлежности человека к тому или иному кварталу. Важнейшие сведения о расселении людей внутри квартала содержатся в обязательном для протоколов описании местоположения продаваемого дома или участка: помимо квартала здесь указываются также имена соседей – владельцев примыкающих к дому (или земельному участку) хозяйств. Необходимо отметить, что основным критерием для османской администрации является не этническая, а религиозная принадлежность человека, и определить этнос иногда возможно лишь по имени.

Проследить процесс превращения моноэтничных кварталов в многонациональные можно, сравнив данные нашего источника относительно с данными более раннего регистра джелепкешанов 1576 г. Софии, где население города распределено в списки с указанием «кварталов неверных» и мусульманских кварталов.

Сравнительный анализ источников XVI и XVIII вв. показал, что четкое разделение кварталов Софии по этно-религиозному признаку со временем сглаживалось, особенно этот процесс усилился во второй половине XVIII века. В это время и позже замкнутые, исключительно мусульманские или христианские кварталы выглядят скорее редким исключением, нежели нормой. Документы купли-продажи недвижимости свидетельствуют, что еще в первой половине XVIII в. в кварталы с явно преобладающим христианским или мусульманским населением постепенно проникают представители других религий, при этом, насколько видно из документов, нередко изначально они предпочитают селиться по соседству с единоверцами. В целом же можно говорить о существовании некоей «чересполосицы» – в значительном числе случаев в числе соседей упоминаются как мусульмане, так и христиане.

Внутренний кризис Османской империи в XVII в. и превращение гайдучества в массовое движение

Пасько Наталья

Ивановский государственный университет

E-mail: ecce_homo@mail.ru

О гайдучестве известно с первых десятилетий османской власти. Одно из самых ранних упоминаний – летописная запись о болгарском воеводе Радиче датируется 1454 годом. Первоначально, как свидетельствуют изданные Б. Цветковой источники, гайдучество носило спорадический

характер, лишь в Новое время оно превратилось в серьезное массовое движение.

Большинство исследователей (Н. С. Державин, А. Матковский, И. Ф. Макарова) связывают распространение гайдучества с XVI в. – периодом ослабления османской власти, роста социальной напряженности и проявления первых признаков распада тимаро-спахийской системы, тогда как историография романтического направления и вовсе не ставила перед собой вопроса о массовости гайдучества, поскольку изначально рассматривала его как мгновенно проявившуюся форму общенародного сопротивления населения пришлым османским завоевателям.

Более взвешенная и оправданная, на наш взгляд, позиция принадлежит Д. Хупчику, который считает, что поддержку, распространение и более «серьезный подтекст» гайдучество приобретает к концу XVII в., когда ослабление центрального правительства и ухудшение условий в сельских местностях достигают такой степени, что все большее число крестьян отдает предпочтение разбойному образу жизни, нежели жизни в деревне. Однако правительственный и финансовый кризис – черта не только XVII, но и XVI в. Тогда что дает нам основания связывать превращение гайдучества в массовое движение именно с XVII в.?

По данным тюрколога М. Акдага, в XVII в. значительно осложняется положение основной массы сельских жителей, вынужденных отдавать государству и землевладельцу от 4/5 до 6/7 части своего урожая, тогда как для воспроизводства крестьянской семье требовалось 1/2 всей полученной продукции. Кроме того, ситуация ухудшалась из-за резкого снижения покупательной способности акче и роста «чрезвычайных» сборов, величина которых устанавливалась правительством в зависимости от реальной стоимости акче и нуждами казны.

Тем не менее, часто причинами, вынуждающими человека идти на отчаянные шаги, становятся не столько внешние (в данном случае, материальные) трудности, сколько «внутренние» противоречия, уничтожающие веру в возможность изменения ситуации и доверие к тем, кто мог бы ее улучшить. В XVII в. происходит увеличение недоверия к чиновникам и местным властям, причем это недоверие прослеживается со стороны не только простого населения, но и высших сановников, осознававших реальную опасность, грозившую Османской империи в случае полного разложения бюрократического аппарата.

Со второй половины XVII в. многие султанские ферманы, связанные с антигайдуцкими акциями, помимо инструкций по преследованию и поимке «арамий и гайдуков – разбойников» содержат красноречивые напутствия чиновникам «не чинить насилия над бедными», «не отклоняться от праведного пути», «не укрывать бунтовщиков» или «не нападать вопреки священному шариату на тех, кто выполняет свою работу», «не взимать деньги с бедных» или «не грабить их имущество» под предлогом поиска гайдуков. Вырисовывается нелестный образ османского чиновника, и кажется, что разница между представителем власти и «арамиями», за которыми охотились первые, в это время постепенно нивелируется.

Таким образом, XVII в. – период внутреннего кризиса Османской империи, ударившего не столько по экономике и политике, сколько по доверию населения к османским властям, что стало одной из главных причин массового распространения гайдучества и его превращение в основной способ решения жизненных проблем населения.

«Цанковисты» во время стамболовистского режима в Болгарии (1887–1894 гг.)

Черняк Мария

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

E-mail: merry_blackcom@mail.ru

Степень научной разработанности темы достаточно невысока. Историография вопроса до сегодняшнего дня остается слабо систематизированной. Основное внимание исследователей традиционно было приковано к политическому кризису 1886–1887 гг., а также непосредственно деятельности правительства С. Стамболова. Специальных работ по этому вопросу в отечественной и зарубежной историографии не существует.

Нами были использованы труды как отечественных, так и зарубежных авторов. Стоит отметить работы В. П. Чорния, А. Л. Погодина, Н. Р. Овсяного. Заслуживают внимания статьи В. Николовой, М. Петрова, Д. В. Миколенко. Был использован ряд источников по истории Болгарии данного периода – мемуарная литература, документы из различных опубликованных сборников.

В работе использованы следующие методы: историко-сравнительный, историко-генетический, хронологический.

Период правления кабинета министров во главе со С. Стамболовым, известный в исторической литературе как «диктатура Стамболова» (1887–1894 гг.). Многопартийная система Болгарии не функционировала. В течение 1887–1890 годов власть методически вела борьбу против любых проявлений критики и неудовлетворения со стороны оппозиции. Как следствие, в течение 1891–1892 гг. в Болгарии установился авторитарный режим премьер-министра.

«Цанковисты» практически прекратили свою деятельность, как и многие другие политические силы. Д. Цанков перебрался в Санкт-Петербург, А. Людсканов – в Стамбул. Другие – М. Балабанов, Д. Моллов, М. Сарафов – остались в Болгарии, однако воздерживались от активной политической деятельности. За рубежом «цанковисты» поддерживали тесные контакты с пророссийски настроенными офицерами. «Цанковисты» также пытались повлиять на мнение европейской общественности, критикуя политику «стамболовистов». Д. Цанков и его сторонники также остро осуждали сближение правительства С. Стамболова с Болгарской экзархией. Решение национального вопроса он, прежде всего, связывал с политикой России. Решение македонского вопроса «цанковисты» ставили в прямую

зависимость от позиции Санкт-Петербурга. Одновременно «умеренные» либералы вместе с «каравелистами» и «стамболовистами» включились в общую борьбу за сохранение болгарского национального характера Македонии и Фракии, а также выступили против посягательств на эти земли Сербии и Греции. Кроме того, совместно с учеными, писателями и политическими деятелями Российской империи «цанковисты» приняли участие в организации и проведении собраний Петербургского славянского благотворительного общества.

Таким образом, на наш взгляд, наибольшее внимание в рассматриваемый период «цанковисты» уделяли вопросам, связанным с внешнеполитической ориентацией Болгарии и македонским вопросом. Кроме того, «цанковисты», как и ранее, были категорическими противниками правительства и князя.

РОЗДІЛ IX

НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ ТА АФРИКИ

Роль Кипрской православной церкви в октябрьских событиях 1931 г.

Артамонова Ксения
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: zlata_ur@mail,ru

Кипрская православная церковь восприняла с облегчением переход Кипра в 1878 г. под руководство христианской Великобритании. Будучи единственным органом объединения греков, сохранившимся в период османского правления, церковь стала проводником и воплотителем политических идей местного населения. Руководство Священного Синода возлагало большие надежды на новое правительство и, прежде всего, в достижении основной политической цели: объединения Кипра с метрополией, с Грецией. Последующие несколько десятилетий сопровождались безуспешными попытками греческого населения острова, составлявших большинство, получить от английского правительства одобрения энозиса (идея объединения Кипра с Грецией, возникшая в 1821 г. в связи с национально-освободительной борьбой греческого населения против османского господства).

26 января 1930 г. на епархиальном собрании было принято решение о создании Национальной Организация Кипра (ЭОК), целью которой стало достижение единения Кипра с Грецией. В совет руководства ЭОК вошли архиепископ Кипра Кирилос III, члены Священного Синода, настоятель монастыря Киккос, представители других монастырей, греки-киприоты, парламентарии Законодательного собрания Кипра.

25 марта 1930 г. церковью на острове были организованы митинги в поддержку энозиса. На выборах 1930 г. в Законодательное собрание от греческого населения были избраны те депутаты, которые выступали за энозис. Среди них митрополит Китиона Никодимос Милонас, один из вдохновителей и создателей ЭОК. Несмотря на то, что греки-киприоты имели большинство в Законодательном собрании (12 греческих парламентариев и 3 турецких), существовало 9 независимых членов собрания, которые преимущественно были англичанами, поэтому собрание являлось лишь инструментом в принятии решений британским правительством.

В течение 1931 г. губернатором Кипра Рональдом Сторрсом был проведен через Законодательное собрание ряд непопулярных среди местного населения решений, греческие парламентарии пригрозили отставкой.

Непосредственным поводом к конфликту стало обсуждение дефицита бюджета Кипра в 1931 г. Английское колониальное правительство предложило принять ряд изменений в таможенной политике, в том числе, ввести акцизный сбор с товаров. Данная

инициатива была отклонена Законодательным собранием 28 апреля 1931 г. Однако специальным указом губернатора от 11 августа 1931 г. законопроект был принят.

Митрополит Китиона Никодимос Милонас, являвшийся лидером греческого крыла Законодательного собрания, на чрезвычайном собрании ЭОК осудил действия губернатора и принял решение об уходе в отставку 18 февраля. В этот же день в Никосии, Ларнаке и Лимасоле были распространены радикальные листовки, призывающие не только к энозису, но и к борьбе против английского колониального господства. Параллельно митрополитом Кирении Макариосом была основана радикальная организация ЭРЭК, призывавшая к радикализации борьбы киприотов за энозис. Некоторые исследователи полагают, что решение Никодимоса об отставке было принято в связи с радикальными действиями Макариоса, которые в условиях колониального господства могли привести к ужесточению политического режима на острове. С другой стороны, существует мнение, что часть греческих парламентариев была в сговоре с английским правительством, что и дало возможность принять новый таможенный законопроект. Митрополит Никодимос, претендовавший на место архиепископа Кипра, в целях сохранения своей репутации принял решение уйти в отставку.

20 октября, выступая перед протестующими в Ларнаке, Никодимос призвал всех киприотов к национальному единению, с целью достижения своих целей мирным путем. Однако в ночь на 21 октября толпа протестующих начала громить здания по всему острову, где размещались колониальные органы управления.

23 октября британский военный контингент получил подкрепление с моря, и на следующий день в Лимасоле военные арестовали митрополита Никодимоса. Киприоты потребовали немедленного освобождения своего лидера, но в ответ на это требование собравшаяся толпа была расстреляна, что привело к подавлению действий восставших.

По решению британского правительства руководители восстания были высланы из страны. Так, митрополит Никодимос был отправлен в Гибралтар. Вместе с Никодимосом были сосланы митрополит Макариос и два лидера коммунистического движения Костас Христодулидис и Хараламбос Ватилиотис.

Таким образом, события октября 1931 г. были первым выступлением кипрского народа против колониального режима Великобритании. Важным заключением английского колониального правительства стало признание Кипрской православной церкви не только органом духовного единения греческого населения, но и сильным политический оппонентом британского руководства на острове.

Образ турок на страницах «Нью-Йорк Таймс» в 1894–1896 гг.

Гусейнов Микаил
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: guseynov.mikail@mail.ru

Уже в конце XIX в. пресса стала играть одну из главных ролей в формировании общественного мнения в отношении проблем самого различного характера. Периодические издания использовались и как инструмент пропаганды. В этой связи интересным представляется освещение проблем Османской империи на страницах известной сегодня на весь мир американской газеты «Нью-Йорк Таймс». Хронологические рамки данного исследования обусловлены пиком первого обострения армяно-турецких отношений, на фоне которого, зачастую, и подавалась информация о турках.

В конце XIX в. газета «Нью-Йорк Таймс» пережила поворотный момент в своей истории. При новом владельце издания – Адольфе Оксе – оно встало особняком от всей нью-йоркской прессы того времени, а количество подписчиков за недолгий срок выросло от десяти тысяч до нескольких сот тысяч. Одной из важнейших международных проблем, к которой было приковано внимание издания в тот период, была дальнейшая судьба Османской империи и ее народов. В последние годы XIX в. обострился до предела армянский вопрос. Армяно-турецкому конфликту была посвящена львиная доля статей об Османской империи. В общей сложности автором было выявлено 95 статей, посвященных данной тематике.

Характер этих публикаций носил, как правило, либо негативный в отношении турок, либо нейтральный характер. Из первой подгруппы большинство статей касалось тематики армяно-турецкого противостояния и различных его аспектов, в том числе, влияния армянского вопроса на международные отношения, постепенной интернационализации проблемы, деятельности миссионерских организаций, гуманитарной помощи армянам, а также проблемам христианско-мусульманского диалога. Кроме того, на страницах «Нью-Йорк Таймс» встречались статьи аналитического характера: о состоянии экономики Османской империи, о дальнейших перспективах империи и т.д. Вторая группа, условно «нейтральная», затрагивала лишь тематику армяно-турецких отношений. Беспристрастность публикаций выражалась в попытках осветить конфликт с позиций обоих противоборствующих сторон, однако публикаций подобного рода было выявлено всего лишь семь.

Определяющую роль в тоне и характере материала, безусловно, играло авторство статей. В 36 из них автор не указан, однако характер публикаций позволяет предположить, что писались они уже под

влиянием ранее опубликованных на страницах газеты материалов. 26 статей написаны турецкими армянами или же представлены армянскими общественными организациями, действовавшими в США. По докладам миссионерских организаций, священнослужителей и организации Красного Креста в свет вышло 20 публикаций. 5 статей основаны на докладах официальных лиц США. Таким образом, большинство публикаций было написано заинтересованными лицами: либо непосредственными участниками конфликта – армянами, либо миссионерами, чьей основной паствой в Малой Азии являлись также армяне. В связи с этим, тон публикаций носил соответствующий духу конфликта характер. Как правило, образ Турции и турок на страницах «Нью-Йорк Таймс» носил ярко выраженный негативный характер. Зачастую слово «турок» или «мусульманин» шло в связке с терминами «жестокий», «кровожадный», «нецивилизованный» и др. Такой конструируемый в американской прессе образ турок не мог быть объективным и не отражал в полной мере сути армяно-турецкого конфликта. В связи с этим данная проблема требует дальнейшего изучения.

Организация системы охраны общественного порядка Шанхайского сеттльмента

Ильина Екатерина
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: Ilina_katya@ukr.net

Долгий процесс колонизации Китая сопровождался чредой вооруженных столкновений европейских войск с китайской армией. Уничижительное поражение Поднебесной привело к подписанию ряда неравноправных договоров. Нанкинский договор от 1842 г., увенчавший победу Великобритании в Первой Опиумной войне, закреплял право иностранцев на торговлю и проживание в пяти крупнейших китайских портах. В течении последующего столетия европейцы основывали на их территории сеттльменты, существование которых сыграло грандиозную роль в последующем развитии империи.

По завершении военных действий, часть европейских войск была расквартирована на территориях всех пяти договорных портов. На первых порах эти отряды гарантировали защиту иностранцев от нападений местного населения, а в дальнейшем – стали гарантом законности внутри образовавшихся поселений. Из числа военных проводился отбор кандидатов для несения службы в местных органах охраны порядка – полиции.

Начало формирования полицейской системы Шанхайского сеттльмента относится ко второй половине 40-х годов XIX ст. В ранние

годы своего существования, поселение охранялось силами консульских констеблей и караульных, набиравшихся из числа местного населения. Подобная организация без изменений просуществовала в течении десятилетия и должным образом справлялась с нуждами малочисленного иностранного населения. Ситуация изменилась в 1853 г., когда Шанхай был захвачен триадой «Общество малых мечей», вследствие чего огромное количество китайцев бежало на территорию сеттльмента в поисках убежища. Относительно мирная обстановка внутри поселения была нарушена. В связи с этим, на обсуждение Муниципального совета был поставлен вопрос о создании постоянного отряда в составе 30 полицейских с шефом и старшим офицером (суперинтендантом) во главе. Из-за дефицита средств в муниципальной казне, на службу было нанято лишь 8 полицейских. Для покрытия расходов на их содержание, часть зданий, использовавшихся ранее для расквартировки войск, была сдана в аренду Библиотечному комитету поселения.

Со временем, столь малочисленный полицейский отряд был уже не в силах контролировать порядок на территории стремительно развивающегося сеттльмента. В 1855 г. Советом было решено увеличить отряд до 30 человек, а к 1862 г. число полицейских возросло до 164 человек. Но в 1865 г. из-за сложностей с финансированием и спадом опасности извне, число служащих было уменьшено. Таким образом, из года в год численность полицейских отрядов менялось соответственно требованиям сопутствующего времени и внутриполитической обстановке в империи.

В полиции первоначально превалировали иностранцы, в частности, среди представителей высших рангов. После завершения Тайпинского восстания ситуация изменилась в пользу китайцев, которые охотно поступали на полицейскую службу. С 1884 г. в полицию стали нанимать индийцев. Каждый год китайские и индийские служащие должны были проходить обучение, в том числе курс по освоению новых видов вооружения. Всех полицейских, вне зависимости от национальности, селили на равных условиях в казармы, где они содержались за счет бюджетных средств.

Параллельно росту сеттльмента возрастало количество полицейских: к 1908 г. общее количество служащих всех рангов составляло 1460 человек, среди которых было 830 китайцев, 434 индийца и всего лишь 187 европейцев. В 1907 г. было зарегистрировано свыше 50 тысяч арестованных за различные преступления; общая сумма совершенных краж составила 641 тысячу долларов, из которых было найдено 475 тысяч, или практически 75%. Контроль над деятельностью органов охраны порядка осуществлял Муниципальный совет, за которым было закреплено право назначения суперинтенданта.

Таким образом, полицейская система Шанхайского сеттльмента являлась централизованной, тщательно организованной на всех уровнях

структурой, что обуславливало высокую эффективность ее работы. Если благодаря военным отрядам европейцев стало возможным возникновение сеттльментов, то благодаря полицейской службе эти поселения получили возможность развиваться. Она стала залогом безопасного проживания иностранцев на территории открытых портов и поддерживала порядок, без которого феномен существования сеттльментов мог бы и не состояться.

Нештатний консульський агент Російської імперії у Наґасакі О. Ф. Філіппеус (1868–1874)

Кириченко Олена
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: borodina_olena@mail.ru

Довгий час перше російське консульство в Японії, відкрите 1858 р. у м. Хакодате, залишалось єдиним дипломатичним представництвом Росії в Японії. Міністр іноземних справ Росії О. М. Горчаков вважав недоцільним витрачати кошти на утримання представників у всіх відкритих портах.

З листопада 1858 до червня 1859 р. у містечку Інаса біля Наґасакі перебував екіпаж російського фрегату «Аскольд», що постраждав від тайфуну. На місці стоянки «Аскольда» утворилось російське поселення, виникнення котрого робило логічним відкриття тут російського консульства.

Точна дата відкриття російського консульства у Наґасакі є спірним питанням. Згідно дослідження О. В. Ілишова, з 1866 р. у Наґасакі працював почесним консулом М. Цивільков, з 1868 р. посаду нештатного консула обіймав О. Ф. Філіппеус. За інформацією, що подає К. М. Попов, у 1868 р. у Наґасакі відкрилось консульське агентство, на чолі якого стояв О. Ф. Філіппеус. П. Е. Подалко вважає, що відкриття у Наґасакі російського консульства відбулось у 1873 р.

Знайдені нами в Архіві зовнішньої політики Російської імперії листи до виконуючого обов'язки консула у Наґасакі Дж. В. Лімбруггена, свідчать про те, що саме він був офіційним представником Росії у Наґасакі з квітня до жовтня 1868 р. У списку вихідних паперів російського консульства у Хакодате згадується документ, що мав назву «До Азійського Департаменту щодо призначення п. Філіппеуса російським консулом у Наґасакі», датований 1867 р. А 9 вересня 1868 р. міністру іноземних справ Японії були відправлені папери про призначення О. Ф. Філіппеуса консульським агентом у Наґасакі.

Для виявлення співвідношення суб'єктивного, особистісного фактору і об'єктивних факторів у розвитку російської дипломатичної служби в Японії нами був застосований історико-генетичний метод.

На основі ґрунтовного вивчення архівних джерел у дослідженні вперше була здійснена спроба аналізу діяльності О. Ф. Філіппеуса на посаді нештатного консульського агента Російської імперії у Наґасакі.

Олександр Федорович Філіппеус був петропавлівським купцем 1-ї гільдії. Про призначення на посаду нештатного консульського агента Росії у Наґасакі він був сповіщений листом від російського консула у Хакодате Є. К. Бюцова, якому О. Ф. Філіппеус став підзвітним на новій посаді.

Головним завданням О. Ф. Філіппеуса було вивчення японського ринку, а також встановлення контактів з японськими фірмами. Консульський агент мав надсилати звіти про стан іноземної торгівлі у Наґасакі консулу у Хакодате, який у свою чергу представляв їх Міністерству іноземних справ. Донесення О. Ф. Філіппеуса відзначались змістовністю, бо були засновані на досвіді роботи у торгівлі.

Департамент торгівлі та мануфактур ознайомлювався з донесеннями О. Ф. Філіппеуса, але до активізації російсько-японської торгівлі це не призвело. Російська політика щодо торгівлі з Японією характеризувалась відсутністю чіткого плану дій. Витративши значні зусилля на отримання права торгівлі з Японією, за 15 років, що минули з моменту підписання Сімодського трактату, росіяни так і не стали користуватись цим правом повною мірою.

Таким чином, протягом служби на посаді консульського агента основною функцією О. Ф. Філіппеуса стало складання звітів щодо судноплавства і торгівлі по порту Наґасакі. У 1874 р. тимчасово завідуючим справами консульства у Наґасакі був призначений О. Е. Оларовський. Нештатний консульський агент О. Ф. Філіппеус мав менш широкі повноваження, аніж російські консули, але за час своєї служби у Наґасакі він як людина, безпосередньо пов'язана з торговельною діяльністю на Далекому Сході, зміг об'єктивно оцінити стан торгівлі у порту перебування і надав практичні рекомендації щодо можливостей отримання російськими торговельними компаніями економічних вигід від торгівлі з Японією.

Социально-экономическая программа Сунь Ятсена как составляющая часть плана государственного строительства в Китае (1912–1920 гг.)

Лазарец Ольга
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: olechkakrasavica@mail.ru

Социально-экономические взгляды Сунь Ятсена формировались и эволюционировали под непосредственным влиянием противоречивых условий исторического развития Китая с конца XIX ст. до 1920-х гг.

В начале XX века Сунь Ятсеном была разработана широкая программа построения современного прогрессивного государства на базе достижения национального суверенитета и осуществления радикальных политических и экономических реформ.

Стоит отметить, что данная программа не представляла собой законченной и стройной теории, дополнялась и уточнялась ее создателем по мере углубления социальных разногласий в Китае и накопления политического опыта.

Однако, как демонстрирует дальнейшее развитие китайской государственности и модернизации в социально-экономической сфере, некоторые заветы и идеи Сунь Ятсена доказывают свою жизненность и в условиях современности.

Исторические условия Китая того времени – раздробленность страны, полунезависимая деятельность милитаристских группировок, неспособность центрального правительства осуществить какие-либо общенациональные проекты, – выдвигали на передний план задачу создания системы связей, которая бы обеспечила рациональное развитие прибрежных центров сравнительно развитого современного производства и продовольственно-сырьевой базы огромной периферии внутренних районов. Разумеется, в этих условиях наиболее важным представлялось создание общенациональной сети железных дорог. Один из ранних проектов железнодорожного строительства, с которым выступил Сунь Ятсен, был опубликован в приуроченной к годовщине республики статье «Планирование железных дорог» в английской газете «Континентл». Автор считал, что внутреннее переустройство Китая и соответственно реализацию принципа народного благосостояния нужно начинать именно с железнодорожного строительства, что приведет к государственной интеграции и повышению уровня производства. Достичь этого, по мнению Сунь Ятсена, на тот момент возможно было лишь путем привлечения иностранного капитала: получением крупных займов, организацией международного концерна и т.д.

Так, Сунь Ятсен разработал десятилетний проект грандиозного строительства сети железных дорог в стране протяженностью около 160 тыс. км. В данном плане предусматривалось создание пяти

железнодорожных систем: Центральной, Юго-Восточной, Северо-Восточной, Северо-Западной и Высокогорной (запад и юго-запад страны), а также строительство паровозостроительных и вагоностроительных заводов в масштабах, достаточных для обеспечения эксплуатации сооружаемых железных дорог.

В «Промышленном плане» Сунь Ятсена не только были сформулированы общие технико-экономические задачи, но также давалась детальная разработка строительства новейшего производственного аппарата. В этих прогрессивных идеях автора ярко проявилось его стремление к модернизации Китая путем использования современных достижений мировой науки и техники, желание изжить традиционный китайский изоляционизм и включить страну в общечеловеческий поток развития.

Как отмечают многие китайские эксперты, программа Сунь Ятсена была в то время самой развернутой и упорядоченной в вопросе понимания процессов модернизации, так как ее реализация впервые была поставлена в зависимость от ликвидации феодального правящего режима и неразрывно связана с образованием демократической республики, служившей гарантией воплощения в жизнь политики преобразований, утверждением демократической государственной системы и урегулированием аграрной проблемы Китая – ключевого пункта модернизации страны.

Второй период Танзимата: проблема периодизации

Моргун Олег

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: ov.morgun@gmail.com

После окончания Второй мировой войны в связи с увеличением контактов между Западом и Востоком возросло внимание мировой общественности к проблемам модернизации традиционных обществ. Разработка этой тематики чрезвычайно актуальна и в наши дни, поскольку внутреннее развитие современных восточных государств во многом обусловлено наследием от предыдущих эпох. Не исключительным в данном контексте является пример современной Турции. Реформы второго периода Танзимата (tanzimat-ı hayriye – благодетельные реформы) оказали огромное воздействие на дальнейшую европеизацию османского общества. На протяжении десятилетий проблема хронологических рамок второго периода Танзимата вызывала острые споры в среде историков-османистов. Цель данной работы – установить верхнюю хронологическую грань второго периода Танзимата. Для решения поставленной задачи использовался компаративный метод исторического исследования.

Если вопрос о нижней хронологической грани практически ни у кого разногласий не вызывает, и почти все историки сходятся на том, что исходной вехой данного исторического периода следует считать провозглашение султанского хатт-и хумаюна 18 февраля 1856 г., то дискуссию относительно вопроса о верхней хронологической грани нельзя считать законченной и в наши дни.

И. Е. Петросян и Ю. А. Петросян называют верхней хронологической вехой второго периода Танзимата средину 1860-х гг., утверждая, что «завершающими актами являются закон о вилаетах 1864 г. и ряд незначительных экономических и законодательных инициатив». В пользу данной датировки выдвигается только один аргумент – появление на исторической арене общества «новых османов». Вместе с тем, многие исследования (К. Бейдилли и др.) показывают, что у деятелей Танзимата и «новых османов» существовали общие интересы, что «новые османы», представители буржуазно-либеральных кругов, не выдвинули программы, призывавшей к революционному свержению существовавшего режима. Они опасались, что революция привела бы к распаду Османской империи, целостность которой они стремились сохранить.

Также трудно согласиться с мнением Ф. Ш. Шабанова и других историков, утверждающих, что концом второго периода Танзимата является 1871 год – год смерти великого везира Али-паши и прихода на этот пост противника реформ Недим-паши, что способствовало усилению конституционного движения среди оппозиционных кругов. Хотя сторонники данной датировки считают, что после 1871 г. не предпринимались попытки дальнейших реформ, тем не менее, все институты, созданные в период реформ, продолжали действовать и после 1871 г. Более того, в 1870-е гг. продолжались реформы судебных органов и преобразования в министерствах. Против этой датировки свидетельствует и то обстоятельство, что спады в реформенном движении имели место и в 1839–1856 гг., однако этот период всегда рассматривается как единый целостный «первый период Танзимата».

В современной зарубежной историографии преобладает мнение о завершении второго периода Танзимата с провозглашением первой османской конституции в 1876 г. (Ст. Шоу, Д. Кицикис). Однако парламентская система не противоречила целям и общей направленности реформ 1839–1876 гг. и явилась их логическим завершением, вершиной развития реформ Танзимата, насильственно прерванных Абдул-Хамидом II. Исходя из этого, некоторые историки (М. Н. Тодорова, Н. А. Дулина) признают верхней хронологической гранью второго периода Танзимата 1878 г. – дату разгона первого османского парламента.

Таким образом, представляется более обоснованным признать завершающей вехой эпохи Танзимата прекращение работы первого османского парламента. Именно с этого времени перед Абдул-

Хамидом II открылась возможность установления единоличной власти, что позволило ему приостановить проведение реформ во всех сферах жизни османского общества.

Японский национализм в эпоху Мэйдзи.

Павличенко Олег
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: xoleg3@gmail.com

Актуальность данной темы заключается в том, что проблема японского национализма до сих пор не получила должного освещения в отечественной и зарубежной историографии, при всем том, что этот феномен продолжает существовать и эволюционировать. Практически повсеместно понятие «японский национализм» обычно вызывает негативное восприятие. По нашему мнению, следует отказаться от устоявшихся стереотипов и отнестись к изучению этого явления объективно. Автор ставит своей целью проанализировать истоки, генезис и особенности японского национализма в эпоху Мэйдзи. Научная новизна представленной работы заключается в более широком анализе данной проблемы на основе обширного круга японских источников, многие из которых не переводились на европейские языки.

В отечественной историографии работ по данной теме не много. Пожалуй, наиболее серьезным и информативным исследованием советского периода является совместная работа О. Танинина и Е. Иогана, вышедшая в 1933 г. Из научной литературы постсоветского периода, которая затрагивает нашу проблему, следует отметить работы В. Э. Молодякова, М. И. Крупянко и Л. Г. Арешидзе и ряд др.

Большой вклад в изучение японского национализма и его истоков внесли американские историки, которые в первую очередь занимались исследованием токугавского периода как истоков японского национализма (М. Джансен и др.). Существует немало работ западных авторов по исследованию японского национализма, однако большинство из них посвящены либо межвоенному или современному периоду (В. Бизли, Р. Смит и др.). Особую ценность представляют работы японских авторов, не переводившиеся на европейские языки и прежде не использовавшиеся отечественными исследователями (Т. Кимура, С. Сигэки, Ё. Ясумару, Т. Нисида, К. Морито, С. Иэнага и др.). Эти работы значительно помогли в исследовании рассматриваемой проблемы. Поскольку изучение национализма затрагивает различные сферы деятельности нации, то автор привлек широкий круг источников по данной теме, в том числе официальные документы эпохи Мэйдзи, работы и воспоминания просветителей, политических деятелей и

военных, эпистолярные источники, периодическую печать, произведения художественной литературы, тексты народных песен и др.

Можно констатировать, что японский национализм в эпоху Мэйдзи был специфическим явлением, который трудно охарактеризовать критериями западного мира. В своей сущности идеология японского национализма такая же разносторонняя и многоплановая, как и национализм других народов. Это не режимная или анти-режимная идеология, это не рациональная доктрина, которую можно четко поместить в определённые рамки. В итоге мы пришли к выводу, что в процессе создания нового японского государства истинные традиционные качества, которые воспитывались в народе и преподносились японскими просветителями, были подменены выгодными для нового правительства идеями. Именно это существенное противоречие и привело к милитаризации Японии в середине 20-х гг. XX в. Японский национализм – это как зеркало, беспристрастно отображающее того, кто в него заглядывает.

Феномен Махмуда Ахмадініжада в політичному житті Ірану

Пилипенко Вікторія

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: viktoriyapilipenko@mail.ru

Іран є одним із найбільших лідерів на світовому нафтогазовому ринку, 80% експорту якого припадає на країни Європейського Союзу та США. Головні експортери іранських нафти й газу вдаються до різноманітних важелів впливу, спрямованих на встановлення лояльних політичних сил в країні та відповідне зменшення цін на енергоресурси. Дивлячись на такий стан справ, одним із найбільш обговорюваних та актуальних питань залишається конфронтація Ірану з європейськими державами та США, що втілюється в діяльності президента Іранської республіки – Махмуда Ахмадініжада.

Однак, не зважаючи на гостроту та актуальність тематики, основні погляди президента Махмуда Ахмадініжада на зовнішню та внутрішню політику практично не досліджені, за виключенням робіт Е. М. Багірова, Є. П. Бажанова, Д. Б. Малишевої, Є. В. Дунаєва, М. Лідена, Б. Слевіна та ін. дослідників новітньої історії Ірану.

Отже, мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити основні складові політичної діяльності Махмуда Ахмадініжада, які значно відрізнялися від політичного курсу його попередників та вплинули на міжнародне становище Ісламської республіки Іран.

Опрацювавши за допомогою порівняльно-історичного аналізу, з використанням критерію об'єктивності та діалектичних принципів

наукового пізнання: історизму, всебічності, багатофакторності, різноманітні за походженням джерела (стенограми офіційних зустрічей іранських високопосадовців, нормати тощо), й враховуючи напрацювання у відомій історіографії, вдалося розкрити це актуальне питання.

Основні складові політичного курсу Махмуда Ахмадініжада складалися в умовах ісламської революції 1979 р. та ірано-іракської війни, в яких він приймав безпосередню участь. Будучи у складі спецпідрозділу Вартових ісламської революції (1980–1989 рр.) – організації, що перебрала на себе функції наглядача за дотриманням норм ісламу, розпочав своє сходження на політичний Олімп.

Перебуваючи на посадах радника губернатора провінції Курдистан, радника міністра культури й освіти Ірану, мера Тегерану, поступово сформувалися основні напрямки політики Ахмадініжада, що знайшла своє втілення після обрання на пост президента 2005 та 2009 рр.

До провідних напрямків політики Ахмадініжада, які отримали схвалення іранського суспільства та шквальну критику світової, переважно західноєвропейської та американської громадськості, належать ісламський традиціоналізм, антиамериканізм та антисіонізм, що стали загальнодержавною ідеологією, курс на зближення з Росією, панісламізм.

Найбільшу кількість критики отримав курс на тісну співпрацю Ірану з Росією – найбільшим потенційним конкурентом республіки на ринку енергоресурсів. Іран раніше мав прецеденти співпраці з Росією, але подібного розмаху у вигляді підписання вигідних контрактів між російськими та іранськими нафтогазовими компаніями, створення спільних інвестиційно привабливих підприємств, закладання основ інтеграційного газового об'єднання на зразок ОПЕК, – відбулося саме за період перебування при владі Ахмадініжада.

Зближення Ірану з РФ відбувається в умовах панування доктрини антиамериканізму, яка стала фактично другою релігією іранців. Чим сильніше США та ЄС намагатимуться отримати прямий доступ до іранських родовищ нафти та газу, тим більше сприятимуть укріпленню протиприродного союзу між двома «нафтогазовими гігантами» − Росією та Іраном.

Ще одним здобутком Ахмадініжада стало зближення з Іраком, Йорданією, як прямий результат втілення ідеї єдності мусульманського світу та необхідності об'єднання всіх ісламських країн перед загрозою США та Ізраїлю.

Отже, М. Ахмадініжад заклавши ідеї антиамериканізму та панісламізму в основу своєї політичної діяльності перетворив Іран на регіональну наддержаву, здатну протистояти натиску США та проводити самостійну зовнішню політику.

Идеологическая гегемония алевитского суфизма и крах Османской империи (конец XVI–начало XX вв.)

Попов Андрей
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: faraonandros@ya.ru

В связи с интернетизацией общества, в последние годы стало доступно множество источников и научных публикаций в сфере ориенталистики, в том числе и по суфийской тематике. Это способствует более детальному изучению течений восточных мистиков, а также раскрывает для научной общественности их роль в истории (в частности – в истории Османской империи). Суфизм исследуется как элемент ислама, как самостоятельное религиозное течение, важная составляющая исламской культуры, социально-политическая структура, философско-теологическое учение и пр.

В настоящем докладе, на примере орденов Бекташийя и Накшбандия, будет освещена проблема влияния суфизма на социум Османской империи времен стагнации. Эти ордена были носителями различных учений и между собой конфликтовали – вели, своего рода, «тайную идеологическую войну» в пределах османского государства. Особенность обоих орденов в том, что их доктрины не суннитские, а алевитские, при этом «алевизм» у них различен. Термин «алевизм» имеет множество трактовок, в которых он характеризуется и как шиизм в целом (Накшбандийя – последователи Али), и как самостоятельное учение (Бекташийя – синкретическая доктрина на грани ислама, христианства, иудаизма и тенгризма). В некоторых арабских странах алевизм не считается исламом.

В суннитской Османской империи суфии имели значительное влияние на все слои общества, а их борьба за идеологическую гегемонию во многом предопределила крах империи. Особенно ожесточенной эта борьба была на «фронтире» (где ислам соприкасался с другими верованиями) – Балканы, Кавказ, Сирия, Египет и пр. С эскалацией конфликта между суфиями, усугублялась обстановка в империи. Бекташийя (и их «боевое крыло» янычары) эту битву проиграли в 1826 г., но и дервиши Накшбандийя, праздновали победу относительно не долго (в 1925 г., турецкий парламент принял закон о ликвидации дервишских орденов). Этот доклад – попытка ответить на один важный вопрос: изгнание суфиев Бекташийя предшествовало распаду империи османов – это совпадение или закономерность?

Хронологические рамки – конец XVI – начало XX вв. Нижняя граница – реформы в янычарском корпусе, которые привели к его деградации и, таким образом, к дискредитации своих духовных лидеров – бекташиев. Также это начало распространения персидских дервишей

Накшбандийя в османском государстве. Верхняя граница – это закон 1925 г. о запрете суфийской деятельности в Турции.

Источники по этой проблеме разнообразны: письменные (наме, летописи, рисоля, наративные материалы и пр.), изобразительные (гравюры и пр.), материальные (археологические артефакты и пр.). Историография также весьма разнообразна, однако многие работы тенденциозны и необъективны, что связано с государственной идеологией стран, где проживали исследователи. Для западноевропейских и американских авторов характерен особый интерес к «элитарному» суфизму, при игнорировании «народного». Отечественные исследователи в советскую эпоху, исходя из марксистской традиции, связывали развитие суфизма с «азиатским способом производства», что лишь усугубляло терминологическую путаницу и искажало понимание исследователей о реальной роли дервишей в исламском обществе (о контрпродуктивности этого «способа» при изучении идеологии писал ещё Е. Бертельс в 60-е гг. XX в.). Для турецких исследователей характерно предвзятое отношение к дервишам (т.к. суфизм был уголовно преследуемым как «контрреволюционный»). Это же свойственно и для арабских ученых, но по другой причине – для представителей традиционных исламских учений суфизм (особенно алевитский) был учением еретическим. Ныне, благодаря развитию информационных технологий, мы имеем возможность сравнить опыт исследования этой проблемы в разных странах и посмотреть на многие проблемы истории под иным углом.

Таким образом, изучение взаимоотношений Бекташийя и Накшбандийя, их влияния на социокультурную систему Османской империи конца XVI – начала XX вв., является важной проблемой современного востоковедения.

До питання про проблеми російського приватного підприємництва на території Ірану наприкінці XIX – на початку XX ст.

Сербулов Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: serblov@mail.ru

До питання про проблеми російського приватного підприємництва на території Ірану наприкінці XIX – на початку XX ст.

Посилення активності сучасного російсько-іранського співробітництва викликає жвавий інтерес багатьох дослідників, особливо питання економічних взаємовідносин між державами, перспективи їх майбутнього розвитку, пошуки нових взаємовигідних орієнтирів тощо. Ефективна реалізація існуючих між двома країнами

потреб багато в чому залежить від взаєморозуміння культурно-релігійних, політичних, економічних тощо особливостей одна одної. Поява проблемних питань, що потребують нагального та оперативного вирішення, логічно призводить до їхньої актуалізації у науковому світі, тому, на наш погляд, дослідження та класифікація труднощів, з якими зустрічався російський приватний капітал на території Персії в означений період, дозволить краще зрозуміти специфіку цієї країни, визначити та проаналізувати основні причини невдач приватнопідприємницької діяльності, усвідомити ряд важливих реалій іранського сьогодення. Оскільки на даний момент ще не зроблено спеціальних досліджень, присвячених російському приватному підприємництву та проблемам його становлення у Ірані в окреслений період, тому розробка цього питання має певну наукову новизну. Згадана проблема частково розглядається у роботах радянських та сучасних російських істориків М. С. Іванова, Л. М. Кулагіної, Р. А. Сеїдова, Ю. Н. Абдуллаєва, С. А. Сухорукова, О. А. Красняк тощо, також певну увагу цій проблематиці приділяють і американські історики Ф. Касемзаде та М. Л. Ентнер. Джерельна база роботи складається із спогадів мандрівників, дипломатів тощо.

У роботі передбачається спроба класифікації основних негативних факторів, які стали визначальними у долі російського приватного капіталу в нових економічних умовах Ірану. Для цього, на наш погляд, весь комплекс чинників потрібно поділити на дві умовні групи:

1. Причини місцевого характеру, тобто специфічність та особливість іранських умов для російської підприємницької діяльності, а також адекватність, із якою царські піддані реагували на вимоги та потреби ринку. До цієї категорії можна віднести проблеми примітивної інфраструктури та шляхів сполучення, відсутність кваліфікованих кадрів, невміння задовольнити бажання місцевого споживача, низька купівельна спроможність та протидія іноземному капіталу з боку населення тощо.

2. Низка внутрішніх та зовнішніх чинників як економічного, так і політичного характеру, що корінним чином впливали на активність і ефективність діяльності Російської імперії та її приватнопідприємницького сектору на території Ірану. До таких можна віднести відсталість у порівнянні із деякими країнами Заходу російської промисловості та її кінцевого продукту, який не міг на рівних конкурувати із англійськими товарами. Значним фактором була і пасивність інвесторів по відношенню до цього регіону, як наслідок, формування нетривких і неекономічних штучних умов для їхньої діяльності. Давалася в знаки і відсутність значного колоніального досвіду у питаннях економічного проникнення тощо.

Комплекс основних проблем передбачається розглянути на фоні двох хронологічних періодів у історії Ірану, пов’язаних із активним

проникненням у країну іноземного, і відповідно російського, капіталів та процесу її перетворення на напівколонію: від 70-х рр. XIX ст. до 1905 р. та від 1905 р. до 1914 р. Це дасть нам змогу виділити ряд чинників, які у різні періоди відрізнялися за інтенсивністю негативного впливу, який за тих чи інших обставин або посилювався, або, навпаки, ставав більш слабким. Також будуть визначені фактори, значимість яких залишалася більш менш сталою протягом означених періодів чи, навпаки, була новим доповненням одного з них.

Слід зазначити, що починаючи із 70-х рр. XIX ст., коли значно посилюється російське проникнення у Персію, приватний капітал, на який було покладено місію встановлення та посилення впливу царської влади в регіоні, зіткнувся із низкою значних проблем на шляху свого становлення та розвитку. Складне становище, у якому опинилися підприємці, було пов'язане як із місцевими особливостями іранського регіону, так і з внутрішніми та зовнішніми проблемами самої Російської імперії. Складові загального комплексу негативних чинників були сталими або різнилися за своєю інтенсивністю та значимістю в той чи інший з означених вище періодів, а також могли належати лише одному з них.

Седьмой флот США в Бенгальском заливе

Уллах Павел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: saifkharkov@bigmir.net

До сегодняшнего дня на страницах зарубежных работ не утихают споры о том, какова была истинная цель и итоги отправки 74-й оперативной группы 7-го флота ВМС США в Бенгальский залив во время индо-пакистанской войны в декабре 1971 г. Единственное, что объединяет практически все работы по данному вопросу – традиционно негативная оценка действий американских моряков. В свете этого представляется актуальным вернуться к рассмотрению вопроса и попробовать по-новому взглянуть на него.

Для данного исследования использовались общие работы по истории Индии (Ф. Н. Юрлова и Е. С. Юрловой, С. Таммиты-Дельгоды) и Пакистана (В. Я. Белокреницкого и В. Н. Москаленко, Я. Талбота, Х. Хаккани); работы о внешней политике Индии, Пакистана и США (В. П. Датта, Н. С. Бегловой, С. И. Лунёва, С. Кохена и С. Дасгупты, В. Раджамони, Б. Мрозека, Д. Кумара, Л. Нихтера и Р. Мосса); работы, освещающие позицию США во время кризиса 1971 г. (Дж. Уорнера, С. Тахир-Кхели, Г. Р. Хесса, А. Квитницкого, Э. Ахмада, М. Уолтера); доклады для военных ведомств (К. Э. Картера, Дж. М. Макконнела и А. М. Келли, К. Кака).

Среди источников следует обратить внимание на сравнительно недавно рассекреченные и опубликованные на сайтах Вашингтонского университета и Госдепартамента США документы. Также отметим воспоминания дипломатов Дж. Н. Диксита и А. А. Родионова, интервью адмирала С. М. Нанда и вице-адмирала В. Круглякова.

Исследование проведено при помощи историко-сравнительного и историко-генетического методов.

По официальным заявлениям администрации США, 74-я оперативная группа 7-го флота во главе с авианосцем «Энтерпрайз» была сформирована специально для эвакуации американских граждан из зоны боевых действий, однако общественность, зная о размере оперативной группы и количестве людей, подлежащих эвакуации, в это не поверила. В то же время в секретных документах фигурировала другая цель – «демонстрация силы». С последним утверждением солидарны многие авторы. Возможность отправки в Индийский океан группы ВМФ США в случае ухудшения положения на субконтиненте рассматривалась американской военной верхушкой в середине ноября 1971 г. Планировалось, что отправка 74-й группы должна стать предупредительным сигналом для Индии. Тем самым США стремились предотвратить разгром Западного Пакистана, что в перспективе могло оказаться невыгодным для них. Другим обоснованием американского военно-морского присутствия было то, что это был якобы ответ на усилившееся военное присутствие СССР в Индийском океане. Это утверждение можно оспорить, поскольку до введения 74-й группы в Бенгальский залив советское военное присутствие в Индийском океане наращивалось в качестве ответа значительному присутствию английского флота в западной части Индийского океана.

Отправка 74-й группы в любом случае и при любых целях была запоздалой: она оказалась в Бенгальском заливе 15 декабря, за день до прекращения боевых действий на восточном участке фронта. Сразу же после подписания перемирия ей пришлось отойти в южном направлении, а в январе 1972 г. – окончательно покинуть прибрежные воды Индии. Некоторые авторы полагают, что 74-я группа была отозвана под давлением СССР, который обещал Соединенным Штатам, что Индия не начнет войну на западе и настаивал на прекращении военно-морских маневров.

Автор исследования пришел к выводу, что отправка оперативной группы ВМФ во главе с «Энтерпрайзом» стала кульминацией американского вмешательства в южноазиатский кризис 1971 г., негативно воспринятой как в Индии, так и в США. Союзные Индии страны расценили маневры 74-й группы как шантаж и возвращение к дипломатии канонерок. Мировое сообщество осудило маневры американского флота и сочло их признаком того, что США взяли курс на эскалацию конфликта, вопреки их заявлениям о неоходимости немедленного прекращения огня и отвода войск. В итоге отправка 74-й

группы никак не повлияла на исход кризиса, но очень испортила индийско-американские отношения.

Імперська ідея Кіплінга і феномен англо-індійця

Фоміна Олена
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: kirujka@gmail.com

Вивчення історії Британської імперії неможливо без дослідження життєвого шляху її творців, зокрема Редьярда Джозефа Кіплінга (1865−1936), одного з найталановитіших її будівників. Велика гра, питання взаємостосунків Заходу і Сходу, зіткнення цивілізацій і вестернізація, постколоніальний світ і майбутнє імперій − ось лише невеликий перелік проблем міжнародних відносин, досліджуваних Кіплінгом і актуальних сьогодні.

Разом з тим, в Україні на немає жодної роботи, яка була б присвячена дослідженню ідеї імперії Р. Кіплінга. У радянській історіографії та навіть сучасній історіографії ненабагато краще: лише невеличкі статті у словниках і довідниках, книгах з історії англійської літератури (Г. В. Анікіна, Н. Я. Д'яконової, Н. П. Михальської, Т. Л. Мотильової, М. В. Урнова та інші), які в основному мають довідково-біографічний характер. У британській історіографії праць, присвячених постаті Р. Кіплінга звісно значно більше, але їх автори (К. Еймс, Д. Фарньє, Р. Грін, В. Мур-Гілберт, А. Сандісон, М. Сеймур-Сміт, А. Уілсон та інші), зосередившись на дослідженні історії життя і творчості Кіплінга, залишили практично без уваги феномен англо-індійця в його імперській ідеології.

Отже, мета роботи − на основі аналізу маловідомих джерел (листів і промов Р. Кіплінга, його статей у газетах і журналах, спогадів) дослідити ставлення Кіплінга до феномену англо-індійця в ідеологічному комплексі Британської імперії. Джерела вивчалися за допомогою порівняльно-історичного та системного методів і на основі принципу історизму.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше на основі ретельного аналізу творів письменника показано, що працюючи в Індії Кіплінг першим з інтелектуальної еліти британського істеблішменту зрозумів, що ідеологічний комплекс імперії, який давав моральне обгрунтування цінності труда тисяч чиновників, офіцерів і солдат, інженерів, лікарів і вчителів, був не позбавлений серйозних протиріч і потребував змін. З одного боку, піддати сумніву стержневу тезу про повну расову вищість «білої людини» не було можливо. Це неодмінно призвело б до повної переоцінки англо-індійцями власної діяльності в Індії, що мало б катастрофічні наслідки для всієї імперії. З іншого боку,

продовжувати безапеляційно наголошувати на своїй зверхності означало для британців продовження перманентної конфронтації з індійцями.

Іншим серйозним протиріччям, на думку Р. Кіплінга, було те, що більшість англо-індійців якщо не ненавиділи, то, принаймні точно, щиро не любили країну, де вони проводили кращі свої роки у важких кліматичних і психологічних умовах. І в той же час, вони вважали Індію своєю другою батьківщиною, покинувши яку після виходу у відставку ледь адаптувалися до суто англійського образу життя у Великобританії. І не менш щиро, ніж не любили, англо-індійці у метрополії сумували за роботою та товаришами по службі, умовами побуту, пейзажами й іншим. Свій серед чужих, чужий серед своїх − ці слова у значній мірі відображають зміст ставлення Р. Кіплінга до феномену англо-індійця у вікторіанську епоху.

Таким чином, аналіз джерел показує, що, змальовуючи світ англо-індійців, Кіплінг якомога точніше передавав стиль мислення членів їх суспільства, їх ідеологію і забобони, їх відношення до Індії. Він один з небагатьох представників інтелектуальної еліти зрозумів страх маленького англо-індійського суспільства втратити в Індії свою англійськість. Тому Кіплінг в принципі схвалював прагнення англо-індійців до самоізоляції, бажання якомога менше вступати у контакт з індійцями, намагання обмежити культурні зв'язки. Кіплінгу був зрозумілий також і консерватизм індійського суспільства, яке чинило опір західним нововведенням, а індійці, які отримали західну освіту і забували звичаї своєї батьківщини, намагаючись в усьому походити на англійців (так звані «індо-англійці»), викликали в нього лише презирство.

Проблема «ансэйских договоров» во внешней политике Японии в эпоху Мэйдзи

Хмель Павел

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: xmel.p@yandex.ua

В 50-е гг. XIX ст. США, Англия и другие страны Запада вынудили Японию подписать ряд неравноправных договоров, ущемлявших японский политический и экономический суверенитет. В 1868 г. в Японии был свергнут сёгунат Токугава, восстановлена власть императора. Наступил новый период в истории Японии – эпоха Мейдзи, ознаменовавшаяся всесторонней модернизацией страны.

Научная актуальность темы связана с недостаточной изученностью проблемы «ансэёских договоров» в отечественной историографии. Целью исследования является рассмотрение процесса пересмотра «ансэйских договоров» – приоритетного направления

внешней политики мэйдзийской Японии. Без аннулирования кабальных соглашений 50-х гг., Япония не могла претендовать на статус великой державы, к которому стремилась.

К проблеме неравноправных договоров обращались как отечественные (например, А. С. Жуков, Г. Э. Молодяков, И. В. Мазуров и др.) так и зарубежные историки (Д. Бизли, Д. Маррей, А. Финмор и др.), но специальных работ по данному вопросу очень мало. Исключением можно считать статью М. К. Ковальчук «Миссия Ивакура в Санкт-Петербурге». Источниковую базу исследования составили тексты соглашений, стенограммы конференций, а также мемуарная литература.

Согласно «ансэйским договорам» в Японии существовали иностранные поселения – сеттльменты, имевшие право экстерриториальности. Япония не имела таможенной автономии и была вынуждена соглашаться на низкие импортные тарифы. После Реставрации Мэйдзи, в японском обществе наиболее популярными идеями были пересмотр неравноправных соглашений, а также военная экспансия в страны Восточной Азии. В то же время, между странами Запада возникли значительные политические разногласия, например, между США и Англией. Япония решила воспользоваться данной ситуацией с пользой для себя.

Первой попыткой пересмотра «ансэйских договоров» стала миссия Томоми Ивакуры (1871–1873 гг.) в США и Европу, выражавшая дипломатические требования мейдзийского правительства. Несмотря на то, что миссия потерпела неудачу, она имела огромное значение, став демонстрацией настойчивого стремления Японии к восстановлению своей политико-экономической независимости. В период с 1878 по 1885 г. Япония предприняла ряд активных попыток пересмотра неравноправных соглашений. Например, уже в 1878 г. был подписан американо-японский договор, затрагивающий тарифную автономию Японии, но он мог вступить в силу лишь после подписания японцами аналогичных договоров с другими странами. В 1881–1882 гг. проходила международная конференция в Токио по вопросу пересмотра неравноправных договоров, но она не имела существенного результата из-за категоричной позиции Англии, требующей модернизации судебной системы Японии. Япония прислушалась к требованиям, и в 1882 г. был принят новый Уголовный кодекс, а в 1885 г. был создан первый кабинет министров во главе с Ито Хиробуми. В 1886–1887 гг. на новой международной конференции вновь рассматривались вопросы отмены экстерриториальности для иностранцев и снижения таможенных тарифов в Японии. Но западные страны выдвинули новые условия, с которыми категорически не согласилась японская общественность. По причине народных выступлений переговоры были прерваны. Несмотря на это, в 1888–1889 гг. Япония подписала ряд равноправных торговых соглашений (с Мексикой, Германией, Россией, США и т. д.)

В вышеупомянутых договорах иностранные государства относились к Японии как к полноправному дипломатическому партнеру. В 1894 г. был подписан равноправный договор с Великобританией. Согласно данному соглашению была отменена консульская юрисдикция, а Япония получала больше возможностей для агрессивной внешней политики в Восточной Азии. В 1902 г. был подписан новый англо-японский союз, абсолютно равноправный по своему характеру.

Пересмотр неравноправных соглашений стал крупнейшим достижением японской дипломатии. Последние положения «ансэйских соглашений» были окончательно упразднены в 1911 г.

Тэнноизм в ранний период Мэйдзи: государство и ритуал

Чистотина Ольга
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: chistotina2@rambler.ru

Важная роль ритуала в общественной жизни – характерное явление для Японии эпохи Мэйдзи. Общественно-политическая жизнь Японии периода господства идеологии тэнноизма может быть понята лишь при всестороннем рассмотрении догматов этой идеологии и форм их практического воплощения. Учение об «императорском пути» и «духе Ямато» начало оформляться еще в период Токугава и стало лозунгом Мэйдзи исин, а после реставрации императорской власти – официальной государственной идеологией. По сути, под видом возрождения синто и почитания императора создавалась новая мифология, новая государственная религия, новая формула национальной самоидентификации. Роль этих теоретических изысканий и ритуала как их внешнего проявления значительно превзошла функцию лишь религиозного культа. В Японии как «империи знаков» (Р. Барт) именно им принадлежала особая роль в консолидации или даже конструировании современной японской нации.

В сложном комплексе причин, обусловивших превращение Японии из закрытого государства, находящегося под угрозой полуколониальной зависимости от западных государств, в могущественную империю, наиболее актуальным и дискуссионным является именно субъективный фактор консолидации общества вокруг фигуры императора. То, что ритуальная жизнь эпохи Мэйдзи и формы внедрения тэнноизма в массовое сознание еще не были предметом отдельного рассмотрения, подчеркивает актуальность такого исследования.

В различной мере тэнноизм отображен в государственных правовых актах, в прессе рассматриваемого периода, в фотодокументах церемоний, в государственной символике и т.п. Однако мы пока что

ограничены лишь нарративными источниками. Идейные истоки и основы культа императора содержатся в традиционных синтоистских текстах и произведениях представителей Школы национальных наук (Мотоори Норинага) и Школы Мито, размышления о государственном строе накануне реставрации находим в сочинении Като Хироюки «Записки соседа». Сам же культ в его практических проявлениях рассмотрен по мемуарам М. Венюкова, А. Черевковой и В. Крестовского.

Непреложный интерес японистов к феномену японской монархии, объяснимый исключительностью этого явления, обусловил появление целого ряда научных работ. Среди них – исследования Т. Г. Сила-Новицкой, В. Э. Молодякова, А. Н. Мещерякова и др. Из японских авторов необходимо отметить Кодзаи Ёсисигэ и Нагату Хироси, среди западных исследователей японского национализма – Кевина М. Доака, Джозефа Китагаву и Хилари Конрои. Литература по японскому национализму и неотделимому от него культу императора достаточно обширна и разностороння.

Очерчивая границы нашего исследования, за хронологические рамки мы взяли 1868–1889 гг. – от реставрации императорской власти до принятия Конституции Мэйдзи. Так как тема очень широкая, мы ограничимся лишь одним, но очень важным аспектом – синтоистскими ритуалами. Традиционные синтоистские церемонии и обряды были строго унифицированы, однако абсолютное большинство ритуалов общенационального характера были совершенно новыми, лишь замаскированными под возрождение давно забытых. Среди наиболее важных и масштабных ритуалов – празднование «кигэнсэцу», мифического дня основания империи и поклонение духам павших воинов в храме Ясукуни. При этом участие в ритуале рассматривалось как религиозный и гражданский долг, а любое нарушение каралось как личное оскорбление императора.

Тэнноизм, базирующийся на мифах о «священной и непрерывной во веки веков императорской династии» и о «непогрешимости императора», сделал императора средоточием жизни японской нации и государства. Фундаментальный принцип «единства религиозного ритуала и управления государством» формой идеологического воздействия на массы сделал ритуал, удобный тем, что он воздействовал не прямо, а скорее подсознательно, опираясь на силу религиозного почитания императора и чувство долга. Таким образом, в тэнноизме ритуал играл роль важнейшего инструмента формирования общественного сознания.

Формирование концепции «сферы сопроцветания Великой Восточной Азии»

Чуйко Елена
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: alenka0402@rambler.ru

Термин «сфера сопроцветания Великой Восточной Азии» впервые официально прозвучал в декларации министра иностранных дел Мацуока Есукэ 1 августа 1940 г., хотя сама концепция установления господства Японии в Восточной Азии разрабатывалась не одно десятилетие.

Впервые идеи верховенства Японии над миром были сформулированы в т.н. «мемомандуме Танака» 1927 г.

В соответствии с принятой доктриной, японские вооруженные силы в сентябре 1931 г. начали планомерное завоевание Китая, которое в 1937 г. вылилось в японо-китайскую войну. Попустительство японской агрессии в Китае со стороны западных держав убеждало Токио в реальности плана овладения всей Восточной Азией, замены в этом обширном регионе мира «белого империализма» на японский.

В такой ситуации 3 ноября 1938 г. правительство Коноэ опуб¬ликовало официальное заявление, подписанное императором, о том, что на данном этапе задачей Японии является установление «нового порядка в Восточной Азии». При этом следует отметить, что и термин и идея «нового порядка» принадлежит именно Коноэ, которого больше всего заботила идея достижения единства нации.

Тройственный пакт Германии, Италии и Японии закрепил раздел сфер влияния трех держав, признав за Японией «руководство в деле создания нового порядка в Великом восточноазиатском пространстве».

Внешнеполитическая концепция Токио, оформленная в «меморандуме Танака» и «доктрине Коноэ», кроме всего прочего, носила и религиозно-мистический характер. Синтоистская легенда о Дзимму (мифическом отпрыске богини солнца Аматэрасу и предке японских императоров), якобы завещавшим Японии «собрать восемь углов мира под одной крышей», послужила японским милитаристам идеологическим обоснованием территориальных захватов под предлогом создания «великой сферы сопроцветания Восточной Азии».

Таким образом, внешнеполитический курс Японии в 1930-х гг. был направлен на колонизацию Восточной Азии и имел религиозно-идеологическое оформление в виде доктрины собирания «восьми углов мира под одной крышей». В конце 1930-х гг. определись два очага второй мировой войны – Европа и Азия. Берлин, Рим и Токио приступили к планомерному захвату мира, завершившемуся катастрофой для самих завоевателей.

Соглашения в Осло и процесс арабо-израильского урегулирования (1993–2004 гг.)

Ширяева Юлия
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: poloneya482@yandex.ua

Проблема арабо-израильских отношений не перестает быть актуальной с середины прошлого столетия. Однако начало прямых переговоров между конфликтующими сторонами – новое явление, которое начало проявляться только с 1991–1993 гг. Именно новизна переговорного процесса в арабо-израильском конфликте обуславливает необходимость подробного изучения этого явления, которому в современной отечественной историографии уделено недостаточно внимания.

Арабо-израильскому конфликту посвящено немало работ как общего характера, так и касающихся отдельных аспектов Палестинской проблемы. В ходе исследования были использованы работы Д. В. Кузнецова, А. Рубби, Т. В. Носенко, А. Ю. Еркова. Нельзя не упомянуть о работах Бакланова А. Г. «Ближний Восток на рубеже XXI века: к созданию системы региональной безопасности», Захарченко А. М. «Арабсько-ізраїльський конфлікт: проблеми врегулювання на сучасному етапі», которые посвящены непосредственно мирному урегулированию Палестинского вопроса на рубеже XX–XXI столетий. В зарубежной историографии данная тема освещена в монографиях Аль-Хуффаш Фаваза «Палестинская проблема и мирный процесс на Ближнем Востоке 1991–2000 гг.», Халед Абед Мустафы «Проблема Иерусалима в процессе политического урегулирования на Ближнем Востоке:1947–2004 гг.», а также Абу Салем Эссам Фейсал Абдель Карима «Современные международные стратегии разрешения региональных конфликтов (на примере палестино-израильского конфликта)». Источники, использованные в исследовании: русскоязычные и англоязычные сборники документов ООН, посвященных процессу мирного урегулирования палестинской проблемы, опубликованные на официальных сайтах посольств арабских стран и Израиля англоязычные и русскоязычные версии документов и соглашений, касающихся темы исследования. Важными источниками для данного исследования послужили мемуары Билла Клинтона «Моя жизнь», а также обширный журналистский очерк полномочного посла России в Израиле (1991–1997 гг.) А. Бовина «Пять лет среди евреев и мидовцев».

Научная новизна работы состоит в использовании междисциплинарного подхода, что позволило значительно расширить круг рассматриваемых вопросов, а также существенно увеличить источниковую и историографическую базу, поскольку тема работы

представляет интерес не только в своем историческом аспекте, но и в контексте международных отношений, социологии и даже психологии и географии.

В ходе исследования автором были определены факторы, которые обусловили начало переговорного процесса между Израилем и арабскими странами, проанализированы результаты многосторонних переговоров между Израилем и арабскими странами и прямых палестино-израильских переговоров. Также была определена роль внерегиональных сил в процессе палестинского урегулирования.

По итогам исследования автор пришел к следующим выводам:

– начало переговорного процесса между Израилем и арабскими странами было обусловлено изменениями в политике государств в отношении Палестины и Израиля, в результате чего стороны осознали необходимость решения конфликта мирным путем;

– внутренние и внешние силы значительно повлияли как на развитие мирного процесса, так и на его блокировку в 1996–2000 гг. Так, США и страны Западной Европы, а к концу 1990-х гг. и Россия, способствовали развитию мирных переговоров, в то время как внутренние факторы (оппозиционно настроенный Кнессет и ПНА, экстремистские организации) часто препятствовали переговорному процессу;

– хотя начало мирного процесса в 1990-е гг. было многообещающим, к началу 2000-х гг. стало понятно, что этот процесс затянется на долгие годы, поскольку рассмотрение ключевых конфликтных вопросов было отложено на неопределенный срок в связи с ростом оппозиционных настроений, как в Палестине, так и в Израиле;

– дальнейшее продолжение процесса урегулирования невозможно без участия третьих сил, во многом благодаря которым данный процесс и был начат.

Етноконфесійні фактори у внутрішньоафганському конфлікті 1992–2001 рр.

Ямпольська Лариса
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: yampolska@inbox.ru

Етнічна, конфесійна, мовно-культурна гетерогенність афганського суспільства, обумовлена географічними, внутрішньополітичними, соціально-економічними чинниками, втручанням зовнішнього фактору в історичний розвиток, негативно впливала на процеси державотворення афганської держави, а в окремих випадках була каталізатором деструктивних процесів у суспільстві.

Історична наука відносно недавно почала приділяти увагу ґрунтовному вивченню етноконфесійної складової сучасної конфліктології. Дотичними до цієї проблеми є узагальнюючі праці з історії Афганістану В. Г. Коргуна, Ю. В. Ганковського, етнодемографічні нариси Ю. В. Босіна, А. А. Грюнберга, К. А. Лебедєва, Ю. П. Лалетіна, Б. Р. Логашевої, Л. М. Темірханова. Аналізу громадянської війни 80-х–90-х рр. XX ст. присвячені праці С. Таннера, М. Ф. Слінкіна, А. А. Ляховського, В. М. Пластуна, В. М. Спольнікова, Р. Р. Сікоєва та ін.

Новизна авторського підходу до рішення проблеми полягає в аналізі етноконфесійної складової політики моджахедських угруповань і руху «Талібан» (1992–2001 рр.), визначенні етноконфесійного фактору в діяльності терористичних організацій на території Афганістану, моделюванні сценаріїв розвитку ситуації в країні на початку XXI ст. При дослідженні використані групи джерел: міжнародно-правові документи про боротьбу з тероризмом, опубліковані архіви терористичних організацій, рухів, документи військових таборів талібів і «Аль-Кайди» в Афганістані, матеріали періодики, етностатистичні дані, матеріали інформаційного сайту Центру врегулювання етнополітичних конфліктів. Методологічну основу дослідження склали проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-системний методи.

Після падіння режиму НДПА (1992 р.) боротьба за владу в Афганістані набула рис затяжного конфлікту. Про претензії на владу оголосили організації та військові угруповання, створені за етнічною та релігійною ознаками: Ісламська партія Афганістану (Г. Хекматьяр, пуштунський націоналізм), Ісламське товариство Афганістану (Б. Раббані, А. Ш. Масуд, таджицький клан), Партія афганської єдності Вахдат (інтереси шиїтської громади), загони генерала А. Дустума (узбецький клан). Наслідками громадянської війни в Афганістані стали розкол країни на сепаратистські етнічні анклави, неконтрольовані кабульською владою; перетворення за час війни етнічних меншин, раніше усунених від військової служби (привілею пуштунів), у боєздатні сили, здатні відстоювати свої інтереси зі зброєю в руках; ідеологічне і матеріальне сприяння розвитку національних меншин північного Афганістану з боку самостійних середньоазійських держав пострадянського простору, де до влади прийшли їхні етнічні одноплемінники; демографічний фактор – пуштуни (через масовий хіджрат) перестали бути абсолютною більшістю по відношенню до решти народів країни. Ці фактори дали можливість новій політичній силі – руху «Талібан» у вересні 1996 р. захопити Кабул і встановити контроль над значною частиною Афганістану. Ідеологічним підґрунтям політики талібів стали пуштунський націоналізм і радикальний ісламізм.

Дискусійним залишається питання про характер внутрішньоафганського конфлікту і розвиток сучасної ситуації.

Найбільш вірогідними видаються дві реалії. Перша: релігійний і етнічний фактори будуть відігравати провідну роль у еволюції афганського суспільства. Вони залишаться привабливим інструментом, за допомогою якого різні політичні сили країни вирішуватимуть завдання боротьби за владу. Друга точка зору на афганський конфлікт як політичний пояснює вірогідність виникнення альянсів вчорашніх «етнічних» супротивників, з одного боку, розколів усередині етнічних рухів, з іншого, тактичних союзів, дроблення в найрізноманітніших і парадоксальних варіантах, які можуть призвести до швидкої і радикальної зміни ситуації в Афганістані.

РОЗДІЛ X

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН XIX – ПЕРШ. ПОЛ. XX СТ.

Пан'європейський проект Р. Куденхове-Кулергі та план А. Бріана у міжвоєнний період: проблема співвідношення

Бєляєва Анна
Запорізький національний університет
E-mail: annbell13@mail.ru

Пан'європейський проект, автором якого був Р. Куденхове-Калергі, став одним із запропонованих у міжвоєнний період варіантів об'єднання Європи. Проект А. Бріана виник внаслідок співпраці цього політичного діяча з Р. Куденхове-Калергі. Звідси постає питання, як розглядати проект А. Бріана: в фарватері Пан-Європи, чи як окремий проект, який зробив свій внесок в історію європейської інтеграції.

В історіографії існують різні думки щодо питання співвідношення двох проектів об'єднання Європи. Як два окремих проекти, які відрізняються походженням, авторством та метою? їх розглядають російський дослідник О. Чубарян, американський – К. Пегг, німецький – Ф. Кисслінг. Інший варіант інтерпретації співвідношення двох проектів – розгляд проекту А. Бріана як спроби реалізації ідей Р. Куденхове-Калергі. Цієї точки зору дотримуються сучасні дослідники з Росії, Польщі, Австрії, Чехії: А. Корабльова, Є. Панченко, П. Лоссовски, Г. Мюллер, П. Андрлє.

В даній роботі пропонується розглянути проблему співвідношення проектів на основі порівняльного аналізу двох зазначених проектів. Для визначення значення проекту А. Бріана в історії євроінтеграції застосовується історико-генетичний метод, який дозволяє встановити причини поразки проекту, а відповідно і винести з цього уроки. Саме ці дві позиції визначають новизну даної роботи. За основу взяті роботи Р. Куденхове-Калергі «Пан-Європа» і «Пан'європейський маніфест», «Меморандум про організацію Європейської федерації» А. Бріана, а також спогади Е. Ерріо та текст виступу Г. Штреземана в Лізі Націй 9 вересня 1929 р., які дають уявлення про оцінку в Європі проекту Бріана.

Проект А. Бріана був пов'язаний із двома подіями: ініціативою цього політика в Лізі Націй у вересні 1929 р. щодо створення в Європі федеративного об'єднання держав, а також із розробкою «Меморандуму» у 1930-му р., в якому були відображені його погляди стосовно майбутнього улаштування об'єднання.

Проекти А. Бріана та Р. Куденхове-Калергі пропонували майже однаковий шліх до об'єднання. Риса, що відрізняла їх – ставлення до існуючої системи міжнародних відносин. Якщо автор Пан-Європи прагнув її змінити ради встановлення дійсної рівності держав на континенті, то А. Бріан прагнув зберегти її. Свідченням цього є положення його Пакту, згідно якому до майбутнього об'єднання мали увійти європейські країни-члени Ліги Націй, а саме об'єднання мало функціонувати в рамках цієї міжнародної організації. Збереження існуючої системи міжнародних відносин було вигідним Франції, оскільки її основний конкурент в Європі, Німеччина, була обмежена в правах згідно до договорів, що склали її основу.

Проект А. Бріана критикувався по двох позиціях: по-перше, у зв'язку з його особливою увагою до забезпечення національних інтересів Франції, що означало фіктивну рівноправність в майбутньому об'єднанні, по-друге, через особливу увагу до методу об'єднання через сферу політики. Е. Ерріо та Г. Штреземан пріоритетним для Європи бачили економічне об'єднання, обґрунтовуючи це прикладами вдалих міждержавних союзів промислових підприємств у Європі в 1920-ті рр.. Вже у 1932 р. дискусії щодо проекту об'єднання Європи в Лізі Націй припинилися.

Отже, проект Пан-Європи та проект А. Бріана слід розглядати як два окремих проекти, оскільки останній ставив за мету першочергове задоволення національних інтересів Франції перед загальноєвропейськими. Значення проекту Бріана в історії євроінтеграції полягало в тому, що було продемонстровано хибність шляху до об'єднання Європи через сферу політики, оскільки головною перепоною постають національні пріоритети держав. Економічна сфера давала більше шансів на успішну інтеграцію, що продемонстрував досвід другої половини XX ст.

Англо-германский конфликт в Южной Африке в последней четверти XIX века.

Зеленохат Виктория

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: zelenohat.viktoria@gmail.com

В последней четверти XIX в. английские и германские интересы столкнулись в южной части Африканского континента. Это было связано с переходом европейских держав к империализму, что в свою очередь привело к серьезным конфликтам из-за распределения сфер влияния на юге африканского материка, так как он занимал выгодное географическое положение на важнейшем морском пути в Индию, а также имел наиболее благоприятные для европейцев климатические условия.

Существуют противоположные оценки конфликта в южной части африканского континента со стороны названых держав. Поэтому проблематику данного исследования автор видит в сравнении и критическом анализе существующих письменных источников, для того, чтобы понять и объективно оценить англо-германское противостояние в Южной Африке в последней четверти XIX в.

В историографии проблемы следует отметить работы А. Ерусалимского, Н. Халфина, И. Чарного, В. Александрова, Г. Хальгартена, А. Зусмановича, П. Дормштеттера, Б. Туполева и др.

Источниковую базу при изучении проблемы составила обширная мемуарная литература, принадлежащая перу политических деятелей, дипломатов, непосредственных участников событий того времени, как со стороны Англии, так и со стороны Германии. К их числу следует отнести германского канцлера Б. Бюлова, императора Германии Вильгельма Гогенцоллерна, премьер-министра Англии Л. Дорджа, английского

политического деятеля С. Родса. Их сравнение дает более полную возможность для восстановления точных исторических событий. В этом заключается новизна данного исследования.

Мы в своей работе использует такие методы исследования, как историко-генетический (ретроспективный) и историко-сравнительный.

Проведя анализ источников, ознакомившись с работами по данной проблеме, автор получил возможность прийти к следующим выводам:

- Переход к империализму и становление Германии как колониальной державы послужило причиной начала активной экспансионистской политики Германской империи в Южной Африке. Это вызвало обострение отношений с Англией, так как, к концу XIX в. она владела львиной долей в этой части африканского континента;
- Германия свою главную цель, на юге африканского континента, усматривала в территориальном приобретении новых рынков для своей торговли и промышленности;
- Для Германии этот регион имел огромное значение, так как мог быть использован в качестве исходного пункта для проникновения вглубь Африки;
- Раздел южно-африканской территории не был еще завешен и у Германской империи имелись благоприятные перспективы для того, чтобы приобрести здесь колониальные владения;
- Главная цель Англии на заморской южно-африканской территории – превращение её в свою колонию, а также овладение половиной мировой добычи золота;
- Конфликт между Англией и Германией на юге Африки был вызван желанием обеих держав овладеть богатым сырьем и полезными ископаемыми этого региона, которые были обнаружены в последней четверти XIX века (богатейшие залежи золота и россыпи алмазов);
- Гонка между Англией и Германией за колониальное господство на южно-африканском континенте, привела к англо-бурской войне, в которой Германия выступила на стороне буров, а Англия потерпела поражение;
- Лихорадочная англо-германская конкурентная борьба за сферы влияния в Южной Африке, в конечном счёте, послужила толчком к началу Перовой мировой войны.

Обставини і причини місії Стаффорда Кріппса до Москви

Крутько Сергій

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: sergey_krutko26@rambler.ru

Британсько-радянські відносини напередодні та під час Другої світової війни завжди перебували у полі зору дослідників. Однак, якщо періоду кінця 30-х рр. присвячено цілу низку досліджень, які стосуються різного роду аспектів міжнародного життя в цьому контексті, то двосторонні відносини в період із 1940 р. до нападу Німеччини на СРСР залишалися

вивченими недостатньо. Справа в тому, що, з нападом СРСР на Фінляндію, дипломатичні контакти Великої Британії і Радянського Союзу майже припинилися. Місія С. Кріппса на початку літа 1940 р. мала на меті виправити ситуацію – нормалізувати відносини і прозондувати радянські настрої щодо можливої участі в антинімецькому блоці.

В історичній науці досліджень, які б безпосередньо вивчали цю тематику, на наш погляд, недостатньо. Так, власне місія С. Кріппса стала предметом вивчення в працях закордонних дослідників Г. Городецького, К. Кука. Британсько-радянські відносини цього періоду вивчаються сучасними російськими дослідниками – Я. Верховським та В. Тирмосом, К. Михайловою, О. Єфремкіним. В Україні Д. Посредников розглядав цю проблематику в своїй дисертації. Однак, досліджень, які б враховували нові підходи в історіографії і спиралися б на новітні дані із закритих раніше архівів не так багато.

Джерельною базою вивчення даної теми є збірники документів із зовнішньої політки. З англійської сторони це «Документи британської зовнішньої політики», стенограми дебатів в Палаті громад, що доступні на сайті Національного архіву, а з радянської – «Документи зовнішньої політики СРСР». Цікавим джерелом є спогади В. Черчилля, І. Майського, листи Н. Чемберлена, опубліковані його біографами.

Після нападу Радянського Союзу на Фінляндію, Англія в знак протесту відкликала посла В. Сідса з Москви. Британська суспільна думка засудила акцію СРСР, численні політики засуджували агресію на засіданнях парламенту і Асамблеї Ліги Націй. Однак, були і політики, які виступали з підтримкою дій Москви, наприклад, Стаффорд Кріппс – лейборист, блискучий юрист і широко освічена людина, член Міжнародного слідчого комітету, що вивчав обставини підпалу рейхстагу в 1933 р.

Саме завдяки цій людині на початку весни 1940 р. британсько-радянські відносини отримали шанс на покращення. С. Кріппс, повертаючись із робочої поїздки в Китай (де, між іншим, мав розмову із радянським послом, що і запросив його до Москви) побував в Радянському Союзі. В бесіді з ним В. М. Молотов виказав надію на поліпшення двосторонніх відносин, зазначивши при цьому, що це неможливо без нормального дипломатичного представництва. По поверненні до Лондона він передав слова радянського наркома, після чого В. Черчилль настояв, щоб саме цей політик і був представником Великої Британії в СРСР.

На початку літа 1940 р. не дивлячись на підтримку Сталіним всіх акцій Німеччини в Європі, В. Черчилль розумів, що час, коли інтереси Москви і Берліну зіштовхнуться не так далеко. В умовах, коли Англія втратила своїх континентальних союзників, налагодження відносин із СРСР мало першочергове значення і С. Кріппс мав стати людиною, на яку це завдання було покладено.

26 червня британський посол прибув в Кремль для вручення вірчих грамот. Під час прийому він передав В. М. Молотову записку, що була написана від руки російською мовою і містила побажання особистої зустрічі із Сталіним «в одній делікатній справі». 1 липня Кріппс отримав нагоду передати записку В. Черчилля, в якій він висказав своє бачення того до чого

призведе німецька гегемонія в Європі і запрошував Радянську Росію подумати над тим самим. Сталін прекрасно зрозумів натяк, але не відреагував на британські ініціативи.

Підсумки цього наступні. По-перше, Англія в тяжкій міжнародній ситуації прагнула добитися нейтралітету з СРСР, а по можливості і встановлення більш дружніх відносин. По-друге, британські політики розуміли, що співпраця між нацистами і більшовиками не може носити тривалий характер і робили все можливе, щоб поставити Радянський Союз в ряд своїх союзників.

Концептуальний аспект формування нафтової політики Великої Британії у першій третині XX століття

Ласкавий Дмитро

Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: laskavoprosim@mail.ru

За останні півтора століття нафтовий фактор став найвпливовішим чинником розвитку людського суспільства і його роль надалі тільки посилюватиметься. Тому не дивно, що міжнародна боротьба за нафту на Близькому та Середньому Сході, зокрема в першій третині XX століття, є одним з пріоритетних напрямків досліджень закордонних науковців (Daniel Yergin, Ronald Ferrier, Гульнара Валіахметова).

Проте, у зв'язку з очевидною недостатньою вивченістю особливостей і тонкощів нафтової політики Уайтхоллу у 1901 – 1928 роках, у світовій історичній науці, у тому числі навіть англійській, набула розповсюдження та міцно укріпилася думка, що боротьбу за персько-месопотамську Велика Британія програла, а США, навпаки, здобули перемогу (Gareth Jones, Ven Rothwell). Огляд навіть найновітніших праць повністю підтверджує безапеляційність цієї тези (Piers Brendon, John Darwin, Євген Соболєв). Що стосується української історіографії, то дослідження з цієї проблематики практично відсутні (Олена Коппель), хоча актуальність і наукова значущість таких студій очевидна.

Мета роботи − на основі першоджерел дослідити концептуальний аспект формування нафтової політики Великої Британії у першій третині XX століття та показати наслідки її реалізації.

Наукова новизна полягає в тому, що, проаналізувавши за допомогою методу аналізу та синтезу історичного матеріалу першоджерела з Архіву зовнішньої політики Російської імперії та Архіву зовнішньої політики Російської Федерації, Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ Російської Федерації, Державного архіву Російської Федерації, Національного архіву Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, вперше доведено: у Великої Британії ні до Першої світової війни, ні тим більше після неї, не було вибору боротися чи ні за персько-месопотамську нафту – дана проблема була питанням життя і смерті самої Британської імперії.

На початку XX століття Велика Британія постала перед гострим питанням − проблемою повної залежності країни від імпортної нафти (американської, російської). Сфера використання нафти та нафтопродуктів ставала все ширшою. Навіть флот «володарки морів» став переходити з вугілля на нафту. Однак, ані власної стратегічної сировини, ані її достатніх джерел за кордоном у колоніях Велика Британія практично не мала. Країна опинилася у небезпеці стати залежною політично, військово та економічно від експортерів нафти.

Водночас, оволодіння цією стратегічно важливою сировиною − новим матеріалом будівництва людської цивілізації та її матеріальної культури − означало для Великої Британії не тільки збереження незалежності, а й здобуття ключової позиції у світовій геополітиці. Також це б ознаменувало перехід на новий вимір глобального лідерства, тотожного не збереженню старої Імперії територіально чи фінансово-промислово, як можна подумати, а розбудові нової, заснованої якісно і принципово на іншій системі взаємних противаг і стримування − всеохоплюючій залежності країн англійського і неанглійського світу від її, британської, нафти.

Як показує аналіз архівних матеріалів, якою б важкою, виснажливою та витратною для Великої Британія не була боротьба за персько-месопотамську нафту, втрата її для Туманного Альбіону, коштувала б набагато дорожче. Після гострої та тривалої дискусії у правлячих колах Британської імперії змогли сформувати нафтову політику таким чином, що після Першої світової війни Велика Британія, здобувши перемогу у міжнародній боротьбі за джерела стратегічної сировини на Близькому та Середньому Сході (у тому числі над США), з імпортера нафти перетворилася на її експортера і забезпечила національну безпеку та енергетичну незалежність.

Діяльність місії УНР у США в 1919 – 1921 рр.

Ластовець Наталія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: nlo_17@mail.ru

Визнання суверенітету УНР було необхідною складовою для її ствердження як держави. Саме задля цього до країн Антанти в 1919 році відправлялися місії. Не виключенним стали й США,в якій дипломати розраховували на більшу підтримку та розуміння через проголошення «14 пунктів» В. Вільсона.

Актуальність роботи полягає в тому, що на відміну від діяльності дипломатів УНР у Франції та Англії про відносини з США сказано небагато, ставлення до делегації потребує детального вивчення з врахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Джерела даної роботи представлені Архівом полковника Хауза та працями «Ukraine road to freedom» і«Memorandum to the Government of the United States on the Recognition of the Ukrainian People's Republic», що

стосуються діяльності місії та ставлення до неї. Серед праць, присвячених даній темі, слід виділити роботи В. Соловйової, Д. Табачника, І. Дацьківа, М. Стахіва, Р. Симоненка.

Методологічною основою дослідження є основні принципи наукової роботи – об'єктивність та історизм. Для повного та всебічного розгляду теми були використані такі методи як історико-хронологічний, системний та описовий.

Научна новизна наступна:

- розглядається становлення та діяльність місії УНР в США;
- аналізуються та пояснюються зміни в ставленні до дипломатичних представників УНР відносно зовнішньополітичної ситуації в світі та вплив становища в середині країни на відношенні до дипломатів ;
- оцінюється ефективність діяльності місії.

Уряд УНР розумів всю важливість встановлення дипломатичних відносин з США і тому 10 січня 1919 р. було прийнято рішення про створення дипломатичної місії. Її очолив Є. Голіцинський. Вже наприкінці липня 1919 р. місія прибула до Вашингтону і розгорнула активну політичну діяльність. Але навіть на теренах США, де проголошувалися «14 пунктів» В. Вільсона, дипломати зіткнулися з переконанням про «неділимість Росії» та позиціонування України як її невід'ємної частини. Формально в шостому пункті, який був присвячений Росії, декларувалися і утвердження «спільноти вільних націй», і надання їм «всілякої підтримки у всьому, в чому вона необхідна», але це були лише промовисті заяви.

1 серпня 1919 р. Державному секретареві США Р. Лансінгу членом делегації Ю. Бачинським була передана нота з пропозиціями розпочати контакти з УНР та обговорити проблеми визнання її незалежності. Та США не могли визнати УНР, бо країна була практично повністю захоплена більшовиками, єврейські погроми повністю приписували керівництву УНР та викликали різко негативну реакцію американського суспільства.

Отже, «14 пунктів» В. Вільсона, які декларували самовизначення кожного з народів колишніх імперій, наштовхнулись на реалії тогочасної світової політики, яка встановлювала свої пріоритети, а нестабільна ситуація в середині УНР тільки поглибила впевненість у тому, що визнавати її незалежність в той час було недоцільно.

Вільгельм II та діяльність колоніальної юстиції в африканських колоніях Німеччини у другій половині 90-х років XIX ст.

Личко Світлана

Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: svzelin@ya.ru

Питання німецької колоніальної політики в Африці належить до числа найбільш актуальних тем сьогодення. Особливий інтерес становить колоніальна політика німецької імперії часів Вільгельма II, а саме здійснені

імператором заходи з освоєння та підкорення завойованих територій. Адже більшість дослідників приділяє увагу лише завоюванню колоній, випускаючи з уваги економічні та владні важелі становлення в них німецького панування. Більш того, питання становлення в колоніях німецького судочинства та його наслідків обминається багатьма авторами.

Його певною мірою торкалися у своїх роботах С. Єрусалімський, С. Фокін, Г. Стокер, К. Гаузен, Г. Фессер, Г. Ульман та інші.

Отже, за допомогою аналізу різноманітних за походженням джерел та історіографії, ми ставимо за мету розкрити роль колоніальної юстиції в колоніальних планах Вільгельма ІІ.

Процес становлення німецької колоніальної системи в Африці йшов двома напрямками: міжнародне виправдання «прав» на території і організація німецької влади та економіки в колоніях. З приходом до влади імператора Вільгельма ІІ, який був прихильником жорстких методів освоєння завойованих територій, повноваження німецької колоніальної влади були значно розширені. Вже на початку 1891 року німецький уряд, підтриманий імператором, офіційно заявив, що розпочато період освоєння завойованих територій. Проте, до 1896 року Німеччина змушена була вести війни з аборигенами за встановлення контролю над їхніми територіями. Та з другої половини 90-х років XIX ст. було запроваджено низку заходів направлених на повне встановлення німецької влади в африканських колоніях.

З цією метою, за наказом кайзера, на завойованих територіях було створено ряд судових та карних установ. Вони були об'єднані в колоніальну юстицію, якій Вільгельм ІІ відвів основну роль у підтриманні колоніального порядку.

Цей колоніальний орган покликаний був затвердити німецьке колоніальне панування в Африці. Спиралась юстиція на расистський принцип, мотивуючи це тим, що африканці мають набагато менші права ніж європейці.

На цьому ж принципі було засновано широке застосування тілесних покарань і репресій щодо корінного населення. Кайзер Вільгельм так захопився завоюванням нових територій, що офіційно дозволив масові страти полонених. Проте радикальні міри приймалися і на «спокійних» територіях. Покарання окремих людей і цілих селищ лише за рішенням командирів опорних пунктів та окружних начальників, без суда довгий час було правилом, що витікало з необмежених повноважень чиновників колоніальної юстиції. Формально ці повноваження були обмежені «Розпорядженням рейхсканцлера про порядок здійснення кримінальної та подібної підсудності туземців в Африці» від 22 квітня 1896 року, згідно з яким установлювались наступні покарання: тілесні, грошові штрафи, позбавлення волі з примусовими роботами, кайдани, смертна кара.

Також варто зазначити, що це розпорядження не вказувало конкретне покарання за конкретну провину чи конкретний злочин. Згадувалося лише про те, що високі штрафи, позбавлення волі на строк більш ніж шість місяців та смертна кара повинні були узгоджуватися губернатором чи верховним суддею. Всі інші покарання призначалися на розсуд місцевої

влади, представники якої активно користувалися своїми необмеженими повноваженнями і карали місцеве населення за найменшу провину.

Таким чином, німецька колоніальна юстиція стала дієвою зброєю в руках імператора Вільгельма II. Саме за її допомогою кайзерові вдалося здійснити свою головну мету в африканських колоніях – перетворити колоніальні території на джерела сировини і ринки збуту німецької продукції, а корінне населення позбавити будь-яких прав та змусити працювати на благо завойовників.

Террористы или диверсанты: к вопросу о террористических группах на территории Карпатской Украины (1938-1939 гг.)

Могаричев Константин

Таврический национальный университет имени В. И. Вернадского

E-mail:

Понятие «терроризм» на международном уровне впервые было определено Лигой Наций в 1937 после убийства хорватскими усташами короля Югославии Александра Карагеоргиевича и французского министра Л. Барту: «преступные действия, направленные против государства, цель или характер которых состоят в том, чтобы вызвать ужас у определенных лиц или среди населения».

29 сентября 1938 года была подписано Мюнхенское соглашение. Фактически, начался раздел Чехословакии. В нем принимали активное участие Венгрия и Польша, которые хотели получить некоторые чехословацкие территории, в том числе и Закарпатье. После Мюнхенского договора Чехословакия стала федеративной республикой, а Подкарпатская Русь (Карпатская Украина) - автономной. Однако появление украинского государства в центре Европы шло в разрез с планами Венгрии и Польши.

Угроза со стороны польских и венгерских подрывных организаций стала актуальной для Карпатской Украины с момента ее образования. Венгры хотели присоединения Закарпатья, а поляки им содействовали. Согласно источникам первые такие группы появились в Карпатской Украине уже 10 октября 1938, за день до утверждения первого правительства автономии.

В историографии проблема функционирования данных групп на территории Карпатской Украины недостаточно исследована. Ее всестороннее изучение поможет пролить свет на ряд неразработанных вопросов истории Центральной Европы кануна Второй мировой войны и истории Закарпатья в частности.

Среди правящих слоёв автономии ощущалось сильное германское влияние, особенно при правительстве Волошина. Это блокировало прямую военную агрессию со стороны Венгрии, но способствовало появлению венгерских и польских боевых групп.

Рассматриваемые группировки занимались подрывом магистралей, нападением на села, атаками на чехословацких и украинских военных,

пропагандой присоединения «русинской земли» к святостефанской короне. Численность их была, по разным источникам, вначале от 600 до 800 человек, а к началу 1939 – увеличилась до 6000. Они находили поддержку среди венгерского и некоторых слоев украинского населения.

После «Венского арбитража» часть территории Карпатской Украины, в том числе города Ужгород и Мукачево, была передана Венгрии под гарантии неприкосновенности. Но активность данных групп только усилились. От их действий страдало также и румынское население. Власти Карпатской Украины неоднократно посылали ноты протесты в Польшу и Венгрию. Однако правительства этих стран на словах открещивались от террористов. Присутствие террористической угрозы было, по нашему мнению, одной из причин формирования Карпатской Украины именно как авторитарного государства.

Возникает вопрос, можно ли считать данные организации террористическими или это были венгерские и польские диверсионные группы, действовавшие на враждебной территории?

Авторитетные ученные выделяют три основных признака терроризма: 1) Наличие насилия или угрозы насилия; 2) Политические цели; 3) Насилие по отношению к мирным гражданам. В нашем случае все три признака признака имеют место, и соответствуют определению терроризма 1937г. Однако, с другой стороны можно считать, что данные группы были и диверсионными, их цель – ослабления враждебного государства.

Следовательно, нельзя однозначно утверждать, что рассматриваемые группировки были исключительно террористическими. В их действиях присутствуют и явные признаки диверсионных. Данная проблема нуждается в дальнейшем всестороннем исследовании.

Питання британської підтримки повстання у Хіджазі у 1917 р. та недоторканності священних місць ісламу (за матеріалами східних доповідей кабінету міністрів)

Щестюк Тетяна

Національний університет "Києво-Могилянська академія"

E-mail: shchestyuk@gmail.com

Під час Першої світової війни саме Велика Британія через своє представництво в Каїрі заохочувала шерифа Мекки Хусейна до повстання проти Османської імперії. В своїх мемуарах Е. Т. Лоуренс часто нарікає на брак належної британської підтримки під час повстання. Це стало однією з причин, чому радянські історики Близького Сходу характеризували тогочасну британську політику регіону як суперечливу, чи навіть свідомо оманливу. Дане дослідження пропонує пояснення цього протиріччя: британське небажання відкрито підтримувати повстання шерифа стає більш зрозумілим виходячи з її політики щодо священних місць ісламу під час Першої світової війни.

На сьогоднішній день існує ряд праць, що розглядають як питання пов'язанні з ісламом впливали на політику Британської імперії. Дослідження панісламізму, які розглядають його роль у трикутнику османсько-британсько-індійських відносин (А. Озджан, Г. Мінаулт, Н. Курейші, К. Карпат), – лише побіжно торкаються британської політики щодо Хіджазу під час Першої світової війни. Д. Фромкін і М. Кент ставлять британські відносини з шерифом Мекки Хусейном у залежність від необхідності зважати на релігійні почуття мусульман Індії. Такого ж підходу дотримується у своїй докторській дисертації і британський дослідник Ст. Кокс, який навіть присвячує окрему увагу питанню доцільності висадки британських військ в Хіджазі для 1916 р.

Джерельну базу дослідження складають східні доповіді – серія щотижневих оглядів подій для британського кабінету міністрів на основі паперів наданих військовим міністерством, адміралтейством, міністерством зі справ колоній та Форін офісом.

Отже, наукова новизна дослідження полягає, по-перше, у новизні обраного підходу для вітчизняної історіографії, яка традиційно звертає мало уваги як на релігійні питання, так і на сферу офіційної політики; і, по-друге, у розв'язанні питання на підставі східних доповідей 1917 р.

На нашу думку, офіційну лінію британської політики щодо Хіджазу слід розглядати у контексті декларації щодо недоторканності священних місць ісламу, яку уряд Індії оприлюднив одразу після вступу Османської імперії до війни, 6 листопада 1914 р. Декларація проголошувала недоторканність священних місць Мекки, Медини і Месопотамії від атак та втручання британських військ та флоту. Ця декларація покликана була втримати мусульман Індії від невдоволення війною з Османською імперією. Необхідність зважати на релігійні почуття підданих-мусульман не зникла і у 1916 – 1917 рр., більш того, невтручання у справи ісламу і недоторканність священних місць тепер були офіційною лінією британської політики. Саме тому після перших новин про повстання шерифа Мекки в британському парламенті та в пресі неодноразово нагадується про цю декларацію.

У східних доповідях неодноразово зазначається, що буде небажаним надати підстав для підозр в мусульманському світі, що Хіджаз потрапив під британський вплив. Зокрема, 5 лютого 1917 р. в «Морнинг пост» пропонувалось, щоб уряд Індії поширив звернення Хусейна, «верховного священика та голову ісламу», серед мусульман Індії та індійських солдат. Віце-король Індії відзначив, що подібна стаття може допомогти хіба що ворогам Британії, які прагнуть «викрити наші приховані наміри і викликати безпорядки в Індії». Подібною ж була реакція віце-короля на запит російської розвідки надати копію оригіналу декларації Хусейна з підписом чи печаткою для розповсюдження серед турків та арабів.

Припускається, що турецький наступ в Медині мав на меті спровокувати британців вступити до священних місць, що могло б бути використаним в анти-британській пропаганді. М. Сайкс вказує, що фото єгипетського офіцера, який отримав хрест за взяття Мекки, надруковане в «Дейлі мейл» може бути використано для ворожої пропаганди.

Тому в східних доповідях постійно наголошується, що британські війська мають утримуватись від військових дій в Хіджазі. Навіть, коли в січні 1917 р. Р. Вінгейт отримав формальний запит від короля Хусейна на висадку британських військ, він відповів, що за рішенням кабінету це можливо тільки якщо король Хіджазу письмово запросить їх, і візьме на себе повну відповідальність за їх присутність, а також видасть попередньо узгоджене з британським урядом звернення до мусульманського світу, в якому обгрунтує необхідність висадки християнських військ. За місяць, король Хусейн звернувся з проханням надати йому мусульманське військо та здібного мусульманського генерала. Однак, і в цьому йому було відмовлено, оскільки «Британія ніколи не планувала так прямо та явно втручатись у його внутрішні справи».

Однак, прагнення уникнути прямого втручання обмежувалось конкуренцією з Францією за вплив на Хусейна. Тільки коли французький уряд надіслав мусульманських лікарів до Хіджазу, придбав приміщення для власних паломників, і запропонував сформувати арабський батальйон – у східні доповідях висловлено рекомендацію, щоб віце-король здійснив аналогічні кроки.

Отже, британці мали зважати як на реакцію своїх підданих, так і на трактування своїх дій ворожою пропагандою. Це унеможливлювало як військову присутність британських військ в Хіджазі, так і офіційне схвалення повстання. Однак, така лінія офіційної політики є цілком послідовною, якщо розглядати її у контексті декларації щодо недоторканності священних місць ісламу.

Вплив світової економічної кризи на польсько-радянські відносини (1929 – 1933 рр.)

Яременко Світлана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: fotunya@mail.ru

Відносини між державами формуються під впливом багатьох чинників, як зовнішніх, так і внутрішніх. Економічний фактор завжди був і залишається одним з головних чинників формування міждержавних відносин. Він впливає на ситуацію в країні та на розвиток її відносин з іншими країнами. У 1929 році світ потрясла економічна криза, яка вплинула на всі сфери життя суспільства, в тому числі й на відносини між державами.

Наукова проблема полягає у тому, щоб дослідити роль економічного чинника у формуванні польсько-радянських відносин та значення економічної кризи для розвитку їх взаємин. Вивчити її безпосередній та непрямий впливи на взаємини між Польщею та СРСР.

Деякі аспекти цього питання знайшли відображення в роботах С. Грегоровича, А. Манусевича, О. Красівського, О. Босака, М. Влодаркевича та ін.

Джерельну базу дослідження складають документи і матеріали зовнішньої політики, які містяться у збірниках документів: «Документы и материалы по истории советско-польских отношений», «Документы внешней политики СССР», «Международные отношения и внешняя політика СССР (1871–1957)», «Materialy archiwalne do historii stosunkow polsko-radzieckich» та ін. Крім того, використано матеріали промов та заяв політиків та державних діячів (М. Литвинова, С. Патека, Ю. Пілсудського), матеріали політичних партій («Коммунистическая партия Польши в борьбе за антифашиский народный фронт» та ін.), документи державних органів влади («Ogolny wskaznik produkcji przmyslowej Polski 1928 – 1938» та ін.).

Методи дослідження ґрунтуються на таких концептуальних принципах, як науковість, історизм та об'єктивність. Також використані загальнонаукові методи: проблемно-хронологічний, порівняльний та системно-структурний.

Наукова новизна полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. Було досліджено роль економічного чинника у зовнішній політиці Польщі та СРСР. Ґрунтовно висвітлено основні зміни у польсько-радянських взаєминах, які були спричинені світовою економічною кризою 1929 – 1933 рр. Проаналізовано як безпосередній, так і опосередкований її вплив на відносини Польщі та СРСР.

В результаті дослідження з'ясовано, що в кінці 20-х – на початку 30-х років відбулися зміни у світовій фінансовій системі та на міжнародній арені, на які зреагував як польський, так і радянський уряди.

Удари кризи по польській економіці виявилися болючими. Причиною цього було те, що в попередній період вона виявилася фактично відрізаною від найближчих зовнішніх ринків – радянського та німецького. Господарські інтереси потребували розширення зовнішніх економічних зв'язків. З Німеччиною це було малоймовірним, оскільки німецька економіка постраждала від кризи. Тому сподівання польських ділових кіл були звернуті на Схід.

На протязі всього 1929 року мали місце нерегулярні переговори, в ході яких обговорювалися окремі питання, але проблема торгового договору в повному об'ємі не розглядалася. Незалежно від ходу торгових переговорів відбувалося розширення економічних відносин між двома державами. За 10 місяців 1929 року вартість вивозу з Польщі до СРСР склала 61,5 млн. злотих, а імпорту з СРСР в Польщу – 32 млн. злотих, що означало ріст обороту вдвічі у порівнянні з 1928 роком.

Крім того, ускладнилася економічна ситуація і в Німеччині, що уміло використала націонал-соціалістична партія, щоб прийти до влади. В 1930 році на виборах в рейхстаг вона отримала небачений успіх і стала другою по силі партією в Німеччині. Це викликало занепокоєння як у Варшаві, так і в Москві. Результатом цього стало підписання 25 липня 1932 року пакту про ненапад між Польщею та СРСР. Згодом, 15 вересня 1933 року Варшава і Москва ратифікували конвенцію про визначення агресора.

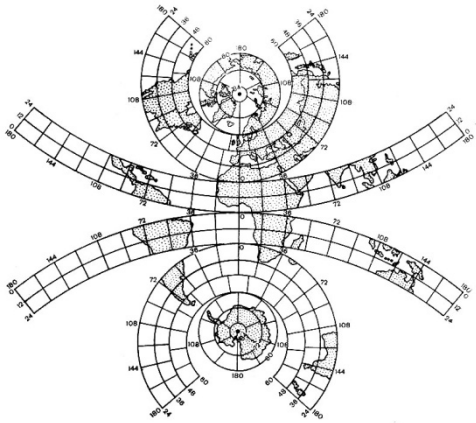
Паралельно налагоджувалися польсько-радянські економічні зв'язки. 10 жовтня 1933 року був підписаний новий міждержавний договір, який оптимізував обмін товарів між двома країнами.

Охолодження відносин в 1934 році, через прийняття правлячою верхівкою Польщі курсу орієнтації на гітлерівську Німеччину негативно відобразилося на подальшому розвиткові польсько-радянських дипломатичних та економічних відносин. Починаючи з 1934 року спостерігалося систематичне зниження ввозу і вивозу товарів в обмін Польщі з СРСР. Ця тенденція зберігалася до 1939 року.

Це дає змогу зробити висновок, що економічний фактор грав провідну роль у польсько-радянських відносинах. Світова економічна криза спричинила помітні зміни у взаєминах Польщі та СРСР. Це проявилося безпосередньо у ліквідації традиційних та пошуку нових ринків збуту, та опосередковано, як один з каталізаторів приходу націонал-соціалістів до влади у Німеччині в 1933 р. Всі ці чинники, сконцентровано, призвели до поліпшення польсько-радянських стосунків у 1929 – 1933 рр. яке, однак, було тимчасовим. Тому, коли економічна ситуація в країнах покращилася, домінантне місце серед державних пріоритетів посіли зовсім інші фактори.

РОЗДІЛ XI

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ДР. ПОЛ. XX – ПОЧ. XXI СТ.

Советско-китайские противоречия как фактор сближения Вашингтона и Пекина в начале 70-х годов XX века

Багалика Тарас
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: bagalicka@yandex.ua

Советско-китайские противоречия сыграли важную роль в сближении Пекина и Вашингтона в начале 70-х годов. Их ухудшение стало главным дестабилизирующим фактом в Евразии и в сфере мировой безопасности. Изучение истории взаимоотношений США и Китая сегодня приобрело дополнительную актуальность, ведь в начале XXI века роли Вашингтона и Пекина в международных отношений стала одними из ключевых.

Проблематика американо-китайских отношений начала 1970-х годов нашла отражение в исследованиях В. Б. Воронцова, С. К. Меркулова, А. Г. Астафьева, Ю. М. Мельникова, А. Д. Богатурова. Значимым было использование работ американских авторов З. Бжезинского, Р. Росса, Р. Л. Гартоффа.

В качестве источников нами применялись опубликованные документы, касающиеся внешней политики СССР и США, материалы съездов КПК и МИД КНР, выступления китайских лидеров, переведенные на русский и английский языки. Важным источником являются мемуары непосредственных участников международных отношений – Р. М. Никсона, Г. А. Киссинджера.

Целью работы является анализ советско-китайских противоречий, выявление основных конфликтных ситуаций между самыми крупными коммунистическими странами, которые способствовали сближению США и КНР.

Одним из основных противоречий, определивших осложнение отношений между Москвой и Пекином, было нежелание первой мириться с превращением КНР в ядерную державу. Отказ от поддержки этой программы Китая и осуждение Советским Союзом политики «большого скачка», реализация которой предполагала новые дотации СССР, привели к постепенному свертыванию советско-китайского сотрудничества. В годы «культурной революции» антисоветские настроения в Китае достигли пика, со стороны КНР в 1968 г. последовало предложение Албании заключить с Югославией и Румынией оборонительный пакт, направленный против СССР. Определенное влияние на развитие советско-китайских отношений имели и события в Чехословакии весной 1968 г., когда были введены войска в пределы суверенного государства. В Китае это было воспринято как сигнал к тому, что подобная акция может иметь место и против КНР. Однако кульминацией советско-китайской противоречий стал пограничный вооруженный конфликт на острове Даманский в

марте 1969 г. Урегулировать ситуацию удалось в сентябре 1969 г. В напряженной обстановке в июне 1969 г. Л. И. Брежнев внес предложение о создании системы коллективной безопасности в Азии. Пекин не поддержал инициативу Москвы. А для стран Азии система казалась аморфной (не несла ничего, что могло бы привлечь азиатские страны, была направлена против КНР) и обязывающей (малые страны избегали договорных форм отношений, которые могли позволить сильным державам манипулировать ими).

Против этого проекта выступил Вашингтон. Со стороны Америки это был шаг навстречу Пекину.

Важную роль в сближении США и КНР сыграла новая власть в Вашингтоне, представленная администрацией Р. М. Никсона. Президент-республиканец выступил за новый курс в отношениях с КНР. Весь комплекс инициатив, предлагавшихся Китаю, был нацелен на то, чтобы склонить руководителей КНР начать дипломатические переговоры относительно содержания и условий разрядки между Вашингтоном и Пекином.

Гуамская доктрина Р. Никсона предполагала сокращение войск США в Азии, постепенный вывод войск из Вьетнама, публичные и конфиденциальные жесты в направлении американо-китайской разрядки. В свете этого китайско-американское сближение на рубеже 60–70-х гг. было взаимовыгодным. Для США сближение с Китаем обеспечивало окончательный раскол советско-китайского союза, устранение опасности совместных, скоординированных действий двух социалистических государств на мировой арене. В КНР же нормализация отношений с США рассматривалась, как способ преодоления кризиса, куда завела страну «культурная революция». При этом Пекин рассчитывал использовать ресурсы Запада и возможность продолжить усиливать свое влияние в Азиатско-Тихоокеанском регионе.

Албанская делегация на международной конференции в Рамбуйе по Косово (февраль–март 1999 г.): детерминанты дипломатии

Белоус Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail:

Локальный этнополитический Косовский конфликт вышел на международную арену в конце 1990-х гг. благодаря драматической эскалации насилия в крае, инициированной Освободительной армией Косово, деятельность которой представляла собой многочисленные

теракты, а также нападения на сербскую полицию и нелояльное боевикам мирное население.

Как известно, апогеем Косовского кризиса стала воздушная операция НАТО против СРЮ, якобы призванная разрубить этот «гордиев узел» сербско-албанских противоречий. Главным аргументом для начала несанкционированных СБ ООН бомбардировок Югославии Североатлантическим альянсом был отказ сербской делегации на международной конференции в Рамбуйе подписать так называемое «Временное соглашение о мире и самоуправлении в Косово», который интерпретировался апологетами натовской агрессии как «выбор в пользу войны». Делегация же косовских албанцев, подчёркивал в обращении к американцам Б. Клинтон, «избрала мир, подписав соглашение, даже считая, что не получила всего желаемого».

Однако, что в действительности предопределило подобный исход переговоров и конкретно на какие уступки пошли косовары? Определению детерминант дипломатии албанской делегации на вышеупомянутых переговорах и посвящено данное исследование.

Международная конференция в Рамбуйе по Косово, начавшаяся 6 февраля 1999 г. и завершённая затем в Париже 19 марта, была организована по инициативе Контактной группы и проводилась при посредничестве представителей США (К. Хилл), ЕС (В. Петрич) и России (Б. Майорский). В ней принимали участие две делегации: косовских албанцев и сербского правительства. Переговоры проходили по принципу «proximity talks» – то есть, обе стороны контактировали друг с другом через посредников, не встречаясь лично.

Подходя непосредственно к рассматриваемой теме, вкратце отметим специфические характеристики албанской делегации, формировавшие её дипломатическую линию:

• В ней доминировали представители ОАК: её даже возглавил один из командиров боевиков – Х. Тачи, при том, что избранное большинством населения Косово «правительство» более умеренного «президента» И. Руговы, составляло лишь треть дипломатической команды косоваров.

• ОАК, в свою очередь, как свидетельствовал один из её командиров Р. Мустафа, прибыла в Рамбуйе только «для того, чтобы там проголосовать за независимость». Это отразилось в категоричности и неуступчивости албанских делегатов, которые вели себя, по словам американских дипломатов, «упрямо как ослы».

• Важную роль в определении переговорной тактики сыграли эксперты-советники албанцев, предоставленные им в помощь по инициативе США. Например, когда югославские дипломаты, вынужденные вместо косоваров контактировать практически с одним лишь К. Хиллом, настаивали на проведении непосредственного диалога с косовскими албанцами, последние, не без инструкций американских специалистов, от него отказались.

• Отдельно отметим исключительное влияние представителей США: когда косовары требовали проведения по истечению трёхгодичного периода референдума о независимости и противостояли условию разоружения ОАК, М. Олбрайт уверяла Х. Тачи: «никто не заставляет [ОАК] отказываться от своей цели» – её нужно лишь отсрочить, так как, хотя «сейчас Милошевич представляет большую проблему», «но через три года ситуация, вероятно, будет выглядеть совершенно иначе».

В результате, решающим фактором в принятии албанцами американского плана стала гарантия госсекретаря США, которая доходчиво им объяснила: «если вы согласитесь принять наше предложение, а сербы – нет, то НАТО начнёт наносить авиаудары». Поэтому не удивительно, что в итоге делегация косоваров приняла этот текст соглашения: как отмечал один из её членов, Н. Малёку, они понимали – этой «подписью албанцы обязывают международный фактор после отказа сербов применить военную силу».

Сербская же делегация a priori не могла согласиться с предложенным вариантом соглашения: одна из введённых в последний день переговоров глав (№ 7, добавление В) требовала присутствия войск НАТО не только в Косово, но на всей территории СРЮ – причём они должны были обладать полным иммунитетом от югославского законодательства и пользоваться многочисленными привилегиями. Сложившуюся ситуацию красноречиво иллюстрирует фраза одного высокопоставленного представителя администрации Белого дома: «Мы намеренно подняли планку слишком высоко, чтобы сербы её не взяли. Они заслужили бомбардировки, и они их получат».

Таким образом, изменение дипломатического курса албанской делегации, происшедшее в финале конференции было закономерно – как отмечал один из командиров ОАК, Р. Харадинай, косовары «наконец увидели, что имеют поддержку, что [их] интересы… не противоречат интересам международного сообщества».

Резюмируя, можно сказать, что США, руководствуясь своими геостратегическими интересами, в которые вписывались и стремления албанцев, срежиссировали провал переговоров на конференции в Рамбуйе – благодаря чему она, выражаясь словами тогдашнего министра иностранных дел Албании П. Милё, «стала предтечей независимости Косова».

Процес врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту в контексті американсько-радянських відносин

Бузань Віталій
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: aboxforletters@gmail.com

В умовах біполярного світу перебіг процесу мирного врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту значною мірою залежав від позиції великих держав.

Джерельною базою даної роботи є опубліковані документи Держдепартаменту США, стенограми слухань комітету закордонних справ палати представників Конгресу США, радянські документи, а також мемуарна література. Зокрема, використані спогади таких американських державних діячів, як Г. Кіссінджера, З. Бжезинського, С. Венса, Дж. Шульца. Важливим джерелом є мемуари радянських дипломатів А. Добриніна та В. Ісраельяна.

Серед сучасних російських дослідників даної проблематики варто відзначити Є. Примакова, Є. Пирліна, Е. Колобова. Близькосхідна політика США відображена у працях В. Квандта, У. Лаквера, Дж. Кембела, Р. Фрідмана, С. Спігела.

Автор дослідження ставив собі за мету визначити спільні та відмінні риси у підходах наддержав до вирішення проблем мирного врегулювання на Близькому Сході, проаналізувати американсько-радянські переговори з питання близькосхідного врегулювання. Дане дослідження дозволить краще зрозуміти перебіг процесу врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту та американсько-радянські відносини.

Протягом 1967-1973 рр. США та СРСР вели активний діалог з питання розробки загальних принципів врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту. Між наддержавами існували протиріччя з багатьох питань врегулювання. США вважали, що виведення радянських військових радників з арабських країн є невід'ємною складовою частиною процесу близькосхідного врегулювання. СРСР висловив готовність вивести своїх військових з арабським країн лише після завершення процесу всеохоплюючого мирного врегулювання близькосхідного конфлікту, невід'ємною частиною якого має бути виведення ізраїльських військ з захоплених територій.

США та СРСР були співголовами Женевської конференції з Близького Сходу. Москва та Вашингтон мали різне бачення тих завдань, які стояли перед даною конференцією. СРСР розраховував, що під час роботи конференції буде підписаний багатосторонній мирний договір, який охоплюватиме різноманітні компоненти близькосхідного врегулювання. США вельми скептично відносилися до можливостей такого механізму врегулювання, як міжнародна конференція.

Після Женевської конференції шляхи наддержав у підходах до близькосхідного врегулювання остаточно розійшлися. США вибрали шлях сепаратного врегулювання арабсько-ізраїльського конфлікту. Вашингтону вдалося добитися підписання угод про роз'єднання арабських та ізраїльських військ та мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем. США хотіли відсторонити СРСР від процесу близькосхідного врегулювання і послабити його позиції на Близькому Сході. СРСР критикував сепаратні угоди і пропонував відновити роботу Женевської конференції. СРСР вважав, що мирне врегулювання має мати всеохоплюючий характер, а не бути розв'язанням конкретно взятої проблеми шляхом укладання сепаратних угод.

Періоди співпраці періодично змінювалися періодами протиріч. У 1973 і 1977 р. були видані спільні американсько-радянські заяви щодо близькосхідного врегулювання. У 1980-х рр. США та СРСР не вели діалог з питання близькосхідного врегулювання. Співпраця між двома державами відновилася лише на початку 1990-х рр., коли США та СРСР спільно організували в Мадриді конференцію з Близького Сходу і виступили її співголовами.

СРСР наголошував на необхідності реалізації права палестинців на самовизначення і створення власної незалежної держави. США були проти створення палестинської держави, але були не проти надання палестинцям права на самоврядування.

Отже, не зважаючи на існування глибоких розбіжностей у підходах США та СРСР до врегулювання близькосхідного конфлікту, обидві наддержави робили спроби спільними зусиллями вирішити арабсько-ізраїльський конфлікт. При цьому наддержави не відмовлялися від боротьби за розширення своїх сфер впливу на Близькому Сході.

Межі американсько-російського антитерористичного співробітництва (на прикладі ситуації в Грузії на початку XXI ст.)

Гвоздков Сергій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: xxx62xxx@mail.ru

Початок XXI ст. поставив перед світом ряд нових запитань у сфері міжнародної безпеки. Події 11 вересня у США продемонстували значення позадержавних акторів – міжнародних терористів на світовій арені. Ці події спричинили як зміни зовнішньої політики провідних держав, переоцінку ними загроз, так і сплеск наукових досліджень на цій ниві. У 2001 р. саме на фоні боротьби з тероризмом відбулося зближення США і Росії, а у ЗМІ часто використовували фразу «антитерористична коаліція». Період існування цієї «коаліції» виявився

нетривалим, як і потепління американсько-російських відносин уцілому. Пошук причин кризи антитерористичної співпраці і двосторонніх відносин став центральним об'єктом досліджень багатьох спеціалізованих інституцій в обох країнах.

Питання нестабільності американсько-російських відносин є актуальним і зараз. Спробуємо проаналізувати особливості американсько-російського антитерористичного «співробітництва», обравши дещо нетрадиційний ракурс – периферію на фронті боротьби з міжнародним тероризмом.

На початку XXI ст. грузинська влада не контролювала повністю територію своєї країни, що спричинило вільні пересування бойовиків з Чечні у Панкіській ущелині. Цей факт викликав занепокоєння як Росії, так і США. Москва і Вашингтон наголошували на необхідності недопущення розповсюдження тероризму в Грузії. Втім спільність загрози і наявність успішного досвіду співпраці щодо ситуації в Афганістані на «грузинському фронті» не стали підгрунтям для спільних дій.

Росія прагнула вирішувати питання власними силами, не чекаючи допомоги з боку грузинської влади. Російські підрозділи та авіація впродовж 2002 р. систематично порушували кордони Грузії. Президент Е. Шеварнадзе оголосив, що Грузія буде збивати літаки, які незаконно перетинають її кордон. США засудили такі дії Росії і висловили підтримку грузинській територіальній цілісності.

9 вересня 2002 р. президент Росії В. Путін, наслідуючи нову політику США, в першу річницю атаки на Нью-Йорк наказав розробити плани нанесення «упереджуючих» повітряних і наземних ударів по Панкісії, направлених на знищення «терористів». В. Путін звернувся до Організації Об'єднаних Націй з проханням визнати за Росією право на самооборону перед обличчям тероризму. Такі дії з боку Москви викликали однозначне засудження з боку міжнародної спільноти (в т. ч. і США). Російське втручання припинилося після успішної операції грузинських сил у Панкісії у серпні-вересні 2002 р.

США, інтереси яких диктувалися не лише потребами боротьби з тероризмом, а й необхідністю убезпечити плановані транспортні коридори через Грузію, спрямували свої зусилля на допомогу грузинській владі у побудові ефективних антитерористичних підрозділів. У 2002 р. стартувала американська програма у Грузії «Навчи і екіпіруй». Вона передбачала тренування грузинських підрозділів для захисту від потенційних терористів у Панкісії. На зміну їй у 2005 р. прийшла «Операція на підтримку стабільності», що мала на меті тренування декількох батальйонів грузинської армії та навчання командного складу. У ході програми передбачалося приведення грузинських підрозділів до рівня, відповідного західному. Вдячна Грузія відправила свої військові контингенти до Іраку та Афганістану. Втім Росії такі грузинсько-американські зусилля у боротьбі з тероризмом не

сподобалися. Багато російських політиків, що все ще дотримувалися ідеології "противаги", висловлювали припущення, що у Сполучених Штатів є таємні плани витіснити Росію з Кавказу. Збільшення боєздатності грузинських збройних сил також не відповідало інтересам Росії.

Отже, ситуація у Грузії на початку XXI ст. показала діаметрально протилежні підходи Росії і США до проблеми боротьби з міжнародним тероризмом. Там, де російські і американські інтереси розходилися, серйозної співпраці годі було чекати. Та і у поняття «міжнародний тероризм» Росія і Вашингтон вкладали різний зміст.

Британський погляд на Ризький саміт НАТО

Денисюк Ірина
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: bellatoma@bigmir.net

Ризький саміт НАТО, який відбувся 28 та 29 листопада 2006 р., був визначною подією для Альянсу. Глави держав та урядів країн-членів Альянсу зустрілися разом у восьмий раз після закінчення холодної війни та вперше у столиці однієї із країн останньої хвилі нового розширення НАТО. На саміті керівництво Альянсу підтвердило свої зобов'язання щодо місії НАТО в Афганістані та закликало до більш широкого міжнародного залучення. Було вжито заходів стосовно подальшого удосконалення військових спроможностей НАТО та схвалено ініціативи щодо поглиблення та розширення відносин із партнерами. Таким чином, Альянс показав свою здатність адаптуватися та реагувати на нові безпекові виклики XXI ст.

Будучи однією з країн-засновниць союзу, Велика Британія сприймає НАТО як один із інструментів гарантованого захисту власної незалежності і територіальної цілісності. Тому участь Великої Британії в діяльності НАТО як другого за впливовістю члена Альянсу є важливим і актуальним питанням. Джерельною базою роботи є аналіз британських документів та офіційного тексту Ризького саміту НАТО. Відповідні дослідження присутні у працях таких учених, як А. Громико, Н. Капітонова, В. Крушинський, О. Неприцький, Н. Яковенко та ін.

У Великій Британії було визначено три пріоритетні напрямки для Ризького саміту: розширення місії в Афганістані, удосконалення спроможностей Альянсу, а також підвищення здатності НАТО до більш тісної співпраці з цивільними організаціями та партнерами інших міжнародних організацій. Генрі Браун, Державний секретар з питань безпеки Великої Британії, звітуючи про результати саміту перед Палатою Общин, стверджував, що, незважаючи на складність деяких з цих питань і на справжні і законні відмінності в підході між країнами-

членами, реальний прогрес був досягнутий у всіх трьох областях. Отже, держсекретар впевнений, що Ризький саміт НАТО пройшов успішно.

Основна увага була зосереджена на поточних операціях Альянсу, зокрема в Афганістані. Лорд Браун повідомив, що в Ризі не було загального визнання того, що успіх в Афганістані має вирішальне значення не тільки для афганського народу і регіональної і глобальної безпеки, а й для самого НАТО. Державний секретар стверджував, що важливо враховувати значення, що всі країни-члени збираються разом, щоб висловити свою підтримку місії, їх загальну рішучість домогтися успіху, і їх зобов'язання по наданню Комплексного підходу, реконструкції та розвитку послідовним і ефективним чином.

Наступним питанням, яке обговорювалося в Палаті, було питання трансформації НАТО, поліпшення можливостей та оптимізації його структури командування для вирішення проблем мінливого світу. При цьому заявлено, що Захисні сили НАТО і Сили швидкого реагування є основним ключем успіху. Незважаючи на визнання того факту, що НАТО «не ідеальна» і, що їй потрібно себе підготувати для майбутніх викликів і врахувати сьогоднішні функціональні потреби, містер Браун зазначив: «Багато коментаторів боялися, що Ризький саміт буде тратою часу і в найгіршому випадку провалом. Ці побоювання не справдилися». Саміт підтвердив важливість мети Альянсу і запевнення застосувати силу на добро в XXI ст.

Державний секретар зазначає, що в Ризі керівництвом НАТО було ухвалено Комплексні політичні настанови, основний політичний документ, що визначає пріоритети стосовно спроможностей Альянсу, питань планування та розвідки на подальші десять років і надалі. Цей документ став важливим досягненням Саміту.

Отже, Державний секретар Великої Британії визнає Ризький саміт НАТО успішним. Зазначає, що найбільший і важливий прогрес було досягнуто у схваленні Комплексного підходу в Афганістані і в погодженні Комплексних політичних настанов. Також наголошує на тому, що лідери Альянсу наголосили на нерозривному зв’язку між Північною Америкою і Європою та підкреслили свої зобов’язання продовжити трансформацію Альянсу.

Еміграція радянських євреїв як проблема у американсько-радянських відносинах 1969 – 1975 рр.

Золотарьова Яна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: zolotariova.yana@gmail.com

Питання еміграції радянських євреїв у американсько-радянських відносинах має перспективи у форматі дослідження занепаду політики детанту.

Дослідження базується на використанні документальних, наративних джерел, матеріалах періодичних видань. Монографічних праць, присвячених проблемі єврейської еміграції в американсько-радянських відносинах, немає. Праці з історії американсько-радянських відносин, містять інформацію про роль міграційної політики у витоках протиріч. Це сучасні англомовні видання, написані з широким використанням державної документації. Також до роботи залученні російськомовні переклади робіт «колишніх» євреїв СРСР, що описують колективний досвід та базуються на чисельних інтерв'ю.

У роботі використано системний та соціально-психологічний підхід, історико-системний метод та методи аналізу-синтезу.

До 1969 р. питання свободи єврейської еміграції не стояло на порядку денному американсько-радянських відносин. У період, який ми досліджуємо, провідне місце у творенні методичної основи державного курсу належало Генрі Кіссінджеру, який займав посади радника з питань національної безпеки у 1968 - 1975 рр. та державного секретаря протягом 1973 - 1977 рр. Для нього основним правилом на міжнародній арені було невтручання у внутрішні справи іншої сторони, що було запорукою міжнародної стабільності.

Переломним моментом стало прийняття у 1972 р. в СРСР законодавчої норми про відшкодування при виїзді з країни затрат на освіту. Це активізувало єврейство США та тиск на прихильні кола американських посадовців.

Ініціативною групою єврейських активістів у США була розроблена Поправка до торгівельного договору, що передбачала дозвіл вільної еміграції з СРСР в обмін на надання економічних преференцій. Сенатор Г. Джексон вперше озвучив зміст поправки у Сенаті на початку осені 1972 р. Паралельно пройшла мобілізація голосів у Палаті представників, якою займався конгресмен від Клівленду Ч. Венік.

Команда президента проявила політичну короткозорість, оцінивши, що зі скасування в СРСР «податку» на освіту (21.03.1073), питання єврейської еміграції втратить свою актуальність. Офіційна ж влада основним методом вважала тиху дипломатію, вироблення закулісних домовленостей між радянськими лідерами, Конгресом та єврейським лоббі.

Проте, Г. Джексон активно використовував ресурс проблемного питання становища євреїв у СРСР у перевиборчих змаганнях на 1976 р.

У політичному житті США, де початково домінувало протистояння прихильників та противників політики детанту, утворилась «дивна коаліція». До її складу входили дві полярні групи. З одного боку - ліберали та американські сіоністи, які вирішили, що прийшов час схилити Радянський союз до зменшення обмежувальних квот в еміграційній політиці, що в першу чергу стосувалося радянських євреїв. Інший полюс становили консерватори, які традиційно були у опозиції до політики розрядки, тому що це суперечило їх ідеологічним переконанням про неможливість контактів з комуністичними країнами. Пропозиція Р. Ніксона в квітні 1973 р. надати СРСР статус нації найбільшого сприяння стала об'єднуючої точкою для цих двох груп.

Події третьої арабо-ізраїльської війни у жовтні 1973 р. засвідчили прояви кризи у системі детанту, що дало привід для більш вимогливих наполягань на вирішенні єврейського питання в СРСР.

18 грудня 1974 р. Поправка отримала схвалення Сенату, а 3 січня 1975 р. стала законом США.

Карта єврейської еміграції розігрувалася на найнебезпечнішій ділянці відносин: торгівельних питаннях. У той же час між двома наддержавами вівся діалог у військово-технічній сфері. Проблема єврейської еміграції у рамках американсько-радянських відносин стала одним з проявів кризи концепції детанту. Для США визначальною стала теорія гуманітарного втручання. Радянська ж концепція головним вбачала подолання міжурядових бар'єрів, наприклад торгових та митних обмежень.

Поставки оружия и снаряжения Хагане из-за границы после Второй мировой войны (1945-1948 гг.)

Каштанов Кирилл

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: kirilkashtanov@gmail.com

Арабо-еврейские противоречия в Палестине начались с конца XIX века, особо усилившись с установлением британского мандата (1920 г.). После вынесения палестинского вопроса на обсуждение Организации Объединенных Наций в результате многомесячных дебатов Генеральная Ассамблея 29 ноября 1947 г. приняла решение о разделе Палестины на два государства – арабское и еврейское. Евреи поддержали решение ООН, а арабы – нет, сразу же начав борьбу против него. После окончания мандата 14 мая 1948 г. и вывода британских войск армии пяти арабских государств совершили агрессию против только что провозглашенного государства Израиль. Война, длившаяся

до начала 1949 г. и завершившаяся подписанием перемирий между Израилем и арабскими странами, породила проблему палестинских беженцев и сделала Ближний Восток одной из главных «горячих точек» планеты.

Проблема импорта оружия впервые начала рассматриваться в израильской историографии в трудах, посвященных истории военных организаций и деятелей 40-50-х гг. («История Хаганы» И. Слуцкого, «Бен-Гурион» М. Бар-Зохара), где параллельно упоминались и поставки вооружения в указанный период. За публикацией на рубеже XXI века двух сборников документов – «Советско-израильские отношения» (2000) и «Ближневосточный конфликт» (2003), которые послужили автору основной источниковой базой, появились труды Г. Костырченко, Л. Млечина, Г. Исаева, Л. Рукера, затрагивающие, в частности, и «оружейный» вопрос.

Основная еврейская боевая организация в Палестине Хагана («Оборона») впервые заключила контракт на поставки оружия с австрийскими военными фирмами в начале 1920-х гг. и Польшей в 1936 г., прерванный с началом Второй мировой войны. После ее окончания первые партии оружия Хагане начали доставляться из Италии, где в то время размещалась Еврейская бригада. Другими источниками пополнения арсенала были:

1) Соединенные Штаты Америки – начиная с учреждения «Института Зонненборна» и миссии бывшего руководителя производства вооружения евреями Палестины Х. Славина в 1945 г., поставки американского оружия не прекращались даже в связи с введением эмбарго 29 мая 1948 г.; кроме 16 самолетов, оттуда было вывезено немало стрелкового вооружения, оборудования для его производства, взрывчатых материалов;

2) Франция и Швейцария – помимо сбора легкого оружия, специальному эмиссару Хаганы И. Арази удалось закупить в этой стране танки, артиллерию и минометы;

3) Бельгия, где представитель Еврейского агентства К. Федерман приобрел большое количество военного снаряжения (рюкзаков, палаток, телефонных аппаратов и т.п.) из складов американской армии в Антверпене;

4) Чехословакия – по прямому указанию Москвы чехи были вынуждены прекратить ранее налаженную торговлю с арабами и совместно с Югославией создать нелегальный канал поставки немецкого вооружения. Всего до мая 1948 г. Прага отправила сионистам 24500 винтовок, 5200 пулеметов и 54 млн патронов.

Доставка оружия осуществлялась самыми разнообразными способами. Как правило, товар везли морем из Северной Америки, Италии и Франции, а также из югославских портов или по воздуху прямыми рейсами (иногда с остановкой на Корсике).

Из средств, собранных еврейской общиной для приобретения военных материалов, на чешские закупки было потрачено не более 22 млн. $ из 125 млн. $, полученных агентом Д. Бен-Гуриона Г. Мейерсон (с 1956 г. – Меир) в США. Оружие, поступавшее из соцлагеря, было в основном легкое (не считая 25 «мессершмидтов», нескольких «спитфайеров» и югославской артиллерии), тогда как в оружейном потоке из стран Запада преобладали пушки, танки, самолеты.

Таким образом, приобретение Еврейским агентством оружия для Хаганы на Западе намного превышало аналогичный импорт из социалистических государств. Другое дело, что вывоз продукции военного назначения не поощрялся правительствами стран Западной Европы и Северной Америки, в то время как поток вооружений из Восточной Европы целиком направлялся и курировался Москвой.

Взаємодія Російської Федерації та Європейського Союзу у сфері міжнародної інформаційної безпеки на поч. XXI ст.

Лебідь Ірина

Донецький національний університет

E-mail: edelveis824@mail.ru

Політичний коментатор Т. Фрідман зазначив, що основне питання епохи «холодної війни» – це кількість боєголовок, а в постбіполярному світі – швидкодійні комп'ютери. Дійсно, сучасний світ знаходиться у певній залежності від функціонування інформаційної інфраструктури, яка все частіше використовується для здійснення протиправної діяльності, що загрожує не лише окремим державам, а й міжнародній безпеці в цілому.

На наш погляд, гарним прикладом протидії загрозам інформаційній безпеці є співпраця найближчих сусідів України – ЄС і Росії, не досліджена раніше. Окремі аспекти проблеми розглядаються Е. Брандманом, А. Крутських, В. Ліпканом, В. Соколовим, С. Ширіним, проте значна увага приділяється теоретичним питанням, а не результатам співпраці.

Джерельну базу дослідження склала періодична преса, виступи і заяви посадових осіб, законодавчі акти ООН, країн «Великої вісімки», вищих установ ЄС і Росії. У роботі використано аналітико-синтетичний, хронологічний, історико-порівняльний методи.

Метою статті є аналіз взаємодії Російської Федерації та Європейського Союзу у сфері міжнародної інформаційної безпеки на поч. XXI ст.

Відносно поняття «інформаційна безпека» існує чимало підходів. Наприклад, Е. Брандман розуміє її як стан захищеності особистості,

суспільства і держави, за якого забезпечується їхній прогресивний розвиток незалежно від наявності внутрішніх чи зовнішніх загроз, а Я. Артаманова, говорячи про інформаційну безпеку, має на увазі стан захищеності основних сфер життєдіяльності від шкідливих інформаційних впливів. Однак усі дослідники сходяться на думці, яку ми підтримуємо – що проблеми, пов'язані з інформаційною сферою, стають в один ряд з іншими глобальними загрозами і потребують спільних зусиль усіх країн світу.

Початок XXI ст. позначився активністю російського та європейського політикуму в галузі інформаційної безпеки. Серед основних напрямків співробітництва у цій сфері виділимо розробку нормативно-правової бази, створення міжнародних структур для забезпечення інформаційної безпеки й участь у їх роботі, консультації сторін, спільне проведення планових і оперативних заходів.

На сьогоднішній день можна констатувати наявність міжнародного законодавства у сфері інформаційної безпеки. Хоча формальним початком його створення стала Резолюція ООН 1999 р. «Досягнення у сфері інформатизації й телекомунікації в контексті міжнародної безпеки» і Окінавська хартія інформаційного суспільства 2000 р., у яких світова спільнота визнає міжнародну інформаційну безпеку необхідною умовою існування людства, закликаючи до розробки спільної стратегії побудови інформаційного суспільства, деталізацію питання було здійснено в спільних документах Росії та ЄС або прийнятих на державному рівні.

Показовим є діалог в інформаційній сфері, розпочатий «Дорожніми картами» про спільні простори Росії та ЄС, де передбачені заходи проти використання Інтернету у протиправних цілях. У 2005-2011 рр. сторони створили механізм консультацій і систематичних зустрічей, спрямованих на боротьбу з такими загрозами міжнародній безпеці, як тероризм, організована злочинність, наркотрафік, незаконний експорт зброї тощо. Приклад вдалої співпраці – обмін інформацією між російськими та європейськими структурами, що брали участь в боротьбі проти сомалійського піратства в 2009 2010 рр. Цікавою видається тісна взаємодія правоохоронних органів Росії з Європолом і відповідними структурами окремих країн проти кіберзлочинності. Налагоджено також тісну наукову співпрацю зі створення технологій і механізмів гарантування інформаційної безпеки. Наприклад, у 2010 р. частина країн ЄС і Росія увійшли в Міжнародний консорціум з вивчення проблем інформаційної безпеки.

Таким чином, можна стверджувати, що інформаційна безпека постає однією з пріоритетних проблем сучасності через свій зв'язок з усіма сферами суспільства. На наш погляд, тісна співпраця провідних світових гравців, серед яких сусідні Україні Росія та ЄС, певною мірою сприяє послабленню загроз міжнародній безпеці. Зближення законодавства, консультативний механізм, обмін інформацією й

досвідом свідчать про певні успіхи сторін у гарантуванні інформаційної безпеки, проте вважаємо зазначені дії лише першими кроками Російської Федерації та ЄС у цій сфері, тому подальша співпраця видається досить перспективною і вартою уваги науковців.

Політичні відносини України та Білорусі (1994-2004 рр.)

Макєєв Сергій
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: makehka1987@mail.ru

Найважливішими з усього спектру двосторонніх відносин України та Республіки Білорусь є відносини в політичній сфері. Оскільки вони визначають загальне тло стосунків між державами, то й потребують постійної уваги, прогнозування і передбачення розвитку. Метою дослідження є виділення тенденцій розвитку політичних відносин України та Білорусі. Хронологічні рамки охоплюють 1994–2004 рр.

Аналізуючи історіографію дослідження ми визначили, що дана проблема розглядалася лише поверхнево, тобто у загальному тлі двосторонніх відносин авторами С.М. Вдовенком «Україна-Білорусь: відносини на перехрестях змін», Д. П. Базивом «Геополитическая стратегия Украины». Ще можна виділити праці в яких проаналізовано стан та перспективи розвитку українсько-білоруської співпраці, дивлячись на стратегічну політику України – «Україна-Білорусь: горизонт 2020»,

О. Г. Івченко «Україна в системі міжнародних відносин». Велику роль при підготовці дослідження відіграли матеріали Державного галузевого архіву МЗС України.

Необхідно зазначити, що міждержавні відносини України та Республіки Білорусь у 90-х роках XX ст. будувались в умовах недостатнього досвіду міжнародного співробітництва; різних точок зору на визначення пріоритетних напрямків зовнішньої політики; відсутності відповідного кадрового забезпечення та матеріально-технічної бази для вирішення зовнішньополітичних задач; початкової стадії формування законодавчої та договірно-правової бази в сфері міжнародних відносин.

Саме в таких умовах започаткувалась співпраця України та Білорусі. 22 грудня 1991 р. були встановлені дипломатичні відносини. У період 1994–2004 рр. політичний діалог України та Білорусі носив переважно стабільний характер без різких коливань на зовнішньополітичному напрямі. Україна підтримувала Білорусь, за виключенням оцінки результатів низки виборчих кампаній.

Враховуючи, що з перших років незалежності форми державного правління в обох країнах мали чітко визначену президентську домінанту, то й основний політичний діалог відбувався саме на рівні глав держав. Протягом двох каденцій перебування на посту президента України Л. Кучми український та білоруський лідери зустрічалися 19 разів. Окремо слід виділити міжпрезидентські відносини 1999 р. 10–11 вересня 1999 р. в м. Ялта проходила Міжнародна конференція «Балто-Чорноморського співробітництва», на яку сперше запросили і Президента Білорусі О. Лукашенко, але потім відкликали запрошення. Ще декілька місяців відносини між Україною та Республікою Білорусь були напруженими. І лише під час Стамбульського саміту ОБСЄ в кінці листопада всі проблеми було вирішено.

Активно розвивалися відносини на рівні Урядів обох країн. З 1994 р. – до 2004 р. Прем'єр-міністри зустрічалися 16 разів. Результатами цих зустрічей стало підписання низки договорів, які вплинули на розвиток, як політичних так і економічних відносин. Конструктивно розвивалися відносини на рівні парламентів. Міжпарламентське співробітництво України та Білорусі було встановлено в 1999 р. прийняттям Декларації про співробітництво Верховної Ради України та Національних Зборів Республіки Білорусь. Після візиту до Білорусі 21 – 22 квітня 2003 р. Голови Верховної Ради України В. Литвина міжпарламентські відносини почали розвиватися. Парламентом було запропоновано замість Декларації підготувати та прийняти новий документ про співробітництво. Так, в м. Чернігові у 2004 р. було прийнято Угоду про співробітництво Верховної Ради України та Національних зборів Республіки Білорусь. Крім цього було підписано Протокол про співробітництво між депутатськими групами двох парламентів. Документ допомагав розвиватися міжпарламентському співробітництву, «допомагав формувати взаємовигідні відносини між обома країнами у різних галузях».

Після президентських виборів 2004 р. акценти у відносинах України та Білорусі значно видозмінилися. Це було пов'язано зі зміною політичних еліт в Україні внаслідок «помаранчевої» революції, що відкрило для України можливості проведення демократичних трансформацій в країні.

Таким чином, політичні відносини України та Білорусі у досліджуваний період слугували добрим підґрунтям для політичного діалогу між двома країнами, було прийнято низку двосторонніх документів, котрі вплинули на подальший розвиток відносини України та Білорусі, але нажаль, як уже зазначалося вище політичні відносини на деякий час перейшли в «період напруги» після президентських виборів 2004 р., адже президентом було обрано В. Ющенко, який не приховував європейського вектору своєї політики.

Позиція СРСР у арабо-ізраїльському конфлікті 1948–1956 рр.

Оксамитний Юрій
Волинський національний університет імені Лесі Українки
E-mail: Oksamitniy@mail.ru

Радянську політику в локалізації арабо-ізраїльського конфлікту слід розглядати в контексті стратегічних інтересів та ідеологічної надбудови, які визначали поведінку держави у близькосхідному регіоні.

У 1947-1948 рр. СРСР підтримав план поділу Палестини на арабську та єврейську держави, обґрунтовуючи повагою до державницьких прагнень малих народів. Проте дійсна позиція визначалася намірами підірвати вплив Великої Британії, посилити англо-американські протиріччя та стимулювати подальший революційний рух в арабських державах. При цьому основну ставку було зроблено на Ізраїль, який мав би стати оплотом Радянського Союзу в регіоні.

Підписані у 1949 р. за наслідками Палестинської війни Родоські угоди про перемир'я між Ізраїлем та арабським країнами були критично зустрінуті СРСР, оскільки укладалися вони за ініціативою країн Заходу та з перспективою нових територіальних розмежувань. Від так радянська позиція зводилася до необхідності дотримання попереднього плану поділу Палестини, утворення арабської держави, повернення палестинських біженців, інтернаціоналізації Єрусалиму. Бажаючи послабити вплив США на переговорні процеси, радянські дипломати вимагали ліквідувати Погоджувальну Комісію ООН в Палестині та організувати прямі переговори між Ізраїлем та арабськими країнами. Ці вимоги залишались незмінними, окрім єрусалимського питання. У 1950 р. СРСР згодився на перегляд статусу Єрусалиму, оскільки попередня вимога не влаштовувала арабів та ізраїльтян. Факт ізраїльсько-йорданських таємних переговорів СРСР зустрів прохолодно, зважаючи на негативне ставлення до лідерів арабських режимів.

На початку 50-х рр. лінія СРСР зазнала змін. Ключовим став фактор протистояння з головним ідеологічним ворогом – США. Американська дипломатія намагалась включити країни регіону до системи колективної безпеки з метою недопущення радянського проникнення. Як наслідок дії СРСР обумовлювалися ставленням країн до американських планів.

Ізраїль так і не став «революційної опорою» СРСР на Сході, а ізраїльські владні кола більшою мірою покладали надію на американську підтримку. Як наслідок, у 1951 р. при обговоренні прикордонного конфлікту між Сирією та Ізраїлем, СРСР вину за продовження конфронтації поклав на Ізраїль.

Паралельно радянська дипломатія почала звертати увагу на арабські країни, зокрема Ліван, Сирію та Єгипет. Радянському Союзу імпонувало зростання антизахідних настроїв в арабському середовищі. Зважаючи на це, у арабо-ізраїльському конфлікті Радянський Союз шукав «слід» США та Великої Британії. Разом з тим, простежувалися натяки на підтримку арабів, але без відкритої критики Ізраїлю. Зокрема, у вересні 1951 р. Радянський Союз утримався при голосуванні щодо засудження блокади Єгиптом Суецького каналу. Таку ж позицію було зайнято у 1953 р. під час обговорення в ООН нападу ізраїльських бойовиків на поселення Кібія. У 1952 р. СРСР проголосував проти проведення прямих перегорів між сторонами конфлікту за посередництвом Погоджувальної комісії. Таким чином у арабо-ізраїльському конфлікті СРСР зайняв позицію «пасивного нейтралітету».

Смерть Й. Сталіна пом'якшило критику Ізраїлю з боку СРСР. Проте, зріс інтерес до арабів після антимонархічної революції в Єгипті. Радянський інтерес обумовлювався бажанням знайти противагу американській блоковій дипломатії. Тому всі зусилля СРСР зводились до намірів зірвати американські плани врегулювання конфлікту у вигідному для них руслі. У січні 1954 р. радянські дипломати висловили необхідність обговорення проблеми використання вод р. Йордан лише між зацікавленими країнами без втручання інших країн. Тоді ж СРСР наклав вето на проект резолюції РБ ООН щодо засудження блокади Єгиптом Суецького каналу. В обох випадках дипломати намагались показати Радянський Союз як державу, яка займає збалансовану позицію по відношенню до обох сторін.

1955-1956 рр. – період кардинальних змін у радянській близькосхідній політиці. Її причинами стали: розроблення нової зовнішньополітичної концепції М. Хрущовим; наміри Ізраїлю добитися нових гарантій безпеки від США; критика Єгиптом та Сирією Багдадського пакту; наміри єгипетського лідера Г. А. Насера знайти нові джерела отримання зброї; англо-єгипетські протиріччя з приводу статусу Суецького каналу.

Це все відобразилось на ставленні СРСР до країн регіону. На фоні зростаючої критики ізраїльського «угодовства перед Заходом» та навмисного накручування витка напруги, висловлювалися симпатії у бік Єгипту та Сирії. У лютому 1955 р. радянський уряд засудив ізраїльський напад на Газу. Через кілька місяців СРСР долучився до критики військових союзів та підкреслив стурбованість кризовою ситуацією у регіоні.

Проарабський вектор набув чітких рис тоді, коли СРСР згодився надати збройну та фінансову допомогу Єгипту. А остаточно закріпився із засудженням (підкріпленим погрозами застосувати зброю) англо-франко-ізраїльського вторгнення на територію Єгипту під час Суецької кризи 1956 р.

Шлях Австрії до Європейського Союзу (1955–1995 рр.)

Скиба Ріта
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: ritaskiba@rambler.ru

Після закінчення Другої світової війни Австрія була відновлена в довоєнних кордонах та перебувала під протекторатом чотирьох країн-членів антигітлерівської коаліції. Вже в окупаційний період Австрійська республіка почала проявляти зовнішню активність не лише в напрямку підписання Державного договору. З 1951 р. країна вирішила дотримуватися тарифних умов з Європейського співтовариства вугля та сталі, хоча й не приєдналася до новоствореної організації інтеграційного типу.

Мета доповіді – показати шлях Австрії до Європейського Союзу крізь призму її нейтрального статусу, виявити чинники, що впливали на формування співпраці країнами-членами.

В радянській історіографії не приділяли значної уваги цій проблемі, поодинокі факти відображені в роботах І. Г. Жирякова, С. І. Ворошилова. З кінця 1980-х років посилились дискусії щодо доцільності дотримання нейтрального статусу в процесі євроінтеграції. Серед дослідників цього питання виділимо російських авторів А. Ковригіна, А. Змейовського, М. Стрежньову, В. Кружкова, Т. Хрульову, українського О. Сахаренко, а також їх австрійських колег Т. Хофбауера, Х. Меснера, Г. Фалькнера та інших. Джерельна база представлена програмними документами австрійських політичних партій, постановами ЄС, що надруковані у збірці «Документи Європейського Союзу», та мемуарною літературою.

Відносинам з Європейським економічним співтовариством (ЄЕС) керівництвом країни завжди приділялась особлива увага. Відмовившись від писання Римських угод, з огляду на нейтральний статус, Австрія, через участь в Європейській асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), розвиває стосунки з учасницями «Спільного ринку». Всі органи Асоціації виконували лише консультативні функції. В 1968 р. до організації входили сім країн: Фінляндія, Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швеція, Швейцарія та Австрія. Останні три нейтральні держави вступили, адже Асоціація сприяла розвитку торгівлі не обмежуючи суверенітету її членів. На початку 1970-х в ЄАВТ завершено процес створення зони вільної торгівлі й намітилися тенденції переходу до більш складних форм інтеграції. Вже у 1972 р. Австрійська республіка підписує Тимчасову угоду про взаємне зниження тарифів й обмін сільськогосподарською продукцією. В умовах поступового руху Другої республіки до європейської інтеграції трансформуються зміст поняття «нейтралітет», а також позиції партій щодо цих процесів. Восени 1986 р. було підписано коаліційну домовленість між Соціал-демократичною

партією Австрії та Австрійською народною партією, в якому говорилося, що участь в подальшому розвитку європейського інтеграційного процесу має для Австрії пріоритетне значення. Одночасно за допомогою низки політичних кроків урядовим партіям вдалося перенести статус «постійного нейтралітету» у виключно конституційно-правову площину та звузити його обсяг лише до військового ядра.

Враховуючи особливе значення проблеми європейської інтеграції на початку 1986 р., була створена спеціальна робоча група EUROPA як підгрупа з питань зовнішньої політики. В результаті її роботи були зроблені наступні висновки: підтримувати й покращувати участь австрійської промисловості на європейському економічному просторі; визначити характер інтеграції Австрії (користь від економічної співпраці із Заходом чи відмежування від східної загрози); поглиблювати відносини із ЄС через домовленості та інше.

26 червня 1989 р. канцлер Франц Враницький та віце-канцлер Йозеф Риглер підписали заявку на вступ до Європейського співтовариства (ЄЕС, ЄОВС, Євратом). Однак австрійське керівництво робило наголос на те, що збереження нейтрального статусу є обов'язковою умовою приєднання. 1994 р. після проведення референдуму, на якому дві третини населення висловилося за вступ до ЄС, що й відбулося 1995 р.

Таким чином, Австрійська республіка встановивши постійний нейтралітет навчилася реагувати на потреби країни та суспільства поєднанням умов Державного договору із співпрацею з європейськими сусідами.

Енергетичний фактор розвитку міжнародних відносин у новітній час: перспективний аналіз

Чакова Юлія

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: ChakovaJuli@yandex.ru

Світова боротьба за джерела енергоносіїв стала найважливішою складовою міжнародних відносин XX століття і очевидно, що у першій половині XXI не тільки не припиниться, а навпаки − лише надалі загострюватиметься.

Однак, в українській історичній науці, за виключенням праць О. А. Коппель і Д. В. Ласкавого, питанню великої практичної значущості − перспективного аналізу впливу енергетичного фактору на розвиток міжнародних відносин у новітній час, увага практично не приділяється, хоча, наприклад, у Росії та США лише цього року вже вийшло по декілька монографій і статей, автори яких (С. В. Жуков,

О. А. Динкін, В. Г. Барановський, С. Хендерсон, М. Найтс, С. Ренделл та інші), щоправда, не завжди об'єктивні в аналіз матеріалів і висновках своїх досліджень.

Отже, мета роботи − на основі вивчення документів з історії світової боротьби за джерела енергоносіїв (офіційні заяви і листування лідерів США, Росії, країн ОПЕК і ЄС) зробити перспективний аналіз впливу енергетичного фактору на розвиток міжнародних відносин у новітній час.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що, дотримуючись принципів історизму та багатофакторності і використовуючи критичний і системний методи, вдалося дійти висновку: в умовах зростання дефіциту нафти та газу на «глобальне полювання» за енергоресурсами автоматично накладатиметься «конфлікт цивілізацій».

Світова торгівля енергоресурсами з кінця XX століття стала зміщуватися в бік азійських споживачів. Нафта й газ традиційних видобувних країн в дедалі більших обсягах стала надходити на Схід: до Індії, Китаю, країн Південно-Східної Азії. Така тенденція сформувала екстенсивне економічне зростання Азії через бурхливий ріст виробництва як «брудної», так і, меншою мірою, чистої енергії. Водночас Європа та Північна Америка забезпечили своє зростання високотехнологічним шляхом через збільшення виробництва чистої енергії, хоча й з деяким абсолютним збільшенням споживання енергоресурсів. Однак, і Азія, і Європа надалі об'єктивно потребуватимуть більшої кількості енергоресурсів.

Аналіз подій на міжнародній арені за останню чверть століття доводить: світ вже увійшов в еру «глобального полювання» на енергоресурси, включаючи поклади нетрадиційних енергоресурсів. Війни в Іраку та Лівії − провідних нафтових державах Близького та Середнього Сходу, напружена ситуація навколо Ірану і висока вірогідність нового повномасштабного збройного конфлікту у Перській затоці, намагання різних країн вже зараз поділити ще невідкриті родовища нафти та газу в Арктиці підтверджують цю тенденцію.

Ресурсних країн не так багато, як споживачів енергоресурсів, якими є практично усі члени світового співтовариства. Більше того, ресурсні країни належать до іншого цивілізаційного простору, аніж країни-споживачі (ОПЕК та ОЕСР, наприклад, цивілізаційна вертикал Північ − Південь).

Вивчення причин конфліктів останніх років показує: мирний сценарій розвитку подій в умовах міжнародної нестабільності можливий лише. якщо деяка частина країн, що мають поклади енергоресурсів, намагатимуться забезпечити енергетичну самодостатність у поєднанні з енергоефективністю, а розвинені країни з високим рівнем споживання енергоресурсів використовуватимуть міжнародну кооперацію в рамках провідних світових економічних альянсів, створення оперативних

можливостей допомоги тому чи іншому учаснику за рахунок стратегічних резервів інших.

Таким чином, тільки грамотно побудована система енергетичної взаємозалежності і диверсифікації забезпечить регулярне та стабільне постачання енергоресурсів як за звичайних, так і за надзвичайних обставин, стане гарантією розвитку країн та збереження їх суверенітету й територіальної цілісності, що дозволить у майбутньому уникнути війн за енергоресурси.

Трансформація європейського вектору зовнішньої політики Швеції в 1960-1980-х роках.

Шегда Орест

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: oshegda@ukr.net

1980-ті роки ознаменувалися значними геополітичними змінами в Європі. Саме зміна міжнародної кон'юнктури вплинула на трансформацію зовнішньополітичного курсу Швеції. Дане питання розглядали у своїх наукових працях А. Нісборг, Н. Андрен, Б. Сунделіус, Б. Хульдт, Х. Юрген, А. Брундтланд та інші відомі історики і політологи.

В 1960 році Швеція виступила одним з організаторів нової інтеграційної європейської організації Європейської Асоціації Вільної Торгівлі для країн, які не бажали долучатися до Європейського Економічного Співтовариства. На початку 1970-х років в ЄАВТ було завершено процес створення зони вільної торгівлі. Вона стала найвідомішою та найуспішнішою асоціацією вільної торгівлі. Відповідно до Стокгольмської конвенції, митна політика ЄАВТ поширювалась тільки на промислові товари. Країни ЄАВТ не вводили єдиного тарифу на продукти, імпортовані з третіх країн, і зберігали національні митні податки, здійснюючи, таким чином, самостійну торгівельну політику. За прогнозами експертів, ЄАВТ мала всі передумови для переростання в більш розвинуту форму інтеграції, наприклад в економічний союз, проте ці тенденції не були реалізовані. Хоча плани створення асоціації вільної торгівлі в Європі вдалось втілити в життя, але цей інтеграційний процес в країнах ЄАВТ не надав такого позитивного впливу на економіку країн-учасниць даної організації, як в конкуруючому з нею Європейському Економічному Співтоваристві.

Важливою причиною зовнішньополітичної переорієнтації Швеції була фактична втрата ЄАВТ будь-якого значення у вирішенні загальноєвропейських економічних і політичних питань та збільшення впливу Європейського Економічного Співтовариства на розвиток

економіки континенту після виходу Великобританії та Данії з ЄАВТ та їхнього вступу до ЄЕС.

Незважаючи на членство в ЄАВТ Швеція, яка, фактично, була провідною країною даної організації, розпочала підготовку до нового етапу переговорів з Брюсселем щодо можливого вступу до ЄЕС в майбутньому. Ще в 1977 році всі країни-учасники ЄАВТ підписали угоду про вільну зону економічну зону з державами ЄЕС, а в 1984 році ЄЕС і ЄАВТ уклали угоду про створення єдиного господарського простору і про поширення співробітництва в галузях економічної, валютної та промислової політики, екології, рибальства, транспорту, чорної металургії тощо.

Таким чином ЄАВТ втратила останні важелі впливу на економічну політику в Європі, в результаті чого її в 1986 році залишила Португалія, а сама Швеція хоч і залишалася формально членом цієї організації до кінця 1994 року, проте, де-факто, активної участі в її діяльності не приймала і готувалася до можливого вступу до більш успішного ЄЕС.

United States Support for Solidarity: from its establishment until the introduction of the martial law

Shemetov Oleg
V.N. Karazin Kharkiv National University
E-mail: oshemetov1@toromail.csudh.edu

The 1980–1981 crisis became one of the most dramatic and tense periods in the contemporary history of Poland. It was marked by the creation of Solidarity, an independent self-governing trade union, the organisation which swiftly managed to grow into a nationwide social and political movement, attracted the wide sections of the population to its ranks and became the real opposition to the government. There is no doubt that Solidarity enjoyed the warm support of the Polish people and this is what explains its success to a considerable degree. However, one shall not forget that much aid which assisted Solidarity in its formation and development, helped it gain ground, was rendered from the West, especially from the United States.

The issue we have got is what kind of aid, through what means and, more importantly, by whom, was coming from the United States during the given period. Sadly, there is a critical lack of works by modern Ukrainian as well as Soviet and post-Soviet authors on the aforementioned issue. On the other hand, one could use vast English-language historical literature and sources. Victory: The Reagan Administration's Secret Strategy That Hastened the Collapse of the Soviet Union, a book by Peter Schweizer, The AFL-CIO and Poland's Solidarity, an article by James Shevis, AFL-CIO Support for

Solidarity: Moral, Political, Financial, a presentation by Eric Chenoweth are worth mentioning as dependable and informative research works. Elaborating on the sources, one definitely must name How to support Solidarność: A Debate, a transcript of a debate held in New York City in March 1981, edited by Tom Kahn and Norman Podhoretz and the news round-up from New York Times, Los Angeles Times, Wall Street Journal, Fortune magazine.

The thing is that there is still a sensible ambiguity about who was the main aid supplier, how comparable the efforts of the official government and individual organisations, most notably, the American Federation of Labor – Congress of Industrial Organisations, were, how heavily was the latter influenced by the Central Intelligence Agency, what kind of relations existed between them at different stages of the given period, what exactly the Jimmy Carter administration did to help Solidarity and so forth.

Whereas it may be considered an established fact that the United States did not play an active role in instigating or encouraging the Solidarity strikes in Poland, it did foster its activities later on. Unfortunately, under the current circumstances, many questions of those listed above are still unanswered and will likely remain such in the foreseeable future. Nonetheless, there is quite a strong argumentation which favours the notion that the AFL–CIO offered more aid to Solidarity than anybody else from the United States, including the government. Moreover, this is confirmed by the later testimony of Solidarity leader Lech Wałęsa. Neither the administration of Jimmy Carter nor that of his successor Ronald Reagan did help Solidarity to an extent that this could make any tangible difference. While the Republican administration of the latter was actively looking for the ways to establish durable contacts with the Polish revolutionary trade union, it had not succeeded in doing so by the time the martial law was introduced. This is the new that the research brings to the study of the given issue. There have been relatively precise calculations of the amount of aid received by Solidarity, yet very little has been done to address the points mentioned above.

РОЗДІЛ XII

РАННЬОМОДЕРНА ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Постать О. Ф. Кістяківського на тлі епохи

Антипенко Ганна
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: Nelipa1986@mail.ru

Сьогодні все більше зростає дослідницький інтерес до історії другої половини XIX ст. Адже ця епоха дала нам чимало непересічних особистостей, які своїми діяннями сприяли розвитку української ідеї. Дослідники неодноразово вивчали життя та діяльність провідних діячів українського національного руху XIX ст. Проте існує велика кількість представників суспільного руху України, які до цього залишалися майже поза увагою дослідників. До таких українських діячів належить Олександр Федорович Кістяківський. Він був відомим українським вченим-криміналістом, істориком права та активним громадським діячем.

Дослідження життя та діяльності Олександра Федоровича як суспільного і наукового діяча того часу може пролити світло та допомогти відтворити події минулого, показати нові й маловідомі сторінки історії культурно-наукового та суспільного життя України пореформеного періоду.

Сьогодні постать О. Кістяківського привертає все більше увагу дослідників. Громадську діяльність О. Ф. Кістяківського частково досліджували А. М. Катренка, В. С. Шандра, А. О. Лимар. Наукову діяльність ґрунтовно розкрила О. Нагорнюк. Проте в історіографічній традиції досі відсутнє багатогранне дослідження постаті Кістяківського. На сьогодні існує нагальна потреба дослідити світоглядні позиції вченого, прослідкувати в подальшому їх еволюцію та висвітлити участь Олександра Федоровича у суспільному русі та науковому житті другої половини XIX ст.

Діяльність О. Кістяківського була багатогранною та різноплановою. Олександр Федорович залишив по собі величезний творчий спадок. У дослідженнях багато уваги приділяв вивченню й розробці методології введення судового та кримінального процесу. Окрім цього слід наголосити на його великій зацікавленості у вивченні історії права та дослідження звичаєвого права. Чимало наукових праць, що створив О. Ф. Кістяківський у другій половині XIX ст. користуються попитом у юристів і сьогодні.

Олександр Федорович присвятив низку праць вивченню звичаєвого права: «Собрание и разработка материалов обычного права», «Программа для собирания юридических обычаев и народных воззрений по уголовному праву» (1874 р.), «К вопросу о цензуре нравов у народа» (1878 р.). Проте чи не найцінніша його праця: зібрання зводу законів, що діяли в Малоросії під заголовком: «Права, по которым судиться малоросийский народ». Своїми працями Олександр Федорович довів корисність і необхідність вивчення звичаєвого права.

Багато уваги О. Ф. Кістяківський приділяв громадським справам. Зокрема, він брав участь у діяльності Петербурзької та Київської Старої громади. Головними питаннями, якими переймалися громадівці і, зокрема, Олександр Федорович, були проблеми національного визволення українського народу, його вільний культурно-національний розвиток,.

Громадівці багато зробили у справі збирання, систематизації і видання зразків духовної спадщини українського народу, особливу увагу вони приділяли вшануванню памяті Т. Г. Шевченка. Зі свого боку Олександр Федорович всіляко цьому сприяв. Відомості про його діяльність у цій сфері можна знайти в епістолярній спадщині Кістяківського. У листуванні з О. Русовим знаходимо відомості про планування створення двокласного народного училища імені Т. Шевченка у селищі Кирилівка. О. Кістяківський часто залучався до роботи по створенню словників та українських книжок, які мали чималий вплив на український народ. Час від часу Кістяківський у себе вдома влаштовував вечори, які носили національно український характер. У його домі ставилися спектаклі з приводу святкування дня народження Т. Шевченка. Зокрема, в 1884 р. було поставлено дітьми Кістяківського і їх однолітками спектакль, на якому разом з дітьми були присутні більше ста чоловік.

О. Ф. Кістяківський плідно працював на ниві доброчинності. Він завжди брав участь у організаціях по піклуванню за нужденними верствами населення. Він переймався долею найбільш знедоленого прошарку суспільства – сиріт. О. Кістяківський разом з дружиною Олександрою намагалися всіляко підтримати їх, як матеріально, так і морально. За їх ініціативою влаштовувалися музикально-танцювальні вечори на користь притулків, звідки виручені кошти йшли на покращення життя сиріт.

Окрім цього Олександра Федоровича Кістяківського турбувала доля малолітніх злодіїв. Він вбачав причини злодіянь малолітніх у самому суспільстві, яке переповнене жорстокістю та несправедливістю і підштовхує дітей до скоєння правопорушень. Він всіляко підтримував виправні заклади Російської імперії, намагався допомогти у перевихованні малолітніх злодіїв, виховати добропорядного громадянина країни.

Таким чином, бачимо, що Олександр Федорович брав активну участь у роботі різноманітних гуртків, які всіляко сприяли розбудові українського суспільства, збереженню його історичних знань та правових традицій. Приймав участь у доброчинних заходах, всіляко намагався допомогти нужденним. Хоча громадська діяльність Кістяківського завдавала чимало клопоту його сім'ї, він не переставав нею займатися, лише іноді проявляв меншу активність. Олександр Федорович показав тяглість правових знань українського народу, теоретично обґрунтував традиції українського народного права, що мали важливе значення в умовах модерної України.

Участь місцевої влади у розвитку культури у м. Харкові в умовах незалежності України

Ганшина Кристина
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: chrisganshina@yahoo.com

Розвиток культурного життя міста тісно пов'язаний з економічною, соціальною та політичною складовою. Дослідження обраної проблеми є актуальним, оскільки стан культури в умовах поширення демократичних засад та поступової децентралізації влади в Україні – один із основних критеріїв оцінки ефективності управління містом.

Аналіз актуальних досліджень показує, що обрана тема віднайшла часткове відображення у науковій літературі. Культурному доробку незалежної України присвячена низка публікацій В. М. Шейко, традиції сучасної скульптури та архітектури Харкова розглянуті у роботах таких авторів, як С. М. Вовчук, І. І. Крейзер, Л. Л. Савицька та ін., але незважаючи на великий інтерес дослідників до культури Харкова 1991-2011 рр., роль органів місцевого самоврядування у цьому напрямку окремо не розглядалася.

Джерельна база дослідження включає матеріали Архівного відділу Харківської міської ради, районних рад, матеріали періодичної преси органів державної влади та місцевого самоврядування Харкова й області, а тому є цілком достатньою для об’єктивного вивчення теми.

У першій половині 90-х рр. Харків перебував у вкрай важкому фінансово-економічному становищі. Пріоритетними напрямами фінансування були витрати на соціально-культурні заходи та соціальний захист населення. Визначною подією в гуманітарній сфері у першій половині 1990-х рр. стало те, що завдяки харківській владі було завершено будівництво нової будівлі Харківського національного академічного театру опери і балету.

Поступово розпочинався процес відродження історичних та культурних традицій міста. Зокрема, у 1995 р. вперше за 70 років відбулася перша скульптурна виставка, у якій взяли участь і молоді митці.

Міська влада Харкова сприяла розвитку молодих талантів. Так, у 1998 р. було проведено міський шоу-конкурс естрадного мистецтва «Юні зірки Харкова», міський фестиваль-конкурс бардівської пісні, фестиваль гумору, фестиваль художньої самодіяльності «Студентська весна».

У 2000-х рр. у місті намітилася тенденція до збільшення фінансування закладів гуманітарної сфери. Так, у 2006 р. на утримання установ соціально-культурної сфери було витрачено 67,1% від загального фонду бюджету міста. Харківською міською радою були затверджені та успішно реалізовувалися в місті «Програма розвитку культури та оновлення культурної спадщини міста Харкова на 2006-2009 рр.», «Комплексна міська програма розвитку культури у м. Харкові на 2011-2016 роки» та ін.

У 2011 р. відбулося святкування 20-ї річниці незалежності України, Дня міста, Дня Європи. На ці заходи були запрошені 21 іноземна делегація, що сприяло популяризації міста Харкова серед світової спільноти. За участі видатних акторів у місті відбувся кінофестиваль «Харківський бузок».

За підтримки департаменту культури Харківської міської ради, школами естетичного виховання проведений Відкритий конкурс юних концертмейстерів «Амадей», Міжнародний дитячий та юнацький фестиваль російської класичної та сучасної музики «Конвалія», Відкритий дитячий конкурс живопису ім. І. Ю. Репіна, Відкритий фестиваль польської та української музики ім. К. Шимановського.

Другий рік поспіль Харків підтримує Всесвітню акцію „Ніч музеїв-2011". У 2011 р. безкоштовно за ніч з 14 на 15 травня працювали 10 культурних закладів.

Таким чином, дослідження розвитку культурної сфери м. Харкова протягом 1991-2011 рр. показує, що в даному напрямку намітилися позитивні тенденції. Саме завдяки злагодженій діяльності місцевої влади вдалося майже повністю зберегти гуманітарну інфраструктуру міста, його традиції та культурне надбання. Утворилися нові традиції: стали проводитися святкові ярмарки, фестивалі, конкурси талановитої молоді, форуми, конференції. Керівництво міста проводило значну роботу зі створення позитивного іміджу Харкова на міжнародній арені, з розширення мережі міст-побратимів.

Дискурси антисемітизму в громадському житті Російської імперії на початку XX ст. (на матеріалах Правобережної України)

Гаухман Михайло

Луганський обласний краєзнавчий музей

E-mail: mihailo-gauhman@ukr.net

Важливою проблемою громадського життя Російської імперії початку XX ст. було «єврейське питання». Історія такого мультикультурного регіону, яким була Правобережна Україна, дає змогу визначити провідні дискурси антисемітизму, які транслювалися чиновниками та монархістами.

Дослідження російської юдофобії здійснювали О. Міллер, Д. Ельяшевич, І. Омельянчук, С. Подболотов і Ю. Аврутін. Однак поза увагою наших попередників залишилися питання появи та поширення антисемітських уявлень консервативно-охоронних сил. Новизна нашого підходу полягає в застосуванні методу дискурс-аналізу для вивчення антисемітських текстів, виділяючи в них групи тематичних висловлювань, які циркулювали в громадському житті епохи. Дискурс-аналіз текстів початку XX ст. дозволяє сформулювати шість провідних дискурсів:

1. Дискурс «єврейської експлуатації». Сформувався в публіцистиці 1860-х рр. Офіційне визнання отримав у 1882 р., коли міністр внутрішніх справ граф М. Ігнатьєв назвав «єврейську експлуатацію» причиною

погромів 1881 р. Висловлювання про «експлуататорів» наводиться в інструкції київського генерал-губернатора мировим посередникам Південно-Західного краю, виданій у 1904 р. Обвинувачення євреїв в експлуатації українських селян містилися на шпальтах чорносотенної газети «Почаевский листок».

2. Дискурс «малороссийского жидотрепания». Сформувався в історичній і художній літературі XIX ст., присвяченій українсько-єврейським відносинам. Твердження про ненависть українців до євреїв наводиться в звіті офіційного розслідування погрому в Києві, що стався в жовтні 1905 р., як пояснення його причини. Позаяк погроми 1905 р. відбувалися не лише на українських теренах, цей дискурс втратив значення для пояснення українсько-єврейських відносин.

3. Дискурс «світової єврейської змови». Поширювався зі сторінок «Протоколів сіонських мудреців», сфабрикованих російською закордонною розвідкою наприкінці XIX ст. Агентом дискурсу, за свідченням начальника охорони двору О. Спиридовича, був Микола II, хоча він і вважав «Протоколи» підробкою.

4. Дискурс «єврейської революції». Пов'язаний з дискурсом «світової єврейської змови». Висловлювання дискурсу наводяться в записці про сіоністськй рух, складеній для Миколи II на рубежі 1904-1905 рр. Обвинувачення євреїв у «революційності» присутні в офіційних поясненнях причини погрому в Житомирі, що стався в квітні 1905 р., та з приводу погрому в Києві, а також у доповідях губернаторів київському генерал-губернатору про настрої громадськості напередодні виборів до Четвертої Думи в 1912 р.

5. Дискурс «єврейської раси». З'явився на сторінках модних серед російської публіки творів Х. С. Чемберлена та О. Вейнінгера. Агентами дискурсу були М. Меншиков, провідний публіцист газети «Новое время», та І. Сікорський, київський психіатр. Останній виступав експертом сторони обвинувачення на судовому процесі в «справі Бейліса» в 1913 р.

6. Дискурс «кривавого наклепу». Постав як відродження релігійного антиюдаїзму в умовах посилення ідеологічної боротьби та поширення інших антисемітських дискурсів. Поява дискурсу сталася на шпальтах правої преси в квітні 1911 р., невдовзі після вбивства в Києві хлопчика А. Ющинського. У серпні 1911 р. «ритуальну версію» вбивства прийняло слідство. «Кривавий наклеп» став юридичним обгрунтуванням обвинувачення М. Бейліса на судовому процесі, що відбувався у вересні-жовтні 1913 р.

Таким чином, у громадському житті Російської імперії початку XX ст. циркулювала низка антисемітських дискурсів, агентами яких були чиновники та монархісти. Позаяк Правобережна Україна була одним із центрів єврейства і форпостом правого руху, дискурси антисемітизму були присутні в текстах, які стосувалися процесів і подій регіонального життя.

Доброчинність іноземців на Півдні України (40-ві рр. XIX-початок XX ст.): принципи та напрями діяльності

Гветадзе Іван
Донецький національний університет
E-mail: gvetadze.ivan@yandex.ru

На сучасному етапі дуже важливим є досвід соціальної допомоги населенню в імперський період. У зв'язку з цим актуальності набувають дослідження, пов'язані з вивченням досвіду діяльності громадських доброчинних товариств у другій половині XIX-на початку XX ст.

Основними джерелами для вивчення функціонування доброчинних товариств іноземців Півдня України протягом 40-х рр. XIX – початку XX ст. є законодавчі, актові, діловодні, статистичні, матеріали періодичної преси, особового походження та довідкові видання. Їх комплексний аналіз дає змогу з'ясувати питання про політичні й соціальні передумови створення благодійних товариств, дослідити та охарактеризувати головні напрямки їх діяльності.

Найбільш плідними для дослідження зазначеної проблеми виявилися проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та історико-аналітичний методи.

Особливістю Півдня України була наявність чисельних доброчинних закладів допомоги іноземцям. Найбільша їх кількість була зосереджена в містах Одесі, Миколаєві, Херсоні. В них перебувало чимало іноземних консульств, які сприяли відкриттю таких об'єднань.

В благодійній діяльності іноземців Півдня України можна виділити наступні напрямки:

- піклування про сиріт, знедолених та бідних (надання найрізноманітнішої допомоги від грошової до моральної);
- допомога церкві (переважно в будівництві, відновленні та прикрашенні храмів) та священикам;
- допомога у випадку стихійного лиха або війни;
- заснування освітніх закладів та допомога їм;
- фінансування наукових досліджень і підтримка науковців;
- допомога в заснуванні та облаштуванні осередків культури, зокрема бібліотек і музеїв, підтримка молодих талантів, а при необхідності – й визнаних майстрів вітчизняної культури.

Головною метою усіх цих об'єднань було надання допомоги підданим своїх країн, які постійно або тимчасово проживали на теренах Російської імперії.

Засоби існування доброчинних товариств складали джерела, зазначені в їх статутах: членські внески, пожертвування, відсотки з недоторканих капіталів і прибутки від різноманітних акцій, які проводили члени товариств для зібрання коштів. До останнього пункту належали збори пожертвувань за підпискою, прибуток від публічних лекцій, літературних та музичних вечорів, проведення лотерей, продажу друкованих видань та ін.

Усі національні благодійні об'єднання у своїй діяльності керувалися наступними принципами:

- легальність діяльності й підзвітність місцевій та центральній владі;
- аполітичність;
- функціонування в рамках законів про благодійні товариства;
- надання матеріальної та моральної допомоги;
- фінансова замкненість у колі своїх членів, зрідка отримання допомоги від земств, адміністрації міста, інших державних структур;

Членство в доброчинних товариствах іноземців накладало певні обов'язки та надавало права. Почесним членом товариства могла стати особа, що надала об'єднанню значну матеріальну допомогу. Розмір грошового пожертвування для почесного членства в доброчинному товаристві чітко визначався його статутом (у більшості випадків не менше 100 руб.). Почесні члени звільнялися від сплати членських внесків. Дійсні члени повинні були сплачувати річні членські внески, встановлені статутом товариства, допомагати йому власною працею або фінансово. Почесні та дійсні члени товариства мали право брати участь у його управлінні, приймати постанови тощо.

Таким чином, специфіка півдня України обумовила появу благодійних організацій національного спрямування. На наш погляд, їх слід оцінювати не з огляду масштабності їх діяльності, а з точки зору позитивних наслідків практичної роботи цих недержавних об'єднань. Історичне минуле довело, що іноземці мали потребу в таких товариствах, оскільки вони надавали конкретну допомогу членам своїх громад і намагались вирішити життєві проблеми, яким не приділяли належної уваги як вищі, так і місцеві органи влади.

Українсько-польська релігійно-філософська полеміка як реакція на контрреформаційні рухи в Речі Посполитій

Горбачова Валерія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: clio_rie@mail.ru

У XVI-XVII ст. релігійна ситуація на українських землях, що входили до складу Польсько-Литовської держави, загострилася через поширення протестантизму та католицьку реакцію. Контрреформація в Польсько-Литовській державі відбувалася шляхом беззбройного, проте примусового толерування різних конфесійних груп, яке ще на початку XVI ст. набуло форми полеміки між протестантами й католиками (котра, однак, лише сприяла розповсюдженню ідей Реформації). Проте після прийняття 1577 р. Пьотрковським синодом постанов Тридентського собору контрреформаційні рухи стали розгортатися більш стрімко, набули більш радикальних форм та реагували тепер не лише на протестантизм, а й на православ'я. Цей конфлікт знайшов своє відображення в тогочасному мистецтві, зокрема в літературі.

Джерелами для вивчення поданого питання є тексти українських та польських полемістів. Насамперед це праця польського публіциста Петра Скарги «O jedności Kościoła Bożego», яка, власне, й спричинила появу явища релігійно-філософської полеміки в українській літературі. Також це твори інших відомих полемістів: Івана Вишенського («Послання до єпископів», «Обліченіе діавола міродержца», «Посланіе къ старицѣ Домникіи», «Позорище мысленное» та ін.), Петра Могили («Собственноручныя записки»), Христофора Філалета («Апокрисис…»), Захарії Копистенського («Палінодія»). Слід зазначити цінність численних творів, виданих Віленським православним братством («Justificatia niewinności», «Synopsis» та ін.), й інших документів та послань. З метою уникнення смислових спотворень частина джерел вивчалася мовою оригіналу.

Релігійно-філософська полеміка – питання, майже не висвітлене в українській та польській історіографії. Погляд на культуру в цілому та на літературу окремо як на джерело розповсюдження ідей Контрреформації в Речі Посполитій висловив польський історик Я. Тазбір у науковій статті «Problemy wyznaniowe», вміщеній до збірки «Polska XVII wieku: państwo, społeczeństwo, kultura». Найвідомішим українським дослідником поданого жанру є літературознавець та фольклорист К. Студинський: саме він провів досконалий літературознавчий аналіз найвідоміших творів української полемічної літератури у праці «Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.». Також слід відзначити цінність статті М. Чеха «Świadomość historyczna ukraińców pierwszej połowy XVII wieku w świetle owczesnej literatury polemicznej», де розглянуто вплив української полемічної літератури на формування самосвідомості та історичної ідеології українців.

Актуальність дослідження полягає насамперед у недостатньому вивчені проблематики, пов'язаної з полемічною літературою під кутом зору ідей Контрреформації, а також у необхідності визначення впливу тогочасних суспільних та релігійних процесів на розвиток феномену бароко як великого мистецького стилю.

Наукова новизна дослідження полягає в розгляді відображення суспільних та релігійних конфліктів у мистецтві і, як наслідок, впливу вищезазначених процесів на розвиток української барокової літератури, а також у висвітленні розвитку та раціоналізації явища релігійно-філософської полеміки синхронно з перебігом Контрреформації.

1577 рік став переламним у перебігу католицької реакції в Речі Посполитій. Саме тоді синодом у Пьоткові були прийняті постанови Тридентського собору. Говорилося, зокрема, про невідповідність укладеної 1573 року Варшавської конфедерації канонам католицької церкви (ба більше, цю «конфедерацію єретиків», як назвав її Петро Скарґа у «Проповідях сеймових», було обкладено прокляттями). Саме ця дата знаменувала фактичне припинення конфесійної толерантності, якій основною масою духовенства приділялася неабияка увага. Проте сановники католицької церкви називали толерантність «образою величі Божої». Тому й не дивно, що нова модель Контрреформації містила в собі аж ніяк не толерантні переслідування «єресі».

Того ж року вийшла книга відомого польського теолога та публіциста, єзуїта Петра Скарги «O jedności Kościoła Bożego». Ця праця була різкою критикою «грецької віри» й наголошенням на повному й остаточному утвердженні католицизму як єдино правильної (чи ж то пак істинної) форми християнства. У цій книзі автор натякає на безпосередню провину православ'я у Великій Схизмі 1054 року; через висловлення цієї ідеї набуло популярності слово «схизматик», яке стали застосовувати до православних. Реакція православного духовенства не примусила себе чекати: його представники почали висловлювати критичні погляди щодо праці Скарги зокрема й агресивного наступу католицтва загалом (однак єдиної позиції в цих поглядах не існувало).

Особливого розвитку полемічна література набула після укладення 1596 року Берестейської унії. З її приводу розпочалася жорстка полеміка між католицизмом та православ'ям. Відомий український літературознавець В. Щурат зазначав: «Унія наблизила Русь до Західної Європи, унія викликала багате письменство, унія прискорила культурний розвиток руського народу». Тобто саме ця полеміка породила велику низку публіцистичних та епістолярних творів, які тепер справедливо вважаються перлами українського та польського бароко.

Продовольче становище в Одесі протягом Першої світової війни(липень 1914-лютий 1917 рр.)

Джумига Євген

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

E-mail: man_il@ukr.net

Перша світова війна є малодослідженою темою у вітчизняній історичній науці. Хоча окремі аспекти даної теми стають предметом наукових праць сучасних українських істориків, більшість питань потребує додаткового дослідження. Одним з них є повсякденне життя населення під час війни, зокрема продовольче питання. Радянські історики висвітлювали окремі аспекти даної проблеми в працях, присвячених економічним питанням, або робітничому руху протягом Першої світової війни. Різноманітні аспекти продовольчої кризи розглядають такі сучасні українські дослідники, як О. Реєнт, Н. Шапошнікова, О. Вільшанська, О. Сердюк та інші. Займалися проблемами економічного розвитку Російської імперії в період Першої світової війни західні дослідники, зокрема Пітер Гетрелл. Не дослідженим залишається продовольче становище в Одесі.

При дослідженні теми використано матеріали Державного архіву Одеської області та Центрального державного історичного архіву України у м. Києві. Важливим джерелом є центральна («Современный мир», «Русская будущность», «Новый экономист») та місцева періодична преса («Маленький одесский листок», «Одесские новости», «Известия Одесской городской думы»).

Хоча до 1913 року Російська імперія була безумовним світовим лідером у виробництві зерна, це не захистило населення імперії від продовольчої кризи під час Першої світової війни. В Одесі подорожчання товарів розпочалося відразу після вступу країни у війну. Спочатку виросли ціни на імпортні товари, але згодом подорожчали продукти вітчизняного виробництва – хліб, молочні вироби, м'ясо тощо.

За матеріалами ДАОО протягом 1915 року картопля подорожчала на 119%, гречана крупа – 73%, сіль – 72%, коров'яче масло – 64%, макарони – 52%. Не таким відчутним було подорожчання яловичини – на 21%, борошна – 10%, чаю – 9%, капусти – 7%. Більш суттєво ціни підвищилися протягом 1916 р. Напередодні падіння царизму в Одесі окремі продукти коштували в декілька разів більше, ніж на початку 1915 р. Ціни на крупи, сіль, сало виросли у 3-4 рази, соняшникову олію – у 8, овочі, такі як капуста та картопля стали дорожчими в 9-10 разів. На початку 1916 р. у місті почалися проблеми з продажем м'яса. Його дефіцит викликав величезні черги на ринках та скорочення його споживання населенням. З ростом цін частішими ставали випадки фальсифікації продуктів – чаю, молока, цукру, хлібу.

Як в центральних часописах Російської імперії, так і регіональних періодичних виданнях часто публікувалися статті, присвячені проблемі подорожчання продуктів. В багатьох з них, принаймні на самому початку війни, основною причиною дорожнечі називалася спекуляція та недобросовісна конкуренція. З іншого боку, на подорожчання продуктів впливали проблеми зі шляхами сполучення, хабарництво, бюрократизм, введення таксування та заборон на вільний вивіз певних категорій продуктів, концентрація біженців у великих містах імперії тощо.

Можна зробити висновки, що продовольче становище в Одесі під час Першої світової війни постійно погіршувалося, спостерігався стрімкий ріст цін на продукти. Особливо відчутним він був у 1916-на початку 1917 років. Причинами подорожчання були адміністративні заходи з боку влади, порушення традиційних економічних зв'язків та розвиток спекуляції. Звичним явищем у повсякденному житті населення міста стали черги та дефіцит багатьох продуктів. Введення карткової системи на окремі продукти, таксування, адміністративні заходи з боку місцевої влади не змінили ситуацію у місті. Загострення продовольчого становища в Одесі негативно сприймалося населенням міста та стало причиною страйків серед робітників.

Одеська влада намагалася запобігти погіршенню продовольчого становища у місті шляхом запровадження твердих цін, забороною продавати м'ясо в окремі дні тижня та іншими адміністративними засобами. Однак вони, як правило, не мали позитивних наслідків.

Губернатори Катеринославської губернії другої половини XIX- початку XX ст.: проблеми функціонування влади

Дриганюк Ольга
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: dryganjuchka@mail.ru

Інститут губернаторства в Російській імперії є надзвичайно важливою темою з огляду на цілий комплекс питань та проблем історії України зазначеного у темі періоду.

З одного боку, це проблема адміністративно-управлінського устрою Російської імперії, питання функціонування інституту губернаторства в загальноімперській політичній системі взагалі та на регіональному рівні.

Зокрема в цьому аспекті особливої уваги дослідника заслуговує розв'язання наступних завдань:

- Соціокультурний портрет очільників губернії другої половини XIX-початку XX ст. Узагальнений психологічний тип губернаторів того часу.
- Основні напрямки та ефективність діяльності керівників краю зокрема:

Діяльність губернаторів з фінансово-промислового та аграрного розвитку підпорядкованого регіону.

Діяльність губернаторів в соціокультурній сфері.

Взаємовідносини губернської влади з органами місцевого самоврядування регіону.

Губернатори на чолі боротьби з революційним рухом та злочинністю.

У вітчизняній історіографічній традиції дослідники більшою мірою локалізувалися навколо вирішення таких питань: губернатори в державному механізмі імперії та функціонування під їхнім керівництвом карної системи, тобто їх діяльність розглядається з більш юридичного погляду (монографія Грицака В. М., роботи Чайковського А. С., Щербака М. Г., Ярмиш О. Н.).

Але праці цих науковців були створені під ракурсом історії державних інституцій та історії права. Важливим видається проведення комплексного дослідження, яке зосереджується навколо одного регіону, у нашому випадку – Катеринославської губернії.

Джерельну базу роботи становлять матеріали Державного архіву Дніпропетровської області, постанови губернських земських зборів, тогочасна публіцистика. І як офіційне джерело виступає повне зібрання законів Російської імперії.

Для проведення розвідки було залучено загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також конкретно історичні методи – персоналістичний, історико-генетичний, метод історичного моделювання.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в українській історіографії не дістала достатньо повного висвітлення проблема ефективності діяльності губернської влади Катеринославської губернії

зазначеного у темі періоду, а також питання створення узагальненого соціокультурного портрету керівників краю.

У ході розвідки було реконструйовано головну направленість діяльності губернаторів Катеринославської губернії. Встановлено, що в основному вона базувалась навколо фінансово-промислового та аграрного розвитку регіону, аналізувалася їхня взаємодія з органами місцевого самоврядування (земствами), а також спектр питань, які вони вирішували, методи взаємодії (конфлікт та співпраця). Було розглянуто роботу губернаторів у повітах, її інтенсивність та якість. Крім того, важливим аспектом стала участь управлінського корпусу у боротьбі з революційним рухом та злочинністю. Доцільним здається змоделювати узагальнений психологічний портрет губернаторів, проаналізувати масове і індивідуальне.

Таким чином, у ході дослідження було проаналізовано діяльність катеринославських губернаторів на своєму посту. Ця тема забезпечена джерелами, що дозволяє провести багатовекторний аналіз цілого комплексу питань – від ролі губернаторів у місцевому самоврядуванні до їхнього загального психологічного портрету. Губернатори Катеринославської губернії активно співпрацювали з земствами, ставили перед ними завдання, створення притулків і освітніх закладів, перевіряли їхню діяльність. Крім того, губернатори опікувалися розбудовою державних приміщень у містах, дорожних шляхів, соціальної інфраструктури. Масштабність повноважень із поєднанням найвищої регіональної цивільної та військової влади сприяла тому, що губернатори миттєво реагували на будь-які соціальні зміни і протистояння еліт, які могли бути небезпечними і загрожували сепаратистськими рухами цілісності Російської імперії. Головним стратегічним завданням очільників губернії було зберегти цілісність імперії будь-якою ціною, в тому числі і адаптацією соціоетнічних особливостей при формуванні імперського простору. Внаслідок багатоаспектного аналізу домінував територіальний підхід, але етнічний принцип, який поєднувався з адміністративно-територіальним набирав політичного мотивування.

Передумови виникнення та розвитку економічного життя на Гуляйпільщині у XIX ст.

Зеленяк Олена

Запорізький національний університет

E-mail: elena-lopatina@ukr.net

Впродовж останніх десятиліть в історичній науці спостерігається посилений інтерес до вивчення історії окремих регіонів, розвивається локальна та мікроісторія. Вітчизняна регіоналістика відчула потребу в поглибленому аналізі регіональних особливостей краю. Особливого сенсу набувають дослідження, що мають значення для подальшого розвитку тієї чи іншої території. Треба виробити нове ставлення до історичних подій окремих регіонів, щоб через архетипи минулого глибше осягнути проблеми сучасності, в яких закладено майбутнє.

У дослідженні соціально-економічного розвитку Гуляйпільщини XIX-середини XX ст. особливе місце завойовує вивчення економіки у краї, а саме передумови виникнення перших економічних підприємств, що склалися наприкінці XVIII ст.-у першій половині XIX ст.

Джерелознавчу базу дослідження склали документи та матеріали Державного архіву Запорізької області, матеріали Гуляйпільського краєзнавчого музею.

Проблематикою стосовно саме життя населення Гуляйпільщини займалася досить обмежена кількість людей. Зокрема, це місцеві краєзнавці В. Жилінський, І. Кушніренко, С. Серьогін, які в замітках до місцевої газети, а також в невеликих краєзнавчих виданнях намагалися описати деякі події з життя Гуляйпільського району. Певну інформацію про соціальний розвиток гуляйпільців містять статті до районної та обласних газет В. Жилінського, С. Серьогіна, К. Сіріньок, К. Причиненка, С. Дерев'янка, О. Коновалової та ін. Взагалі історія Гуляйпільщини ще недостатньо розроблена. Ця тема повинна вивчатися надалі, до того ж треба залучати якомога більше матеріалів при написанні історії тих чи інших сфер життя гуляйпільців.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що на основі виявлених архівних, літературних, статистичних та інших джерел вперше пропонується цілісний, узагальнений розгляд передумов виникнення та розвитку економічного життя на Гуляйпільщині у XIX ст.

Передумови розвитку економіки у XIX ст. на Гуляйпільщині потрібно шукати у подіях кінця XVIII ст., коли з введенням у дію положень Плану 1764 р. розпочалося цілеспрямоване створення поміщицького землеволодіння. Список перших поміщицьких землеволодінь на запорізьких землях 1805 р. склав Яків Новицький на основі указів Азовської губернської канцелярії з 1776 по 1783 рр. і пізніше, а цифри наявного населення взято з ревізьких казок за 1795 р. У цих списках і містяться перші згадки про поміщиків, що володіли землею Гуляйпільщини.

Чималим стимулом господарчого розвитку Гуляйпільського краю було його вигідне географічне та економічне розташування. Саме тут перехрещувалися торгівельно-транспортні шляхи у порти Маріуполя, Бердянська, Криму. На старих картах помітно, як на місці Гуляйполя знаходилися і розходилися стрічки важливих економічних доріг: Нового Маріупольского тракту, Кримського тракту, худобо-перегінного транзитного Харківського шляху.

Крім цих доріг існували ще й поштові земські шляхи в межах повіту. Земську пошту возили із Олександрівська на Гуляйполе і Успенівку через Преображенку, до якої йшов шлях губернського значення, через Новоселку по транспортному шляху на Гуляйполе. Волосний центр з Успенівкою сполучав транспортний шлях, що йшов на Бахмут. Другий поштовий шлях, який звався Чаплінським, співпадав із транспортним шляхом, який сполучав Гуляйполе з Покровським. В кінці XIX ст. його було ліквідовано.

Не менш важливе значення в транспортному сполученні відігравали мости та переправи. Вони знаходились на утриманні повітового земства (якщо мали повітове значення), а мости та переправи місцевого значення перебували у підпорядкуванні волосного правління.

Таким чином, можемо стверджувати, що наприкінці XIX ст. на Гуляйпільщині склалися уся необхідні умови для розвитку промисловості, що виразилися у подальшому піднесенні економіки краю.

Відьма як соціальна категорія українського села XIX-поч. XX ст.

Ковальова Юлія
Запорізький національний університет
E-mail: julia000777@mail.ru

В останні десятиліття все більше розвивається інтерес до гендерної історії. Представники цього напрямку зазвичай ставлять за мету написати жіночу історію, яка б сприяла наверненню слабкої статі в історичний процес. Дана стаття пропонує висвітлити аспекти повсякденного буття не лише жінки, що виконувала гендернозапрограмовану роль, а й жінку девіантного статусу (зокрема, сільську відьму): ту категорію, що опинилась на маргінесі українського селянського соціуму XIX-поч. XX ст.

Свої дослідження цій темі присвятили такі етнографи, як Єфименко П., Милорадович В., Гнатюк В., Іванов П., Сумцов Н. та інші. Сьогодні цим займаються такі представники гендерних і етнографічних досліджень, як Катерина Диса, Оксана Кісь та інші.

Письмові джерела представлені народознавчими та етнографічними публікаціями вчених XIX ст. Використані матеріали, зібрані П. П. Чубинським – «Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» і матеріали фольклорно-етнографічних експедицій «Муравський шлях». До аналізу залучено опубліковані фольклорні матеріали. До усних джерел відносяться авторські етнографічні матеріали, зібрані нами під час експедицій у селах Новомиколаївського району Запорізької області у 2010 році.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є принципи науковості й об'єктивності пізнання. Основними методологічними засадами роботи є загальнонаукові методи: аналізу і синтезу, індукції і дедукції. При розв'язанні окремих дослідницьких завдань використано методи: структуроване інтерв'ю, структурно-функціональний, структурально-типологічний, історико-порівняльний, історична реконструкція.

В статті наводиться спроба поглянути на жіночі роль сільської відьми з боку соціальної важливості і невід'ємності в структурі українського суспільства. Це дасть можливість по-новому поглянути на жіночу історію, побачити становище «інакшої» жінки в суспільстві.

Не всім жінкам вдавалося дотримуватися соціальноусталених норм суспільного життя. Існували своєрідні «порушниці» встановлених селянським соціумом меж, гендерна програма яких збивалася з правильного чи загальновизначеного шляху, або ж відхилялась від традиційноприйнятої.

Перш за все, до відьом в доіндустріальному українському селі відносили осіб з, так званими, «надзвичайними можливостями», які володіли особливим знанням і могли робити те, чого не вміла більшість жіноцтва.

Відьма є не лише одним з персонажів міфології, але виступає ще як соціальна категорія. Бо це була реальна жінка, яка жила і функціонувала в сільській громаді.

Наявність відьми в кожному селі відігравало функцію зміцнення моралі. Наприклад вважалось, що відьми часто залякують молодих дівчат і парубків з метою утримання їх від необдуманих вчинків і непристойної поведінки.

Існувала суспільна необхідність проектувати зло, накопичене в суспільстві (в результаті зустрічі з незрозумілими і неконтрольованими невдачами, чи то хвороби, народження мертвої дитини, чи поганий врожай внаслідок поганих умов) на окремих осіб, яких з певних причин недолюблювали, або ж не розуміли.

Претендентами на роль відьом часто ставали жінки, яким заздрили, які мало спілкувались з односельцями, чи просто «не так» виглядали. За тогочасними уявленнями жінки легше підпадали під диявольську спокусу, тож саме їх суспільство наділяло потойбічною силою. Часто ця участь настигала саме надокучливих сусідів. Багато таких людей були звинувачені у чародійстві, а деякі повірили в це й самі.

Можна стверджувати, що суворо регламентуючи усе буття жінки, традиційна українська культура, однак, не виштовхувала порушниць поза межі соціуму, натомість визначала для них особливе місце та статус на соціальному маргінесі, залишаючи, таким чином, їм шанс до функціонування у сільській громаді.

Матрикули як джерело для вивчення освітніх студій українських студентів в німецьких університетах

Лисенко Тамара

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: bellatoma@bigmir.net

Проблеми вивчення українського студентства за кордоном і, особливо, в Німеччині, неодноразово приваблювали увагу дослідників, однак це дослідження відбувалось в рамках російського студентства. Дане дослідження ставить за мету охарактеризувати матрикули німецьких університетів як одне з основних джерел з історії українських студентів в німецьких університетах XVIII-першої половини XIX ст. та показати їхню репрезентативність. Це, в свою чергу веде до аналізу і більш широких питань: яким чином в суспільстві змінювалось відношення до університетської освіти, як розвивалась університетська ідея на українських землях.

Переходячи до характеристики джерел даного дослідження, потрібно зафіксувати два різноманітних підходи, які допускає тут побудова джерельної бази. На питання, а де взагалі могли залишатися сліди

перебування українських студентів в німецьких університетах вказаного періоду, можливі дві відповіді – чи в джерелах українського чи російського походження чи в самих німецьких університетах. Перший шлях пошуку передбачає виявлення фондів в українських та російських архівах, де зберігаються документи, пов'язані з навчанням юнаків за кордоном. Однак для того, щоб отримати повну картину потрібно звернутися до джерел з архівів німецьких університетів, і перш за все до матрикулів.

Матрикули – це рукописні книги (зошити), куди заносились дані про всіх студентів, що вступали до даного університету. Щоб підкреслити значення матрикул як важливого джерела, слід зазначити, що в певному значенні справедливо і зворотнє твердження: студентом будь-якого університету міг називатися лише той, хто був занесений в його матрикули. Справа в тому, що первісне значення занесення в матрикули (імматрикуляції) сягало своїм корінням середньовічному уявленню про університет, як про привілейовану корпорацію, і означало прийняття в цю корпорацію за певний грошовий внесок нового члену, що отримував, таким чином, нові права та обов'язки, тобто «академічне громадянство». Тому, хоча в XVIII ст. ця процедура, вже практично повністю втративши попереднє значення, носила лише бюрократичний характер внесення плати за навчання, тим не менше бути вписаним в матрикули деяких університетів вважалося дуже почесним, хоча і дорогим задоволенням.

Матрикули більшості німецьких університетів на даний момент опубліковані. Формуляри більшості матрикул німецьких університетів зовнішньо схожі між собою, однак на різних хронологічних відрізках запису значно відрізнялися за ступенем детальності, тобто кількістю позицій, за якими студент зобов'язаний був повідомити про себе. В кожному записі обов'язково містилася дата імматрикуляції, ім'я і прізвище студента, а також ще один атрибут, що означав його походження – це могла бути вказівка на стан чи на країну, звідки він приїхав, чи на те і інше. Інші дані містились не завжди – серед них могли бути вік студента, факультет, на який він вступав, а також, чи навчався він раніше в інших університетах, якщо так, то чи мав він вже науковий ступінь. До кінця XVIII ст. в різних матрикулах помітна тенденція до розширення формуляра запису: так, в університеті Галле, окрім обов'язкової вказівки імені, місця народження та факультету, на який вступав студент, записувалось також ім'я, місце проживання і рід занять батька чи іншого близького родича, а також університет, в якому студент побував до приїзду в Галле. Для ідентифікації студентів з України слугували такі дані: Kiovia-Russus, Charcovio Ucranicus, Ucrania-Russus та інші, хоча частіше зустрічався прямий переклад назв областей на латину чи німецьку мову – ex Russia parva (minore), Kleinrussland.

Окрім визначення родини українського студента, матрикули можуть містити дані і про його соціальний статус, а саме на приналежність до дворянського стану. Для цього існують дві ознаки: коли студент після свого імені пише nobilis, і «граматичний», коли перед прізвищем пишуться прийменники von (по-німецькі) чи de (на латині), обидва вказують на дворянство. Для титулованих прізвищ повний титул в матрикулах наводився

обов'язково, і місто чи країна після нього зазвичай не писалися, а щоб підкреслити значення титулованих студентів в університетській корпорації, для них навіть заводились інколи окремі матрикулярні книги, як це було в Страсбурзькому університеті чи Галле. В той же час, відсутність в запису ознак, що вказували на дворянство, ще не свідчить про недворянське походження студента. З інших джерел ці відсутні в матрикулах дані можна доповнити.

Завершуючи аналіз матрикул як основного джерела для масиву даних про українське студентство в Німеччині, відмітимо недоліки, які можна зустріти під час їхньої публікації, які стосуються перш за все написання прізвищ. Прізвища могли бути неправильно написані, при чому це не завжди провина німецьких публікаторів – в деяких університетах запис робив не сам студент, а чиновник університету. Маючи на руках списки українських студентів, складені за матрикулами, можна спробувати поєднати їх з іншими відомими даними про того чи іншого студента, що підтверджує достовірність мемуарів чи інших біографічних джерел, а інколи і суттєво їх уточнює.

Основні віхи історії єпархіальних жіночих училищ в Україні (друга половина XIX–початок XX ст.)

Лісненко Світлана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: svetlana.lisnenko@mail.ru

Жіночу освіту в Російській імперії в XIX ст. можна назвати певним «лакмусовим папірцем», який відображає зміни, що відбуваються в суспільстві. Вона була безпосередньо пов'язана з низкою перетворень в країні, які створили умови для зміни соціальних ролей у суспільстві, а тому була по-новому поставлена проблема соціальної ролі жінки. Саме реформи Олександра II відкрили дорогу жінкам різних соціальних верств до освіти і громадської діяльності. Економічні та ідеологічні передумови для створення мережі єпархіальних жіночих училищ виокремились в другій половині XIX ст.

Дослідження історії єпархіальних жіночих училищ в Україні дозволило виявити основні етапи їх розвитку. До дослідження були залучені статути, урядові та синодальні постанови, циркуляри по духовному відомству, звіти окремих училищ та доповіді обер-прокурорів Св. Синоду. Також було проаналізовано дорадянські періодичні видання («Народное образование», «Руководство для сельских пастырей», «Православное обозрение», «Церковные ведомости» та ін.). Проблеми історії духовної жіночої освіти дослідники почали вивчати ще наприкінці XIX–на початку XX ст. (О. О. Лихачова, М. Краснов, М. П. Маліновський), і сьогодні також спостерігається певне зацікавлення цією проблематикою (праці Т. В. Сухенко, Г. В. Степаненко, О. Д. Попової, В. Л. Колеснікової), але все ж таки тема залишається малодослідженою.

Історія єпархіальних жіночих училищ розпочалася 20 вересня 1868 р., коли імператором був затверджений Статут цих навчальних закладів. Ми умовно поділяємо жіночі духовні училища на два типи. До першого типу належали жіночі училища духовного відомства, що знаходились під протекцією імператриці. Другий тип складали єпархіальні жіночі училища, які підпорядковувалися Св. Синоду, перебували під управлінням єпархіальних архієреїв, й керувалися місцевим духовенством.

На теренах України існувало 11 єпархіальних жіночих училищ. В їх історії, у відповідності з динамікою розвитку завдань і цілей училищ, можна виділити три основні етапи. На першому етапі (1868–1895 рр.) основною метою навчання єпархіалок була підготовка дружини священнослужителя, здатної розділити всі складності його життєвого шляху, та вчительки початкових шкіл. Навчальні плани та програми були розроблені відповідно до поставлених завдань. На цьому етапі спостерігається найактивніше зростання кількості єпархіальних училищ, так як вони набували все більше і більше довіри зі сторони духовенства, а в наслідок цього грошові збори на них ставали легшими та значнішими.

Ми вважаємо, що на другому етапі (1895–1907 рр.) простежується яскрава тенденція до поглиблення надання єпархіалкам педагогічної освіти. У зв'язку з цим були змінені навчальні плани й програми, створені експериментальні педагогічні класи, і визначена база педагогічної практики для вихованок (притулки, недільні та церковнопарафіяльні школи). Внаслідок загального напливу учениць, при багатьох училищах були створені паралельні відділення. Крім того, почали організовувати підготовчі класи.

На третьому етапі (1907–1918 рр.) відбулися такі зміни: Св. Синод законодавчо закріпив педагогічні додаткові класи; а також були спеціально засновані початкові школи для педагогічної практики вихованок. На цьому етапі розвитку училищ дуже динамічно зростає кількість дівчат духовного стану, бажаючих навчатися. Св. Синод, намагаючись вирішити цю проблему, відкриває ще одні навчальні заклади такого типу в деяких єпархіях.

Таким чином, історія єпархіальних жіночих училищ пройшла довгий шлях розвитку від перших училищ для дівчат духовного стану з обмеженим навчальним курсом та невеликою кількістю вихованок до широкої мережі єпархіальних жіночих училищ з сучасної для того часу навчальною програмою та значною кількістю вихованок.

М. Ф. фон Дітмар – організатор гірничозаводської статистики на півдні України (кінець XIX-поч. XX ст)

Медяник Вадим

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

E-mail: vadimusan@rambler.ru

Одним з найбільш авторитетних представників гірничопромислової буржуазії Півдня України кінця XIX-поч. XX ст. був успішний підприємець і суспільний діяч Микола Федорович фон Дітмар. Ця постать була добре відома в середовищі ділових кіл та торгівельно-промисловому світі Російської імперії.

Важливим напрямом різнобічної діяльності М. Ф. фон Дітмара була організація статистичної справи на Півдні України, яка пов'язана, передусім, із створенням Статистичного бюро при Раді з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. Завдяки зусиллям М. Ф. фон Дітмара широкого поширення набула гірничозаводська статистика.

Діяльність Статистичного бюро знайшла своє відображення в працях дореволюційного вченого-економіста П. І. Фоміна, які присвячені гірничозаводській промисловості і історії з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії.

Вагомий внесок у вивчення проблеми зробив відомий дослідник соціально-економічної історії України пореформеної доби В. В. Крутіков, який здійснив глибокий аналіз промислової, земської статистики та статистики представницьких організацій російської буржуазії.

Варто виокремити статтю Ю. М. Чекушиної та А. Г. Перетокіна. Автори зупинилися на аналізі статистичних матеріалів, які з'явилися в гірничозаводському періодичному виданні «Горно-заводское дело» за підписом голови Статистичного бюро М. Ф. фон Дітмара протягом 1900-1904 рр. В своїй монографії дослідниця І. О. Шандра детально розглядає Статистичне бюро як окремий підрозділ з'їздів гірничопромисловців.

Для висвітлення зазначеної проблеми було залучено історичні джерела. Серед них – архівні документи, статистичні джерела, загальна та галузева періодика, матеріали з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії.

Новизна авторського підходу полягає в тому, що вперше в історіографії досліджується роль підприємця М. Ф. фон Дітмара в організації і становленні гірничозаводської статистики на Півдні України наприкінці XIX-поч. XX ст.

У 1893 р. М. Ф. фон Дітмар залучився до роботи з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії – першої представницької організації ділових кіл Росії. На XXII з'їзді гірничопромисловців (1897 р.) йому було доручено організувати і очолити Статистичне бюро, яке займалося розробкою статистичної звітності, збором статистичних даних з підприємств гірничозаводської промисловості Півдня України.

Статистичне бюро складалося з двох відділів. Перший – займався статистикою виробництва і збирав відомості про видобуток та запаси

вугілля, руд і металів. До компетенції другого відділу відносилась статистика споживання. Там складалися зведені таблиці про витрати і розподіл палива і металів по губерніях і районах. Ці таблиці створювалися після обробки спеціальних анкет, які надсилалися підприємствами залізорудної, гірничої та металургійної промисловості до Статистичного бюро.

Завдяки ефективній діяльності М. Ф. фон Дітмара на посаді голови Статистичного бюро протягом 1900-1907 рр. з'явилася ціла низка статистичних та довідкових видань, звітів та інших матеріалів, які стосувалися підприємств гірничозаводської промисловості Півдня України, акціонерних компаній, пайових товариств та земських установ. Зокрема, варто назвати «Сборник статистических сведений о горной промышленности Южной и Восточной горных областей России за 1899 г.», «Свод статистических сведений по железной промышленности», «Железная промышленность в Южной России», «Земская торговля железом и сельскохозяйственными машинами и орудиями в 1901-1908 гг.», «Статистика акционерного дела в России» та ін.

Статистичне бюро публікувало статистичні дані і в гірничозаводській періодиці. Так, у виданні «Горно-заводский листок», починаючи з 1900 р. за підписом М. Ф. фон Дітмара друкувалися середні ціни на вугілля, антрацит, кокс, щомісячна статистика залізорудної і гірничовидобувної промисловості та ін.

Можна зробити висновок про те, що Микола фон Дітмар відіграв важливу роль в організації і становленні гірничозаводської статистики на Півдні України. Завдяки його плідній діяльності було опубліковано низку важливих статистичних матеріалів, які на сучасному етапі є важливими джерелами з економічної історії України кінця XIX-поч. XX ст.

Організація внутрішньої структури та управління охотницького війська (1669-1728 рр.)

Мисла Мирослав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: sihovi_strilzi@mail.ru

Картина життя української козацької держави була б неповною, якби не згадати про сторінки військової історії, пов'язані з найманими частинами. Саме тому важливою складовою частиною війська гетьманського регіменту були наймані полки (військо) – охотники. Від реєстрового війська вони відрізнялись внутрішньою структурою, особливістю управління та характером діяльності.

Проблема виникнення організаційних засад на початковому етапі розвитку найманих (охотницьких) полків протягом другої половини XVII-першої половини XVIII ст. є досить складною у військово-політичній історії Лівобережної України, і водночас недостатньо вивченою як в дореволюційній так і у вітчизняній історіографії. Складність її полягає, по-

перше, в особливості військово-політичного розвитку та у виникненні організації охотницького полку у Лівобережній Гетьманщині періоду пізнього середньовіччя та початку модернізації. По-друге, специфіка організації і структура внутрішнього управління найманих частин збройних сил пізньосередньовічної України до сьогодні опрацьована слабко у порівнянні з більш пізніми періодами. Традиційно в поле зору дослідників потрапляють проблеми, пов'язані з устроєм, організацією та військовою історією українського козацтва, котре від середини XVII ст. остаточно зайняло статус речника державотворчих тенденцій того часу. Меншою мірою увагу істориків привертала поява на українських землях власного професійного війська, яке відрізнялось особливістю організації від тодішнього козацтва — найманого (в тодішній термінології «затяжного», «охотницького»), існування якого в певній мірі стало відгомоном «мілітарної революції» в Європі.

Питання про найманців у добу гетьманату розглядалось практично всіма авторами оглядових праць з історії України. В кінці XVIII-на поч. XIX ст. твори з історії України вже більш детальніше зупинялись на охотницьких полках, вказуючи їх побут, устрій, озброєння та систему поповнення. Так, зокрема, ці матеріали лягли в основу праць Д. Бантиш-Каменського та М. Маркевича. Що стосується проблеми організації охотницьких полків, то на початку XX ст. вона дедалі частіше фігурує у працях галузевої історії. Наприклад, Слабченко М. у своїй монографії «Малоросийский полк в административном отношении» вперше згадав про наймані полки як певну організаційну структуру, порівнявши їх з козацькими, і справедливо звернув увагу на залежність найманців від влади гетьмана. Якщо розглядати вітчизняну історіографію, а саме 60-90-х рр. XX ст., то за цей час з`явилось багато робіт, присвячених проблемі організації охотницького війська. Зокрема, цим займались О. Гуржій, В. Панашенко, Л. Мельник. Першою працею, яка розкриває історію найманих полків гетьманату як окремої частини українських збройних сил, була робота В. Дядиченко «Нариси суспільно-політичного життя Лівобережної України кін. XVII-поч. XVIII ст.». Автор подає фактографічну конкретику і робить спробу показати цілісну картину найманого (охотницького) війська.

Серед опублікованих матеріалів кін. XVII-поч. XVIII ст. можна виділити актові книги ратуш Лівобережної України, а також акти з родинних зібрань української старшини, які подають широку картину господарського життя охотницьких полків, особливість їх забезпечення та їх організації. Перевірка й зіставлення відомостей, які у них зафіксовані, провадились на основі приватного листування представників гетьманського уряду, а також ділової документації установ Гетьманщини.

Новизна полягає передусім у тому, що в роботі розглядається важлива й актуальна проблема, яка в такій постановці й хронологічних рамках фактично не розроблялась раніше в українській історіографії. Було зроблено спробу цілісного, комплексного дослідження організаційних форм, та висвітлення проблеми внутрішньої структури та управління охотницького війська. Таким чином сформульовано ряд важливих положень і висновків, що стосуються організаційної структури найманого козацького війська.

Подружнє життя В. Б. Антоновича

Нікітенко Анастасія
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: dryganjuchka@mail.ru

В. Б. Антонович — знакова постать другої пол. XIX-поч. XX ст. Видатний науковець, педагог, громадський діяч, який був лідером Київської Старої громади – далеко неповний перелік віх діяльності та заслуг Володимира Боніфатійовича. Його суспільно-політична та наукова діяльність активно вивчалися в новітній історіографії, що породило численні тематичні напрямки (від вивчення викладацької роботи до політичних поглядів). Це не викликає подиву: розбудова концепту національної еліти минулого (до якої входили представники народолюбства) виводила на перший план саме ці аспекти. Між тим, приватне життя, яке за словами Ю. Бессмертного виконує функцію розвитку інших соціальних сфер і є одним з найбільш важливих індикаторів ситуації в суспільстві, суттєво впливаючи на зовнішню діяльність особи. Людину попередніх епох неможливо осмислити без розуміння того, що являли для неї взаємовідносини в колі рідних та близьких, створення подружжя, народження та виховання дітей, інакше кажучи – подружнє життя. Але ця сфера життя В. Б. Антоновича фактично залишається невивченою попри свою безсумнівну важливість та забезпеченість джерелами, що актуалізує та робить доречною дану розвідку.

Історіографічно проблема подружніх взаємовідносин Володимира Боніфатійовича мало вивчена. Дослідники віддавали перевагу іншим сюжетам, натомість до питань приватного життя народолюбця торкалися мало та неохоче: переважно в контексті його кола спілкування. Чи не вперше до проблеми звернулися в середині 1990-х рр. В. Короткий та В. Ульяновський, які в низці праць намагалися всебічно дослідити феномен постаті В. Антоновича, в тому числі виходячи за рамки виключно зовнішньої сфери. Проте вони не ставили за завдання дослідження його саме у сімейному колі, тому звертання до неї було доволі фрагментарним.

Джерельною базою дослідження стали его-документи: «Мемуари» В. Антоновича та «Коментар» до них К. Мельник-Антонович, а також епістолярний комплекс родини. Ці наративи, які мають яскраве емоційне забарвлення дають змогу дослідити подружнє життя науковця у всій його повноті.

Мета даної розвідки – розглянути центральні моменти подружнього життя, які базувалися на почуттєво-емоційному, побутово-практичному та ідейно-моральному рівнях, що обумовлює використання історико-порівняльного, історико-генетичного, історико-ретроспективного, гендерного, персоналістичного методів, а також методу історичного моделювання. Новизна підходу полягає у тому, що вперше комплексно досліджується подружнє життя В. Антоновича.

У ході розвідки було розглянуто вплив на шлюбні стратегії інтелігенції другої половини XIX ст. суспільних тенденцій, а також як це позначилось на

укладенні шлюбу між В. Антоновичем та В. Міхель. Цікавим у контексті роботи видається початок шлюбних відносин – яскраво насичений емоційно період, який позначився закоханістю та оптимізмом. Достатньо репрезентативно представлено у джерелах подружній світ Антоновичів доби зрілості, часу, коли подружнє життя нібито ввійшло в колію. В рамках даного питання доречно говорити про сферу їхнього морально-ідеологічного притяжіння та відштовхування, трансформацію почуттів у шлюбі, побутово-практичне облаштування життя, регламентацію ролей та обов'язків, батьківські та материнські почуття. Час назрівання конфлікту між В. Антоновичем та його дружиною, підгрунтя та перебіг достатньо яскраво висвітлений у епістоляріях народолюбця. В ході дослідження було вивчено передумови краху подружньої злагоди, а також роль у цьому К. Мельник. Неможна оминути їхнього спільного життя, його морального, почуттєвого та побутового підгрунтя, а також реакції на цю ситуацію законної сім'ї та суспільства.

Отже, подружнє життя В. Антоновича мало вивчене в історіографії попри свою актуальність, яка обумовлюється загальноісторичними та внутрішньотематичними моментами. Якщо початковий період шлюбного життя, його емоційна завантаженість мінімальноприсутні у джерелах, то подальший період представлений вельми репрезентативно, що дозволяє дослідити різні його аспекти – від регламентації сімейних обов'язків до трансформації почуттів протягом часу, співвставити їх із тогочасними нормами та девіаціями. Крах подружнього життя В. Антоновича був пов'язаний із захопленням іншою жінкою, яка стала причиною того, що він покинув сім'ю. Достатньо цікаво виглядає його життя у цивільному шлюбі, яке було антиподом попереднього, що позначилося у почуттєво-емоційній та моральній забарвленості. Перспективами розвитку цієї теми є подальше вивчення в рамках спеціального дослідження з розширенням джерельної бази та інтерпретаційних методик.

Військові реформи П. Сагайдачного

Нужненко Максим

Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди

E-mail: chernikova-inna@mail.ru

Проблема військових реформ має актуальність через те, що саме Петро Сагайдачний започаткував формування сильних, вимуштруваних та добре дисциплінованих військ на теренах української держави.

Серед науковців слід виділити праці В. Антоновича, Д. Яворницького, П. Саса, Л. Гайдая, О. Гуржія, В. Корнієнко.

Історичні джерела. Добою героїчних походів називали історики ці морські козацькі експедиції, керовані Петром Сагайдачним. Про його видатну роль у боротьбі проти турецько-татарської агресії писали сучасники. Яків Собеський, батько майбутнього польського короля Яна Собеського, зазначав у своїй книжці «Хотинська війна»: «Скільки очолював

Сагайдачний Запорізьке Військо, всюди був осіяний славою подвигів на суші і на морі він мав незмінне щастя. Кілька разів погромив татар на степах перекопський і навів страх на Крим. Не менше прославили його і морські походи – і тут він завжди мав щастя, зруйнував кілька великих міст турецьких у Європі та Азії, попалив околиці Константинополя».

Методи дослідження – методи синтезу та аналізу.

Новизна авторського підходу полягає у всебічному розкритті військових реформ П. Сагайдачного, аналізі значення цих реформ для війська запорізького.

Під проводом П. Сагайдачного запорізьке військо вступило в новий період свого розвитку. Гетьман здійснив військову реформу, результатом якої стало перетворення партизанських ватаг в регулярне військо і запровадження суворої дисципліни. Саме за його гетьманства було введено сувору заборону пити горілку під час морських походів. Порядок у війську П. Сагайдачний втримував суворими засобами: «щедро проливав кров непокірних йому». Він розробив і вдосконалив козацьку тактику морського бою, що було значним внеском у розвиток українського військового мистецтва. Італійський мандрівник П'єтро де ла Балле у 1618 р. писав, що «турки не мають на Чорному морі жодного місця, яке б козаки не взяли і не сплюндрували. В усякому разі, вони сьогодні на Чорному морі така значна сила, що, якщо докладуть більше енергії, будуть цілком його контролювати». Отже, П. Сагайдачний першим створив із запоріжців дисциплінованe, найхоробріше військо в Європі.

Однак перед тим гетьман провів велику роботу щодо кількісного зростання, зміцнення, удосконалення збройних сил Запорозької січі. П. Сагайдачний намагався досягти найвищого рівня в організації та підвисити бойову здатність козацького війська: придушував прояви анархії, позбувся у війську від негативних, авантюристичних, з розбійницьким нахилом людей.

Будучи талановитим військовим організатором, П. Сагайдачний дуже дбав про забезпечення козацького війська зброєю, передусім рушницями; прагнув, щоб кожний козак мав свого коня. Спрямовуючи козацтво до найактивнішої наступальної боротьби проти Турецької імперії, в чому пріоритетну роль відігравали морські козацькі походи, П. Сагайдачний домігся зростання кількісного складу запорізької флотилії, в яких численність чайок – головних бойових одиниць – досягла кількох сотень. Він організував і особисто керував суходільними і морськими походами козаків на володіння Туреччини і Кримського ханства.

Таким чином, завдяки своєчасним військовим реформам П. Сагайдачного було закладено підґрунтя для формування міцного, дисциплінованого, конкурентноздатного війська у тогочасній Європі. Саме ці військові традиції, закладені П. Сагайдачним, сприяли формуванню дієвого козацького війська у період національно-визвольної революції під проводом славнозвісного Богдана Хмельницького.

Михайло Павлик та його інтелектуальні зв'язки

Остропольська Марина
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: ostropolsckaya@yandex.ru

На сьогоднішній день існує досить розмите поняття про природу інтелектуальних зв'язків та доволі слабке уявлення про сутність інтелектуалної праці у її взаємодії зі специфікою професійної діяльності знакових постатей українського національного відродження наприкінці XIX-поч. XX ст.

У попередню радянську епоху наявні формальні критерії щодо своєрідного синонімічного до категорії «інтелектуал» поняття інтелігенції зводилися до освітніх характеристик й позначали отримання диплому про вищу освіту. До того ж, термін інтелігент носив присмак негативної ціннісної конотації як чогось нижчевартісного стосовно статусу робітників та селян, які у радянській політичній реальності оцінювалися як «вищі» прошарки суспільства. Відповідно, інтелектуальні зв'язки й інтелектуальна праця вважалися такими, що мають менший порівняно до праці фізичної, рівень оцінювання суспільством. Поступове падіння освітнього рівня у добу після розпаду Радянського союзу й доволі невисокий фінансовий та статусний рівень інтелектуалів у незалежній Україні не сприяли розвитку досліджень як популярного напрямку. Разом з тим, у інформаційну постіндустріальну епоху, в якій живе сучасний світ і в яку вступила Україна саме дослідження обернення інтелектуальної інформації, комунікативних зв'язків між найбільш впливовими інтелектуалами поступово виводять на порядок денний потребу розробки моделей дослідження такого роду зв'язків. Найбільш яскравою епохою, протягом якої українські інтелектуали продемонстрували власний вплив можна вважати епоху українського національного відродження епохи fin-de-siecle. Серед провідних інтелектуалів, вартих особливої уваги з таких перспектив, особливе місце належить М. Павлику – одному із знакових постатей західноукраїнського інтелектуального середовища, який виявив свій талант у науковій, літературній, політичній, перекладацькій, бібліографічній галузях – у контексті і під кутом формування його оточення.

На попередніх етапах історіографічного дослідження була сфокусована увага на комунікаціях М. Павлика у громадсько-політичному, культурному житті Галичини. Проте новітні тенденції в сучасній історіографії розширили предметне коло, у тому числі інтелектуальної історії. Саме вона вимагає нового бачення минулого, власне історію, нерозривно пов'язану з нагромадженням і використанням здобутків людського генія – інтелекту. Цей напрям дослідження персоналії практично не розкритий на концептуальному рівні. Отже, відкриває для суспільства нові узагальнюючі висновки і суттєве прирощення матеріалу.

Досліджені автором історичні джерела, які знаходяться у Центральних державних історичних архівах України у містах Львові, Києві; Российского государственного исторического архива г. Санкт-Петербурга дали змогу

вивести дану розвідку на більш широку проблематику взаємодії інтелектуала як авангардного діяча епохи із оточуючим суспільством. Тобто поглибити розуміння ролі інтелектуала та інтелектуально-творчих тандемів в історії взагалі та у історії українського націотворення, зокрема, постановка подібних проблем примушує задуматися над проблемою національної ідентичності і формування модерної нації на основі принципу соборності.

Актуальність даної розвідки полягає ще й у тому, щоб рельєфніше представити процес формування єдиної національної спільноти. На рівні особистості можна представити основні вектори взаємозв'язків творців української нації наприкінці XIX-поч. XX ст., що сприяло актуалізації українського питання на міжнародному рівні та утвердженні української національної самосвідомості. Ця складна комунікативна мережа повинна бути вивчена в силу того, що М. Павлик зі своїм оточенням обговорював багато аспектів у сфері українського життя, в багатьох галузях науки, преси, літератури, культури, без чого неможливо уявити самодостатню модерну націю.

Метод контент-аналізу як спосіб обробки джерел періоду гетьманування І. С. Мазепи

Фурсова Дар'я

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: mega.fursova@inbox.ru

Актуальність даного дослідження полягає у застосуванні новітніх методів, запозичених та адаптованих з технічних, соціологічних наук. Дані, отримані у результаті застосування метода контент-аналізу дають можливість отримати інформацію з усього комплексу джерел, а не з кожного з них окремо, як було характерно на етапі використання лише історичних методів у дослідженні періоду правління гетьмана І. С. Мазепи.

Використовуючи групи джерел, що належать до офіційних документів, а саме законодавчі акти, дарчі, розпорядження, інструкції ми досліджуємо суто дипломатичну діяльність гетьмана та його економічну політику. Ці галузі не підлягали детальному аналізу за допомогою технічних методів. Тому обробка інформації за допомогою контент-аналізу допомагає розглянути найбільш суперечливі моменти політики гетьмана у сфері управління державою як на рівні адміністративному, на рівні економічному, так і у комплексі цих галузей політики.

Дана проблема не була чітко поставлена у сучасній історіографії (як вітчизняній, так і зарубіжній). Однак, такі науковці, як С. О. Павленко (професор НаУКМА, автор збірки джерел з періоду гетьманування Мазепи), Б. Крупницький (його дослідження значно розширили проблематичну базу періоду, область досліджень), Т. Мацьків (автор збірки зарубіжних джерел з періоду 1687-1709 рр.), Н. Таїрова-Яковлєва, дали міцну основу для можливості проведення контент-аналізу. На основі їх праць стало можливим створення ефективних баз даних, правильна постановка маркерів, і, таким

чином, отримання результатів, котрі стануть допомогою у вирішенні дискусійних питань досліджуваного періоду.

Наприклад, цілий ряд авторів, таких як М. Костомаров, О. Апанович, Н. Полонська-Василенко, І. Борщак, описують земельну політику Мазепи як придбання впливу та допомоги козацької та церковної верхівки шляхом роздачі земель. Але за допомогою контент-аналізу джерел щодо видання земель у власність та порівняння їх з аналогічними документами попередніх гетьманів стає зрозумілим, що Мазепа лише підтверджував право власності юридичних та фізичних осіб на землі. Ще одним прикладом контент-аналізу є обробка розпоряджень гетьмана щодо забезпечення військових підрозділів фінансово та провіантом. У результаті, усупереч сталих стверджень про байдужість гетьмана у справах добробуту армії, отримуємо дані про справедливе, рівномірне, повноцінне забезпечення. Спростування відомого в російській історіографії твердження відкриває питання про порушення на місцях.

Таким чином, метод контент-аналізу дає можливість об'єктивізувати інформацію щодо політики гетьмана Мазепи, зробити її більш прозорою та доступною, підлеглою не описовим, вузьким можливостям, а широким, статистичним, тощо.

Наукова новизна праці полягає саме у доказі дієвості та необхідності метода контент-аналізу, його результативності та необхідності відмови від застарілих, не результативних методів.

Таким чином, метод контент-аналізу як спосіб обробки джерел періоду правління гетьмана Мазепи необхідний тому, що дає можливість більш масового, широкого аналізу як у відношенні кількості проаналізованої інформації, так і у відношенні результатів; дає можливість отримати нові результати, котрі, завдяки умовам проведення аналізу, уже є аргументованими.

Діяльність польського просвітницького товариство «Освята» у Києві на початку XX ст.

Черненко Віктор

Ніжинський державний університет імені М. Гоголя

E-mail: nitrogen09@mail.ru

Неодноразово підкреслювалась роль польської етнічної групи в економічному, суспільно-політичному та культурному житті України.

Участь поляків у громадському житті України наприкінці XIX-поч. XX ст. є аспектом дослідження колишньої радянської, вітчизняної та зарубіжної історичної науки. Висвітлення даної проблеми на територіях західної України є ґрунтовним та вичерпним, однак вплив польської меншини на формування громадського Життя Східної України в науковому колі досліджень багатьох авторів розглядається лише поверхнево.

Новизною підходу в дослідженні даної проблематики є висвітлення та аналіз діяльності польських організації, товариств, їх соціальний склад,

напрями роботи та вплив на громадське життя на східних українських етнічних землях в період з 1860-х-1920х рр.

Історію наукового дослідження названої проблематики можна умовно поділити на чотири хронологічні періоди. Перший його період стосується розпаду Російської й Австро-Угорської імперій, відновлення незалежності України та Польщі до 1920-х рр. Зразком досліджень була книга Томаша Домбаля — чільного діяча польського комуністичного руху в СРСР «Поляки Радянського Союзу: Історико-описовий нарис», заслуговують уваги праці М. Ковалевського, Л. Зеленевського. Другий період охоплює середину 1930-першу пол. 1950 рр., було знищено історико-етнографічну науку, остаточно заборонено дослідження етнонаціональних груп. Друга половина 1950-перша половина 1980 рр. складає третій період, започатковано реабілітацію частини жертв репресій, у тому числі й поляків. Четвертий період історіографії припадає на 1990-ті рр. XX ст. і поч. XXI ст. серед доробку новітньої історіографії вагомими є праці В. Паліенко щодо розміщення поляків на території України, А. Кондрацький, І. Лісевич, О. Білобровець та Н. Щербак висвітлили низку аспектів політичного, соціально-економічного та культурного життя поляків і політики російського уряду щодо них у цей період.

Методологічну основу роботи складають базові принципи історизму та об'єктивності, які реалізуються за допомогою традиційних методів дослідження: проблемно-хронологічного, системно-структурного, ретроспективного та інших.

У липні 1906 р. в наслідок революційних подій російської революції урядом була дозволена офіційна діяльність польського просвітницького товариства «Освята» в Києві. З цього моменту починають діяти філії в губернії та за її межами. Товариство ставило перед собою широкі культурно просвітницькі цілі. Аналіз статуту товариства розкриває коло проблем, що ставили перед собою засновники освітнього товариства та засоби їх вирішення, а саме: підвищення культурно-правового рівня польської людності та поширення освіти на рідній мові. Членом товариства могла бути повнолітня особа, польської національності, інші критерії були відсутні. Організація займалася заснуванням польських бібліотек, читальних залів, що діяли в приміщеннях товариства, організовували культурні вечори, публічні лекції, спектаклі, музичні вистави. Соціальний склад товариства був різноманітний, включаючи інтелігенцію, заможних торговців, що складали керівний склад товариства. Велику частину учасників складало студентство, що входило до товариства. Діяльність організації, як бачимо, відповідала прагненням зберегти національну ідентичність, та в більшій мірі вела діяльність на згуртування польського населення та укорінення в розумі польської меншини ненависті до царського уряду про що свідчать конфісковані документи. Характер останніх говорить, що маскуючись офіційно просвітницькою діяльністю, на організованих зустрічах проводились досить заполітизовані виступи та доповіді стосовно існуючого положення польської меншості. Все це суперечило програмі царського уряду, що забороняла шкідницьку діяльність меншин на території

Російської Імперії. Указом від 10 лютого 1910 р. діяльність товариства було заборонено.

Нерівний шлюб та сімейна драма у Старошведській колонії. кін. XVIII-поч. XIX ст.

Чирук Святослав
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
E-mail: sventitsleyf@yandex.ua

Проблема злочинності в історії пов'язана із багатьма факторами, обумовленими особливостями соціального життя, зокрема — родинного. Свої специфічні риси злочинної поведінки притаманні різним соціальним групам. У Російській імперії однією з таких особливих груп був прошарок іноземних колоністів. Тема злочинності серед цієї категорії населення практично нерозроблена. Одним із першопроходців стала О. В. Коновалова, яка не тільки проаналізувала особливості судочинства по відношенню до колоністів, але і підрахувала кількість злочинів у колоніях, класифікувала їх та висунула припущення щодо можливих причин їх виникнення. Порівнявши кількість злочинів скоєних представниками різних національностей, автор дійшла висновку, що серед шведських колоній доля злочинів була однією з найбільших. За розглянутий період (1800-1818 рр.) в цих колоніях трапився один випадок убивства. Унікальність цього інциденту привертає до нього особливу увагу. Його розгляд разом із аналізом окремих історико-демографічних показників допоможе краще зрозуміти умови життя в колоніях, які могли спричиняти побутові конфлікти.

Детальну інформацію щодо цієї події дають документи Контори опіки над іноземними колоністами. Із них зрозуміло, що мова йде про убивство старошведською колоністкою – Барбарою Сіленг своєї новонародженої дитини.

Іоанн Сіленг, разом із родиною прибув до Старошведського 7 січня 1808 р. з м. Нетів у Курляндії. І він, і дружина за віросповіданням були католиками. Іоанн побрався із Барбарою на початку 1808 р., між 7 січня та 25 серпня. Барбара не була його першою дружиною. Від минулого шлюбу у Іоанна малася донька — Марія, яка була усього лише на чотири роки молодша від Барбари.

Новий шлюб приніс у родину поповнення, Барбара народила Іоанну сина Сімона. Та чи була це очікувана дитина? Порівнявши дані посімейних списків, можна зрозуміти, що строк вагітності не був витриманий (менше 8 місяців). На це б можна було б не звернути увагу, якби не свідчення мешканців колонії що жінка «с самого всхода за колониста Силина в замужество вела жизнь распутную».

Необхідно зауважити, що між Іоанном та його дружиною існував істотний віковий розрив (38 років). Інцидент з убивством нової дитини відбувся у 1818 році, відповідно, на цей момент жінці виповнилося 32, а її

чоловіку – 70. Безперечно, це мало негативний вплив на їх подружнє життя. На суді свідки казали, що жінка вела розпусне життя, зраджувала, пиячила і не мала діла до дітей. Мотив ймовірного убивства міг бути викликаний сімейними проблемами.

Цей шлюб яскраво віддзеркалює тенденцію, яка спостерігалася у Старошведській колонії. На початку її існування, доля нерівних шлюбів у ній була значною: 1801 – 28,3%; 1811 – 30,8%; 1816 – 30,3%. Усі шлюби з надзвичайно великим розривом у віці було укладено в період з 1784 по 1791 рр., тобто вже в Новоросії (для порівняння, до переселення шведів із о. Дагьо, в Ліфляндії, частка нерівних шлюбів серед них становила 19,8%).

Причини появи нерівних шлюбів пояснює статево-вікова структура населення колонії. З неї випливає, що скоротилася кількість дорослих і похилих жінок (внаслідок великої смертності під час переселення), нестача яких була компенсована за рахунок молодих дівчат. Останній факт був зумовлений двома обставинами: Старошведська колонія була першою в Херсонському уїзді, і колоністам було складно знайти шлюбних партнерів поза її межами; молоді чоловіки не могли відігравати значної ролі на шлюбному ринку через відсутність необхідних статків.

Таким чином, можна сказати, що особливості переселення (велика смертність серед жінок) та умови життя у колонії (нестача коштів у молодих чоловіків та вузькість шлюбного ринку) спричинили до укладання в колонії суттєвої кількості нерівних шлюбів, що залишило негативний відбиток на внутрішньосімейному житті та могло провокувати конфлікти.

РОЗДІЛ XIII

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Міжнародна діяльність українських націоналістичних організацій (1991 – 2012 рр.)

Андрющенко Едуард
Запорізький національний університет
E-mail: did_panas23@ukr.net

Українські націоналістичні організації, що утворилися під час перебудови та незалежності, чимало уваги приділяли налагодженню співпраці з закордонними політичними структурами. Вітчизняні праворадикали від початку розгортання активної діяльності постійно шукали союзників, в тому числі – за межами України.

Питання про міжнародні зв'язки та закордонну діяльність українських націоналістів доби незалежності не висвітлено в історіографії. Джерельну базу дослідження становлять організаційні документи, повідомлення в пресі, спогади діячів націоналістичного руху, а також інтерв'ю автора з учасниками тих подій.

Найбільш активно серед українських націоналістів контакти з зарубіжними організаціями налагоджувала Українська національна ассамблея – Українська народна самооборона (УНА-УНСО).

Ця організація відома, впершу чергу, якраз через участь своїх членів у закордонних конфліктах: у Придністров'ї (1992 р., на боці Придністровської Молдавської Республіки), Абхазії (1993 р., на боці Грузії), Чечні (1995 р., на боці сепаратистів). Вказані події стали результатом переговорів УНА та тамтешніх політиків.

У 1996 р. УНА підтримала білоруську опозицію, відправивши добровольців для участі в акціях проти Олександра Лукашенка у Мінську (одна з них завершилась заворушеннями та судовим процесом). В середині 1990-х рр. в ідеології УНА-УНСО з'являються елементи панславізму, що призвело до співпраці з російськими націоналістами (хоча вона тривала недовго). Через декілька років УНА знов повернулася до класичного українського націоналізму та налагодила контакти з європейськими ультраправими силами, в першу чергу – з Націонал-демократичною партією Німеччини.

Інша націоналістична партія, «Державна самостійність України» (ДСУ), була менш активною у міжнародній діяльності. ДСУ підтримувала контакти переважно з націоналістами пострадянського простору: Грузії, Молдови, країн Прибалтики, а також підтримувала сепаратистські рухи у Росії.

Всеукраїнська організація «Тризуб», як і УНА-УНСО, допомагала білоруській опозиції. Зокрема, «тризубівці» взяли участь у розбудові білоруської воєнізованої націоналістичної організації «Край». У 2007 році з ініціативи «Тризубу» було створено Міжнародний антиімперський фронт (МАіФ) – організацію, що мала б об'єднати націоналістичні та національно-визвольні рухи різних націй. В установчій конференції МАіФ взяли участь, окрім українців, делегати від Польщі, Литви, Туреччини, народів Кавказу.

Конгрес українських націоналістів (КУН) під час Першої чеченської війни здійснював гуманітарну допомогу прихильникам незалежної Ічкерії.

Соціал-національна партія України (СНПУ) орієнтувалась в першу чергу на західноєвропейські праві сили. У 2000 р. на запрошення СНПУ Україну відвідав лідер Національного фронту Франції Жан-Марі Ле Пен. Партія, перейменована згодом у Всеукраїнське об'єднання «Свобода», і сьогодні підтримує стосунки з європейськими однодумцями, в першу чергу з Національним фронтом Франції та Австрійською партією свободи.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що українські націоналістичні організації протягом останніх двох десятиліть здійснювали співпрацю з закордонними однодумцями переважно у формі взаємних візитів, обміну досвідом, підписання заяв та угод. Рідше ця співпраця переходила у більш практичну площину, яка іноді проявлялась у спільній участі в збройних конфліктах (лише для УНА-УНСО). Географічно можна виділити два основні напрями такої діяльності: Європа та постадянські держави. Що стосується другого напрямку, то тут українські націоналісти шукали союзників у боротьбі проти «імперських зазіхань» Росії, яку вважали головним потенційним ворогом України, а також підтримували народи, що прагнули від'єднання від РФ. Міжнародні контакти, звичайно, не були головною складовою діяльності українських націоналістів, однак саме вони викликали значний суспільний резонанс.

Про освітнньо-наукову співпрацю класичних університетів України з вищими навчальними закладами Російської Федерації (1991 – 2005 рр.)

Димиденко Ганна

Донецький національний університет

E-mail: anna-dimidenko@rambler.ru

Міжнародні зв'язки у галузі освіти спрямовані на забезпечення інтеграції України у світовий освітній простір. Головною метою є залучення до досягнень зарубіжної освіти, науки, технологій, культури, сприяння притоку іноземних інвестицій для розвитку вітчизняної освіти і науки, взаємної підготовки і перепідготовки фахівців. Провідну роль у цьому напрямку відіграють класичні університети України. Одним із пріоритетних векторів у сфері міжнародних освітянських контактів класичних університетів України залишається співпраця з вищими навчальними закладами Російської Федерації. З ними нас поєднує загальне минуле та багатовікові плідні зв'язки.

Важливу роль у розумінні головних тенденцій розвитку досліджуваної сфери відіграли праці загальнотеоретичного та фундаментального характеру, зокрема монографії І. Є. Тарапова «Інтелектуальна праця, наука і освіта», О І. Навроцького «Вища школа України в умовах трансформації суспільства», С. М. Ніколаєнка «Вища освіта – джерело соціально-економічного та культурного розвитку суспільства». Значною мірою досвід міжнародної співпраці висвітлюють роботи, присвячені історії розвитку окремих класичних університетів України. Зокрема, колективні монографії

«Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка», «Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років», «Донецький національний університет», «Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского».

У дослідженні використані документи, укладені на рівні окремих університетів, факультетів та періодичні джерела, які висвітлюють особливості міжнародної співпраці класичних українських університетів.

Робота ґрунтується на таких методах, як: аналіз і синтез, історійко-порівняльний, хронологічний, метод аналогії.

Наукова новизна полягає в тому, що були проаналізовані особливості розвитку співпраці класичних університетів України з вищими навчальними закладами Росії в освітній та науковій сферах; визначені напрямки співпраці та найбільш активних партнерів українських університетів.

В даному дослідженні використана інформація про міжнародну діяльність Київського, Харківського, Донецького, Таврійського національних університетів. Автор ствердує, що внаслідок географічного та історичного факторів вони найбільш активно і стабільно співпрацюють з вищими навчальними закладами Російської Федерації.

Співпраця зазначених університетів з російськими партнерами здійснюється за наступними напрямками:

- організація представницьких зустрічей, обговоренням умов і укладанням міжнародних договорів та угод;
- організація міжнародних наукових конференцій, симпозіумів, конгресів, семінарів, круглих столів; участь у міжнародних освітніх та наукових програмах; проведення спільних наукових досліджень;
- участь у програмах обміну студентами, аспірантами, викладачами та науковими працівниками; спільна видавнича діяльність;
- відрядження за кордон науково-педагогічних кадрів для викладацької та наукової роботи на основі прямих договорів.

Найбільш активно в цих напрямках, протягом 1991–2005 рр., розвивалась співпраця з Московським, Санкт-Петербурзьким, Бєлгородським, Воронезьким державними університетами, Російським державним гуманітарним університетом, Російським університетом дружби народів.

Отже, протягом 1991–2005 рр. Київський, Харківський, Донецький та Таврійській університети не тільки змогли зберегти колишні, а й налагодили нові перспективні і продуктивні зв’язки у галузі освітньо-наукової співпраці з вищими навчальними закладами Російської Федерації, що підкреслює необхідність зміцнення та подальшого розвитку цих зв’язків з метою забезпечення високої якості навчального та наукового процесу обох країн.

Публіцистична діяльність Олекси Тихого на Донеччині в 70-х роках XX ст.

Іваненко Віктор
Донецький національний університет
E-mail: viktor.ivanenco@yandex.ru

Наша країна пройшла довгий та складний шлях свого становлення. В історії держави велику роль відіграли дисиденти, які боролися за вільний розвиток української мови та культури і реалізацію прав українського народу на власну державність. Одним з них був Олекса Тихий. Протягом всього свого життя він виступав проти процесу русифікації та на захист української мови. У листопаді 1976 року став членом-засновником однієї з перших правозахисних асоціацій — Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод і підписав перші документи УГГ. Публіцистична спадщина цього дисидента є важливою для історії України, тому потребує детального висвітлення.

Мета дослідження – проаналізувати та охарактеризувати публіцистичну діяльність Олекси Тихого.Завдання – вивчення тематики та спрямованості його робіт, впливу на тогочасну суспільну думку України.Використано методи аналізу та синтезу.

Тема доповіді ще не була предметом спеціального дослідження, інші вчені зверталися переважно до вивчення біографічних даних Тихого, його педагогічної діяльності періоду заслання і, лише інколи, в їхніх роботах згадувалось питання публіцистичної діяльності. Серед тих, хто розглядав його творчий та життєвий шлях потрібно вказати таких авторів як: Левко Лук'яненко, Василь Овсієнко, Микола Янко, Ірина Рапп. Та це переважно статті в газетах та журналах.

Джерельну базу даної розвідки становлять статті: «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» (1972 р.), «Думки про рідний донецький край» (1972 р.), «Сільські проблеми» (1974 р.), «Ви і ми» (1974 р.); матеріали ЗМІ, державного архіву Донецької області.

Найбільше Олексу цікавило питання положення української мови на Донбасі та загалом в Україні. У 1972 році в його роботі «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» вказувалося: «В Костянтинівці, Дружківці, Артемівську, Слов'янську, Горлівці, Жданові українських шкіл нема зовсім. В Донецьку, кажуть, є одна (на мільйон жителів). Дитячих садків українських нема зовсім, навіть в окремих селах стали російськими». Часто українська мова та література викладалась російською. У квітні 1973 року Тихий надіслав лист до Президії Верховної Ради УРСР для того, щоб у Донецьк прислали повноважну комісію для вивчення становища та вжиття заходів проти вже не добровільної, а примусової асиміляції мільйонів людей.

Дуже яскраво свідчить про пригнічений стан української мови на Донеччині стаття «Думки про рідний Донецький край». В ній йшлося про те, що рідна мова в цьому регіоні служила лише незначному відсоткові людей і тільки для хатнього вжитку. Вона витіснялася з вузів та науково-

дослідних установ. Корінне населення позбавлялося мистецького життя. Палаци культури, клуби теж уникали української тематики. У часи свого панівного становища в імперії російська мова була поширена серед інородців і служила знаряддям для знищення «собачьих наречий». У СРСР же не було загальнодержавної мови, не було обов'язку вивчати російську мову. У роботах «Сільські проблеми» та «Ви і ми» Олекса намагався охарактеризувати проблеми мови на селі і, в першу чергу, звернути увагу радянської влади на ці питання. Автор проти будь-якого примусу у вивченні мов, у тому числі й української. Хай все буде добровільне, але щоб кожний знав, що без знання української мови перед юнаком чи дівчиною будуть закриті двері вузів та технікумів України. Також повинні були бути виключені керівні посади в установах та підприємствах, роботи в бібліотеках, книгарнях, музеях, школах та дошкільних закладах України та скрізь, де працівник має справу з людьми. Такі заходи підняли б авторитет мови і вона зайняла б таке місце, яке й належить їй по праву в суверенній республіці.

Отже, Олекса Тихий у своїх статтях ілюстрував нерівноправне положення української мови в Донеччині в 70-х роках XX ст, засуджував такий стан речей та закликав владу до вирішення цих болючих проблем. Він підкреслював, що за законами Радянського Союзу: «відбувається вільний розвиток національних мов. Не допускається ніяких привілеїв, обмежень або примусу щодо вивчення тих чи інших мов».

Регіональні особливості формування української національної ідентичності (кінець XX – поч. XXI ст.)

Каганов Юрій

Запорізький національний університет

E-mail: npznu@bk.ru

Сучасна гуманітаристика значну увагу приділяє концепту національної ідентичності, тобто самовизначення особи у національному контексті, усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, історичної пам'яті, культурної спадщини тощо.

Суспільно-політичні процеси останніх років в Україні продемонстрували значні відмінності у свідомості та колективній пам'яті у різних її регіонах. Це стосується не тільки питань зовнішньої політики та інтеграції до міжнародних структур, доволі різним є сприйняття певних історичних подій, постатей, символіки тощо. Названі протиріччя неодноразово використовувались різними політичними силами для досягнення власних цілей, наслідком чого стала поява у суспільстві певних сумнівів щодо єдності української нації та доречності збереження цілісності держави у майбутньому. Тому одним із завдань сучасної історичної науки і освіти є розробка наукових підходів до сутності регіональних відмінностей національної ідентичності, розуміння їх історичних коренів і специфіки,

вироблення ідей та концепцій, які б сприяли формуванню політичної української нації, незалежно від регіону та ідеології.

На теоретичному рівні проблемам національної ідентичності присвячено велику кількість наукових досліджень на Заході. Класичними є твори Етоні Сміта, Карла Дейча, Ернеста Геллнера, Еріка Гобсбаума, що з позицій теорії модернізації розглядають різні аспекти націогенези. Г. Касьянов, Я. Грицак, Б. Кравченко здійснили спроби екстраполяції концепцій названих авторів на український ґрунт. Суттєвим проектом у цьому руслі став спеціальний випуск видання «Україна модерна» (2007 р.), присвячений ідентичностям мешканців Львова і Донецька.

На сьогодні заявлена тема в українській історіографії розглядається здебільшого у соціологічному та політологічному плані (П. Гнатенко, М. Бузський, В. Павленко, М. Обушний, Г. Палій). У руслі етнодержавознавства питання національної ідентичності розробляють співробітники Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Ю. Левенець, Л. Кармазіна, О. Майборода, Ф. Рудич, В. Солдатенко, О. Рафальський, Л. Шляр, Л. Нагорна. Проблемі відродження української мови та історичної пам'яті в Україні в умовах «перебудови» присвятив свої дослідження Ю. Смольніков.

Серед ключових положень заявленої проблеми вважаємо за потрібне виокремити наступні. Концепція національної ідентичності розглядається на рівні окремих структур: історична пам'ять, колективна пам'ять, мова, етноконфесійний чинник, етичні норми, ментальність, культурна спадщина, політична культура тощо.

Період «перебудови» зумовив два взаємопов'язані процеси – кризу радянської ідентичності та українську національну самоідентифікацію. Інтенсивність названих процесів, їх співвідношення та ступінь реалізації різнилися залежно від наявних соціокультурних особливостей.

В умовах незалежної України відбувається процес формування нової національної ідентичності, яка охоплює не лише титульний етнос, а й усіх громадян держави. Ця ідентичність ґрунтується не на мовній, культурній чи релігійній приналежності, як це було в попередні історичні епохи, а на прагненні створити ефективні форми співжиття в єдиній державі. Формування національної ідентичності у південно-східному регіоні України ускладнюється консервуванням радянської ментальної спадщини. Регіональні відмінності у національних ідентичностях населення України не є приводом для розколу української нації та сепаратизму. Європейська модель «єдність у різноманітті» є адекватним інструментом для формування української політичної нації. Конфліктний потенціал регіональних ідентичностей є штучним витвором політичних сил. Усвідомлення приналежності переважної більшості населення України до української нації є запорукою унітарності держави.Реконструкція історичної пам'яті на рівні окремих регіонів має будуватися, виходячи з розуміння спільних цінностей України як незалежної держави.В умовах глобалізації та євроінтеграції збереження національної ідентичності є запорукою активної участі України у цих процесах як повноправного суб'єкта.

Матеріальні ресурси земельних громад Наддніпрянщини (1922 – 1930 рр.)

Калініченко Вячеслав
Харківська державна академія культури
E-mail: slaventii_75@mail.ru

У сучасній Україні впроваджується ринкова економіка, зокрема і в аграрному секторі. Трудове селянське господарство може бути конкурентоспроможним в умовах ринкових відносинах, а отже й зберегтися, тільки об'єднавшись у кооперативи вертикального типу. Під таким кутом зору дослідження громади актуальне і необхідне. Інститут земельної громади, як поземельно-господарське і соціальне об'єднання в доколгоспному селі Наддніпрянської України, що мав ознаки кооперативу вертикального типу, обійдений увагою дослідників. Зокрема, слід звернути увагу на його матеріальні ресурси.

Для виконання покладених функції та розгортання власної діяльності громадам були необхідні матеріальні ресурси.

Головне джерело дослідження матеріальних ресурсів земельних громад Наддніпрянської України – це вибіркове обстеження фінансів земельних громад за 1925/26 господарський рік.

Найбільшу питому вагу, пересічно по Наддніпрянській Україні, становили громади з річним бюджетом 250 – 600 крб. На Правобережжі найчисельнішими були незаможні громади з річним бюджетом до 100 крб., на Лівобережжі таких громад було 23,9%, на Поліссі – 23,8%. Дані свідчать, що розмір бюджету земельної громад безпосередньо залежав і від землезабезпеченості її членів. В той же документи свідчать про відсутність будь-якого зв'язку між розмірами земельної громади та величиною бюджету і, навпаки, наявність найтіснішої залежності бюджету громади від майнового стану господарств її членів.

Основну частину грошових надходжень земельні громади отримували від зборів (самообкладання). Цей звичний для селян спосіб збирання коштів на громадські потреби застосовувався у сільських громадах з давніх часів й був успадкований земельними громадами 1920-х років.

Кошти для громадських потреб, як правило, збирали призначені на загальних зборах скарбники. Для перевірки прибутків і видатків громади загальні збори призначали обліковців, або ревізійну комісію.

Друге за об'ємом джерело грошових надходжень земельних громад в 1925/26 господарському році склали доходи від громадських (не розподілених між членами поземельного об'єднання) земель – 20,23% від загалу. Безпосередньо орендували в 1925/26 господарському році 48,84% громадських земель. Земельні громади здавали в оренду і інші придатні для сільського господарства угіддя (садиби, коноплянки, левади, ставки та ін.), що разом становили 5,55% громадських земель.

Гроші, отримані за оренду громадського майна (будівлі; плідники; підприємства – олійниці, крупорушки, млини, кузні; прокатні пункти реманенту тощо), мали невелику частку (лише 2,74% сукупних грошових

доходів). Це свідчить про незначну кількість подібного майна в поземельних об'єднаннях.

Щоб отримати «живу копійку» задавалося в оренду все, на що з'являвся орендар (місце для випасу худоби, рибні місця на річках та ін.).

До зборів на громадські потреби необхідно додати й надходження від натуральних повинностей членів громади. Ці повинності мали натуральну форму піших або кінних днів.

Одним з джерел отримання «живих грошей»були позики, які брали на оплату по землеустрою.

Отже, земельні громади Наддніпрянської України в 1920-х роках мали значні фінансові засоби. Їх авторитет на селі підкріплювався матеріальними можливостями. В 1925/26 господарському році було накопичено та витрачено 29,2 млн. крб. В середині 1920-х років це були значні кошти. Для порівняння, всі державні капіталовкладення в сільське господарство в тому ж році склали 49,8 млн. крб.

П. Шелест та проблема мовного лінгвоциду в Україні (1963 – 1972 рр.)

Коломієць Марина

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

E-mail: marinka_sweet@ukr.net

Актуальність теми визначається відсутністю системного наукового дослідження діяльності І-го секретаря ЦК КПУ П. Ю. Шелеста. Враховуючи його вагому роль в житті республіки, ця постать не може не викликати зацікавленості сучасного історика.

Питання відносно політики П. Шелеста щодо захисту української мови у вітчизняній історіографії є, порівняно, мало вивченим. У радянський період йому приділялось недостатньо уваги. Саме тому важливим завданням історичної науки є дослідження діяльності першого секретаря ЦК КПУ у період 1963–1972 рр. в мовній сфері суспільного життя.

Дана тема не висвітлена на достатньому рівні, що пов'язано з відсутністю спеціальних наукових досліджень, які б розкривали внесок П. Шелеста щодо захисту української мови. Це питання частково висвітлене в монографії В. Барана «Україна в 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи» (Львів, 1996).

Дуже важливими для вивчення цієї проблеми є спогади власне П. Шелеста в книзі «Справжній суд історії ще попереду» (Київ, 2003).

Важливою є праця Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х рр.» (Київ, 1996), яка характеризує рух шістдесятників. Також важливою для розуміння мовної політики центру є праця Л. Масенко «Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду» (Київ, 2005). Варта уваги монографія В. Андрущенка «Організоване суспільство» (Київ, 2006), яка подає картину соціально-політичного становища в Україні.

Автор поставив за мету завдання дослідити соціально-політичні умови тогочасного суспільства, причини погіршення стану вживання української мови, факти політичної діяльності П. Шелеста щодо захисту української мови.

Стосовно факторів впливу на мовну політику П. Шелеста, варто зазначити, що на початку 1960-х рр. в Україні панувала тотальна русифікація, політика інтернаціоналізму та злиття націй Радянського Союзу.

В діяльності П. Шелеста у галузі мовної політики ми можемо наголосити на тому, що він був, з одного боку – патріотом своєї батьківщини, проте, як людина, котра працювала в КПРС з 1928 р., не мислив розвитку України поза Союзом, не прагнув до зміни її статусу.

Варто наголосити, що він відкрито захищав українську мову. Так, за підтримки І-го секретаря ЦК КПУ, у 1965 р. міністр освіти УРСР Ю. Даденков готував освітню республіканську реформу, за якою підвищувався статус української мови у вищих навчальних закладах України, проте її зупинила «директива з Москви».

У своїх промовах І-ий секретар КПУ завжди піклувався про стан мови, про рівень її незадовільного вживання у суспільно-політичному житті України.

Керівництво ЦК КПРС в цей час продовжувало планомірну русифікацію освіти в контексті своєї мовної політики з метою асиміляції українського народу, котра була закладена в Законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в УРСР».

Наприкінці 1960-х рр. було розроблено Статут середньої загальноосвітньої школи (8 вересня 1970 р.). Його ст. 3 щодо мови навчання фактично підтверджувала відповідне положення Закону про школу 1959 р.

Проте П. Шелест дотримувався іншої думки відносно цього питання і тому надіслав лист до ЦК КПРС із зауваженнями до проекту Статуту загальноосвітньої школи (1 липня 1968 р.).

Надзвичайно хвилювало І-го секретаря КПУ скорочення видань українською мовою. П. Шелест також робив кроки щодо покращення стану книговидавництва україномовних видань та різнопланової літератури. Про це свідчать листи ЦК КПУ, складені за його ініціативою(1965–1969 рр.).

Прогресивним явищем стало видання в цей час шерега фундаментальних праць з української мови, літератури, історії: шеститомний «Українсько-російський словник», «Словник української мови», «Історія української літератури» в 2-х томах, шеститомна «Історія українського мистецтва», багатотомна «Історія міст і сіл України». Почалася публікація Української Радянської Енциклопедії тощо.

Можемо зробити висновок, що П. Шелест, виступав за повернення «ленінської національної політики», яка б передбачала рівність усіх націй, на противагу концепції Росії як старшого брата.

І-ий секретар ЦК КПУ сприяв розширенню сфери вживання української мови у всіх ланках суспільного життя, робив ряд кроків для піднесення національної свідомості українців.

Пропаганда створення ідеалу "нової жінки" в Радянській Україні в 20-30-х рр. XX ст.

Коханова Олена
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: alyona_koh_2009@mail.ru

Сьогодні гендерна тематика стає дедалі популярнішою, тому дослідження питань, пов'язаних з емансипацією української жінки стають актуальними. Сьогодні жіноча частина населення незалежна, самостійна, має рівні права та можливості, займає керівні посади, а в кінці XIX ст. – на початку XX ст. жіноцтво навіть не могло про це мріяти. Жовтнева революція 1917 року стала переломною подією для розвитку жіночих прав та можливостей. Дослідженням даної проблеми почали займатися лише після розпаду СРСР, адже за часів існування союзу це вважалося природнім процесом і не розкривало інший бік медалі. Радянські історики не могли написати, що мета створення «нової жінки» – це спосіб її трудового закріпачення, контролю та підвищення її політичної та трудової активності. Радянські історики, що розкривали суть «нової жінки», але не вказували причини створення такого ідеалу були О. Бєлінська, Г. Демосфенова, М. Кирилова, А. Коллонтай та інші. До пострадянських дослідників можна віднести М. Богачевську-Хомяк, Т. Дашкову, Н. Земзюліну, О. Лабур, Ю. Терещенко, які не лише розкривали зміст ідеалу «нової жінки», а й вказували на його значення та процес створення такого ідеалу.

Новизна дослідження полягає не лише у комплексній оцінці джерел ті історіографії з даної тематики, а й визначення нових аспектів пропаганди ідеалу "нової радянської жінки".

Поняття «нової жінки» з'явилося ще в XIX столітті на фоні актуалізації жіночого питання, але саме в 20–30-х роках XX ст. набуло широкого розповсюдження та втілення у життя. Цей період відзначався наданням широких прав жінкам в усіх сферах, тому для виведення жіноцтва на рівень з чоловіками як в трудовій галузі, так і в політичній жінку необхідно було змінити. Агітаційно-пропагандистський характер ідеології почав нав'язувати певний регламентований стиль жіночої поведінки, визначати зовнішність, вигляд та моду, моральні якості притаманні жінці нового типу.

Більшовиками було запропоновано проект «нової жінки-будівниці» соціалізму, яка мала «наздогнати» до «вже підготовленого» до соціалізму чоловіка-пролетарія. Створити ідеал «нової жінки» можливо було за умови включення в пропаганду та агітацію всіх можливих методів. В 20 – 30-х рр. XX ст. такими методами стала робота жінвідділів, делегатських зборів, профспілок, комсомолу та інших органів та організацій, але вони просто не могли повноцінно діяти без засобів масової інформації, кіно, плакатів та художньої літератури. Ідеологія намагалася вплинути на всі аспекти жіночого життя. Революція вперше в усьому світі стерла соціальну диференціацію костюму. Виникло поняття – масовий костюм для працюючих. На платках жінку можна було побачити в довгій спідниці,

закритій сорочці, інколи в куфайці чи чоловічому картузі. Вважалося, що мода – це буржуазна вигадка,а радянська жінка повинна себе почувати на рівні з чоловіком і виглядати відповідно.

В 20-х рр. ХХ ст. з'явилося 11 жіночих журналів, в їх числі «Комуністка», «Робітниця», «Селянка», «Делегатка», «Робітниця і селянка», «Комунарка України», «Селянка України». Всі вони були спрямовані на перевиховання спокійної домашньої жінки у активну, незалежну, працьовиту діячку партії та трудового колективу. Сотні творів художньої літератури розкривають діяльність жінки як матері, так і робітниці, що має величезне виховне значення, так як є прикладом для наслідування. Саме тому була сувора цензура, яка просто не випускала у світ твори, які зображували реальне становище жінок, їх реальне ставлення до влади. Під контролем партії друкуватися повинні були лише ті твори, які допомагали у розкріпаченні жінки та підвищенні її трудової та політичної активності.

Кіно 20-30-х рр. хоч і не було масовим, але воно також відображало ідеал «нової жінки». Прикладами такого кіно стали «Волга-Волга» 1938 р., «Дві зустрічі» 1932 р., «Путівка у життя» 1931 р., «Чапаєв» 1934 р. Вони мали величезне виховне ідеологічне значення.

Таким чином, можемо зробити висновок, що у 1920–1930-х рр. у радянському суспільстві був офіційно репрезентований образ «нової жінки», що лише зовнішньо відображав феномен емансипації, внутрішньо багато в чому ратифікуючи патріархальні цінності і ідеологію.

Можливості та якість харчування сільської родини України у 1950–1960-х рр.

Лисак Вікторія

Маріупольський державний університет

E-mail: fififtau@ukr.net

Харчування важлива складова повсякденного життя людини. Від можливостей споживати якісні продукти харчування залежить як особисте здоров'я, так і здоров'я родини і звідси всього соціуму загалом. Оскільки в середині минулого століття більшість українського радянського суспільства була представлена селянством, велике значення має вивчення можливостей харчування сільської родини в Україні. Зокрема слід звернути увагу на споживання продуктів харчування в різних за прибутками родинах. Цікавим є основний набір харчів у сільських родинах та засоби їх придбання. Заслуговує на увагу найбільш розповсюджені страви та їх відмінності у регіонах України.

Звертаючи увагу на деякий зв'язок проблеми харчування українських селян у 1950–1960-х рр. з етнографією, зазначимо, що основними джерелами під час дослідження теми виступають статистичні дані, які було отримано в ході бюджетних обстежень, що проводилися протягом означеного періоду і на сьогоднішній день вони зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів України. Аналіз цих

документів дозволяє дослідити одну з структур повсякденного життя українського селянства і уникнути відверто етнографічного характеру проведеного дослідження.

Проблеми села в означений період знайшли висвітлення в роботах таких науковців як В. Баран, В. Даниленко, І. Романюк, І. Рибак, В. Маланчук, Є. Талан та багато інших. Проте можливості харчування сільської родини, як проблема матеріального споживання 1950–1960-х рр. не стала предметом спеціального дослідження.

У 1950–1960-х рр. домогосподарства селян майже повністю забезпечували себе і свійських тварин продуктами харчування. Витрати на харчування забирали понад 50% бюджетних витрат родини.

Серед продуктів харчування особливе місце мали борошно, хліб та картопля, яйця. Споживання круп'яних і макаронних виробів зростало поступово. У споживчій харчовій корзині сільських мешканців були представлені овочеві та баштанні, ягідні та фруктові. Протягом десятиліття майже у 2,5 рази збільшилося вживання м'ясних продуктів. В середньому на день кожним членом родини споживалося у 1964 р. близько 100 г. м'ясних продуктів, враховуючи сало. Протягом 1950–1960-х рр. збільшилося споживання сільською родиною молочних продуктів. Риба і рибопродукти в харчуванні складали близько 1,7 кг. на одного члена родини у 1952 р. У 1958 р. одним членом родини на місяць споживалося 170 г. оселедця, 180 г. іншої риби і 15 г. рибних консервів.

Відмінності споживання продуктів харчування існували між родинами степових та західних областей України, що було пов'язано із вирощуванням зернових або овочевих культур, наявністю продуктивної худоби тощо.

Якість харчування залежала від прибутків родин. У 1961 р. краще харчувалися родини колгоспників, де прибуток на члена родини складав понад 900 крб. і вище. Таких родин було не багато, всього 4% від загальної кількості обстежених родин. Калорійність харчування дорівнювалася 4706 ккал. Найбільшу кількість (34%) становили сільські родини, в яких прибуток складав від 420 до 600 крб. В перерахунку на калорії на одного члена родини на добу приходилося 3202 ккал. Серед обстежених родин колгоспників 15% складали родини, в яких прибуток становив до 300 крб. на одного члена родини. Калорійність харчування на добу одного члена родини в них становила 2333 ккал. До речі сучасна людина, яка зайнята фізичною працею споживає: жінки – 4000 ккал., а чоловіки 5000 ккал.

Таким чином, якість харчування сільської родини напряму залежала від прибутковості домогосподарства. Більш менш калорійне харчування було притаманним родинам з великим прибутком. Основна частина продуктів харчування були власного виробництва, тобто продуктами домогосподарства. Однак деяку частину продукції селянин не виробляв у власному господарстві, а купував її у торгівельній мережі – в магазинах і на ринку.

Репресивна діяльність органів держбезпеки в Донбасі в 1946 – 1953 рр.

Лугова Олена
Донецький національний університет
E-mail:

Післявоєнний період, особливо перше десятиріччя по закінченню Великої Вітчизняної війни, являє собою один із ключових етапів в діяльності радянських органів держбезпеки. Післявоєнні роки залишили практично без змін політичну і економічну систему СРСР, але у суспільстві в цей час відбувалися великі зміни, пов'язані з формуванням цілого ряду надій і очікувань після переможного завершення війни. Відповідю на зміни суспільних настроїв і стало посилення репресивної діяльності органів держбезпеки після війни.

Певною мірою торкається питань політичних репресій післявоєнних років у своїх дослідах В. Н. Нікольський. Проте, незважаючи на це, зазначена проблематика, завдяки специфічності джерельної бази, залишається не достатньо дослідженою, особливо на регіональному рівні.

Встановити реальну спрямованість і масштаби політичних репресій цього історичного періоду дозволяє історико-статистичний аналіз формалізованих показників картотек реабілітованих мешканців Донецької та Луганської областей, що і стали базою для вивчення репресивної діяльності органів держбезпеки СРСР в 1946–1953 рр. в Донбасі.

Загальні підсумкові дані щодо незаконно арештованих з політичних мотивів та за "військові" злочини пізніше реабілітованих осіб в Сталінській області такі: 1946 р. – 496 осіб, 1947 р. – 254 особи, 1948 р. – 262 особи, 1949 р. – 282 особи, 1950 – 160 осіб, 1951 р. – 178 осіб, 1952 р. – 76 особа, 1953 р. – 84 особи. Таким чином, в період 1946–1949 рр. загальна кількість репресованих по Сталінській області щорічно була приблизно однаковою, потім з 1949 по 1951 р. відбувався процес швидкого зростання кількості притягнутих до кримінальної відповідальності не за "військові злочини", а за політичних мотивів.

На Луганщині відповідні данні були такими: в 1946 р. – 928 осіб, 1947 р. – 354 осіб, 1948 р. – 328 осіб, 1950 р. – 219 осіб, 1951 р. – 153 особи, 1952 р. – 103 осіб, 1953 р. – 65 осіб. Таким чином, простежується загальна тенденція зростання чисельності засуджених в 1947 р. порівняно з 1946 р., потім – невеличке зростання та падіння в наступні два роки. В 1950–1951 рр., репресії досягають свого максимуму. Це було піком всього післявоєнного періоду. Це дозволяє зробити висновок: йдеться про діяльність тогочасних місцевих установ органів держбезпеки як "ланцюг" кампаній, організованих по команді зверху.

Зміст та спрямованість політичних репресій у Донбасі характерезується співвідношенням конкретних рішень та вироків. Вони були такими: несудимі – 4,1% від загалу, виправдані – 0,6%, примусове лікування в психіатричній лікарні – 0,7%, самогубство в тюрьмі – 0,1%, умовно – 0,3%, поселення – 13,9%, заслання на 3 роки – 1,4%, заслання на 5 років – 3,9%, 3 роки виправно-трудових таборів – 0,6%, 5 років – 4,9%, 8 років – 7,8%, 10

років – 10,8%, 15 років – 16,5%, 20 років – 0,6%, 25 років – 8%, тюремне ув'язнення – 3,2%, розстріл – 0,6%.

Це дозволяє зробити наступні висновки. В 1946–1953 рр. питома вага вироків до ув'язнення у виправно-трудові табори становила 71,2%. До розстрілу було засуджено 0,6% від загальної кількості репресованих. Дуже мало було людей, яких звільнили без передачі судовим органам, або виправданих судами. Цей показник був навіть нижчим, ніж часів "великої чистки" 1937–1938 рр.

Треба зазначити, що крім так званих «військових злочинців» основну масу репресованих становили люди, що висловлювали в різних формах своє незадоволення ситуацією в країні, часто – за просте побутове "базікання". Також в 1947–1953 рр. органи держбезпеки в Донбасі значну увагу приділяли переслідуванню членів нелегальних релігійних сект – баптистів, істинних християн, п'ятидесятників, що було проявом партійно-державної політики в ті роки.

Таким чином, можна зробити висновки, що очікування, пов'язані, насамперед, з надіями на ліберальну трансформацію сталінського режиму після війни, виявилися не більш ніж ілюзією. Радянські органи держбезпеки продовжували репресивну діяльнісь в Донбасі і в 1946–1953 рр.

До питання про сутність дисидентського руху в Україні як соціально-політичного явища

Люлько Юлія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: zelenoglazujelf@rambler.ru

Інтенсифікація розвитку гуманітарних наук, що відбувається у постмодерному суспільстві, стимулює зростання потреби в налагодженні міждисциплінарних зв'язків. Тому на разі є актуальним написання досліджень з використанням симбіозу даних різних наукових галузей, зокрема історії і соціології.

З'ясування сутності дисидентського руху в Україні 1960-х – 1980-х років як соціально-політичного явища дозволяє не лише глибше осягнути причини його появи, а й розкрити механізм «перетворення» пересічного радянського громадянина на інакодумця, проаналізувати мотиви спротиву.

Проблематика соціального протесту тривалий час знаходиться у центрі уваги багатьох соціологів: Н. Паніної, В. Сафронова, С. Стауффера та інших. Чимало праць присвячено істориками (А. Русначенком, Г. Касьяновим, О. Бажаном, Ю. Данилюком тощо) різним аспектам дисидентства. Проте соціологічне підґрунтя явища не висвітлене належним чином ні соціологами ні істориками, що зумовлює наукову новизну даного дослідження, написаного на основі аналізу джерел особистого походження, усної історії тощо, а також статистичної бази даних, створеної авторкою.

За своєю сутністю дисидентський рух був утіленням у життя протестних настроїв певного кола людей на тлі піднесення громадянської та

національної свідомості. У сучасних дослідженнях явищ протестного потенціалу й активності суспільства приділяється увага, насамперед, показникам соціального самопочуття та динаміки соціальних очікувань.

Поширення набула концепція відносної депривіації, обґрунтована С. Стауффером і вдосконалена Р. Мертоном. «Формула відносної депривіації» – це стан невдоволення суб'єкта, що виникає через розбіжність «реального» й «очікуваного» стану. Якщо розбіжність стає значною, то невдоволення переростає з індивідуального в масове, що мотивує участь суб'єкта у різноманітних протестних актах, як стихійного, так і організованого характеру.

Зазвичай участь у них беруть незначні групи людей. Так, активну участь у дисидентському русі в УРСР протягом 60-х – 80-х років XX ст. брали всього близько 600 осіб. Крім того, масова протестна активність пов'язана з наявністю розвинутих політичних суб'єктів, а також рівнем інформованості й освіченості населення, тому при тоталітарному режимі з його монополією на ЗМІ дисидентами ставала лише свідома меншість, яка вже просто не могла «коливатися разом з генеральною лінією партії».

Серед факторів депривіації українських дисидентів основними були наступні: несуверенний, антидемократичний, ненаціональний характер УРСР; численні випадки порушення різних видів прав людини; утиски духовної самобутності; реакційна роль КПУ тощо.

У залежності від того, які фактори мали сильніший вплив на тих чи інших учасників руху опору, вони долучалися до певного напряму дисидентства (національного, релігійного чи правозахисного).

За своєю сутністю діяльність дисидентів була реалізацією форм політичної активності, за допомогою яких громадяни безпосередньо висловлюють свої думки, вимоги, незадоволення. Соціологи виокремлюють чимало різновидів політичної активності, умовно поділяючи їх на «м'які» (петиційні кампанії, участь у мітингах і демонстраціях тощо) і «жорсткі», радикальні, що містять елементи насильства.

Характерною рисою дисидентського руху в Україні було звернення до «м'яких» форм спротиву, найпоширенішими з яких були так зване «підписантство», участь в акціях протесту, виготовлення та розповсюдження самвидаву. Однак, як зазначає Н. Паніна, перевага таким формам протесту надається до того моменту, поки не відбувається розчарування в їх ефективності. Саме цією обставиною можна пояснити поодинокі випадки, коли дисиденти вдавалися до «жорстких» протестних форм (наприклад, акти самоспалення О. Гірника і В. Макуха).

Отже, дисидентський рух в УРСР був одним з механізмів реалізації накопиченого протестного потенціалу населення, що породжувався широким спектром причин.

Місце й роль приватного сектору у видавничій системі УСРР в 1920-ті рр.

Молоткіна Валентина
ДВНЗ: «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»
E-mail: molotok69@list.ru

Інтерес до видавничої справи 1920-х рр., зокрема діяльності приватних видавничих структур, зумовлений сучасними соціально-економічними обставинами в Україні, які багато в чому схожі з тодішньою ситуацією. Тож, усебічне дослідження всіх складних і неоднозначних явищ видавничої справи в 1920-ті рр., визначення місця і ролі в цих процесах приватних видавництв, які сформували читацьку аудиторію, виробили спеціальну українську термінологію та заклали основи формування сучасного українського правопису, аналіз взаємовідносин останніх з правлячим режимом, – усе це допоможе політикам тепер і в майбутньому не допустити повторення багатьох помилок.

Радянські історики хоч і досліджували розвиток видавничої справи, але їх орієнтація на ідеологічно упереджені схеми призвела до ігнорування діяльності приватних видавництв. Окрім того, аналіз наявної літератури також засвідчує, що діяльність приватних видавництв ще залишається поза увагою сучасних дослідників, що місце й роль приватного сектору у видавничій системі УСРР ще не з'ясовані. Тому дана тема потребує детального вивчення.

Досліджуючи матеріли Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (протоколи засідань Колегії Наркомосу Головполітосвіти УСРР) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (доповідні записки, постанови колегії відділу друку ЦК КП(б)У), автор з'ясував, які книжки друкували приватні видавництва й чому їх продукція користувалась попитом у населення та показав вплив державної політики на їх діяльність.

У роботи використовувалися як загальнонаукові (аналізу, синтезу), так і спеціальні (історичні) методи: логічний, порівняльно-історичний, статистичний.

В умовах нової економічної політики влада дозволила існування приватних видавництв. Їхня діяльність обумовлювалась необхідністю привернути додаткові кошти до книговидавничої справи та збільшити випуск книжкової продукції. Так, приватні видавництва почали «успішно конкурувати» з Держвидавом, що, безперечно, створювало «велику загрозу завоювання ними масового читача». Якщо в 1923/24 р. приватними видавництвами було випущено 108 назв (або 3,84% від усієї продукції УСРР), то у 1925/26 р. – 318 назв, а в 1926/27 р. ними було випущено 558 назв книг, тобто 11% всієї книжкової продукції республіки.

На відміну від державних, приватні видавництва випускали «ходові» книжки, «попит на які майже не обмежений (словники, підручники, дрібні книжечки художнього перекладу та української бібліотеки)». Крім того, «в

зв'язку зі зростом політичної й культурної активності дрібної буржуазії, збільшився попит на літературу, яку читають не пролетарські кола». Переваги приватного сектору крилася у мобільності його апарату, який швидко реагував на будь-які економічні зміни. Порівняно з іншими, приватні видавці швидше «намацали» рентабельний ринок, що дозволило їм не тільки жити, а й розвиватися. Вони використовували попит на доступну книжку; у своїй продукції прагнули відповідати на питання сьогодення; видаючи російською мовою, збільшували тираж і здешевлювали книжку; видаючи художню літературу, не ганяюлися за новими авторами, а видавали чи то класиків, чи то перекладну літературу, легкого змісту, з «буржуазного життя», розраховану переважно на «інтелігента-читача». У той час як державний сектор майже не звертав особливої уваги на видання технічної та дитячої літератури, особливо для дошкільного віку, приватні заполонили ринок безліччю надзвичайно дешевої багатотиражної дитячої та технічної (рентабельної) книги.

Та, оскільки ефективна й оперативна робота книговидавничого приватного сектору створювала несприятливі умови для пропагування соціалістичного способу виробництва в галузі суспільно-політичного життя, влада почала «регулювати» як зріст їх продукції, так і розвиток самих видавництв «в такий спосіб, щоб за рахунок втягнення приватних коштів, їх продукція доповнювала діяльність радянсько-партійних видавництв в таких галузях, як науково-технічна література і технічні підручники (особливо українською мовою), науково-популярна та перекладна література». А в 1929/30 р., коли державні й громадські видавництва «вже охопили весь той асортимент, що досі був виданий приватними видавництвами», ЦК КП(б)У визнає «за потрібне» «ліквідувати існуючі приватні видавництва та не допустити надалі утворення нових».

Таким чином, в 1920-ті рр. показовою стала тенденція зростання продуктивності приватних видавництв, які досить вдало заповнювали прогалини в роботі державних видавництв й, нарощуючи свою потужність, обіймали помітне місце у структурі книговидавничих підприємств. Тож, відчуваючи «загрозу» з боку приватних видавництв, влада почала «регулювати» як зріст їх продукції, так і розвиток самих видавництв, намагалась переорієнтувати їх на випуск нерентабельної продукції. Тиск держави на приватні видавництва спочатку призводить до зменшення їхньої частки у загальній українській книжковій продукції, а потім до їх ліквідації.

Дипломатичні відносини Української Держави з Грузією (квітень-грудень 1918 р.)

Петренко Іван

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: vanpetrenko@yandex.ru

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського та його уряду в зовнішній політиці офіційного Києва пріоритетного значення набуває курс

на політичне й економічне утвердження Української Держави в чорноморському регіоні. Важливою складовою цього процесу були дипломатичні відносини гетьманського уряду з Грузинською Республікою.

Проблема взаємовідносин Української Держави і Грузії висвітлена в науковій літературі досить слабко. Вона знайшла часткове відображення в працях українського історика й сучасника тих подій Д. Дорошенка та на сторінках робіт сучасних вітчизняних дослідників (Д. Вєдєнєєва, Т. Заруди, Д. Будкова, В. Матвієнка та ін.).

Автором, для розкриття зазначеної проблеми, були використані архівні матеріали фондів Центрального Державного архіву вищих органів влади та управління України (Ф. 1118 та 3766), спомини державних діячів та дипломатів України тієї доби.

Актуальність даної теми полягає у важливості всебічного і глибокого вивчення історії взаємовідносин Української Держави П. Скоропадського з Грузією, без чого не можна відтворити цілісну і об'єктивну картину зовнішньополітичної діяльності українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. Також важливість даної проблеми полягає у можливості залучення минулого досвіду в сучасних українсько-грузинських міждержавних відносинах. Автором під час розкриття зазначеної проблеми було використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та аналітичний методи, з дотриманням принципів історизму та об'єктивності.

Важливість Грузії для уряду гетьмана П. Скоропадського пояснювала низкою геополітичних та економічних чинників. Насамперед Грузія була своєрідним мостом, що з'єднував Українську Державу з рештою країн Закавказзя та Іраном, в яких гетьманський уряд вбачав головних імпортерів нафти для себе. Особливий інтерес для українського уряду становила морська торгівля з Грузією через її порти Поті та Сухумі. Також гетьман П. Скоропадський планував долучити Грузинську республіку до спільної антибільшовицької боротьби.

26 травня 1918 року Національна Рада Грузії проголосила створення Грузинської Демократичної Республіки. Було сформовано уряд Грузинської Республіки на чолі з Н. Рамішвілі, в якому портфель міністра закордонних справ отримав А. Чхенкелі.

Німеччина, яка прагнула якомога більшого розділення Росії й послаблення більшовицького режиму фактично одразу висловила підтримку й визнання уряду Н. Рамішвілі. Це, певною мірою, створювало сприятливі умови для налагодження повноцінних політико-дипломатичних міждержавних відносин між Грузією та Україною.

6 червня 1918 року українське посольство в Берліні отримало дві ноти за підписом міністра закордонних справ Грузії А. Чхенкелі в одній із яких йшлося про проголошення незалежності Грузинської Демократичної Республіки та висловлювалося прохання її визнання Українською Державою. Зокрема, в грузинському зверненні говорилося, що «Грузія оголосила себе незалежною Республікою і хоче організувати свої міжнародні стосунки згідно своїм життєвим інтересам і забезпеченням своєї

незалежності», тому просить уряд Української Держави «…признати якнайскоріше незалежність Грузії».

4 липня 1918 року грузинський прем'єр-міністр Н. Жорданія звернувся з листом до української сторони повідомляючи що уряд Грузинської Демократичної Республіки «в цілях зміцнення дружніх відносин» з Україною «призначив своїм представником при українському Уряді громадянина Віктора Васильовича Тевзая і заступником його – громадянина Давида Вісаріоновича Вачейшвілі, котрим і надані особливі повноваження».

25 липня 1918 року в Берліні відбулась зустріч українського посла в Німеччині Ф. Штейнгеля з головою Особливої делегації Грузії в Німеччині князем Аваловим. Останній підтвердив вищезгадану ноту А. Чехенкелі від 6 червня й знову просили український уряд в особі посла про «признання Грузії, як самостійної держави».

Восени 1918 року гетьманським урядом було прийнято й акредитовано в Україні грузинську дипломатичну місію на чолі з В. Тевзеєм та надано їй відповідного посольського статусу. Цей крок свідчив про фактичне визнання Українською Державою Грузинської Демократичної Республіки. Однак, традиційної дипломатичної процедури визнання Грузії Українською Державою так і не відбулося, оскільки це могло погіршити відносини з РСФРР, з якою в той час велися мирні переговори.

Гетьманський уряд, через брак коштів та нагальної потреби, не створив на території Грузинської республіки посольства, обмежившись консульською установою. 20 липня 1918 року указом гетьмана П. Скоропадського консульським агентом 1-го розряду в Тифлісі було затверджено О. Кулінського.

5 грудня 1918 року у Києві було підписано повномасштабну українсько-грузинську двосторонню угоду. Договір складався з 6 розділів і 22 статей, що стосувалися загальних прав громадян однієї держави на території іншої, налагодження консульських зносин, організація двосторонньої торгівлі, мореплавства й транзиту. Проте, реального втілення в життя цей договір так і не мав, оскільки 14 грудня 1918 року політико-дипломатичні відносини між Україною Державою і Грузією обірвалися в зв'язку з падінням режиму гетьмана П. Скоропадського.

Образ ідеального працівника в радянському кіно шахтарської тематики 1930-40-х рр.

Родигіна Олександра

Донецький національний університет

E-mail: me4tatelnica@i.ua

Важливим історичним джерелом для вивчення радянського тоталітаризму є твори мистецтва, зокрема, кінематографу. Дослідження цієї тематики представлено роботами А. Базена, Х. Гюнтера, О. С. Мусієнко та ін. Х. Гюнтер у статті «Архетипи радянської культури» аналізує тоталітарні

міфологеми та зазначає, що провідне місце в радянському героїчному міфі посідає епічний образ трудівника.

Показовими для дослідження формування образу ідеальної «радянської людини праці», є, зокрема, фільми 1930-40-х рр., присвячені шахтарській тематиці: «Шахтарі» (1937 р.) С. Юткевича, «Велике життя» (дві частини, 1939 р., 1946 р.) Л. Лукова. Змалювання соціальної реальності у цих творах кінематографу має виразні ознаки ідеалізації в руслі тоталітарних міфологем. Метою даної розвідки є дослідження соціального конструкту ідеального радянського працівника на матеріалі зазначених кінокартин.

Здійснені нами порівняльний аналіз джерел та умоглядне моделювання дозволяють сконструювати орієнтовний образ ідеального працівника та виокремити низку його характерних рис.

1. Ідейність, політична грамотність, відданість справі комунізму ілюструються настановою: «Чтобы каждая наша шахта представляла из себя настоящую большевистскую цитадель!» («Шахтарі»). Партія набуває рис оруеллівського Старшого Брата: «Козодоев, на тебя партия смотрит» – кажуть досвідченому шахтарю («Велике життя», ч. 1). Згодом відбувається персоніфікація цього образу спостерігача, що може свідчити про висування на перший план міфологеми Великого Батька: «Ты гляди, Харитон, как на тебя генералиссимус Сталин смотрит…» («Велике життя», ч. 2).

2. Працелюбність – невід'ємна риса ідеальної людини: Харитон Балун («Велике життя», ч. 2) ладен на милицях спускатися до шахти, аби показати, як слід працювати. Старий Козодоєв («Велике життя») самовіддано ставить рекорди, а молоді дівчата з ентузіазмом штовхають вагонетки («Шахтарі»). Трудовий героїзм може набувати рис прометеївської самопожертви.

3. Примат суспільних інтересів над особистими. Інженер Пєтухов («Велике життя», ч 2) не може побратися зі своєю коханою, оскільки має працювати на Донбасі, а вона – на Уралі. Абстрактний концепт «народного щастя» протиставлено архетипічному образу ворога, що загрожує Батьківщині-матері та «Великій сім'ї» – партії: «На народное счастье замахнулся? Уничтожать таких беспощадно» («Шахтарі»).

4. Колективізм. Шахтарі згуртованим колективом ідуть на рекорд, спільними зусиллями відновлюють шахту і співають: «Пойдет вперед стахановское племя, пойдет вперед громить в бою врага» («Велике життя»). Колектив здійснює контроль над поведінкою своїх членів: «Хулиганства разные мы позволить не можем, это значит пятно на всех шахтеров положить» («Велике життя», ч. 1).

5. Грамотність. Успішний шахтар Харитон Балун («Велике життя», ч. 1) з великими зусиллями розв'язує арифметичні задачі, опановуючи новий рекорд – вивчення шкільної програми.

6. Непримиримість до порушників ідеалів радянської моралі. Ваня Курський («Велике життя», ч. 1), схильний до пияцтва та гультяйства, хоча й не є ідеалом радянського робітника та все ж із повагою ставиться до трудової дисципліни: «Я свою смену знаю», а зіткнувшись зі спробою підкупу з боку шкідника, із щирим обуренням вигукує: «Ты какие деньги мне предлагал?». Натомість, схильні до неробства та формалізму дрібні

адміністратори Усинін («Велике життя») і Лошадьов («Шахтарі») змальовані у сатиричному ключі.

7. Скромність у побуті властива всім героям, чиї домівки ми можемо бачити у фільмах. Молоді працівниці оселяються у бараку з дірявим дахом, проте не скаржаться: розвиток держави важливіший за власний комфорт («Велике життя», ч. 2).

Отже, проведене дослідження історичних джерел дозволило побудувати модель ідеального працівника, основні елементи якої транслювалися, зокрема, кінематографічними методами та відігравали важливу роль у контексті міфологем тоталітаризму.

Історія одного благодіяння: про деякі напрями діяльності червоного хреста в УРСР у другій половині 20-х рр. ХХ ст.(на матеріалах луганської області)

Рожков Микола

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: 5j45hjhkkkk555kkkk@mail.ru

1920-ті рр. для України були напрочуд складним періодом, багатим на переломні події. Так, поверненню народу до повноцінного мирного життя заважали наслідки громадянської війни (розруха, голод 1921—23 рр). За таких умов держава була неспроможна повністю вирішити соціальні проблеми, зокрема, у сфері охорони здоров'я. Тому важливого значення набула діяльність у регіонах УРСР Товариства Червоного Хреста. Зважаючи на складну епідеміологічну ситуацію (туберкульоз, СНІД) та початок реформування вітчизняної медицини, дослідження гуманітарної діяльності Червоного Хреста має важливе практичне значення для сучасної України.

Раніше окремі аспекти діяльності Червоного Хреста в УРСР в означений нами період розглядалися в працях Г. Мітерева, Н. Дащенко, О. Кудаєвої, М. Срібної (при чому на матеріалах Чернігівської, Миколаївської, Одеської, Запорізької областей). Проте і дотепер не створено цілісного дослідження участі цієї організації у громадсько-суспільних процесах міжвоєнної доби. Вказане вище свідчить про значну наукову актуальність порушеної проблеми.

Наукова новизна доповіді полягає в тому, що здійснюється одна з перших спроб історичного нарису діяльності Червоного Хреста в Луганській області на основі аналізу вперше введених до наукового обігу архівних документів (Державний архів Луганської області. — Ф. Р. — 638. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 15—19).

Життєво важливою проблемою для Товариства було фінансування. Умови непу сприяли її успішному вирішенню. У 1924—25 рр. управління Червоного Хреста в Луганському повіті мало дохід від трьох магазинів «Санітарія і гігієна», які приносили 10,5 тис. рублів чистого прибутку; гуртожитку, який приносив майже 8 тис. рублів, театральних регалій (майже 9 тис. рублів на рік, членських внесків приносили 600 рублів, лотерейних

квитків, які дали 450 рублів річного прибутку. Ці кошти дали змогу вести різнопланову гуманітарну роботу.

Так, у Кам'яному Броді містилися консультація матері і дитини, через яку тільки в 1924 р. пройшло 833 дитини, які відвідали лікаря загалом 8158 разів. В консультацію для вагітних жінок зроблено 2494 відвідувань і яким була надана допомога порадою. Товариство мало юридичну консультацію, яка відкрила 108 справ на користь матерів. У домашніх умовах було прийнято 147 пологів. Консультація провела 36 публічних лекцій.

Крім того, за цей період було зроблено 563 ін'єкцій від віспи. Нужденним матерям видали 92 харчових пайка за рішенням Ради Соціальної допомоги. Консультація мала шість робітників (лікар, дві медичні сестри, акушерку, юриста, регістратора), що коштувало 4420 рублів на рік.

Консультація в селі Велика Вергунка існувала за рахунок штату працівників Консультації № 1, які надавали поради матерям з догляду за дітьми, допомогу вагітним жінкам. Молочна кухня при Центральній міській консультації лише с з 12 січня по 1 жовтня 1924 р. видала 162850 пайків для 24650 дітей, лише одного молока було використано 3820 четвертин, не враховуючи цукру, круп, масла та інших харчів. Венерологічний пункт в селі Бирюковка обслуговував переважно селян.

Таким чином, 20-ті рр. XX ст. були дуже важливою сторінкою в діяльності Червоного Хреста. Звісно, ці роки були дуже важкими і допомогти всім нужденним не вдавалося. Проте архівні документи переконливо свідчать, що праця Товариства була дуже плідною, значною мірою завдяки чималим доходам. Це сприяло виконанню планів допомоги населенню УРСР та активізувало міжнародну діяльність організації. Робота Червоного Хреста на Луганщині мала важливе значення для місцевого населення особливо за умов масової нестачі лікарських кадрів. Виконати усі завдання, що стояли перед Товариством, було неможливо, але діяльність Червоного Хреста була непересічним яскравим явищем соціального життя регіону.

Види державного тиску на приватну торгівлю у роки непу (на прикладі Харкова)

Скубій Ірина

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: irinaskubij@ukr.net

На початку 1920-х років в умовах непу характерною рисою нового курсу став розвиток приватної торгівлі. Радянська влада змушена була піти на поступки і допустити до ринкових операцій приватний капітал. У той же час, з перших років нової економічної політики, попри зовнішні вияви змін, мав місце державний тиск на приватну торгівлю.

Необхідність вивчення даної проблеми вимагає звернути увагу на історіографію, яка є досить обширною. Питання розвитку приватної торгівлі в роки непу досліджені досить глибоко і різнобічно. Їх вивчення було розпочато ще в 1920-ті роки І. С. Кондурушкіним, на сучасному етапі продовжується, зокрема, Ю. П. Волосником, І. В. Щербиною.

Джерельною базою даного дослідження є документи фондів Державного архіву Харківської області та періодична преса.

Наукова новизна роботи обумовлюються постановкою проблеми, оскільки її висвітлення у працях дослідників не отримало належного місця. Утім, саме види держаного тиску на приватних торгівців протягом 1920-х років показують на скільки радянська влада була далекою від ілюзій про співжиття ринкових відносин з її баченням майбутнього. Вивчення і класифікація видів державного тиску на приватну торгівлю дозволяє виявити не лише умови приватнопідприємницької діяльності в роки непу, а й співставити їх з сучасними.

У процесі дослідження були виявлені такі види державного тиску на приватну торгівлю: політичний, податковий, адміністративний, суспільний.

Політичний тиск радянської влади виявився у позбавленні виборчих прав громадян, які займалися торгівлею. Вивчення списків громадян, позбавлених право обирати та бути обраним, показує, що до них здебільшого входили як тодішні, так і колишні приватні торгівці. До кола позбавлених прав входили і родичі тих, хто займався торгівельною справою. У списках вказувалася приналежність особи до певного виду торгівлі, наявність родинних зв'язків з непманом чи спекулянтом. Виборчі комісії позбавляли права тих, хто знаходився на утриманні батьків, що займалися торгівлею, були власниками магазинів. Подібне відношення не мало виключення і для студентів, які не працювали, тому жили за рахунок батьків.

Серед найбільш дієвих видів державного тиску на приватну торгівлю була податкова політика радянської влади. Протягом років непу сформувалися податкові важелі регулювання підприємницької діяльності, головним принципом яких була «класовість». З перших років непу вводилися такі ставки промислового податку, за якими торгівцям було невигідно збільшувати свої обіги, встановлювалася велика кількість різних зборів з осіб, які були «нетрудовим елементом»: промисловий, зрівняльний податок, патентний збір, податок із займаного житла тощо.

Можливості адміністративного тиску на приватних торгівців були не менш широкими. У 1923 р. створення комітетів торгівців на кожному з ринків Харкова дозволяло місцевій владі контролювати весь процес торгівлі та кожного торгівця зокрема. У їхньому статуті вказувалося у першому пункті, що створюється «з метою сприяння органам влади», до кола обов'язків входило сприяння податковим органам у визначенні обігів торгівців, надання статистичних та інших відомостей за вимогою державних установ.

Суспільний тиск на приватних торгівців мав не останнє місце. Серед дієвих засобів була і періодична преса. Формувалася негативна суспільна думка по відношенню до осіб, що займалися торгівлею. Досить поширеними

були випадки, коли, позбавлена виборчих прав через приналежність батьків до розряду торгівців, особа зверталася до органів влади з проханням переглянути це і доводила відсутність свого відношення до діяльності найближчих родичів. За таких обставин моральні норми радянської людини нівелювалися. У суспільній свідомості формувався негативний образ приватного торгівця.

Таким чином, у дослідженні була зроблена спроба виявити і класифікувати основні види державного тиску на приватну торгівлю. Застосування їх владою як цілого комплексу дозволило витіснити приватника з ринку до кінця 1920-х років.

Політика радянської влади у сфері культури Криму в 1954–1964 рр.

Толстеньова Вікторія

Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: sunflower_in_blossom11@rambler.ru

У період розвитку України як незалежної держави, важливим є розуміння національно-культурної ситуації на її теренах. Національно-культурна складова життя населення значно впливає на настрої в суспільстві та напрями розвитку держави. Серед окремих регіонів України значно вирізняється Крим, що був включений до складу України останнім. Навіть сьогодні, коли минуло майже 60 років з дня передачі, він, здебільшого, тяжіє до російської культурної традиції. Важливим при цьому є розуміння напрямів та культурних процесів у перші роки після приєднання, що в певній мірі визначили подальший розвиток культури Криму у наступні роки.

Науковці, що торкались проблеми культурної політики радянської влади, висвітлювали її недостатньо різносторонньо, керуючись одним з нижче приведених напрямів:

- загальний перелік культурних досягнень регіону (П. Н. Надинский, Р. Л Попов);
- аналіз нововведень лише українських за змістом (В. І. Корольов);
- різносторонній аналіз культурної ситуації, але вузького спрямування (В. Н. Пащеня).

Таким чином, проблема, що розглядається, потребує всебічного аналізу та висвітлення проявів української національно-культурної політики на півострові на тлі загальних для всього Радянського Союзу культурних процесів. Такий підхід був взятий як основний під час проведення дослідження.

Новизна дослідження також полягає у використанні великої, ґрунтовної джерельної бази, що охоплює архівні матеріали сектору культури Ради Міністрів УРСР Державного архіву вищих органів влади м. Київ, фондів обласного управління культури виконавчого комітету Кримської облради

депутатів трудящих Державного архіву АР Крим у м. Сімферополі за 1954–1964 рр.

У 1954 р. Кримську область було передано зі складу РРФСР до УРСР, що мало викликати певну зміну у культурній політиці Криму у подальші роки. Санкціоноване владою переселення українців на півострів до та після приєднання, національні аспекти передачі Криму Українській РСР викликали необхідність не тільки формально ввести Крим до українського культурно-національного простору, але й фактично задовольнити культурні потреби населення Криму, в якому третину становили українці. Разом з тим, Крим залишався частиною Радянського Союзу, тому першочерговими у проведенні культурної політики при цьому залишались загально радянські принципи, що тяжіли до впровадження єдиної для всіх російської соціалістичної культури.

До 1954 р. в області відбувався процес розвитку мережі культурно-просвітницьких установ та їх модернізація. Після передачі Криму УРСР цей процес не тільки продовжувався, але й активізувався. Ізби-читальні активно замінювались на сільські клуби та бібліотеки, які більш відповідали потребам тогочасного суспільства. Тільки за період 1957–1958 рр. в Кримській області було створено 52 нових клуба та 9 бібліотеки. Поширювалося заохочення до культурної роботи серед населення, особливо серед молоді. Наприклад, в 1962 р. в області працювало 14 молодіжних клубів. В 1955 р. завершилася суцільна кінофікація колхозів та совхозів півострова. Так в період з 1959 по 1964 рр. кількість кіноустановок зросла з 836 до 1415.

Однак як і раніше культурні перетворення відбувались здебільшого з використанням російської мови та загальнорадянських традицій, єдиних для всього Союзу. На момент приєднання, сама УРСР мала вигляд республіки «національної (української) за формою, соціалістичної за характером», тому не можна було чекати від передачі Криму УРСР значних національно-культурних змін. Однак вже с перших років існування Криму у складі України робилися спроби популяризації української культури на півострові, санкціоновані не лише урядом УРСР (переведення з Києва до Криму Українського театру драми та музичної комедії у 1955 р., видання української газети «Радянський Крим» у 1956 р., яка згодом була замінена газетою «Крымская правда», що дублювалась українською мовою), але й національною політикою КПРС у цей період (загально радянське святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією у 1954 р., святкування Декади української культури у Москві у 1960 р. – частиною якої був і Крим).

В цілому період 1954–1964 рр. став періодом знайомства кримського суспільства з українською культурою та періодом її розвитку на півострові, що відбувався на тлі загальнорадянських культурних процесів. Однак надалі активного впровадження української культури в Криму не відбувається майже до кінця 80-х років. Крім того, після приєднання Криму до України спостерігається пожвавлення культурного розвитку на півострові порівняно з попередніми роками, що було викликано збільшенням фінансування та низкою інших причин.

Створення грецьких національно-культурних товариств в Одесі в умовах формування етнополітики в Україні 1988 – 1994 рр.

Уварова Олена
Одеський національний медичний університет
E-mail: uvarova@ukr.net

Характерною ознакою сучасності став бурхливий розвиток національної свідомості та самоствердження всіх народів, що мешкають в Україні. Це висуває у центр уваги суспільно-політичної та наукової думки питання співжиття націй на нашій спільній батьківщині. Україна виробляє свою національну політику, спрямовану на всебічне економічне, політичне і культурне піднесення національних меншин.

Для такого поліетнічного міста як Одеса створення національно-культурних товариств стало масовим явищем. Серед національних меншин Одеси, греки були першими, хто в досліджуваний період створили і зареєстрували національно-культурне товариство – Одеський міський грецький клуб «Елада» (1988 р.). За Статутом членом клубу могла бути особа грецького походження, яка досягла 18 років, поділяла мету та предмет діяльності клубу. Органи управління клубу: Загальні збори членів Клубу – вищій керівний орган, Президент та Рада. Метою і предметом діяльності Клубу зазначалися: відродження грецької нації, національного самоусвідомлення, історичних, культурних традицій етнічних греків; вивчення грецької мови, історії, культури; сприяння поширенню, укріпленню та розвитку всебічних зв'язків України і Греції, а також грецьких діаспор в інших країнах.

Клуб збирався у дні національних свят грецького та українського народів, організовував вечори відпочинку, зустрічі з греками-гостями Одеси, туристами. У 1989 р. у Клубі відкрилася недільна школа грецької мови. Сприяв Клуб і знайомству з античною та сучасною культурою, історією, народними звичаями та обрядами, вивченню пісень і танців, проводив перегляди грецьких фільмів, газет, журналів тощо. Культурницьку роботу клуб проводив найбільш вдало, його створення та діяльність стали важливим етапом в зміцненні грецької громади Одеси.

Нова сторінка в історії грецького населення Одеси та Одеської області почалася у 1994 році, коли 15 жовтня відбулося засідання організаційного комітету по створенню Одеської обласної громади греків «Відродження». Згідно Статуту Громади її головною метою та завданнями стало:

- духовне відродження греків, організація фестивалів грецьких фільмів, телепередач, інформування преси про життя греків на території Одеської області;
- збереження та розвиток національно-культурної самобутності, народних звичаїв та традицій греків, відновлення їхніх історичних цінностей;
- співробітництво з творчими, громадськими, державними організаціями, фізичними особами для всебічного розвитку культурних,

науково-технічних і комерційних зв'язків між Одеською областю та Грецією.

Членами Громади могли бути громадяни грецького походження та члени їхніх сімей, які досягли 18-річного віку та признають Статут. Вищій орган управління Громади – загальні збори, які мали відбуватися раз на рік. В період між ними роботою керувала Рада. Для безпосереднього управління діяльністю Громади загальними зборами обирався Президент строком на 5 років. На січень 1996 р. Громада об'єднувала біля тисячі чоловік.

Отже, в умовах етнічного ренесансу в Україні зріс рівень духовних запитів національних меншин. Для грецької меншості Одеси велику роль в цьому плані відігравали національно-культурні товариства – клуб «Елада» та громада «Відродження», які сприяли її консолідації. Діяльність їх продовжується і сьогодні. Важливо, що процес цій не призводить до національної самоізоляції, самообмеження. Грецькі товариства плідно співпрацювали з товариствами інших національностей та приймали участь в суспільному та культурному житті. Взагалі, діяльність національних товариств забезпечує зв'язок з минулим і не тільки збагачує сучасну культуру, а й відкриває для неї шлях до майбутнього. Відтак, проблема формування національної культури народів, які проживають в Україні, набуває важливого практичного значення.

До питання про діяльність органів державної влади України щодо облаштування, адаптації та інтеграції кримських татар в українське суспільство у 1991–2001 роках

Ширай Володимир

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

E-mail: taugrim22@gmail.com

Національне питання в Україні за роки незалежності не було настільки гострим, щоб загрожувати суспільству й державі загалом.

Проте, уважний аналіз стану етнічних відносин, як у самій Україні, так між нею та її сусідами свідчить, що ситуація у цій сфері має тенденцію до загострення. Спостерігається применшення або ігнорування можливих наслідків цих процесів, а така політика може дорого коштувати Українській державі.

Проблема облаштування кримських татар в Україні висвітлена в літературі досить широко. Праці Котигоренка, Зінченка, Тищенко дозволяють утворити доволі повну картину процесів, які проходили на кримському півострові.

Автором також були були використані архівні матеріали фондів Центрального Державного архіву вищих органів влади та управління України (Фонду Р-2).

Актуальність теми полягає в тому, що національне питання в Україні на сьогодні є не вирішеним. Немає чіткої відповіді якої національної моделі Україна прагне та які, в цьому аспекті, чекають перспективи.

Зрозуміло, що в цій обставині приховано серйозний конфлікт. Так, наприклад, протягом свого існування, як автономної республіки у складі України, Крим досить часто асоціюється з напруженістю в міжнаціональних і міжконфесійних відносинах, конфліктами між центральною й місцевою владою, зіткненням на його території політичних, економічних і воєнних інтересів країн-лідерів регіонального та світового масштабу.

Становище, в якому всі ці роки перебувають кримські татари, що повернулися на історичну батьківщину, загрожує і продовжує загрожувати реальними міжнаціональними конфліктами, свідками яких ми вже неодноразово були. Варто лише в потрібний момент натиснути на якусь із «больових точок».

Разом з тим, слід зазначити, що органи влади АР Крим у досліджуваний період проводили значну роботу щодо облаштування депортованих. Так, з цих питань було прийнято 73 нормативно-правових акти, у тому числі Верховна Рада АРК прийняла 4 постанови з соціально-економічних питань; Рада міністрів – 9 постанов і 60 розпоряджень. Зокрема, 25 березня 1993 р. Верховна Рада АР Крим прийняла постанову «Про відведення землі для розселення депортованих громадян».

Важливими документами, які активізували таку роботу стали постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. № 636 «Про заходи щодо розв'язання політико-правових, соціально-економічних та етнічних проблем в Автономній Республіці Крим» та від 18 березня 1996 р. № 331 «Про здійснення заходів щодо розв'язання соціально-економічних, етнічних та гуманітарних проблем в Автономній Республіці Крим».

У свою чергу президія Верховної Ради Криму 13 лютого 1995 р. на своєму засіданні прийняла постанову «Про указ президента Республіки Крим «Про тимчасове положення про порядок ведення квартирного обліку, розподілу та надання житлових приміщень, споруджених за рахунок цільових бюджетних коштів за державною програмою повернення і облаштування депортованих громадян в 1941–1944 рр.».

В цілому економічними проблемами повернення і облаштування депортованих громадян займалася Рада міністрів АРК. За період з 1992 р. по 1995 р. цей виконавчий орган автономії прийняв 28 постанов та 69 розпоряджень. Вони регулювали порядок розселення депортованих громадян на території Криму, розподіл і надання житлових приміщень, побудованих за рахунок бюджетних коштів передбачених «Державною програмою повернення та облаштування депортованих громадян із Криму у 1941–1944 р.

Слід відзначити підписаний 18 травня 1999 року Президентом України Л. Кучмою Указ «Про Раду представників кримськотатарського народу». Подібна рада була створена при кримському уряду.

Такі кроки влади змогли досягти істотних успіхів, якщо на початку і в середині 1990-х років у Криму панували відверто сепаратистські настрої, то наприкінці 1990-х – початку 2000-х років, ситуацію вдалося стабілізувати, і «політична температура» на півострові знизилась.

По-друге, без прийняття законодавчих актів, фактично вдалося легалізувати меджліс і спрямувати його діяльність у конструктивне річище.

По-третє, об'єктивну неможливість збереження відповідних обсягів бюджетного фінансування повернення і розселення депортованих, переважна більшість з яких є представниками кримськотатарського народу, була компенсована відповідними заходами щодо вирішення питань політико-правового характеру.

РОЗДІЛ XIV

ІСТОРІЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

Історико-краєзнавча діяльність Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (1913–1920 рр.)

Клименко Юлія
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди
E-mail: Lvenochek1616@mail.ru

Завдання національно-культурного відродження України значною мірою зумовлюють необхідність осмислення досвіду, набутого у справі збереження багатовікових традицій, дослідження маловідомих сторінок історії нашої держави. Повернення до наукового обігу спадщини вітчизняних краєзнавців та краєзнавчих установ минулого, ознайомлення із зібраними та опрацьованими ними матеріалами сприяє розвитку української історичної науки, подальшому відновленню призабутих сторінок історії рідного краю.

Хоча на сьогоднішній день не існує спеціальних комплексних досліджень, безпосередньо присвячених даній проблематиці, варто відзначити низку статей С. А. Бахтіної. Дослідниця переконливо обґрунтувала думку про доцільність і своєчасність відкриття цього закладу як важливого осередку пошуку, вивчення та збереження місцевих пам'яток старовини, насамперед археографічних та церковних. Певні аспекти проблеми були розглянуті О. Г. Павловою та В. С. Романовським. Джерельну базу становлять опубліковані офіційні документи місцевих органів влади та управління, матеріали періодичних видань та архівних установ.

Методологічною основою дослідження є принципи об'єктивності та історизму, методи аналітичної і синтетичної критики джерел та наукової літератури. Застосовувалися також хронологічний та порівняльно-історичний методи аналізу подій та процесів.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні внеску Харківського єпархіального церковно-археологічного товариства (далі ХЄЦАТ) у висвітлення історії краю шляхом наукової, екскурсійної, видавничої діяльності, публікації результатів власної історико-краєзнавчої роботи на сторінках часописів та газет.

Підготовча діяльність вчених та громадськості до проведення у Харкові XII Археологічного з'їзду (1902 р.) сприяла посиленню серед населення інтересу до місцевої історії. Так, частина експонатів з виставки повернулася у власність Харківської духовної семінарії, що стало поштовхом для влаштування єпархіального музею церковної старовини. У 1913 р. зусиллями відомого знавця українського церковного мистецтва протоієрея Харківської єпархії П. Г. Фоміна, було створене ХЄЦАТ, а також музей при ньому. Серед його членів були відомі дослідники, такі як Д. П. Гордєєв, М. М. Уваров, С. А. Таранушенко та інші, які здійснювали активну роботу з облаштування музею, комплектування колекцій, обліку, споряджували експедиції для пошуку та збирання пам'яток місцевої старовини. Як завідувач музею, П. Г. Фомін проводив екскурсії, бесіди з учнями, практичні заняття. З його допомогою проходили наукові збори, готувалися публікації

кращих наукових праць у богословсько-філософському журналі «Вера и разум», було складено науковий каталог, який налічував на січень 1917 р. більше тисячі предметів.

Також набули поширення такі форми наукових досліджень, як вивчення археологічних старожитностей, збір фольклорно-етнографічного матеріалу, заходи по збереженню пам'яток старовини, виявлення, опрацювання і запровадження у науковий обіг великої кількості джерел з історії місцевого краю. Видавнича робота товариства сприяла поглибленню досліджень, що безпосередньо торкались історико-краєзнавчої проблематики.

Таким чином, за відносно короткий термін свого існування, ХЄЦАТ здійснило значну роботу з вивчення, популяризації та збереження місцевої історії, археології та культури. Багатогранна діяльність його членів здійснила вагомий внесок у процес формування історико-краєзнавчих досліджень в Україні.

К вопросу о роли Валуйской крепости в оборонительной системе Российского государства на южном порубежье в 70-е годы XVII столетия

Кушнарев Сергей

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: sergei.cuschnarev@yandex.ru

Мероприятия по защите границ от внешних врагов являются одной из ключевых функций государства. Именно поэтому изучение истории оборонительной системы Российского государства длительное время привлекало к себе исследователей. Оборонительная система, в данном случае, понимается, с одной стороны, как совокупность фортификационных сооружений, а с другой – как некий комплекс правительственных мероприятий, направленных на защиту порубежных регионов. Особенно актуальны данные вопросы касательно изучения отечественной истории второй половины XVII ст., когда Российское государство, создав в середине века Белгородскую черту и, тем самым, обезопасив центральные регионы от постоянных татарских набегов, продолжает активную политику колонизации и обороны южных регионов.

Особое место в оборонительной системе Российского государства на южном порубежье в обозначенное время занимала Валуйская крепость. Основанная в 1599 году Валуйка стала примером государственной колонизации и целенаправленной оборонительной политики России на южных рубежах. Однако, несмотря на наличие значительной историографии, посвященной общим проблемам вхождения южных регионов в состав Российского государства, обороне территорий от татарских и черкасских набегов, хозяйственного развития края, следует признать, что процесс становления и функционирования системы обороны на различных стратегических направлениях рассмотрен крайне неравномерно. Это же можно сказать и про роль Валуйской крепости в этом

процессе. В настоящее время нам не известно сколь-нибудь существенного исследования по данной теме, хотя ее отдельные элементы неоднократно затрагивались во многих, в том числе и фундаментальных, работах.

В настоящей работе на основе ряда неопубликованных архивных источников рассматривается роль Валуйской крепости в обороне южного порубежья Российского государства. Научная новизна данного исследования заключается в том, что никогда прежде в историографии история Валуйской крепости не рассматривалась в контексте изучения оборонительного комплекса Российского государства в 70-х годах XVII вв. При этом автором сделана попытка доказать не только важность Валуйской крепости в общей системе защиты страны, но и понимание этого факта правительством того времени, нашедшее отражение в исторических источниках.

В 70-х годах XVII столетия продолжается неуклонный рост населения в крае, однако колонизация еще окончательно не выходит за пределы Белгородской черты. В это же время обостряются русско-турецкие отношения, а татарские отряды осуществляют ряд попыток «проломить» укрепления черты и проникнуть в центральные регионы государства.

Представление о состоянии валуйских городских и полевых оборонительных сооружений дает расписной список города 1678 года. Различные типы укреплений были построены в соответствии с особенностями ландшафта местности, наличия строительного материала. Деревянные и земляные укрепления города практически ничем не отличались от аналогичных сооружений в других городах того же времени. Интересным, в данном случае, является изучение системы полевых оборонительных сооружений. Проблемными остаются вопросы, связанные с установлением времени и методами строительства, первоначальным состоянием, местом расположения.

В течение изучаемого периода оборона южного порубежья практически полностью ложилась на плечи гарнизонов «полевых городов» и на жителей окрестных слобод. О численности всего населения Валуйки в данный период судить трудно. Более точно можно установить численный состав служилых людей и их семей. Особенностью состава служилых людей Валуйки являлось наличие конных стрельцов, а также отсутствие детей боярских, занимавших в Российском государстве низшую ступень в лестнице чинов служилых людей «по отечеству».

Одним из основных мероприятий, направленных на укрепление обороноспособности Российского государства являлась организация станичной и сторожевой службы, которая являлась первым звеном в системе осуществления обороны южных границ государства. Сторожевая и станичная служба во второй половине XVII столетия практически утратила свое первоначальное значение. При всей ее важности, она не могла гарантировать полную безопасность, так как донесения станичников и в ближайшие города часто запаздывали, и противник прорывался не только через сторожи, но и между городами. В 1678 году из Валуйки посылалось 8 станиц и 4 сторожи.

Важную роль играла Валуйка в посольском размене, проводимой российским правительством с Крымом и Турцией. Размена проходила в специально построенном в устье реки Ураевой «разменном городке». Для его охраны в летнее время из других польских городов присылались стрельцы и казаки, численность которых доходила до 500 человек. Городок был укреплен земляным валом, рвом и надолбами.

Таким образом, на протяжении всего XVII века Российское государство уделяло особое внимание южным рубежам страны. Постоянные набеги татар и черкас, а затем и войны с Османской империей, требовали здесь сочетания мощных крепостей, укрепленных линий большой протяженности и постоянного присутствия воинских контингентов. Валуйская крепость играла одну из ключевых ролей в системе построения обороны южного порубежья. Длительное время она выступала центром посольской размены, являлась самым южным центром станичной и сторожевой службы. На особое место Валуйки в государственной политике на южном порубежье указывает состав служилого населения города-крепости, наличие значительного для того времени «городового наряда» и т.д. В 70-е годы XVII века Валуйка явилась одним из отправных пунктов строительства Новой засечной черты, ставшей новым рубежом обороны на юге Российского государства.

Из истории Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности (кон. XIX-нач. XX ст.)

Линник Валерия, Лысенко Майя

Харьковская национальная академия городского хозяйства

E-mail: history@ksame.kharkov.ua

Слобожанщина является одним из продуктивных аграрных регионов Украины. Прекрасные черноземы, благоприятные климатические условия, аграрно-ориентированное население – все это стимулирует сельскохозяйственное развитие края. Авторами предлагается исследование, связанное с деятельностью Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности (далее ХОСХ). Оно внесло значительный вклад в развитие аграрной отрасли региона, поддержало те изменения, которые происходили на Украине после буржуазных реформ 60-х гг. XIX ст.

Деятельность Общества не получила освещения в современной научной литературе. В своей работе авторы использовали документы Харьковского областного государственного архива и материалы, изданные ХОСХ. При подготовке тезисов были применены такие методы исследования, как описание, анализ, изучение текстов, аналогия, сравнение. Авторы придерживались принципов объективности и историзма. В. Ю. Линник и М. С. Лысенко впервые представили краткий очерк из истории развития Общества.

Харьковское общество сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности было основано в 1880 г. по инициативе научной общественности г. Харькова и поддержке съезда сельских хозяев. На Общество возлагалась задача содействия развитию всех отраслей сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности прежде всего в Харьковской, а также в Полтавской, Курской, Воронежской, Катеринославской губерниях и в области Войска Донского. В ХОСХ входили сельскохозяйственное бюро (торговое и консультационное) с 1885 г., контрольная семенная станция с 1906 г., комитет содействия сельской кооперации с 1908 г., тарифное бюро с 1907 г., мастерская наглядных пособий по сельскому хозяйству с 1880 г., инструкторы-специалисты по всем отраслям сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности с 1880 г., винокуренное отделение с лабораторией с 1902 г., отделение садоводства и огородничества с 1899 г., отделение животноводства с 1907 г.

В период своей деятельности Общество ставило перед собой такие задачи: обслуживание непосредственных запросов сельских хозяев; широкое общественное освещение основных проблем сельского хозяйства Слобожанщины; правильная организация сельскохозяйственного опытного дела в крае. Осуществляя свои задачи, Общество открыло в 1883 г. торговое и консультационное бюро. В программу его деятельности входило: ознакомление сельских хозяев со всеми применяемыми на практике усовершенствованиями в области земледелия; посредничество между сельскими хозяевами и торговыми фирмами, заводами, а также устройство разного рода выставок; посреднические операции по продаже и покупке продуктов, материалов и сельскохозяйственной техники. Харьковские торговое и консультационное бюро были первыми в Российской империи. Благодаря бюро ХОСХ поддерживало связь с селом. Таким образом, основанное как научное, оно вскоре получило практическую направленность.

Деятельность ХОСХ осуществлялась в разных направлениях. Например, проходили регулярные сельскохозяйственные выставки, а в 1887 г. была проведена в г. Харькове Всероссийская выставка. Во время Всероссийской сельскохозяйственной выставки были прочитаны доклады ведущими специалистами, в т. ч. В. В. Докучаевым, А. Ф. Фортунатовым А. А. Армфельдом и др. Обществом были открыты опытные поля, семенная станция.

ХОСХ имело печатные органы. Сначала это был «Справочный листок», а позднее «Южнорусская сельскохозяйственная газета», журнал «Хлебороб», сельскохозяйственный календарь, журналы общественных собраний ХОСХ и его «Труды». В них помещались многочисленные статьи по сельскому хозяйству. Кроме того, отдельными изданиями выходили описания выставок, отчеты опытных полей и некоторые брошюры. В 1908 г. был открыт свой книжный магазин.

Общество сотрудничало с Харьковским губернским земством. ХОСХ выработало интересную программу помощи сельскому хозяйству региона. В 1890 г. им была подана специальная записка земству о путях улучшения

ведения сельского хозяйства. В будущем харьковское губернское земство в области сельского хозяйства придерживалось тех направлений, которые были предложены ХОСХ. Основные положения этой записки сводились к следующему: учреждение при земской управе хозяйственно-статистического бюро и ведение текущей статистики для изучения губернии в общественно-экономическом отношении; создание сети опытных полей по трем районам: промышленно-заводской (Сумской, Лебединский, Богодуховский и Ахтырский уезд), средний или трехпольно-зерновой (Харьковский, Валковский, Волчанский, Змиевской уезды) и степной (Купянский, Старобельский уезды); учреждение сети метеорологических станций; создание животноводческих пунктов; изучение и поддержание кустарных промыслов губернии; исследование хлебных районов; устройство складов земледельческих машин и орудий; организация кредита для крестьян; создание сельскохозяйственного музея и проведение в нем лекций; устройство лабораторий; проведение конкурсов сельскохозяйственных машин и техники; строительство шоссированных дорог.

Важным событием в деятельности ХОСХ явилось основание тарифного бюро в 1907 г. Оно оказывало содействие местным сельским хозяевам и хлеботорговцам в транспортировке сельскохозяйственных грузов по железной дороге. Сотрудники тарифного бюро принимали участие в работе порайонных комитетов по железнодорожным перевозкам, а также правительственных совещаниях при центральных органах.

ХОСХ просуществовало до 1920 г., но фактически активно проводило свою работу до начала Первой мировой войны.

Таким образом, Харьковское общество сельского хозяйства внесло значительный вклад в развитие аграрной сферы региона. Его деятельность носила не только научный и просветительский, но и практический характер.

Структурна диференціація весільної обрядовості Слобожанщини

Маховська Світлана

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

E-mail: mahovskasl@mail.ru

В етнографічній літературі існує кілька поглядів на структурну диференціацію весілля, однак не можна наполягати на універсальності будь-якого з існуючих варіантів, оскільки дослідження весільного обряду передбачає врахування багатьох його складових.

Відомий антрополог, етнограф і археолог Х. Вовк виділяє три головних акти весільної церемонії: сватання, заручини та весілля. За класифікацією Н. Здоровеги, обрядовість українського весілля прийнято поділяти на три періоди: передвесільний, власне весільний і післявесільний. Їхнє ритуальне

наповнення вказує на певну неточність між визначенням та змістом кожного окремого циклу, бо відсутня чітка аргументація меж структурного поділу.

Нерозривний зв'язок передвесільної і власне весільної обрядовості притаманний традиціям різних народів. Так, наприклад, російські етнографи, які займаються вивченням весільної обрядовості росіян Півночі, відносять «дівишник» і молодіжний обряд у нареченого до циклу передвесільної обрядовості. За твердженням Ю. Сурхаско, у карелів також досить важко відокремити власне весільний цикл від передвесільного, оскільки багато обрядів на практиці могло виконуватися як у тому, так і в іншому.

Враховуючи функції подібних обрядодій у складі українського традиційного весілля, дослідниця весільної обрядовості В. Борисенко, зазначає, що група передшлюбних дій в українському весіллі була значно розвинена і мала явно санкціонуючий характер, що дозволяє включити її до власне весільного циклу.

У ході дослідження весільних традицій Слобожанщини нами запропонована синтетична модель структурного поділу обрядовості, згідно якої виділено дві групи обрядів: обрядовість старостів і весілля. За основу диференціації взято концепцію Х. Вовка: повторення однакового ритуалу під час сватання, заручин і весілля підпорядковується ключовій меті всіх шлюбних обрядів – дефлорації.

Смислове значення першого етапу – обрядовості старостів (запити, сватання, заручини, оглядини), на наш погляд, цілковито полягає в домовленості двох родин про шлюб.

У складі другого етапу – весілля – виділяємо:

1) передшлюбні дійства (запросини на весілля, приготування весільних символів та атрибутів (обрядовий хліб, весільне деревце, прапор, меч, шабля та ін.), благословення батьків під час першого посаду, молодіжний прощальний вечір): мета – обрядове відокремлення наречених від неодруженої молоді, підготовка молодих до переходу в сімейний статус, закладення магічних підвалин щасливого шлюбу (символіка хліба, деревця);

2) шлюб (проводи і зустрічі весільного почту, посад, вінчання, взаємне дарування між представниками двох родів і обдаровування молодих, розподіл між родиною обрядового хліба, символічне приєднання нареченої до групи заміжніх жінок через обряд пов'язування жіночого головного убору, зустріч невістки в хаті молодого): мета – обрядове з'єднання молодих, переїзд дружини в дім чоловіка, символічний перехід до нового соціального оточення;

3) обряди першої шлюбної ночі (переодягання молодої, «очіпчини», вивід її до гостей, демонстрація цнотливості): мета – остаточне зближення двох родів через інтимну близькість парубка і дівчини, публічне визнання утворення нової сім'ї;

4) постдефлораційні («митвини», «снідання», обрядове рядження гостей («циганщина»), катання батьків, розтоплення молодою печі, посилання невістки по воду, скроплення водою господарства, «биття каші», «перезва», «забивання кілка», «розхідний борщ», «гостини» у батьків дівчини тощо): мета – шанування батьків дівчини за дочку, приєднання невістки до

чоловікової сім'ї, пошановування батьків з нагоди одруження останньої дитини, частування родини молодої і свекрів.

Наведена диференціація, на нашу думку, дозволить максимально врахувати ритуально-семантичні характеристики весільної обрядовості Слобожанщини.

Становлення і функціонування кустарно-ремісничої промисловості міста Харкова в умовах НЕПу

Махоніна Онисія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: anisiya@i.ua

На сучасному етапі, коли в Україні триває складний процес побудови багатоукладної економіки, актуальне значення набуває критичне переосмислення функціонування підприємництва на різних історичних етапах. У цьому відношенні заслуговує на увагу дослідження кустарно-ремісничої промисловості в роки непу в Харкові.

Серед небагатьох публікацій, що стосуються теми дослідження, потрібно відзначити праці Л. Низової, О. Сушка, О. Пирога. Проте в них зібраний та узагальнений певний фактичний матеріал, який в основному дозволяє оцінити загальні масштаби розвитку приватного підприємництва років непу.

У сучасній історіографії відсутні спеціальні праці, присвячені розвитку кустарно-ремісничої промисловості міста Харкова. Тому розвиток дрібного виробництва міста Харкова в зазначений період потребує спеціального дослідження. Новизна авторського підходу полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення.

Теоретико-методологічною базою дослідження є загальнонаукові принципи історизму, логічності, системності, науковості та об'єктивності.

Джерельна база репрезентована як опублікованими, так і архівними документами й матеріалами.

Кустарно-ремісниче галузь належить до однієї з найдавніших форм соціально-виробничої активності. За умов непу товарний голод в країні змусив вище керівництво республіки визнати необхідність збереження і стимулювання кустарного виробництва.

Про певну підтримку розвитку дрібного виробництва свідчить стрімке зростання чисельності всіх зайнятих осіб в кустарно-ремісничій промисловості. Жодна з інших соціальних груп не мала таких темпів приросту. На середину 20-х років у сфері дрібного виробництва зосереджувалось 3/4 всіх промислових підприємців країни.

Кустарно-ремісниче промисловість належить до сімейно-цехової організації праці. Виробляючи самотужки різну продукцію на ринок, підприємець-кустар був одночасно господарем, виробником і торговцем. Причому переважну більшість серед дрібних виробників становили кустарі-

одинаки (87%), які діяли в різних галузях дрібної промисловості, представляючи широкі верстви міського населення та види виробничої діяльності.

У 1924-1925 рр. у Харківському окрузі налічувалось 19347 осіб, зайнятих в дрібній промисловості, що в відсотковому відношенні становило 78,2% від загальної кількості населення, задіяного в промисловості. Провідними галузями підприємницької активності харківських кустарів були харчосмакова (39,4%), деревообробна (11,4%), металообробна (11%), виготовлення одягу і взуття (29,1%), переробка продукції тваринництва (4,6%).

Більшість закладів кустарно-ремісничої промисловості належали приватним особам (96,5%), за незначної участі державної (0,9%) і кооперативної організації (2,6%). Міська кустарно-ремісниче промисловість поступалась сільській за кількістю закладів і обсягами промислової продукції.

Дрібне виробництво посідало важливе місце у промисловості Харкова. Використовуючи надлишок робочої сили в місті, кустарі забезпечували споживчий ринок товарами широкого вжитку, зберігали самобутній уклад життя різних професійних груп.

Створення умов для відродження дрібного виробництва відрізнялось від політики воєнного комунізму, але принципи з обмеження й усунення приватника зберігалися. Протиставляючи кооперативні форми підприємництва приватним, партійно-державні органи схиляли кустарів до кооперації.

Отже, в умовах згортання непу, правлячий режим поставив завдання повного витіснення дрібного виробника з приватного сектора і залучення до виробничої кооперації. Податковий тиск, адміністративно-репресивні заходи змушували дрібних виробників згортати свою діяльність. Колишні кустарі зникали з ринку, вступали до кооперативу, йшли працювати на фабрики і заводи. На початок 30-х років дрібна кустарна промисловість Харкова була кооперована або знищена.

Ліквідація приватнопромислового виробництва у Харкові наприкінці 1927-1929 рр.

Онацький Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: cedelbaum_1987@mail.ru

В останні роки дещо посилився інтерес до регіональних аспектів здійснення непу в Україні. На жаль, ще чимало питань, особливо пов'язаних із розвитком підприємництва в різних регіонах України, все ще залишаються не вивченими. Зокрема, це стосується проблеми ліквідації приватнопідприємницького сектору у Харкові в умовах руйнації непу. Не дивлячись на те, що окремі аспекти зазначеної теми знайшли певне

відображення в роботах таких науковців, як Ю. Волосник, О. Сушко, І. Щербіна, Л. Шкодіна, втім, цілісного та системного дослідження створено так і не було. Отже є актуальним вивчення процесу ліквідації приватного промислового підприємництва у Харкові в умовах зламу непу, оскільки без цього загальна картина непу не буде повною

Хронологічні межі дослідження: кінець 1927 р. – початок 1929 р. тобто з моменту переходу до надзвичайних методів управління до фактичного зникнення приватного підприємництва у промисловості.

Джерельну базу роботи становлять правові документи, матеріали статистики, періодична преса, архівні матеріали.

В процесі дослідження було використано історико-системний, порівняльний та статистичний методи.

Наприкінці 1927 р. керівництво ВКП(б), взявши курс на форсовану індустріалізацію, перейшло до надзвичайних методів управління народним господарством, що означало поворот у бік остаточного витіснення приватника з усіх галузей виробництва.

В першу чергу влада посилює заходи, спрямовані на витіснення приватника з галузей, що були пов'язані із заготівлею та обробкою сільськогосподарської сировини, оскільки розглядала підприємців як небажаних конкурентів державної промисловості. Зокрема, вилучається значна частина млинів та підприємств, що займались обробкою шкіри.

З початку 1928 р. Харківський відділ місцевої промисловості вимагав від орендного управління проводити лінію, спрямовану на витіснення приватника з рентабельних галузей промисловості. Основними методами витіснення приватника зі сфери виробництва були вилучення орендованих підприємцями виробничих закладів та перманентне підвищення орендної плати. У травні 1928 р. уряд СРСР скасував приватну оренду державних підприємств взагалі. Дедалі жорсткішим став також контроль держави за відкриттям приватних промислових закладів, а процес їх реєстрації ще більше ускладнювався.

Вказані заходи сприяли масовому вилученню промислових закладів у приватних осіб. У якості однієї з основних цілей ставилось усунення приватника з тих галузей промисловості, які мали стратегічне значення для індустріалізації. Зокрема, у 1927/28 р. було вилучено та передано до тресту місцевої промисловості «Хартремас» цілу низку металообробних підприємств, серед яких був найбільший чавуноливарний завод «Трубосоединение», що орендувався К. К. Поповим. Також були вжиті заходи і щодо витіснення приватника з інших галузей промисловості, зокрема, відмова у наданні кредитів та посилення оподаткування.

Вилучення виробничих закладів призвело до помітного витіснення приватника зі сфери виробництва у Харкові та до суттєвого падіння обсягів приватної промисловості у місті, які із 112 млн. крб. у 1926/27 р. скоротилися до 79 млн. крб. у 1927/28 р. (тобто майже на третину.)

Таким чином, в процесі наступу держави на приватнопромисловий сектор Харкова в руках приватника дедалі частіше лишалися дрібні підприємства з числом працюючих 3–5 осіб, і лише декілька закладів мали 10–40 працюючих.

Тиск, що постійно чинився на приватних товаровиробників, змушував останніх дедалі частіше закривати свої заклади та змінювати форму підприємницької діяльності, вдаючись до створення фіктивних артілей та кооперативів або роздавати сировину працівникам для роботи вдома. Серед методів, що вели до скорочення приватного промислового підприємництва найпершу роль відігравали адміністративні методи та засоби позаекономічного характеру.

Етнічна різноманітність населення Харківської області у другій половині XX – на початку XXI ст.

Рачков Євген

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: e.historian@gmail.com

Етнодемографічні процеси в Харківській області у другій половині XX-на початку XXI ст. відігравали важливу роль у формуванні суспільних відносин, впливали на національну державну політику. В умовах сучасної демографічної кризи актуалізуються питання динаміки чисельності та складу населення етноконтактних (зокрема, прикордонних) регіонів України, до числа яких належить Харківщина.

Мета дослідження – на основі комплексного аналізу результатів Всесоюзних переписів населення 1959, 1970, 1979, 1989 рр. і Всеукраїнського перепису населення 2001 р. визначити динаміку рівня етнічної різноманітності населення Харківської області протягом 1959-2001 рр.

Актуальність дослідження посилюється незначною кількістю робіт, присвячених вивченню етнодемографічних процесів на Харківщині у другій половині XX-на початку XXI ст. Помітне місце з-поміж них займають роботи В. О. Джамана, І. І. Костащука, М. В. Курмана, В. І. Наулко, В. М. Скляра та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі аналізу статистичних джерел та спеціальної наукової літератури було визначено динаміку рівня етнічної різноманітності та виявлено основні тенденції зміни етнічної структури населення Харківщини протягом 1959-2001 рр.

Завдання статті вирішувалися за допомогою сукупності загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів дослідження. Ступінь етнічної різноманітності населення визначався на основі математичних методів та методик, запропонованих В. О. Джаманом та І. І. Костащуком, Б. Еккелем та Е. Пясецьким.

Розрахунки індексу етнічної різноманітності населення Харківщини засвідчили значні зміни рівня етнічної строкатості протягом досліджуваного періоду. За 1959-1989 рр. цей індекс зріс з 0,492 в 1959 р. до 0,55 в 1989 р., що вказує на збільшення частки етнічних меншин та зменшення частки

титульної нації – українців – в загальній чисельності населення регіону. Дійсно, за цей час частка етнічних меншин зросла з 31,19% до 37,22%, а українців – зменшилася з 68,81% до 62,78%. За 1989-2001 рр. індекс етнічної різноманітності зменшився до 0,466 в 2001 р. Це вказує на протилежні до першого періоду тенденції, а саме: на зменшення частки етнічних меншин (до 29,25%) та збільшення частки українців (до 70,75%).

Результати розрахунків індексів етнічної мозаїчності та етнічної диверсифікації населення в цілому підтвердили результати розрахунків індексу етнічної різноманітності. Індекс етнічної мозаїчності зріс з 0,455 в 1959 р. до 0,495 в 1989 р. і скоротився до 0,434 в 2001 р. Індекс етнічної диверсифікації зменшився з 54,4% в 1959 р. до 50,5% в 1989 р. і зріс до 56,6% в 2001 р.

Динаміка індексів за 1959-1989 рр. засвідчила поглиблення неоднорідності етнічної структури та урізноманітнення етнічного складу регіону. В той же час незначне зменшення індексу етнічної мозаїчності та збільшення індексу етнічної диверсифікації протягом 1989-2001 рр. не може вказувати на тенденцію до однорідності етнічної структури населення Харківщини.

Розрахунки індексів етнічної різноманітності, мозаїчності та диверсифікації окремо для міського та сільського населення Харківської області доводять поліетнічний склад міського та перехідний склад сільського населення регіону протягом досліджуваного періоду.

Отже, розрахунки динаміки рівня етнічної різноманітності населення Харківської області протягом 1959-2001 рр. засвідчили значні зміни в етнічній структурі регіону в другій половині XX-на початку XXI ст. Вони полягають у збільшенні етнічної строкатості населення Харківщини протягом 1959-1989 рр. та його етнічної однорідності в 1989-2001 рр. Протягом досліджуваного періоду Харківська область залишалась поліетнічним регіоном. Розрахунки окремо для міського та сільського населення області показали, що в цей час сільське населення було більш етнічно однорідним, ніж міське.

Восстание Степана Разина и его поддержка на Слобожанщине

Семеняка Анна

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: Anhic2010@yandex.ru

Восстание Степана Разина имеет огромное значение в истории Русского государства XVII в. Оно отразило недовольство большой части населения политикой правительства и вылилось в крестьянскую войну. Восстание под предводительством Степана Разина рассматривалось в историографии (В. И. Буганов, И. В. Чеснокова, А. Маньков и др.), однако, его аспекты на локальном материале, в связи с историей Слобожанщины, еще никто

специально не изучал. Степан Разин в своих планах отводил значительную роль Воронежу как пути наступления на Москву и надеялся на поддержку местных беглых крестьян и вольнолюбивых казаков, недовольных царской политикой. Тем самым, восстание Степана Разина отразило недовольство большой части населения политикой царя, что выразилось в их готовности вступать в ряды повстанцев.

В этой статье использовались следующие методы исследования: историко-генетический, метод анализа и синтеза при общей методологической основе – теории локальных цивилизаций. Основные источники по данной теме: «Челобитье Ивана Дзиньковского об отводе места для поселения», «Книга Большому чертежу».

В начале лета 1670 г. Белгородская черта оказалась в непосредственной близости к району, охваченному восстанием – донским казачьим городам и нижнему Поволжью. Толчком к восстанию приборных служилых людей на Белгородской черте могло служить появление здесь самого Степана Разина или его отрядов. Возможность движения от Царицына в сторону Москвы прямым путем, через Коротояк, Воронеж, Тулу, привлекала Разина. Из Царицына он послал на Дон большой отряд повстанцев, которые выбрали себе атаманом Я. Гаврилова. В конце мая 1670 г. правительству стало известно о начале восстания на Дону и походе Разина к Волге. Немедленно были направлены царские грамоты в города Белгородского полка, сообщавшие об «измене» Разина и запрещавшие всякую торговлю с Доном. Таким образом, царское правительство решило прекратить подвоз казакам продовольствия, смирить мятежный Дон экономической блокадой, голодом. Однако, весной 1670 г. острогожский полковник Иван Дзиньковский, лично знавший Степана Разина по совместной борьбе с крымскими татарами и турками, установил с ним связь и стал посылать на Дон хлеб, мёд, порох и вино. Переход острогожского полковника на сторону разинцев объяснить непросто. Это могло быть связано с тем, что И. Дзиньковский имел разногласия с царским воеводой, так как он командовал черкасами, а находившийся тут же воевода осуществлял административную власть в городе. Вторым фактором, повлиявшим на решение Дзиньковского, могли быть личные связи и предварительная договоренность со Степаном Разиным. Дзиньковский поддержал разинцев, но победу им, в конечном счете, одержать не удалось, и они были разгромлены войсками Ромодановского. Все участники восстания в Острогожске и Ольшанске были казнены. Но ход военных действий между правительственными войсками и повстанческими отрядами у Белгородской черты вновь подтвердил двойственное социальное лицо мелких служилых людей: их промежуточное положение. Наивный монархизм и вера в царя сдерживали восстание. Также определенная организованность, знание военного дела приборными служилыми людьми, вступавшими в ряды повстанцев, вносили в действия разинских отрядов элементы дисциплины и порядка. Дальнейшее изучение малоизвестных страниц истории Слобожанщины поможет прояснить истинную роль этого края в истории как локальной, так и глобальной.

Архітектурний ландшафт Харкова

Сисоєва Валентина
Харківська національна академія міського господарства
E-mail: valina_skrynjka@mail.ru

Изначально понятие «ландшафт» определялось как вид местности или пейзаж. Под этим понятием подразумевали территорию, которую можно осмотреть единым взглядом (видимая поверхность). Форма слова «ландшафт» как определение пейзажа появилась в конце XVI в., когда голландскими художниками был введен термин «landschap». Этот термин ранее означал «область, участок земли», но позже приобрел художественный смысл, который стал означать картины, изображающие «пейзажи на земле».

В настоящее время в научном обиходе превалирует географическое понятие ландшафта, обозначающее относительно однородный участок или комплекс участков географической оболочки Земли, ограниченный естественными границами, в пределах которого природные и искусственные компоненты образуют взаимообусловленное единство. В то же время наблюдается тенденция возврата понятию «ландшафт» его исходного значения. Так, географ А.П.Ковалев дает понимание ландшафта как вида местности, рисунка ее поверхности.

Усложненность современной деятельности требует дополнительных терминологических уточнений. Так, помимо географического ландшафта вводится понятие «антропогенный ландшафт» как один из генетических типов географического ландшафта, образовавшегося в результате целенаправленной деятельности человека. Появляется более широкое понятие «культурный ландшафт», включающее все присущие как земному пространству природные и антропогенные компоненты.

В архитектурной теории выделяют понятие архитектурного ландшафта, трактуя его двояко. С одной стороны его понимают как продукт ландшафтного дизайна, с другой – как вид, изображающий архитектуру. Представляется, что второе определение, ориентирующее на процесс восприятия архитектуры через восприятие архитектурных картин (видов), наиболее близко эстетической сути архитектуры. Архитектурный ландшафт как организация рисунка некой поверхности – важный элемент градостроительной эстетики. Примерами подобной трактовки архитектурного ландшафта служат графические работы Пиранеззи, Зубова, Лансере и др. художников урбанистов, видевших город как произведение искусства.

С точки зрения изучения архитектурного ландшафта интересна ул. Дарвина в Харькове, сформировавшая уникальный архитектурный топос, который даже в условиях огромного мегаполиса, остается личностно акцентированным, узнаваемым, «своим».

В анализе архитектурной среды ул. Дарвина интересно сопоставить визуальные качества ее архитектурных и географо-ландшафтных качеств. Понижение рельефа в сторону Журавлевских склонов проходит в виде

последовательных переломов, хорошо видимых в перспективе улицы. Они фиксируются зрителем как эмоционально окрашенные пространственные акценты. В том же темпе усиливаются архитектурные образы зданий. Замыкает улицу двухэтажный дом в модерне. Именно здесь заканчивается морфологическая логика улицы и начинается мир экзистенций.

Изгиб арочного фрагмента способен вызвать у зрителя скачек чувств, провоцирующих рождение метафор. Темный, сжатый кирпичными стенами изогнутый путь, сопрягается здесь с огромным миром: небом и городом. Этим фрагментом улица Дарвина получила эффектное завершение, которое связало ее камерную среду с внешней средой города и его наиболее эффектными формами естественного ландшафта – рекой и кручами Журавлевских склонов.

Таким образом, образно-эстетические качества архитектуры требуют понимания городских территорий как комплексной системы городских видов – архитектурных ландшафтов. Это специфическое видение города позволяет связать в архитектурной теории воспринимающего человек, образ города, его архитектурную и природную составляющую, соединенные в единую систему.

У пошуках дворянства: спроби доведення слобідською старшиною права на дворянський титул в останній третині XVIII ст.

Солодкіна Вікторія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: protivomusl9@bigmir.net

Включення слобідської еліти до загальноімперського дворянства після проголошення «Жалуваної грамоти» (1785 р.) Катериною ІІ стало логічною складовою процесу інкорпорації регіону до Російської імперії. Проте сама процедура доведення козацькою старшиною благородного походження залишається слабко вивченою. Метою даної роботи є аналіз доступних доказів слобідської старшини та визначення, які з них слугували достатньою підставою для отримання дворянства.

В дорадянський період дослідники висвітлювали передовсім загальні тенденції, пов'язані із «Жалуваною грамотою», її передумовами та наслідками, а також робили спроби простежити процес доведення дворянства лівобережними старшинами (Д. Міллер, І. Дитятін, Н. Чечулін); окремо про слобідську еліту робіт вкрай мало (Л. Ілляшевич, Д. Багалій). В радянський період слобідська старшина у роботах істориків виступала найчастіше негативним персонажем, проте багато уваги приділялось формуванню суспільної ієрархії (А. Слюсарський). На сучасному етапі інтерес до різних аспектів життя місцевої еліти підвищується, зустрічаємо не тільки загальні праці, присвячені історії слобідського козацтва (Л. Маслійчук), але й роботи з ономастики, геральдики тощо (О. Одноroженко, С. Черкасова та інші).

Джерельна база дослідження включає архівні справи, що збереглись в Державному архіві Харківської області, в яких зустрічаються старшинські докази дворянського походження; публіцистичні твори представників місцевої еліти (спогади І. Острозького-Лохвицького та «Записки о слободских полках с начала их поселения» І. Квітки), а також опубліковані списки місцевих дворян.

Використовуючи мікроісторичний аналіз та досліджуючи конкретні докази, спробуємо зробити певні висновки. В «Жалуваній грамоті» зустрічаємо перелік документів, на підставі яких можна було отримати благородний титлу, серед них – патенти на чини, жалувані від государів герби, свідоцтво про володіння землею, вотчинами або помістями тощо. Першими отримали дворянські права представники найвпливовіших старшинських родин – Квіток, Донець-Захаржевських, Ковалевських, Лесевицьких та інших – їх імена найчастіше зустрічаємо серед перших повітових предводителів дворянства. Проте не всі родини могли надати потрібні документи, отже, використовували придумані генеалогії та свідоцтва 12 благородних осіб. Слід зазначити, що серед доказів старшин зустрічались інколи абсурдні речі – наприклад, І. Острозький-Лохвицький отримав титул, наголошуючи на буцімто родинних зв'язках із княжим родом Костянтина Острозького. «Рятівним» доказом було «свідоцтво 12 благородних осіб», яке використовувалось в разі відсутності офіційних документів. Саме цей документ використовувався для підтвердження «шляхетського походження». Суперечливим залишається шляхетство представників духівництва, які також претендують на дворянські права. З одного боку, в «Жалуваній грамоті» священики не вважаються можливими кандидатами. З іншого – за козацькою традицією духівництво вважалось близьким до шляхти, а тому часто представники однієї родини опинялись у різних станах через те, що один брат обирав військову службу, інший – церковну. Все ж таки, незважаючи на поблажливість місцевого дворянського зібрання, багато тих, хто мав право на титул, залишились без нього, про що свідчить звернення до місцевого дворянського зібрання від міністра внутрішніх справ (1815 р.) про недостатню кількість дворян.

Впровадження «Жалуваної грамоти» на Слобідську Україну сприяло, з одного боку, тому, що місцева еліта починає розуміти себе частиною загальноімперської, приймає активну участь в вирішенні державних проблем (зібрання ополчення під час війни з Наполеоном тощо), а з іншого – підвищується інтерес до минулого, зважаючи на потребу пошуку необхідних доказів благородного статусу.

Архитектурный ландшафт ул. Дарвина в Харькове

Сысоева Валентина
Харьковская национальная академия городского хазяйства
E-mail: valina_skrynjka@mail.ru

Изначально понятие «ландшафт» определялось как вид местности или пейзаж. Под этим понятием подразумевали территорию, которую можно осмотреть единым взглядом (видимая поверхность). Форма слова «ландшафт» как определение пейзажа появилась в конце XVI в., когда голландскими художниками был введен термин «landschap». Этот термин ранее означал «область, участок земли», но позже приобрел художественный смысл, который стал означать картины, изображающие «пейзажи на земле».

В настоящее время в научном обиходе превалирует географическое понятие ландшафта, обозначающее относительно однородный участок или комплекс участков географической оболочки Земли, ограниченный естественными границами, в пределах которого природные и искусственные компоненты образуют взаимообусловленное единство. В то же время наблюдается тенденция возврата понятию «ландшафт» его исходного значения. Так, географ А. П. Ковалев дает понимание ландшафта как вида местности, рисунка ее поверхности.

Усложненность современной деятельности требует дополнительных терминологических уточнений. Так, помимо географического ландшафта вводится понятие «антропогенный ландшафт» как один из генетических типов географического ландшафта, образовавшегося в результате целенаправленной деятельности человека. Появляется более широкое понятие «культурный ландшафт», включающее все присущие как земному пространству природные и антропогенные компоненты.

В архитектурной теории выделяют понятие архитектурного ландшафта, трактуя его двояко. С одной стороны его понимают как продукт ландшафтного дизайна, с другой – как вид, изображающий архитектуру. Представляется, что второе определение, ориентирующее на процесс восприятия архитектуры через восприятие архитектурных картин (видов), наиболее близко эстетической сути архитектуры. Архитектурный ландшафт как организация рисунка некой поверхности – важный элемент градостроительной эстетики. Примерами подобной трактовки архитектурного ландшафта служат графические работы Пиранеззи, Зубова, Лансере и др. художников урбанистов, видевших город как произведение искусства.

С точки зрения изучения архитектурного ландшафта интересна улица Дарвина в Харькове, сформировавшая уникальный архитектурный топос, который даже в условиях огромного мегаполиса, остается личностно акцентированным, узнаваемым, «своим».

В анализе архитектурной среды ул. Дарвина интересно сопоставить визуальные качества ее архитектурных и географо-ландшафтных качеств. Понижение рельефа в сторону Журавлевских склонов проходит в виде

последовательных переломов, хорошо видимых в перспективе улицы. Они фиксируются зрителем как эмоционально окрашенные пространственные акценты. В том же темпе усиливаются архитектурные образы зданий. Замыкает улицу двухэтажный дом в модерне. Именно здесь заканчивается морфологическая логика улицы и начинается мир экзистенций.

Изгиб арочного фрагмента способен вызвать у зрителя скачек чувств, провоцирующих рождение метафор. Темный, сжатый кирпичными стенами изогнутый путь, сопрягается здесь с огромным миром: небом и городом. Этим фрагментом улица Дарвина получила эффектное завершение, которое связало ее камерную среду с внешней средой города и его наиболее эффектными формами естественного ландшафта – рекой и кручами Журавлевских склонов.

Таким образом, образно-эстетические качества архитектуры требуют понимания городских территорий как комплексной системы городских видов – архитектурных ландшафтов. Это специфическое видение города позволяет связать в архитектурной теории воспринимающего человек, образ города, его архитектурную и природную составляющую, соединенные в единую систему.

Спекулянт чи непман: труднощі Надзвичайної комісії у боротьбі з економічною злочинністю у період переходу до НЕПу (на матеріалах Харківської губернської надзвичайної комісії)

Труш Світлана

Харківський національний університет імені В. Н Каразіна

E-mail: trush-sweta@yandex.ru

У березні 1921 р. відбувся X з'їзд РКП(б), рішення якого поклали початок новому періоду в історії держави. Доктрина «нової економічної політики» передбачала часткове повернення елементів ринку, зокрема, товарно-грошових відносин, можливість оренди підприємств, що викликало соціально-економічні зміни у радянському суспільстві.

Зміни у внутрішньопартійному курсі вимагали від Надзвичайної комісії перегляду її каральної політики стосовно такого явища як «спекуляція», що з моменту виникнення органу було в центрі її уваги.

Актуальність даної теми обумовлена як недостатньою вивченістю теми надзвичайних органів взагалі, так і розглядом тих змін, які були викликані до життя переходом до НЕПу, реакції партійно-державного апарату на ці зміни, зокрема, і ЧК, що проявилось у перегляді каральної політики.

Ця тема є практично не розробленою, за винятком праці сучасних російських дослідників О. Мозохіна і О. Єпіхіна, але в якості методологічної бази були використані праці Д. Голінкова, В. Ченцова, Р. Подкура, В. Золотарьова, Р. Пайпса.

Дослідження засноване на широкій джерельній базі: законодавчі акти, що регламентували діяльність Надзвичайної комісії в нових соціально-політичних умовах; справочинна документація ВУЧК і ХГЧК (звіти, протоколи, статистичні зведення, міжвідомче листування), виступи та звернення керівників відомства – Ф. Дзержинського, В. Манцева. Частина з використаних джерел вперше вводиться до наукового обігу.

Метою даного дослідження є прослідкувати зміни у каральній політиці Надзвичайної комісії, що стали результатом введення «нової економічної політики». Було встановлено, що в умовах зростання ролі економічного фактора в житті посилилися економічні відділи в структурі ХГЧК. З одного боку, на ЧК покладалося завдання попереджувати, виявляти та карати будь-які прояви економічної злочинності, зокрема, корупцію, а з іншого, політика ЧК мала стати більш гнучкою по відношенню до верстви радянських підприємців – непманів.

Ці ідеї були покладені в основу нового директивного курсу, який підготувала комуністична партія для Надзвичайної комісії. Поруч з тим, мали посилитися репресії проти представників буржуазії. Так, зокрема, органам ЧК на місцях пропонувалося провести перегляд місць позбавлення волі з метою виявлення тут селян і робітників, яких передбачалося відпустити на поруки колективу їхнього місця роботи. Щодо представників буржуазії – амністія визнавалася неможливою, потрібно було ізолювати колишніх власників від «трудового народу» і утримувати їх в спеціальних концентраційних таборах.

Отже, можна сміливо говорити про те, що передчуваючи соціальні зміни у становищі буржуазії у випадку часткової реанімації ринку, влада вирішила завдати цьому класу превентивного удару, що вилилося в ряд інспірованих справ проти харківської буржуазії — справа губ лісу, справа харчового відділу Державної ради народного господарства.

Стосовно робітників і селян планувалося пом’якшення каральної репресії, зокрема, за «дрібну спекуляцію» людей рекомендувалося відпускати без репресивних заходів. Це переслідувало кілька цілей, зокрема, банальна неможливість тримати величезну кількість осіб за ґратами, а з іншого боку, створення позитивного образу для Надзвичайної комісії у масовій свідомості.

У ході дослідженні були використані як загальнонаукові, так і спеціальні історичні методи, зокрема, історико-правовий, історико-порівняльний, кількісний, метод історичної реконструкції.

Наукова новизна дослідження полягає в оригінальній поставці проблеми, а також у залученні місцевого матеріалу у вирішенні поставленого завдання. Висновки, отримані щодо Харківської губЧК, можна екстраполювати на інші губЧК, оскільки вертикаль ВЧК/ВУЧК мала уніфікований характер по всій країні.

Отже, зміни у каральній політиці Надзвичайної комісії у період переходу до НЕПу були спровоковані як внутрішньополітичними змінами, так і внутрішньою еволюцією органу.

Жінки у становленні благодійності в Харкові у XIX на початку XX ст.

Федорова Катерина
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: catia.lychik@yandex.ru

Сьогодні інтереси громадянського суспільства вимагають звернення до вивчення становлення приватної благодійності та еволюції державної соціальної політики, актуальність теми підкреслює її гендерний аспект. Гендерний підхід дозволяє показати, з одного боку, багатогранну роль жінок в соціальних процесах, з іншого – виявити суперечливий вплив цих процесів на реальні та символічні гендерні відносини, диференціацію в суспільстві, яка витікає із взаємоперетину соціальних і гендерних розмежувань.

Історія жіночої благодійності – одна із найбільш маловивчених проблем в українській історії. У вітчизняній історіографії немає фундаментальних, комплексних робіт з історії жіночої благодійності. Деякі дослідники зачіпають цю тематику, але лише в більш загальному дослідницькому контексті, серед них слід виділити праці Г. М. Ульянової, О. Кравченко, С. А. Накаєвої, С. В. Пашенцевої. Втім існує чимало цікавих джерел, які дають змогу продовжити дослідження даної теми. Це перш за все періодична преса Харкова (газети «Харьковские губернские ведомости», «Южный край»), джерела особового походження, діловодна документація, художня література.

Автор ставить перед собою мету виявити ступінь участі жінок в органах державного піклування, в організації благодійних товариств міста Харкова, проаналізувати форми участі у справі благодійності видатних представниць жіночого добродійного руху.

Філантропія, як одна з можливостей самовиявлення, отримала особливе значення серед жінок. В 60-ті роки XIX ст. жінки очолювали багато важливих благодійних починань, наприклад, таких організацій, як дитячі садочки, швейні майстерні та ін., метою яких було забезпечити можливість жінкам самостійно заробляти собі на життя. Але важливо додати, що вже в першій третині XIX ст. жінки активно брали участь у благодійності, наприклад Інститут для бідних дівиць Харківського товариства благотворіння очолювала Е. П. Щербініна, до складу самого товариства входило немало жінок дворянського походження. Л. О. Долгорукова очолювала одне з відділень Харківського благодійного товариства. Графиня Варвара Василівна Капніст очолювала Харківське губернське дворянське товариство взаємодопомоги. Жіночі благодійні організації були найбільш різноманітними за напрямками дій, займали важливе місце в системі жіночого руху. В основу їх діяльності були покладені такі принципи, як опора на власні сили, економічна незалежність завдяки самостійній професійній діяльності, взаємопідтримка, саморозвиток і самодопомога. Використовувалися три основні джерела фінансування: пожертви, залучення допоміжних засобів уряду і місцевих органів управління,

прибуток від комерційної діяльності. Основними напрямками роботи були: матеріальна підтримка незабезпечених, підтримка учнів та освіта жінок, боротьба з алкоголізмом, опіка над дітьми та літніми людьми. Проблема звільнення жінки в XIX ст. отримала нове звучання – зусилля благодійних організацій на межі XIX-поч. XX ст. частіше спрямовувалося на вирішення проблем, пов'язаних із залученням жінок до сфери професійної праці.

Отже, жіночі благодійні товариства, можливо, являлись важливою формою соціалізації для широких мас жінок в той перехідний період, коли в суспільній свідомості та психології відбувалася зміна поглядів на роль жінок в сім'ї та виробництві. Вони, фактично, були суттєвим адаптивним механізмом, що зменшували повсякденні стреси для маси жінок, які були вимушені самостійно забезпечувати своє існування.

Курси українознавства на Харківщині у 1917 році на прикладі міста Богодухова

Цепков Денис
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: tsepkov.den@yandex.ru

Центральна Рада на початку своєї діяльності одним з провідних завдань у розвитку освіти проголосила переведення шкіл восени 1917/1918 навчального року на українську мову навчання. Але головною перешкодою була невелика кількість педагогів, які володіли українською мовою. Тому від місцевих земств вимагалося провести українознавчі підготовчі курси влітку 1917 р. Подібні курси проводилися і на Харківщині, прикладом яких є курси українознавства в м. Богодухові.

Історія проведення вчительських українознавчих курсів на Харківщині є малодослідженою в історичній літературі. Важлива інформація з цієї теми міститься у працях, присвячених розвитку української школи в роки Української революції 1917—1921 рр. (Сорочан Н. А., Передерій І. Г., Агафонова Н. В., Богуславська В. Г. та ін.). Для докладнішого дослідження цієї теми були використані документи Державного архіву Харківської області та матеріали харківської періодичної преси за 1917 рік.

27.04.1917 р. збори Богодухівського повітового земства підтримали наміри Центральної Ради щодо українізації школи, а 26 травня було прийнято рішення про проведення курсів українознавства для вчителів та виділено 11 тис. рублів на їх організацію. За час проведення курсів, які тривали з 5 липня до 3 серпня 1917 р., було прочитано 127 годин, з яких 75 теоретичних та 52 практичних, у середньому 5 годин на день у дві зміни – ранкова (з 10-00 до 14-00) та вечірня (з 17-00 до 20-00). Були прочитані такі курси: «Історія українського народу у зв'язку з історією культури та історією визвольних рухів на Україні»; «Історія українського письменства»; «Соціально-економічний та географічний нарис українського народу»; «Мова як засіб культурного самовизначення. Фонетика мови»;

«Морфологія. Діалекти. Термінологія». Серед лекторів курсів були М. Ф. Сумцов та Д. І. Багалій.

Через два тижні після початку навчання було проведено концерт української пісні, який влаштували місцеві бандуристи. По закінченню курсів було влаштовано ще один концерт, але вже силами слухачів курсів.

Загальна кількість слухачів – 277, з яких 220 учителів з Богодухова, 37 кандидатів на вчительську посаду та 20 вільнослухачів. У приміщенні курсів працювала бібліотека, видача літератури в якій відбувалася двічі на день – після ранкових та вечірніх лекцій. За місяць роботи було зафіксовано 483 видачі. Учителі мали змогу замовляти літературу, витрати за почтові перекази книг брало на себе земство.

За місяць проведення курсів було затрачено 7192 рублі, а 3634 рублі, які залишились, були повернені до повітового земства.

Отже, не дивлячись на те, що термін навчання був дуже короткий, курси українознавства в м. Богодухів відіграли визначну роль у підготовці вчителів до праці в українській школі. Вони змінили настрій, посилили національну свідомість, підготували до викладання українською мовою, дали знання з предметів українознавства.

Збереження історико-культурної спадщини на Харківщині у 1920-ті роки

Чернікова Інна

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

E-mail: chernikova-inna@mail.ru

В умовах розбудови незалежної Української держави процес національного та культурного відродження неможливий без вивчення, збереження та популяризації історико-культурної спадщини, актуалізації багатовікових надбань нації. Узагальнення місцевих досягнень у цій ниві є основою характеристики різних аспектів пам'яткоохоронної діяльності у масштабах усієї держави.

За радянських часів пам'яткоохоронні питання неодноразово порушували у своїх публікаціях В. Войналович, В. Горбик, С. Горєлова, Ю. Данилюк, Г. Денисенко, Ю. Жуков, С. Заремба, І. Ігнаткін, С. Кот, П. Скрипник, П. Тронько та інші науковці. Серед сучасних досліджень слід виділити праці В. Акуленка, В. Вечерського, В. Горбика, Г. Денисенко, С. Заремби, С. Кота, О. Нестулі.

Джерельну базу дослідження становлять: 1) опубліковані офіційні документи вищих органів державної влади та управління, місцевих органів управління, державних, крайових, окружних та місцевих органів з охорони культурної спадщини, громадських осередків та організацій; 2) матеріали архівних установ; 3) матеріали періодичних видань; 4) документи і

матеріали особистого характеру, у тому числі біографії і мемуарна література (мемуари, спогади, щоденники, епістолярна спадщина безпосередніх учасників та свідків пам'яткоохоронного руху).

Серед загальнонаукових методів перевагу надано методам аналізу, синтезу фактів та джерел, структурно-системному методу.

Новизна авторського підходу полягає у цілісному дослідженні пам'яткоохоронного руху на Харківщині у 1920-ті роки, розкрито зміст і регіональні особливості цього процесу.

На Харківщині у 1920-ті роки успішно реалізувалися питання управління та стабілізації пам'яткоохоронного руху на місцях через заснування повітових та районних комітетів з охорони пам'яток у Вовчанську, Ізюмі, Наталіївці, Великому Бурлуці, Старому Салтові та ін. У ці роки відбуваються значні зміни й у законодавстві: затверджується державна система охорони пам'яток, націоналізуються приватні збірки тощо. Затверджені на державному рівні законодавчі акти забезпечували розвиток пам'яткоохоронного процесу як певної галузі культурного будівництва майже без перешкод. Але, з іншого боку, істотно гальмували цей процес узаконені кампанії закриття хатніх церков і ліквідації монастирів, вилучення дзвонів та церковних цінностей на користь фонду допомоги голодуючим, що тривали протягом 1921-1923 рр. Вони призвели до знищення значної кількості рухомих пам'яток культового призначення, руйнації архітектурних пам'яток.

У цілому 1920-ті рр. відзначалися складним післявоєнним процесом відродження, появи та становлення державних пам'яткоохоронних організацій, формуванням відносно сприятливих умов для реалізації громадських ініціатив у межах Харківщини, апробацією форм і методів їхньої роботи. Протягом цього етапу широко розгортається справа зі збереження історико-культурної спадщини, масово виникають відповідні осередки – музеї, комісії, комітети, товариства тощо.

Отже, процес збереження історико-культурної спадщини на Харківщині проходив суперечливо. У цілому, об'єктивними причинами, які завадили пам'яткоохоронцям Харківщини повністю зреалізувати свої завдання, можна вважати: політичну та економічну нестабільність держави; відсутність належного матеріального забезпечення; недостатній рівень національної свідомості частини населення та чиновників; брак кваліфікованих кадрів та фахівців; організаційну роз'єднаність, яка призводила до непотрібного дублювання функцій різних державних органів й одночасно неузгодженості дій (УКОПК і Крайові інспектури); низький рівень обміну досвідом у межах системи пам'яткоохоронних інституцій; відсутність єдиного пам'яткоохоронного органу державного рівня, що на практиці гальмувало вироблення та здійснення обґрунтованої державної політики в цій сфері.

Харьковчане в условиях реализации «стратегии голода» нацистскими оккупационными властями

Шемигон Роман
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: infofuhrer@mail.ru

Одним из центральных вопросов неразрывно связанных с жестокой политикой оккупационных властей является спланированный голод. Пример истории Харькова показывает недостаточность изученности «стратегии голода» – как способа продовольственного обеспечения Германии и массового «бескровного» уничтожения мирного населения захваченной территории СССР. Следует отметить, что архивные материалы, которые не публиковались ранее, позволяют по-новому взглянуть на некоторые моменты, связанные с реалиями жизни простых харьковчан в голодный период 1941/42 г.

В работах историков этому вопросу не уделялось должное внимание, спланированный голод рассматривался либо вскользь, либо с поправкой на экономические планы Третьего рейха. Такого мнения придерживались советские исследователи (М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков, Т. С. Першина). Работы современных отечественных (А. В. Скоробогатов), а также зарубежных ученых (Г. Фридрих, К. Герлах), всесторонне рассматривают «стратегию голода» лишь с позиции оккупационных властей, а не местного населения.

Источниковую базу работы представляют преимущественно архивные материалы (ГАХО), а также опубликованные сборники документов («Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині»; «Харьковщина в годы Великой Отечественной войны»).

В работе были использованы историко-сравнительный метод, двойственность которого позволяет рассмотреть как частные, так и общие закономерности фактов и явлений, и историко-генетический метод, предполагающий установление причинно-следственных связей.

Научная новизна заключена в расширении традиционного представления о «стратегии голода», которая стала самым жестоким методом очищения «жизненного пространства» и одновременным решением продовольственной проблемы не только Германии, но и всей Европы. Интерес представляют новые архивные материалы, расширяющие представление о жизни харьковчан в условиях «стратегии голода».

Планирование голодной смерти основной массы населения захваченных восточных территорий, а так же бесперебойное обеспечение продовольственными поставками населения рейха было одним из ключевых пунктов в «восточной политике» нацистской Германии. С приходом оккупационных властей в Харьков 24 октября 1941 г. харьковчане, столкнулись с проблемой голода. Не работающие на оккупационные власти мирные жители, просто не получали пропитание, а возможность приобретения продуктов сводилось к минимуму. Тяжелое положение с питанием приводило к миграции населения в другие районы. Городская

управа Харькова, на которую возлагалось продовольственное обеспечение горожан, способствовала развитию голода, в частности, запретом на покупку продуктов у немецких солдат, взиманием платы за временный выход населения из города в поисках продуктов питания на селе, а также повышением цен на продукты более чем в 50 раз.

Пример детского дома №1, показывает, что власти бросила харьковчан на произвол судьбы. В 1942 г. процент смертности грудных детей составлял 100%. В основном смерть детей была вызвана истощением от недоедания. На сентябрь 1942 г. детдом уже обеспечивается продовольствием из бюро питания, однако это не изменило тенденцию к высокой смертности. Основной причиной высокой смертности на сентябрь – ноябрь 1942 г. являлось «острое желудочное заболевание», вызванное длительным голоданием.

Таким образом, «стратегия голода» становилась универсальным методом «бескровного» очищения захваченных территорий от «лишних едоков» – евреев, население крупных городов, а также методом привлечения мирное население к принудительным работам за «голодные пайки». Одновременно выполнялась и экономическая цель – снабжение продовольствием рейха. При этом не учитывалось мирное население оккупированных районов. В Харькове «забота» о населении была возложена на горуправу, которая способствовала развитию голода среди харьковчан.

РОЗДІЛ XV

ІСТОРІЯ РОСІЇ ТА СРСР

Школьное образование в Российском государстве в первой четверти XVIII в.

Базырь Дарья
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: pushistik_b@mail.ru

Школьные реформы в первой четверти XVIII в. По своей сути представляют преобразование школы в законодательном или административном порядке. Важной отличительной особенностью постановки школьного дела этого времени в России является расширение самой сети школ, появление новых учебных заведений. Таким образом, целью данного исследования является установить закономерность, созданных Петром I, учебных заведений, с потребностями развития Российского государства.

По данной тематике основными источниками являются законодательные акты, распоряжения, указы, финансово-статистические материалы труды современников Петра I, а также письма, в которых нашла отражение деятельность первого императора России. Среди работ исследовательского характера, важно отметить статью А. Пруссака, монографии Я. А. Чистовича, Ф. А. Веселаго, а также общие работы по истории культуры Российского государства XVIII в. Между тем, ряд важных вопросов, таких как, формирование школьных классов, схема обучения и ряд других аспектов не освещены достаточным образом.

Создание первых школ было связано с подготовкой специалистов той отрасли знаний, практическая необходимость в которой стала остро ощущаться только в первой четверти XVIII в. и относилась к мореплаванию и кораблестроению. 14.01.1701 г. по указу царя в Москве была открыта школа математических и навигацких наук. Она была первой школой, готовившей технически грамотных работников. 1.10.1715 г., указом Петра I, навигацкие классы были переведены из Москвы в Петербург, и на их основе открылась Морская академия. Почти одновременно с навигацкой школой, указом от 10.01.1701 г., в Москве была открыта артиллерийская школа. 16.01.1712 г. в Москве была открыта инженерная школа, находившаяся в ведении военной канцелярии, а для кончающих такую школу, была устроена 17.03.1719 г. в Петербурге Инженерная рота.

Для увеличивающегося состава регулярной армии нужны были не только военные специалисты, но и медицинский персонал. В этих целях в 1707 г. в Москве было открыто Медицинское училище.

В 1725 г. начала действовать гимназия при Академическом университете в Петербурге. Начиная с начала XVIII в. в стране стали открываться архиерейские школы. Это были начальные духовные школы, которые предназначались для образования духовенства, поддерживавшего политику Петра I.

В первой четверти XVIII в. в России стали появляться школы, приближавшиеся по типу к начальной общеобразовательной. Опыт работы школ показывал, что контингент учащихся не всегда подготовлен к

обучению. В этой связи 28.02.1714 г. указом Петра I в ряде провинциальных городов были организованы цифирные школы. Первое всесословное общеобразовательное светское учебное заведение в Москве было открыто 12.02.1705 г, получило название гимназии пастора Глюка.

По царскому указу от 1721 г. при каждом полку были учреждены гарнизонные школы. С 1721 г. по инициативе В. П. Татищева стали открываться школы грамоты при уральских заводах.

Таким образом, созданные Петром I, школы можно разделить на 3 типа: 1) школы только для начального обучения (цифирные, гарнизонные, епархиальные); 2) школы профессионального характера: навигацкая, артиллерийская, инженерная, Морская академия, Инженерная рота, Медицинское училище, школы для подьячих и горные школы; 3) школа общеобразовательного типа (гимназия Глюка), принявшая в дальнейшем, профессиональный характер.

Проблемы исторической географии Причерноморской Руси (на примере расположения города Русийа по данным ал-Идриси)

Биленко Никита

Тульский государственный педагогический университет имени Л.Н.Толстого

E-mail: s-yartsev@yandex.ru

Топоним «Росия/Русийа», не является некой «мнимой реальностью» для средневековых авторов. Он хорошо известен целому ряду арабских и византийских писателей XII века. Однако конкретные данные о локализации города Русийа, содержатся только в сочинении арабского географа XII века ал-Идриси «Развлечение истомленного в странствии по областям» (1154 г.). Проблемой локализации указанного города занимались Ю. А. Кулаковский, Ф. К. Брун, Е. Е. Голубинский, Б .А. Рыбаков, Д. Л. Талис, И. Г. Коновалова. Но единого мнения по данному вопросу, нет до сих пор. Установлению точного местоположения города мешает наличие серьезных противоречий в тексте данного сочинения. В этой связи, наиболее логичным будет применение в исследовании метода источникового анализа с обязательной критикой источника и палеогеографического метода, без которого будет невозможно локализовать на местности топонимы и гидронимы из сочинения ал-Идриси.

Новизна нашего исследования заключается в новой концепции локализации реки Русийа и соответственно появлении новых доводов для расположения одноименного города.

Начнем с того, что в тексте арабского географа содержится довольно четкое указание, на то, что Матраха стоит на реке Сакир, а город Русийа на реке одноименного названия, причем река Сакир впадает в Черное море, по одним сведениям, между городами Русийа и Матрахой, по другим к востоку от Русийа.

Именно из-за этой противоречивости сведений, мнения ученых разделились. Ведь если предположить, что река Русийа, это Керченский пролив, то город Русийа, это, безусловно, Керчь. Если допустить, что река Русийа, это река Дон, то тогда город Русийа надо будет размещать где-то в устье этой реки.

Все перечисленные варианты размещения города Русийа не учитывали локализацию реки Сакир — важнейшего географического аргумента в данном споре. Заметившая это И. Г. Коновалова, обратила внимание на то, что, судя по описанию у ал-Идриси (в последнем, из приведенных нами отрывков), река Сакир, это, однозначно, нижнее течение Дона, Азовское море и Керченский пролив. Отсюда следует, что лежащий по другую от Матрахи (Тмуторокани) сторону Керченского пролива город Русийа должен быть отождествлен с Керчью. Однако исходя из тщательного анализа всех имеющихся фактов, река Сакир, это, скорее всего, Кубань, постоянно меняющая свое устье. Только это может объяснить, почему у ал-Идриси, между Матрахой и Русийей, по одним сведениям нет реки, а по другим есть.

С учетом этих обстоятельств, заманчиво выглядит отождествление реки Русийи с одним из широких рукавов дельты Кубани. Не исключено, что основным источником ал-Идриси в описании реки Русийи, явился ингрессионный лиманно-лагунный водоем в дельте Кубани. Он соединялся с современным Ахтанизовским лиманом, был вполне судоходен еще до нашей эры (даже когда уровень Черного моря было ниже современного на 5—6 м) и являлся транспортной артерией между Черным и Азовскими морями. Правда, мы не можем сказать с уверенностью, существовал ли данный водный путь в X—XII вв. Однако, даже сейчас при сильных паводках и катастрофических наводнениях, вызванных нагонным ветром, граница между лиманами и морем, временно нарушается.

Если по данному водному маршруту, можно было из Черного моря или непосредственно из Керченского пролива, попасть в Азовское море и далее в Дон и в Волгу, то возможно этот путь и послужил основой для появления «большой реки» Русийи в сочинении ал-Идриси. При этом заметим, что этот водный путь по системе лиманно-лагунных водоемов, прямо выводил в район современной станицы Голубицкая, где, по мнению Ю. М. Десятчикова и располагался город Русийа. Таким образом, гипотезе ученого, которая лучше всего согласуется со всеми выявленными фактами и данными палеогеографии Северного Причерноморья, возможно, нашлось еще одно подтверждение.

Налоговая политика императора Павла I в отношении дворянства

Ерёмина Ксения
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: blond_imp@ukr.net

Налоговая политика является актуальной проблемой для всех времён и государств. А для Российской империи конца XVIII века такая важнейшая составляющая комплекса налогов, как подушная подать, являлась ещё и своего рода индикатором социального положения. И император Павел I решил внести свои коррективы в такое положение дел.

Данная проблема не становилась ранее предметом специального исследования и лишь вскользь упоминалась в работах, посвященных Павлу I и его внутренней политике.

Основным источником при изучении данной проблематики стали документы, помещённые в 24—26 тома Полного собрания законов Российской империи.

Подушную подать впервые ввёл Пётр I в 1724 году. Этот сбор, предполагаемый изначально как средство для правильного размещения и содержания регулярной армии, стал основным прямым налогом в империи. По мысли императора, подушная подать должна была охватывать все лица, не нёсшие государственную службу и имевшие пашню или промысел. Поэтому освобождались от этой подати только дворяне, отправлявшие действительную службу, и духовные лица, занимавшие штатные места, а также их дети; все остальные лица, даже дворяне, не несшие службы, подлежали налогу. Но впоследствии подушная подать получила иной характер. При Петре III дворянство было освобождено от обязательной службы и от платежа налогов. Таким образом, подушная подать осталась отличительным признаком низших, «податных» классов — мещан и крестьян.

Однако характерной чертой правительственной политики Павла I было стремление уравнять всех перед лицом Закона. Кроме того, император полагал, что дворяне, получая наибольшие привилегии, должны нести и наибольшие обязанности. В связи с этим, он не только вознамерился вернуть благородное сословие на обязательную службу, но и поручить ему некоторую материальную помощь государству.

Именно поэтому интересно отметить, что 18 декабря 1797 года было опубликовано два указа, хорошо иллюстрирующих неоднозначное отношение Павла I к дворянству. Первым из них был Манифест «Об учреждении Государственного Вспомогательного Банка для Дворянства». Целью данного мероприятия было «извлечение из бедственного состояния» дворян, погрязших в долгах, путём «сохранения в роды родов наследственного имения, похвальною службою и трудами предков их приобретенного».

Второй же именной указ именовался «О собирании с дворянских имений особых сумм на содержание по губерниям судебных мест…». Данная мера

вводилась по двум причинам: во-первых, губернский штат наполнялся в основном дворянством, а во-вторых, «сей знатнейший чин Государственный паче прочих ощутил Монаршую милость, да и ныне посредством учреждаемого в пользу его Вспомогательного Банка получает новый опыт Нашего попечения о сохранении родовых родов его при целости достояния их, для того находя справедливым, чтобы он общим надобностям способствовал от собственных своих стяжаний». Общая сумма сборов с дворянских имений всей империи составляла 1 млн. 640 тыс. рублей в год. Расчёт был произведён отдельно по каждой губернии исходя из количества ревизских душ, находящихся во владении дворян (по 18 ¼ копейки на каждую).

Сенатский указ от 28 марта 1799 года обязал дворянство содержать за свой счёт теперь ещё и заседателей нижних земских судов, в результате к прежней общей сумме добавилось 104 тыс. рублей.

О том, что дворянство было недовольно этими новшествами и не спешило им подчиняться, свидетельствует Сенатский указ от 2 мая 1799 «О скорейшем взыскании казенных недоимок с дворянских имений». Согласно ему, за 1798 год в недоимке осталось до 194 тыс. 522 руб. 52 коп.

Само наложение подати на дворян фактически поставило благородное сословие в один ранг с остальным податным населением империи. И этот факт не мог не сказаться на авторитете верховной власти и отношении к ней дворянского сословия.

Власть и становление женского образования в России XVIII в.: политика модернизации или имитация реформ?

Захарова Анна

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: fiddlee@mail.ru

Рассматривая социальную среду, в которой оказалась русская дворянка в XVIII в. было бы разумно проследить на протяжении всего века за изменениями, которые происходили во взглядах правительства и, как результат этого, реакции общества на вопрос женского образования. Определить роль и место образования в жизни женщины-дворянки, как нечто новое в окружающем «мире только для мужчин» — такова цель данной работы. Поставленную задачу автор решал при помощи компаративного метода исследования.

Работа опирается на исследования современных авторов (Лотмана Ю. М., Беловой А. М, Деминой Г. В., Мордовцева Д. Л.). А так же материалы частной переписки, мемуары женщин (Дашковой Е. Р., Нелидовой Е. И., письма Леди Рондо), воспоминания Щербатова М М., Миниха Э. Были использованы Петровский сборник, указы Екатерины II.

Вопрос о месте женщины в обществе неизменно связался с отношением к ее образованию. На первых порах инициатором приобщения женщины к

просвещению стало государство. Реформы Петра I, были направлены на формирование образованных людей, обладающих специальными знаниями, однако это касалось лишь мужского населения. Но, не смотря на это, некоторые преобразования в сфере культуры и быта в определенной мере положили начало делу образования женщин.

Еще с начала века, в царствовании Петра I, столь важный в женской жизни вопрос, как замужество, связался с образованием. Петр издал указ по которому неграмотных дворянских девушек, которые не могут подписать хотя бы свою фамилию, — не венчать. Так возникает потребность в женском образовании. В дворянские семьи стали приглашать учителей, гувернанток и бонн для обучения светским манерам, рукоделию, иностранными языками, танцам, музыке (так называемый вид домашнего обучения, который имел место на протяжении всего века).

Решить этот вопрос практически, а не в абстрактно-идеальной форме можно было, только выработав систему женского обучения. Поэтому встала проблема учебных заведений. Учебные заведения для девушек приняли двоякий характер:

1) появились частные пансионы, большинство которых находились в Москве и Петербурге, содержали их иностранцы (Комиссии народных училищ в 1785 г. будет поручено обследовать их);

2) одновременно возникла и государственная система образования. В первой половине XVIII в. такие деятели как Ф. С. Салтыков и В. Н. Татищев, в своих проектах организации образования безуспешно поднимали вопрос о женском образовании. Однако, встречались единичные школы для девочек при монастырях и церквях, например, церкви св. Петра (с 1703 г.) в Петербурге и при лютеранской церкви в Москве.

Становление системного образования связано с именем Екатерины II и Бецкого И. И. Екатерина желала (или делала вид что хочет, так как многое все же осталось на бумаге, а то, что реализовалось, имело поверхностный характер) осуществить далеко идущую образовательную программу. В итоге, в 1764 г возникло учебное заведение «Воспитательного общества благородных девиц», в обиходе именовавшегося Смольным институтом. В то время ни в одной из стран мира не существовало еще светских школ для женщин. В России же в конце XVIII в. институты благородных девиц были созданы в нескольких городах. Институт имел свой устав (распорядок, оговаривалось какие дисциплины будут преподаваться на каждом году обучения, правила и обязанности учащихся). Для институтов такого типа была характерна изоляция (Бецкой считал, что только благодаря таким заведениям можно оградить молодых девушек от вредного влияния окружающего мира, а так же с целью воспитания «идеального общества»). Однако, далеко идущие планы Екатерины и Бецкого так и не были реализованы. Обучения оставалось поверхностным, исключение составляли лишь языки, а выпускницы были совершенно не приспособлены к реальной жизни. М. М. Щербатов писал, что из смолянок « ни ученых, ни благородных девиц не вышло».

Тем не менее, к концу XVIII в. появились первые образованные женщины из дворянок, среди которых многие воспитывались в Смольном

институте. Но предвзятое отношение к умственным способностям женщины того времени все еще оставалось как пережиток того, старого дореформенного общества. Почему же инициатива Екатерины не проникла в общественное сознание? Творческое развитие, известность и признание пришла лишь к некоторым из них, например: А. П. Сумарковой, А. Ф. Ржевской, Е. С. Урусовой, А. А. Волковой, М. В. Сушковой.

В ходе исследования автор пришла к выводу, что начиная со второй половины XVIII в., институты выполняли особые культурные функции в русском дворянском обществе — образовательные цели были достигнуты, правительственные меры дали свой результат. Окружение начинает ценить умных, образованных женщин, благодаря начинаниям правительства, женщина-дворянка расширяет свое мировоззрение, формирует мышление европейской модели, что, безусловно, имеет огромное значение. Относительно же развития женского образования в России, на протяжении всего века происходят изменения, а именно: если начало века представляется лишь отдельно функционирующими частными, иностранными пансионами для девочек, которые создавались часто по инициативе родителей, то к середине века этим вопросом начинает заниматься государство.

До питання дослідження діяльності «Союзу визволення» в історіографії

Ковальчук Станіслав

Одеський національний університет імені І .І. Мечникова

E-mail: Legat-1987@mail.ru

Трансформаційні процеси в сучасній Росії актуалізували дослідницький інтерес до світоглядних основ лібералізму, його ідеології, програми, стратегії й тактики як в історичній ретроспективі, так і щодо його долі у сьогоденні та майбутньому. У дослідженнях і публіцистиці останнього десятиліття велика увага приділена порівняльному аналізу національних типів лібералізму, з'ясуванню їхніх рольових функцій у модернізаційних процесах різних країн, у тому числі й Росії. Однак на тлі всього цього, обійдені увагою ряд перших ліберальних російських організацій нового типу, формування якого почалося наприкінці XIX — початку XX ст.

Метою нашого дослідження є нелегальна ліберальна російська організація «Союз визволення», що виникла на початку XX ст. На думку ряду дореволюційних публіцистів, радянських і сучасних дослідників вона, стала платформою для появи в жовтні 1905 р. партії конституційних демократів (кадети) або партії Народної Свободи. Саме Союз зіграв ключову роль у виробленні на наш погляд теоретичної, ідеологічної, програмної, тактичної й організаційної платформи партії кадетів.

У порівнянні з величезною кількістю робіт, присвячених історії російського лібералізму в цілому, історіографія зазначеної нами проблеми обмежена й фрагментарна. Такий стан речей пояснюється тим, що

дослідниками було приділено не досить уваги до початкового етапу становлення лібералізму нового типу й крім того стану джерельної бази.

Дожовтнева російська література характеризується високим ідейно-політичною боротьбою. Колишні визволенці, а потім кадети підкреслювали, що Союз — це організація нового типу, нового лібералізму, в основі лежать ідеї й практика західноєвропейського лібералізму. Тут необхідно відзначити роботи П. М. Мілюкова, П. Б. Струве, Д. І. Шаховського, В. О. Маклакова, О. О. Кизеветтера та ін. На сторінках вище зазначених робіт велася полеміка про сутність лібералізму і його розмежування. Це привело до виділення таких форм: старого дворянського лібералізму (в майбутньому він перетворився в консервативний напрямок у російських політичних партіях початку XX ст.) та нового «визволенського». Новий лібералізм мав радикально-демократичні риси, що межували з революційними рисами. Вперше оцінка Союзу була дана в роботі І. П. Білоконського «Земское движение до создания партии народной свободы», де автор наполягав на тому, що Союз — це породження земського ліберального руху, тому що ряд його творців були земськими діячами. Він проаналізував суспільно-політичну діяльність земського лібералізму до моменту утворення кадетської партії.

Помітне місце в дореволюційній історіографії посіла серія «Общественное движение в России в начале XX века», що вийшла у п'яти томах під редакцією Л. Мартова, П. Маслова, О. Потресова (автори є представниками партії меншовиків). Автори докладно розглянули передумови й хід російської революції, починаючи з 1904 р., коли російський ліберальний рух відкрито заявив про своє політичне існування. Вперше було підкреслено, що основою партії конституційних-демократів був «Союз визволення». В цілому вищезазначена серія не мала політичної заангажованості. Таким чином в дореволюційній історіографії з означеної теми йшов процес накопичення матеріалів і його первинний аналіз.

У 20—30-ті рр. XX ст. з'являється ряд монографій, що були присвячені російському «буржуазному лібералізму», але це були переважно ідеологічні роботи без належного фактологічного обґрунтування (автори О. М. Слєпков, С. Г. Томсинський. С. Є. Сеф, С. О. Алексєєв тощо).

У 30—40-х рр. XX ст., провідний спеціаліст з історії «першої революції та непролетарських партій» Є. Д. Черменський, став першим, хто комплексно використовував у своєму дослідженні архівні матеріали, періодичну пресу, мемуари представників ліберального руху того часу. У дослідженні історії партії кадетів. Є. Д. Черменський заперечував появу нового лібералізму, затверджував, що «Союз визволення» діяв у руслі загального земського руху до 1905 р., особливо не виділяючись. На основі цього розгорнулася гостра історіографічна полеміка між Є. Д. Черменським та К. Ф. Шацилло, який був провідним дослідником російського лібералізму з кінця 60— до другої пол. 80 р. XX ст. Саме К. Ф. Шациллу належить створення й обґрунтування терміна — «Новий лібералізм» у роботі «Российский либерализм на кануне революции 1905—1907 гг.».

Окреме місце посідає колективна робота «Либеральное движение в России 1902—1905 гг.», що вийшла вже в XXI ст. Недоліком монографії є

те, що в книгу додано базові документи й матеріали пропартійних організацій «Союзу визволення» та «Союзу земців-конституціоналістів», земсько-міських з'їздів, у яких знайшли відображення складні й суперечливі процеси формування російського лібералізму XX ст., але без коментарів й аналізу з боку авторів.

У цілому, починаючи з другої пол. 80—х рр. XX ст. і по сьогоднішній день вийшло ряд робіт і статей, захищені дисертації, у яких «Союз визволення» розглядається як складова ліберального руху, але не як окрема організація, що представляла інтереси прогресивного ліберального суспільства. У вивченні даної організації на наш погляд змінилися тільки ідеологічні штампи й методологія дослідження.

Григорий Иванович Шаховской: «великий лихоимец» на посту белгородского губернатора.

Колотушкин Александр

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: kolotushkin@list.ru

За полувековое существование на карте Российской империи XVIII в. Белгородской губернии (1727—1779 гг.) во главе ее находилось чуть более десяти губернаторов. Все они были разными людьми и оставили о себе различную память. Как известно, на одном из первых мест в государственном управлении России стояла проблема злоупотребления чиновниками своей властью и полномочиями. По старой русской традиции чиновники рассматривали свое место как доходное и всеми путями стремились использовать его для накопления разного рода «прибытков». Пример в этом им подавали первые лица в губернии, и правители Белгородской губернии здесь не исключение. Даже выход специальной екатерининской инструкции, согласно которой при «прямом изобличении в малом и великом лихоимстве» чиновников предписывалось наказывать не только лишением своего места, но и «должным осуждением в юстиции», не возымел должного эффекта. Так, в конце 1766 г. по приказу императрицы по всей России был обнародован ее именной указ о наказаниях за взятки и прочие должностные преступления. В указе упоминались и белгородские чиновники, в частности губернатор Григорий Иванович Шаховской. О данном политическом деятеле и его «великом лихоимстве» и пойдет речь. Информация о нем содержится в некоторых сборниках по истории родов русского дворянства, а также архивных материалах времен его губернаторства. Годы его правления и в частности его «лихоимство» на должностном посту не являлись ранее предметом отдельного исследования, а характеризовались в контексте работ по истории Белгородской губернии XVIII в., которых в свою очередь крайне мало. Осветить заявленную тему целесообразней всего с помощью методов анализа, обобщения и историко-логического метода.

Действительный статский советник Г. И. Шаховской был представителем русского княжеского рода, происходившего от Рюрика в 17 колене и в числе которого многие известные деятели. Учитывая, что в то время положение сановников определялось не столько личными заслугами, сколько положением при дворе его родственников, и дядя Г. И. Шаховского, Яков Петрович, был генерал-прокурором Сената и одним из доверенных лиц Екатерины II, то сам Григорий Иванович был человеком далеко не последним в чиновной иерархии. На посту белгородского губернатора он находился около двух лет (с 1762 по 1764 гг.) и, как уже было отмечено, «прославился» в указе императрицы на всю страну. В данном указе помимо первого лица губернии значились также его заместитель Безобразов и еще 37 должностных лиц губернии. На губернатора было заведено судебное дело и специальным расследованием Сената было установлено: имея жалование, брал взятки, вовлек в это преступное дело своих подчиненных, нанес большой ущерб казне, к тому же преступление было учинено после издания указа 1762 г. о наказаниях за взятки. В вынесенном приговоре указывалось, что Г. И. Шаховской заслуживает лишения чинов и должностей, однако ввиду заслуг его дяди губернатор отделался легким наказанием: при сохранении чинов он на четыре года был сослан в свою деревню и ему навсегда был запрещен въезд в Белгородскую губернию.

Завершая тему губернаторства и «великого лихоимства» Г. И. Шаховского, необходимо сказать, что кое-что полезное он все-таки сделал. Так, в начале 60—х гг. при его активном участии была построена Тихвинская (Георгиевская) церковь, обязательными прихожанами которой должны были быть чиновники губернской администрации. Вероятно, чтобы замаливать грехи, совершенные на государственной службе. Стоит также отметить, что пример «расправы» над Григорием Ивановичем не стал для таковых поводом одуматься и вернуться на честный путь. К примеру, назначенный в 1775 г. генерал-губернатором Белгородской и Смоленской губерний А. И. Глебов уже буквально через год был отстранен от должности по причине выявившихся крупных хищений и покровительства казнокрадам.

Масонство в России (1731—1792 гг.)

Кудрявцева Анна
Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды
E-mail: anitaanita@i.ua

Актуальность темы определяется тем, что деятельность масонства на территории России в рассматриваемый период недостаточно изучен и освещён преимущественно в научно-популярной литературе. На основе писем и постановлений, протоколов заседаний лож и пр. мы стремимся выделить особенности деятельности масонской организации на территории России.

Масонство появилось в России в 1731 году, когда гроссмейстер Великой Лондонской ложи лорд Ловель назначил капитана Джона Филипса провинциальным великим мастером «для всей России». Активно развиваться масонство начало во времена правления Елизаветы Петровны. В этот период оно предстает как мода. В него вступают представители немецкой диаспоры, и изредка русские, близко сталкивавшиеся с жизнью за границей, или вступившие там в ложу. Распространителем масонской идеологии среди русской молодежи в это время становится шляхетский сухопутный корпус, в котором преподавали масоны-иностранцы. До 1770-х гг. масонство были модой. Ложи не были систематизированы и представляли собой клубы интересов, куда приходили пообщаться и поделиться своими мыслями с другими. Это были отдельные очаги масонства, не связанные общей идеей и обрядами, не контролируемые единым центром.

В 1770-х гг. среди масонов России внедряется Елагинская и Циннендорфская системы. Елагинская модель состояла в том, что все существующие на тот момент ложи были реорганизованы в единую систему. Циннендорфская система в России была введена фон Рейхелем, учредившим в марте 1771 г. в Петербурге первую ложу нового толка. Она носила патриархально-иерархический характер, основываясь на принципах самовластия, несменяемости властей и строгом подчинении младших лож и братьев вышестоящимени

С приходом на трон Екатерины II, масоны получили возможность распространять свою литературу среди населения. Однако не смотря на приверженность императрицы к делу просвещения, братство было признано вне закона. Это было связано с тем, что люди участвовавшие в заговорах нередко были членами масонских лож. В 1792 г. последовал приказ, обязывающий закрыть все известные масонские собрания.

Отличием российского масонства от европейского было то, что в России оно носило характер заимствования и было не более чем модой. Целью российских масонов было построение нравственного общества через духовное усовершенствование отдельного человека. Идею революционного переворота они не преследовали.

Феномен радянської керівної верхівки: проблема співвідношення концепту «номенклатура» з поняттями «бюрократія», «клас», «еліта».

Купенко Тетяна

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

E-mail: kupenko.tetyana@yandex.ua

Дослідження радянської історії та організації її владних структур викликає значний інтерес у сучасних українських істориків, політологів. Адже українська державність, що сформувалась на основі трансформації УРСР, усе ще відчуває вплив своєї історичної попередниці.

Одним з ключових соціальних та політичних інститутів, що забезпечували функціонування радянської влади була номенклатура. Цей феномен відносно нещодавно став предметом досліджень. Адже у радянській історіографії 20-80-х рр. XX ст. тема формування партійно-державної номенклатури не могла бути об'єктом наукових досліджень, оскільки концепції наукових праць з питань кадрової політики мали відповідати ідеології державної партії. В добу хрущовської «відлиги» з'являються дослідження в яких досить об'єктивно висвітлюються окремі аспекти проблеми формування компартійної номенклатури. Особливої уваги в цьому плані заслуговують праці Ю. Бабка, Ю. Гімпельсона, М. Ірошнікова та ін.

Лише після розпаду СРСР стало можливим об'єктивне вивчення номенклатури як суспільного явища. Проблему номенклатурної верхівки розглядали М. Дорошко, В. Колесник, С. Кульчицький, М. Виговський, М. Фролов, Т. Першина, Т. Коржихіна, В. Пашин, Ю. Свириденко, В. Мохов. Метою даної статті є проаналізувати феномен радянської керівної верхівки з точки зору співвідношення концепту «номенклатура» з поняттями «бюрократія», «клас», «еліта».

У сучасній науковій літературі склався ряд підходів до визначення поняття «номенклатура». Історичні дослідження з даної проблеми можна розбити на декілька груп.

До першої групи слід віднести праці, в яких розкрита проблема сутності і змісту номенклатури як різновиду класу в соціальній структурі суспільства. Автором цього поняття є Л. Троцький, який у 30-х рр. XX ст. дійшов висновку, що в СРСР сформувався новий привілейований клас.

Слідом за Л. Троцьким термін «новий клас» стосовно правлячої верхівки комуністичного суспільства застосував М. Бердяєв, який назвав її «новим привілейованим класом, який може жорстоко експлуатувати народні маси».

До широкого вжитку поняття «новий клас» увійшло після виходу у 1957 р. праці М. Джиласа. Новим класом він назвав професійну партійну або політичну бюрократію, яка «користується, керує і розпоряджається в кінцевому підсумку одержавленим і усуспільненим майном і всім життям суспільства». Послідовниками даного підходу є Р. Мухаєв, Г. Ашин, О. Криштановська.

Для того, щоб з'ясувати, чи дійсно була радянська номенклатура окремим класом у суспільстві, можна навести чотири ознаки класоутворення, визначені В. Леніним: місце в історично обумовленій системі суспільного виробництва; роль у суспільній організації праці; засоби отримання і розміри частки суспільного прибутку; відношення до засобів виробництва (володіння або не володіння).

Перші три ознаки безпосередньо стосуються номенклатури, однак щодо четвертої виникає сумнів, адже засоби виробництва не перебували у приватній власності радянських управлінців. Тому остаточно сказати, що партійні керівники — це «правлячий клас» не можна. Другу групу складають джерела, які визначають поняття «номенклатура» як різновид еліт. Серед прихильників даного підходу можна виділити праці В. Пастухова.

Відмітимо, що термін «еліта» означає «обраний», «кращий». Однак чи відповідала цим критеріям радянська номенклатура? Звичайно щодо обраності, то так. Система рекрутування керівних та управлінських кадрів мала чіткий механізм, що вироблявся роками. А от щодо поняття «кращий», то це викликає певні застереження. Бо поняття «еліта» слабко асоціювалося з малограмотними і малокультурними представниками номенклатурної касти, особливо це можна спостерігати у повоєнні роки. Нова генерація, що приходила до влади, не завжди мала достатній практичний досвід та політико-агітаційну підготовку.

До третьої групи досліджень відносяться праці, які визначають номенклатуру у вигляді бюрократичної організації. Дану позицію розділяють В. Макаренко, В. Нефедов.

М. Дорошко переконаний, що логічним і цілковито обґрунтованим є використання для означення правлячої більшовицької верхівки поняття «номенклатура», яке є самоназвою керівного прошарку. Остаточно концепт «номенклатура» закріпився за керівною більшовицькою верхівкою і увійшов до широкого вжитку у 1920-ті рр. С. Кітаєв стоїть на позиції, що «номенклатура» - це концепт і тому тільки це поняття повністю відповідає тогочасній партійній верхівці.

Існування номенклатури є феноменальним явищем у світовій історії, адже в жодній іншій країні не існувало такого прошарку суспільства. Всі поняття, які притаманні для позначення керівників та управлінців європейських країн, не можуть повністю розкрити суть та характер партійної організації СРСР. Тому найдоречніше використовувати термін «номенклатура», так як він є самоназвою компартійних управлінців.

Таким чином, у сучасній науковій літературі існує невирішена проблема співвідношення концепту «номенклатура» з поняттями «бюрократія», «еліта», «клас». Політологи, соціологи, історики не можуть дійти спільної точки зору щодо використання терміну, який би повністю розкривав суть радянської керівної верхівки.

Сприйняття німців російськими емігрантами першої післяреволюційної хвилі.

Лавренко Валерія

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

E-mail: Yulia8095@yandex.ru

У сучасному світі більшість воєн має етнічне підгрунтя. Негативний етнічний стереотип є передумовою до конфліктогенної ситуації міжнародного масштабу. Причиною етнічних стереотипів часто виступають екстраполяції минулого досвіду взаємодії з конкретним етносом на сучасні реалії. Одним із прикладів, коли подібне перенесення практик минулого на сьогодення призводить до негативного викревленого образу народу на пострадянському просторі є образ німців. Тому актуальним є дослідження трансформації образу німців від сприйняття їх у якості ворога до

витворення образу, достатнього для співіснування та нормальної етнічної взаємодії, що мало місце у середовищі російської еміграції першої післяреволюційної хвилі.

Попри значний наробок у дослідженні історії російської еміграції першої післяреволюційної хвилі як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, серед яких відзначимо імена В. Козлітіна, З. Бочарової, В. Косика, Ц. Кьосєвої, О. Проніна, П. Робінсона та інших, питання сприйняття народів країн розсіяння з боку російських біженців поки що не отримало достатнього висвітлення у літературі. Ледь не «першою ластівкою» була стаття Т. Тетеревлєвої, привсячена баченню народів Північної Європи російськими пореволюційними емігрантами. Щодо бачення німців, то це питаня частково зачепалось О. Сальніковою у контексті виствілення образу Першої світової війни серед дітей, які її пережили (багато з них було емігрантами), та С. Іполітовим, В. Недбаєвським, Ю. Руденцовою у їх роботі «Три столиці вигнання: Константинополь, Берлін, Париж» (М.: Спас, 1999). Але окремо на реконструкції образу німців у середовищі російської пореволюційної еміграції у науковій літературі увага не акцентувалась. Тож наша розвідка може претендувати на певну наукову новизну. Для даної реконструкції було використано матеріали періодики біженців (журнали «Часовой», «Вестник общества галлиполийцев», «Станица», «Казачье дело», «Кадетская перекличка») а також спогади російських емігрантів (Р. Гуль, О. Угрімов, М. Барятинська, та ін.).

Доеміграційний образ німців у російському суспільстві був вкрай негативний, адже це був військовий ворог, у боротьбі проти якого російський народ проливав кров. Більш того, ставлення до німців було набагато гіршим, ніж до австрійців, так О. Ураімов зазначав, що австрійських полонених він майже не помічав, а декого з освічених навіть поважав, до німців же ставився з відразою, навіть їх гостроверхі каски, ніби пахли ворогом. Іще один момент доеміграційної взаємодії росіян і німців, пов'язаний з перебуванням значної кількості майбутніх учасників білого руху, а як наслідок біженців, на українських теренах у часи гатьманування П. Скоропадського. При описі цих подій образ німця дещо пом'якщується — адже саме завдяки німецькій дисципліні у Києві вдалося витворити своєрідний «Ельдорадо» на фоні революційної розрухи Петрограда чи регіонів Центральної Росії.

У еміграції факторами, які зблизили росіян та німців були подібність умов життя і відносна лояльність керівництва Веймарської республіки до емігрантської громадської та видавничої діяльності. М. Барятинська зазначала, що приїхавши із революційного Петрограда до революційного Берліна, вона фактично не відчула різниці. Все це не створило умов для ідеалізації німців, навпаки, у багатьох емігрантів є доволі критичні зауваги повсякденного характеру стосовно німців. О. Угрімов критикує їх за чопорність та несмачну їжу, наприклад. Але, побутова взаємодія позитивно позначилась на трансформації образу німців у середовищі російської міжвоєнної еміграції. Симптомом цього став той факт, що критикуючи гітлерівську Німеччину на противагу веймарській, емігранти підкреслювали непричетність до коричневого нашестя власних знайомих з числа німців.

Таким чином, у середовищі емігрантів образ німців пройшов трансформацію від «ворога» до «іншого», з яким можна співіснувати.

Засади політики російської імперії у царині задоволення духовних потреб біженців-католиків у роки першої світової війни.

Мехтієва Олеся

Харківська національна академія міського господарства

E-mail: refugees2007@mail.ru

Серед найбільш вразливих соціальних груп населення Російської імперії у роки Першої світової війни були біженці, для забезпечення життєвих потреб яких передбачалося не лише проведення комплексу заходів по наданню житла, одягу, медичної допомоги, їжі та ін., а й навіть більше — духовної підтримки. Відтак, метою запропонованої роботи є спроба проаналізувати основи державної політики Російської імперії у сфері задоволення духовних потреб біженців-католиків, які були репрезентовані, головним чином, населенням її польських володінь.

Окремого дослідження з окресленої проблематики на сьогодні не існує. Частково вона висвітлена в роботах польського історика М. Коженевського, українських — Л. Жванко і Т. Лихачової. Джерельну базу роботи склали документи, які зберігаються у Державному архіві Харківської області та тогочасні періодичні видання.

Надзвичайно гострою потребою особливо для значної кількості біженців-католиків (головним чином поляків), які потрапили в чуже для них мовне, релігійне, ментальне середовище, було спілкування з духовенством західного обряду. Для пересічної людини початку ХХ ст. духовний світ поставав через молитву, церковну відправу, різні обряди, тому надзвичайно важливо, щоби все це велося рідною мовою відповідно до звичних їй релігійних постулатів.

Загальноімперську політику у царині біженства здійснювала Особлива нарада з улаштування біженців (далі — ОНзУБ), утворена при МВС Російської імперії 10 вересня 1915 р.. Однією з 5-ти постійних комісій, які ця структура мала право утворювати, стала комісія по задоволенню духовних потреб біженців. ЇЇ роботу очолив А. Коні (1844—1927 рр.), знаний юрист, громадський діяч, член Державної ради, певний період життя якого був пов'язаний із Харковом. Окреслюючи компетенцію комісії по задоволенню духовних потреб біженців, слід наголосити на розгляді нею саме конфесійних проблем.

Комісія, протягом всього часу функціонування ОНзУБ, працювала досить інтенсивно. На її засіданнях розглядалися питання релігійної допомоги біженцям різних конфесій. Члени комісії визнали за необхідне розглядати це питання окремо для осіб православного віросповідання та

іновірного. Протягом осені 1915 р., ця інституція підготувала певні пропозиції, покликані регулювати надання духовної допомоги католикам. Знаковим у цій справі стало засідання ОНзУБ 26 листопада 1915 р., на якому і було розглянуто та ухвалено низку положень щодо задоволення духовних потреб біженців-католиків. Так, доцільність відрядження католицького духовенства мала визначатися кількістю біженців-католиків, які проживали в межах певної місцевості. Дана «норма», встановлена ОНзУБ, склала 10 тис., а в особливих випадках — 5 тис. біженців на одного священика. У місцях значно меншого скупчення біженців тимчасово було дозволено відрядження на незначні терміни спеціально виділених римо-католицьких священників.

Призначення священників, які відправлялися у відрядження, здійснював Могилівський архієпископ за згоди Департаменту духовних справ. Про кожного відрядженого священика повідомляли місцевому губернатора, куди той мав прибути. Католицькі священики, яких посилали для забезпечення потреб біженців, обиралися за звичай, із самих священиків-біженців тої ж національності, з якої і складалася та чи інша група біженців. Головним же результатом роботи комісії стала розробка статті 29 «Керівних положень по влаштуванню біженців», затверджених 2 березня 1916 р. Ця стаття дала юридичне оформлення необхідності задоволення релігійних потреб біженців різних конфесій ii серед них — католиків.

Таким чином, проблема задоволення духовних потреб біженців католиків є досить багатогранною та складною, про що свідчить її розгляд на державному рівні владних структур Російської імперії, а також, закріплення її у відповідних юридичних нормах.

Историография проблемы снабжения русской армии вооружением в годы Первой мировой войны.

Панченко Сергей

Белгородский государственный университет

E-mail: evilzeppelin@mail.ru

Характерными чертами Первой мировой войны стали огромный масштаб военных операций (требовавший колоссальных расходов средств и ресурсов участвовавших в ней стран), сочетающийся с использованием самых разнообразных технических средств вооруженной борьбы. Вопросы военно-промышленного потенциала России и подготовленности русской армии к войне в техническом плане всегда привлекали внимание исследователей, занимающихся изучением военной истории России. В целом, процесс изучение данной проблемы можно разделить на несколько этапов.

Первый этап изучения Первой мировой войны в целом приходится на 20-е, 30-е и начало 40-х годов XX века. В этот период происходило накопление фактического материала, и делались первые шаги по его осмыслению, причем этот процесс велся уже в ходе войны. Многие из этих

работ были написаны профессиональными военными, и их главной практической задачей являлось обобщение колоссального опыта боевых действий, который мог быть использован при строительстве и укреплении вооруженных сил молодого Советского государства — созданной в 1918 г. Красной Армии. Вопросам военно-технического оснащения вооруженных сил и развития военного производства в России посвящены труды А. А. Маниковского, Е. З. Барсукова В. С. Михайлова, Я. М. Букшпана, Г. И. Шигалина, и др.

В данный период участие России в войне пристально изучалось и анализировалось также и за рубежом, в среде русской эмиграции. Этому способствовало то обстоятельство, что заграницей оказались не только множество рядовых участников войны, но и значительная часть профессорско-преподавательского состава военных академий и училищ (А. А. Гулевич, А. К. Байов, Н. Н. Головин, Б. В. Геруа), а также многие крупные военные деятели России (Ю. Н. Данилов, А И. Деникин, А. С. Лукомский и др.).

После окончания Великой отечественной войны начинается следующий этап в исследовании данного периода. Подъему интереса именно к периоду 1914—1918 гг. способствовали открытие фондов государственных архивов в большинстве стран-участниц войны, постепенный уход из жизни ветеранов Первой мировой войны по причине преклонного возраста и, наконец, полувековая дата крупнейших связанных с ней событий. В это время были созданы ряд обзорных работ, в общих чертах излагающих основные события, предпосылки и характер войны. В данный период следует особо выделить деятельность Л. Г. Бескровного, А. Л. Сидорова, И. В. Маевского, К. Ф. Шацилло.

Третий этап осмысления предпосылок, характера и итогов Великой войны начинается на рубеже 1980—1990-х годов. Прежде всего, это было обусловлено открытием ряда архивов и архивных фондов, введением в научный оборот частных коллекций архивных данных, а также широким распространением малодоступной ранее западной (в том числе эмигрантской) литературы. Также огромное влияние оказали события 1991 г., коренным образом изменившие обстановку в стране. Началось критическое наступление на советскую историографию, ее основные положения, прежде всего на ее методологию. К активной работе приступило поколение историков, мировоззрение которых больше не ограничивалось единственной господствующей идеологией. В целом, на данном этапе российские историки уже внесли много нового в изучение истории Великой войны.

Таким образом, можно говорить о том, что за 90 лет были приложены огромные усилия для освоения столь глубокой, многоплановой и неоднозначной темы. Несмотря на критику и пересмотр многих положений и концепций, долгие годы господствующих в советской исторической науке, бесспорными являются и ее достижения, в том числе огромный объем накопленного фактического материала. Базируясь на этом материале, а также исследуя недавно открывшиеся новые источники, свободный от тесных идеологических рамок и вооруженный последними достижениями в

области информационных технологий, современный историк открывает перед собой ранее невиданные перспективы.

Социокультурный портрет нэпмана в 1921—1929 гг.

Пархоменко Любовь
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
E-mail: lyuba_parhomenko@bk.ru

Данная работа посвящена одной из важных, но, к сожалению, малоизученных проблем советской истории. В последние годы отечественные исследователи проявляют всё больше интереса к этой теме, ведь нэпманы — одна из самых противоречивых групп советского населения. Исследователи-современники, написавшие работы о социальном портрете нэпмана, не могут прийти к одному мнению, их выводы очень различны. Поэтому наша задача — разобраться, кто же на самом деле частный торговец: человек, транжирящий деньги, ведущий недостойный образ жизни или же жертва коммунистического террора? Отношение к социальной группе оставило нам небогатое состояние источниковой базы — это лишь источники мемуарного характера, материалы периодической печати. В первую очередь, конечно же газеты «Правда» и «Накануне» , журнал «Огонёк», а также это писатели-эммигранты В. В. Шульгин, К. Борисов, Т. Солоневич и др. Нельзя оставить без внимания М. Булгакова, который писал свои фельетоны в газету «Накануне», а также воспоминания Н. Окунева. Историография темы характеризуется крайней неравномерностью в исследовании отдельных вопросов, что часто определялось не уровнем развития исторической науки, а политической конъюнктурой в стране; не зря историографическая база пользуется большой научной ценностью. Мы попытаемся сравнить образы в периодической печати и других источниках.

Нэпман засветился в периодике с 1921 года, когда писали о борьбе рабочих частных предприятий и за улучшение бытовых условий рабочих. Сначала этот образ отождествлялся с толстым, неуклюжим и трусливым человеком. В последующих статьях образ нэпмана меняется. Он начинает нарушать законодательство, не соблюдает 8-часовой рабочий день, обращается с работниками грубо, грозит им увольнением. Далее «Правда» описывает нэпмана, но не его внутренний мир или же его повадки, а его материальное состояние: он «весело летит» с «краснорожим кучером» по Тверской или едет с «лихачом на дутых шинах» — автомобиль в те годы был предметом роскоши. Тот же нэпман покупает своей жене новую шубу, хотя вроде бы «уже весна» и «три уже есть». В этих статьях публицистического, скорее фельетонного характера нэпман вновь становится похож на широко известный образ богача-валютчика.

Журнал «Огонёк» в это время был неофициальным по сравнению с «Правдой», так как именно этот журнал не стеснялся острых высказываний в адрес «нэпачей». Большое внимание уделяется женам нэпачей. Эти «расположившие нэпманши-модницы» были настоящими скандалистками, вечно недовольные, стоящие в оппозиции к государственным нововведениям. На страницах журнала эти люди испытывает только отрицательные эмоции. Также нэпман постоянно имеет дело с валютой, бриллиантами, живет в квартире с прислугой и выдает их за своих близких родственников, подсовывает одночервонцевые банкноты вместо десятичервонцевых на валютном рынке. И ни в одной статье не указано, что нэпман — это честный труженик, который занимается своим любимым делом.

«Ленин путем нэпа открыл возвращение в «старый мир»». Таким образом, нэпман интересен эмигрантам не сам по себе, как человек, как предприниматель, как деятель. Он важен для них как точка отсчета, с которой начинается разрушение Советского государства. В этом плане нэпман положителен. Он сохранил старые убеждения, и новая власть, несмотря на это, признала его ценность, как работника». Так утверждал писатель К. Борисов.

Итак, теоретическая оценка нэпмана в эмигрантских и советских работах различается, а конкретные сведения совпадают. Первая черта: отсутствие вкуса и общая необразованность, вторая — непостоянство в профессии и склонность к обману, и, наконец, третья — тяготение к старой дореволюционной культуре. Именно поэтому нэпманы вели настолько роскошный образ жизни, чем и запомнились согражданам. Только полученный ими урок остался забытым — в государстве, где властью монополизировано и контролируется все, даже при наличии доброй воли первого лица никакой бизнес невозможен.

Радянський та західний туризм на сторінках журналу «На суше и на море» (1929—1933)

Сосніна Катерина

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

E-mail: katesosnina@gmail.com

Від початку 1920-х років питання загальної освіти та соціалізації відповідно до комуністичних ідеалів стали надзвичайно важливими у СРСР. Гасла подолання неграмотності та підняття рівня освіченості та культурності населення домінували в різних сферах: від системи освіти до засобів поширення інформації. Система шкільного виховання мала на меті залучити молодь, мережа соціальних інституцій була покликана перевиховати дорослих та представників маргінальних груп. Серед інших стратегій можна назвати використання вільного часу з метою виховання, а саме його заповнення корисною інформацією і діяльністю. Музейні

експозиції та екскурсії вважались радянською владою за такі, що могли допомогти у вихованні, тому з 1919 року вони були частиною інституцій політичної освіти (Екскурсійно-виставочно-музейний відділ Народного Комісаріату Просвіти УСРР). У контексті державної політики спрямованої на виконання цілей політичної освіти та модернізації країни екскурсії видавалися радянській владі за впливовий інструмент трансляції державного курсу. Новий етап розвитку екскурсійної справив у УСРР збігся з початком першого п'ятирічного плану. Засноване у 1928 році, Українське мішане пайове екскурсійне товариство (УМПЕТ) взялося за розробку мережі екскурсійних маршрутів та основних принципів їхньої роботи. Протягом періоду від 1928 до 1930 року екскурсії використовувались для ознайомлення населення з соціалістичним будівництвом та мобілізацією туристів для виконання завдань п'ятирічного плану.

Оформлення туризму в окрему сферу та поява альтернативи організованому туризму спричинилися до реорганізації екскурсійної справи: у 1930 році було створено Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму. Це був якісно новий метод організації екскурсій та туризму на території СРСР, який водночас до певної міри полегшив управління цією галуззю. Такі зміни в індустрії туризму були результатом тривалих пошуків владою політично найкорисніших та найефективніших шляхів організації екскурсійно-туристичної справи. Видається, що ці зміни сталися не лише через коливання в державній політиці та попиті населення, але й через зменшення фінансування та теоретично слабкої бази політичної освіти. Серед інших характеристик радянського туризму міжвоєнного періоду варто відмітити використання його специфіки для політосвіти та конструювання світогляду «нової радянської людини». Зміни та перетворення в сфері організації екскурсій та туризму, що мали місце в Українській СРР зокрема та Радянському Союзі загалом у період між 1919 та 1936 роком, сформували специфічну туристичну інфраструктуру.

Наприкінці 1920-х років туристичний рух був доволі організованим та серйозним з урахуванням всесоюзного масштабу. Підтвердженням цього стала поява у 1929 році журналу «На суше и на море», який з утворенням Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму став його офіційним друкованим органом. Журнал транслював ідеї та принципи пролетарського туризму, що викликає особливий інтерес в умовах коливання офіційного політичного курсу та постійних змін всередині галузі. Дослідники по-різному підходять до аналізу радянських періодичних видань присвячених туризму та екскурсіям: як до джерела з вивчення як влада бачила території країни, як намагалась з ними працювати, як розроблялась та транслювалась ідея «доброго» радянського туризму. Маючи на меті дослідити появу та трансформацію понять «туризм», «радянський туризм», «західний туризм» на сторінках журналу «На суше и на море» протягом 1929—1933 років ми прослідкуємо особливості створення та публікації журналу та проаналізуємо статті, присвячені туризму в Європі, Америці та дозвіллю радянських громадян.

Роль и значение старинных русских городов находящихся на территории современной белгородской области в событиях смутного времени в исследованиях Руслана Григорьевича Скрынникова.

Старунская Анастасия
Белгородский государственный национальный исследовательский университет НИУ «БелГУ»
E-mail: astarunskaya@yandex.ru

Роль таких городов, как — Белгород, Старый Оскол, Валуйки, находящихся на территории современной Белгородской области, в Смутное время, очень велика, особенно в понимании причин поддержки ими и другими южнорусскими городами — крепостями Самозванчества в России в начале XVII века.

В исторической литературе до сих пор нет чёткого мнения о том, как строились и заселялись первые города Белгородчины. Со всей определённостью о начале заселения современной Белгородской области позволяют говорить лишь документы, связанные с построением здесь первых городов: Белгорода, Оскола и Валуек. Есть несколько версий даты их основания — это 1593 или 1596 гг. Е. В. Дворецкий одним из первых выдвинул идею о сопоставлении этих дат между собой. Он предположил, что к 1593 году на территории современного Белгорода был построен город с острогом, но без кремля, а уже к 1596 году был построен и сам кремль и Белгород перешёл в разряд городов — крепостей. То же самое относится и к Старому Осколу с Валуйками, так как их основание в летописях всегда идёт в один год с основанием Белгорода.

Крупнейший специалист в области исследований Смуты в России Руслан Григорьевич Скрынников, не раз затрагивал в своих работах города современной Белгородчины в Смутное время. Важно отметить, что, несмотря на довольно многочисленный объём работ Р. Г. Скрынникова посвященный проблемам Смутного времени, его трудами, личностью самого историка никто не занимается, ему не посвящена ни одна монография, нет чёткого анализа работ учёного. В своей работе автор попытался указать на одну из заслуг исследователя, которая состоит в том, что он подробно изучил численный и социальный состав жителей городов — крепостей — Белгорода, Старого Оскола, Валуек, в начале XVII века. Тяжёлая жизнь людей в этих старинных городах привела к складыванию на белгородских землях особого типа южнорусской культуры и ментальности, что и сказалось на поведении этих городов во время Смуты .

Опираясь в своих исследованиях на Разрядные книги историк приходит к выводу, что на строну Самозванцев переходила как низшая категория служивших в крепостях населения («дети боярские»), так и военная знать — в особенности, так называемые «феодалы». Именно им было обещано освобождение от налогов и увеличение земельных и денежных окладов.

Таким образом, именно благодаря исследованиям Р. Г. Скрынникова стала доступна информация о численном и социальном составе городов

современной Белгородской области, о поведении их жителей в смутные времена XVII века. Кроме того, анализируя ряд монографий историка, автор сделал выводы, что: население южнорусских городов — крепостей в большей своей массе поддержало Самозванцев, так как было не довольно правлением Б. Ф. Годунова и в особенности его политикой по закрепощению крестьян. Однако в дальнейшем это не спасло южнорусские крепости от разорения черкасами и поляками. Доверие со стороны верховной власти к городам — крепостям Белгородчины, после событий Смутного времени, было подорвано.

Роль библиотеки Одесского общества взаимного вспомоществования евреев в распространении просвещения в среде евреев.

Столбина Оксана

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

E-mail: ogatckov@ukr.net

Вопросом истории существования общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев г. Одессы занималось лишь незначительное количество исследователей. Среди них И. С. Гребцова, И. Котлер, М. Полищук. Каждый из них изучал отдельные аспекты истории этого общества, но никто не придавал особого значения библиотеке, созданной на его основе. Цель данной работы раскрыть роль библиотеки общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев для поддержания тесных связей с другими аналогичными обществами Российской империи, а также выявить какое место она занимала в системе распространения просвещения между евреями.

В 1863 г. в Одессе было открыто общество взаимного вспомоществования приказчиков-евреев, оно явилось третьей организацией такого типа в Российской империи. Его появление было обусловлено непосредственно закрытием одесского порто-франко, что повлекло за собой нехватку рабочих мест и сокращение заработков. Именно это заставило еврейских приказчиков обратиться за помощью к своим коллегам. Вначале их объединительным центром являлся молитвенный дом «Поэле Эмуна». Как сообщает газета «Одесский вестник»: «Все члены молитвенного дома положили меж собой откладывать излишки своих доходов с тем, чтобы на эти суммы помогать своим сотоварищам по занятию на случай несчастья, болезни или же оказывать поддержку осиротевшим семействам их сословия». Учредителями общества выступили С. Берг, И. Вейнберг, Л. Лангфельд, А. Моган, Б. Кенинсберг и другие. В 1870 г. был пересмотрен устав общества, именно он позволил в дальнейшем руководству общества расширить формы оказания помощи его участникам.

Так по инициативе С. Л. Бернфельда в 1875 г. была открыта библиотека, которая первые 10 лет функционировала исключительно для членов общества и их семей, а с 1885 г. стала принимать в своих стенах и членов

аналогичных обществ, основанных в других городах. Особый интерес представляет период с 1899 по 1905 гг. когда библиотека тесно сотрудничала с обществами для распространения просвещения между евреями.

Именно в этот период на вырученные библиотекой средства было приобретено 5370 экземпляров книг различного характера и содержания. Количество читателей возросло с 1000 чел. в 1895 г. до 2066 чел. в 1899 г., а в 1905 г. до 7800 чел.

В отчете библиотеки за 1899 г. говорилось: «идя на встречу потребностям лиц, стремящихся к продолжению своего образования и читающих по системе, администрация составила списки книг для самообразования, пользуясь программами Московской комиссии и профессора Янжула. Для приобретения этих книг библиотека обратилась за помощью в общество распространения просвещения между евреями Одессы, заключив с последним договор о том, что все члены выше указанного общества автоматически становятся подписчиками библиотеки». Подобный договор был заключен в 1902 г. с обществом караимов для распространения просвещения и взаимного вспомоществования г. Одессы.

Отчет библиотеки за 1905 г. свидетельствует, что 2548 читателей, являлись жителями других городов и стали ими автоматически, в результате тесного сотрудничества библиотеки с обществами взаимного вспомоществования приказчиков-евреев Бердичева, Проскурова, Екатеринослава, Херсона, а также с обществами распространения просвещения между евреями Санкт-Петербурга, Киева, Гомеля, Минска, Полтавы.

Таким образом, следует констатировать, что за первые 24 года своего существования библиотека одесского общества взаимного вспомоществования приказчиков-евреев завоевала весомый авторитет, что позволило ей наладить тесное сотрудничество с другими еврейскими обществами не только внутри города, но и в пределах всей Российской империи. Членами совета заключались договоры по которым библиотека получала не только выгодных спонсоров и книжные пособия, но и бесплатно предоставляла возможность работать в своих стенах членам различных еврейских благотворительных обществ.

«З дворян у комісари»: життєвий шлях Г. В. Чичеріна 1872—1918 р.

Сьомочкіна Ольга

Харкывський нацыональний уныверситет імені В. Н. Каразіна

E-mail: olechkapolechka@gmail.com

Актуальність дослідження полягає у тому, що на сучасному етапі розвитку історичної науки відбувається процес “олюднення”, персоналізації історії. Здійснення біографічних досліджень сприяє більш рельєфному баченню історичного процесу. Метою даної розвідки є дослідження

життєвого шляху Г. В. Чичеріна, еволюції його світоглядних орієнтирів. Спробуємо визначити за яких обставин представник давньої дворянської родини обрав шлях революційної боротьби.

Соціалізація Георгія Васильовича Чичеріна відбувалася в елітарному середовищі тогочасного суспільства. Тому закономірним було те, що йому змалку були привиті знання правил етикету та цінування гуманістичних цінностей. Окрім «правил гри» тієї соціальної групи в якій зростав Г. Чичерін, на формування його особистості впливали релігійні переконання членів його родини. Найбільш сильними агентами впливу на особистість були його батьки. Справа в тому, що всі члени родини Чичеріних були переконаними прихильниками однієї з євангелістських сект, так званих редстоківців чи пашковців. Під впливом віровчення пашковців відбувався духовний розвиток Чичеріна. Його батьки весь свій вільний час приділяли філантропічній діяльності, як єдиному шляху до спасіння душі. Саме тому Г. Чичерін від самого дитинства засвоїв ідеї людського братерства, пацифізму, допомоги ближньому. В подальшому житті він намагався відстоювати справедливість згідно до євангелічних догматів Редстока: гуманістичного реформізму, що мав спонукати християн, незважаючи на їх соціальне походження вважати всіх людей рівними. Гуманістичне ставлення до бідних та загострене почуття соціальної справедливості в подальшому обумовлювали внутрішній вибір Г. Чичеріна. Плавильним тиглем, у якому викристалізувався інтерес, що згодом переріс у захоплення революційним рухом у його житті стало навчання в Петербурзькому університеті (1891—1896). Георгій Васильович тут вперше познайомився з представниками революційного руху та їх ідеями. Для поглибленого ознайомлення з соціалістичними ідеями він рушає до Німеччини.

Перебуваючи в еміграції (1904—1918 рр.) Г. Чичерін остаточно змінив спосіб життя і повністю віддався революційному руху. В цей період він став революційним діячем, який за ради ідей перетворення суспільства не шкодував ні сил, ні власних коштів. Так, за власний рахунок Чичеріним був профінансований V з'їзд РСДРП, що проходив у Лондоні в 1907 р. Втім, не зважаючи на те, що Г. Чичерін обрав для себе шлях революційного діяча, емігрантський період життя характеризувався ідейними пошуками та коливанням між різними політичними силами (більшовики-меншовики) та поглядами щодо розвитку революційного руху. Впродовж 1908—1917 рр. Г. В. Чичерін фактично залишався прихильником партії меншовиків. В січні 1918 після багатьох років еміграції він повернувся в Росію, вступив у партію більшовиків й посів місце заступника, а згодом керівника Народного комісаріату зовнішніх справ РСФСР.

Отже, аналізуючи філософські та ідейно-естетичні вподобання Георгія Чичеріна можна говорити про його підсвідомо духовну еволюцію від пашковського пієтизму до ідей самопожертви заради загальних суспільних цілей, що стало психологічною основою для участі Чичеріна в революційному русі.

Донецьк і Володимир Дегтярьов

Федюн Олена
Донецький національний університет
E-mail: a.clubnika@yandex.ru

Вивчаючи масштабні процеси історії, ми зовсім забули про людей, які її створювали. На сьогодні дуже актуальним є антропоцентричний підхід у вивченні глобальних суспільних явищ. Адже роль певної людини є іноді визначною в тому чи іншому історичному аспекті. Видатною особистістю Донецька є Володимир Іванович Дегтярьов.

Праці, присвячені постаті В. Дегтярьова, переважно публіцистичного характеру. Це роботи Д. Кирдоди, М. С. Сургая та інших. Виняток становить праця Л. Мазитової «В. Дегтярев. Личность на фоне эпохи», яка має науковий вимір. Джерельну основу дослідження склали документи Державного архіву Донецької області, а також спогади, періодичні видання. Поєднання інформації об'єктивного й суб'єктивного характеру сприятиме формуванню неупередженого образу постаті, в нашому випадку — В. Дегтярьова.

У процесі дослідження застосовані загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Загальнонаукові - емпіричний, логічний методи дозволили побудувати загальну структуру роботи. Спеціальні історичні — проблемно-хронологічний, історико-порівняльний — надали постаті В. Дегтярьова об'ємного вигляду через виявлення спільних і відмінних рис порівняно з іншими керівниками.

«Золоті» часи донецького регіону прийнято зв`язувати з ім`ям першого секретаря обласного комітету партії — В. І. Дегтярьова. Він керував областю в 1957—1976 рр. Саме в цей час Донецька земля стала промисловим серцем Радянського союзу.

В. І. Дегтярьов народився 19 серпня 1920 р. у м. Ставрополі у родині робітника. У 1938 р. подав документи на вступ до Московської гірничої академії. У 1942 р. В. Дегтярьов отримав направлення на одну із найстаріших шахт Донбасу «Центральна» №1 тресту «Чистяковантрацит» у м. Чистякове.

Самовіддана праця В. Дегтярьова заслуговувала на позитивні відгуки від соратників та підлеглих. У 1957 р. за почесну працю йому надали звання Героя Соціалистичної Праці. І це лише у віці 37 років!

Популярність Володимира Івановича дійшла і до керівників Центру. Такі спеціалісти були потрібні країні. Тож, у 1957 р. В. Дегтярьова було обрано секретарем Донецького обкому партії.

Першим етапом роботи на новій посаді стала перебудова інженерної та економічної роботи в області. З 1958 по 1960 рр. у регіоні було створено 39 спеціалізованих проектно—конструкторських відділів, 7 заводських бюро і лабораторій з механізації і автоматизації тощо.

Проблемою Донбасу була відсутність виробництв, зорієнтованих на жінок. За В. Дегтярьова було започатковано кілька таких підприємств — бавовняних комбінат, фабрика дитячої іграшки, кондитерська фабрика.

Друга половина 60-х — перша половина 70-х рр. XX ст. були періодом форсованого розвитку електроенергетики Радянського Союзу. Почалось будівництво атомних станцій. На території Донецької області, а саме у м. Курахове, також було заплановано будівництво атомної станції, чому завадив В. Дегтярьов.

За часів В. Дегтярьова Донецьк здобув сучасні обриси. Володимиру Івановичу належить ідея облаштування центральних вулиць Артема та Університетської, а також палаців «Юність» та «Дружба», які діють і сьогодні.

У 1967 р. на Всесвітній виставці у Монреалі «Експо-67» у розділі «Вугільна промисловість» працю шахтарів представляв Донецьк, а у 1970 р. ЮНЕСКО визнав Донецьк найкраще облаштованим промисловим містом світу.

Широка популярність В. Дегтярьова була невигідна республіканським керівникам. Відставка видатного секретаря відбулась 6 січня 1976 р. Відсторонення від керівництва важко переносилося Володимиром Івановичем. Останні роки він хворів. Помер у 1993 р., похований у Києві на Байковому кладовищі.

В. Дегтярьова називають «людиною з великої літери». Йому вдалося тримати баланс між високими республіканським і союзним керівництвом та пересічними трударями. Буваючи у «високих» кабінетах, він не цурався відвідувань місць відпочинку робітників, щоб подивитися, як живуть прості юди. «Я завжди горою стояв за Донбас», — говорив В. Дегтярьов, і ця фраза якнайкраще характеризує Володимира Івановича.

Образ помещика и барской власти в пословицах и поговорках русского народа

Шеенко Ирина

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

E-mail: irusik2301@yandex.ru

Проблема социально-психологической трансформации русских крестьян в дореформенный и пореформенный периоды, а именно эволюция представлений о желаемых помещичьих добродетелях еще не получила своего освещения в историографии. В связи с этим было бы интересно изучить крестьянскую этику поведения, элементы крестьянской социальной психологии, образ помещика в таком направлении фольклористики, как паремиология (пословицы, поговорки). Здесь необходимо выяснить, что в крестьянском сознании ассоциировалось под помещичьими добродетелью и пороком.

Традиции в системе взаимоотношений помещиков и крепостных крестьян заключались в том, что крестьянин четко осознавал свою личную зависимость от помещика, так как в период крепостничества существовали определенные нормы поведения, что в свою очередь давало каждому

крестьянину ощущение оправданности и целесообразности помещичьей власти. В качестве примера можно привести пословицы: «Казенный мужик живет, как Господь велит, а боярский — как барин велит», «Какова широка спина есть, столько ремня и ляжет», «Господин, что плотник, что захочет, то и вырубит», «Тело государево, душа Божья, спина барская». Добродетели барина показаны в таких пословицах, как «С боярами знаться — ума набираться», «И поят, и кормят, и спину порют», «Барская милость — Божья роса», «Кабы не барский разум, да не мужицкая простота, все бы пропали».

Реальный помещичий произвол, нарушение традиционно установившихся форм эксплуатации и личного пространства вызывали негативные чувства крестьян по отношению к социальной базе самодержавного общества, их передают данные пословицы: «Мы и в аду служить будем на бар: они будут в котле гореть, а мы дрова подкладывать», «Бить — бранить есть кому, кормить некому». В целом, хотелось бы отметь, что чаще всего в пословицах и поговорках встречаются отрицательные качества помещиков. У помещиков-дворян отсутствовали такие положительные качества в представлении крестьян, как рачительность и хозяйственная хватка, столь необходимые для рациональной работы на земле. Нетрудящийся, ленивый барин представлен так: «Бары крупчаты, да сдобные, а мужики — ржаные, да с закалом», «Раздень меня, разуй меня, уложи меня, покрой меня, переверни меня, а там, поди — усну сам». Эксплуатация труда, государственный гнет крепостных крестьян показаны в таких пословицах, как: «Неволя, неволя — боярский двор: ходя, наешься, стоя выспишься», «Белые ручки — чужие труды любят», «Господской работы не переработаешь». Различные сборы с крестьян также получили отражение в устном народном творчестве. Примерами служат следующие пословицы и поговорки: «Земля любит навоз, конь — овес, а бояре — принос», «Утиного зоба не накормишь, господского кармана не наполнишь», «Барская курица бессмертна». Последняя поговорка основана по преданию на том, что помещики подарили всем своим крестьянам по яйцу и велели положить это яйцо под курицу, и с тех пор каждый год требовали от крестьян определенное количество яиц.

Таким образом, период крепостничества сформировал менталитет крестьянства — его покорность, терпение. Крепостное право, в первую очередь строилось на традициях, обычаях, многое зависело от нравственных качеств помещика. Ум, разумная требовательность, привычная система наказаний, в основном телесных, положительное участие в жизни крестьян, согласно психологии подвластных людей ассоциировались как помещичьи добродетели, так строились патриархальные отношения помещиков и крестьян, где добрый барин заботится о своих крестьянах, помогает им в трудную минуту. Кроме положительных качеств, в пословицах и поговорках показаны такие пороки помещиков, как лень, тирания, невежество, жадность, глупость. Это указывает на то, что добрые отеческие отношения помещика к своим крестьянам уступали произволу с их стороны.

Деятельность С.-Петербургского Международного коммерческого банка накануне и в начале Первой Мировой Войны.

Шуванов Андрей

Харьковский национальный университет имени В. Н Каразина

E-mail: anjey1410@mail.ru

Устав Петербургского Международного Коммерческого Банка был утвержден императором Александром II в мае 1869 года, и, ожидаемо, первыми его акционерами стали фирмы не только России, но и Германии, Франции, Нидерландов. Будучи одним из старейших частных банков в России, он вплоть до своей национализации не прекращал активной работы и динамичного развития.

Объектом данного исследования будет Петербургский международный коммерческий банк, рассмотренный нами как кредитно-финансовое учреждение, имеющее свою организационную структуру и принципы работы. Так же мы коснемся событий, связанных с началом Первой мировой войны, которые мы осветим с помощью архивных материалов посвященных вышеназванному банку.

Автор считает, что данная проблема достаточно актуальна, причем не только потому, что она исследована довольно слабо, а тот ее аспект, который мы будем рассматривать, не затрагивался исследователями вовсе, а и потому что она тесно связана не столько с экономической компонентой (кредитование, принципы биржевых и валютных операций), сколько с социальной и ее исследования помогают нам прояснить многое из повседневной жизни подданных российского императора, в неспокойные годы войны с центральными державами. На данный момент, в научной среде, интерес к данной теме начинает возрастать. Возможно, связано это со вполне аналогичными процессами модернизации, которые проходят в данный момент в Российской Федерации, что, впрочем, делает рассмотрение этого вопроса более актуальным.

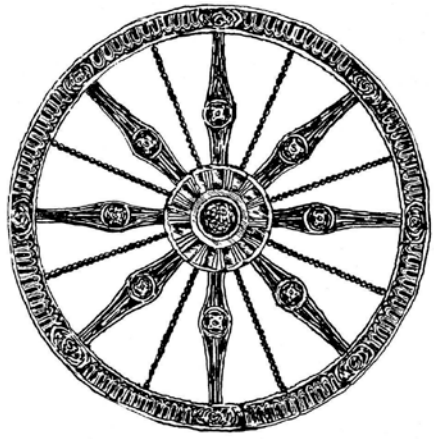
Говоря о целях и задачах исследования, отметим следующее. Целью можно считать выяснение роли банка в социально-экономических процессах, происходивших на территории Российской Империи, основываясь на сохранившихся сведениях о работе его Харьковского отделения. К задачам данной работы относится исследование организационной структуры и принципов работы данного учреждения, систематизация и анализ некоторых данных о сотрудниках банка, рассмотрение циркуляров и инструкций правления банка как ценного источника для предвоенного и военного периодов.

Автор опирается на материалы Государственного архива Харьковской области. Наибольший интерес представляют циркуляры правления, рассылавшиеся из С.-Петербурга в провинциальные отделения, в которых излагались достаточно подробные инструкции. Документы из этого фонда сохранились далеко не в полном объеме, однако даже на основании сохранившихся выполнение поставленных задач и достижение

установленных целей видится вполне возможным. В итоге, можно сделать вывод о том, что ПМКБ без сомнения, был крупным преуспевающим игроком на российском и международном финансовом рынке. Информированность правления банка наводит на мысль об источнике в правительственных кругах. Не смотря на проявлявшуюся время от времени в действиях руководства отделениями откровенную халатность и дилетантизм, правление банка, в рассматриваемый нами период, адекватно реагировало на стремительно изменяющуюся ситуацию.

РОЗДІЛ XVI

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ ТА РЕЛІГІЇ

Газета «Известия по Харьковской епархии» у революції 1905 – 1907 рр.: сприйняття чи ігнорування?

Бондаренко Ганна
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-*mail: Nutelll@yandex.ru*

Громадськість Російської імперії початку XX сторіччя була захоплена революційними подіями. Преса стала дзеркалом не лише всіх подій у державі, а й реакцій на них усіх верств населення. Втім, не вирішеними до кінця залишаються питання про те, як сприйняла революційні події духовна періодика, чи відгукнулась вона на зміни в державі, чи була вона виразником суспільно-політичних ідей духовенства. Актуальним є дослідження сприйняття єпархіальною газетою революційних тенденцій, враховуючи її провінційність та духовне спрямування.

Слід зазначити, що на початку 1905 року, статті та нотатки, присвячені обговоренню перетворень у державі, розміщувалися на останніх сторінках номеру і зазвичай дрібним шрифтом. Це наприклад, повідомлення про оприлюднення маніфестів, відгуки на початок «смут» у суспільстві, про захист воєнної компанії в Японії, дискусія з приводу партійності духовенства тощо. Однак, вже після подій «кривавої неділі» такі статті зайняли перші сторінки. Особливо бурхливо в 1905 році на сторінках газети духовенством обговорювалася поведінка священика Гапона (який підтримав виступ робочих), вирішувалося питання про типи сучасного священика. На шпальтах була надана перевага статтям та заміткам, присвяченим місцевим єпархіальним подіям і майже не зображувала революційні події в містах та на селі. Втім, поряд з цим публікувалися статті, присвячені ставленню духовенства до подій в державі. У 1905 р. загальна кількість статей, присвячених революційним подіям, сягала 28, у 1906–18, у 1907–17. Разом з цим збільшилася кількість статей, присвячених обговоренню матеріальних проблем духовенства (наприклад, у 1905 році їх було 3, а у 1906 р.–14), проблем реформування духовних навчальних закладів (1905 р.–3, 1906 р.–11). У 1907 році прослідкується тенденція до збільшення інформативних статей, які зображують вибори, склад та роботу Державної Думи, розгляд програм політичних партій. Також, характерним для 1907 року є збільшення кількості дискусійних статей, де вирішувалося питання партійності духовенства та його участі у Державній Думі. Цікавим є той факт, що саме з 1907 року на сторінках єпархіальної газети події 1905–1907 років називаються революційними, до цього вони мали назви – смута, заворушення, заколот.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що газета відразу відреагувала на революційні настрої у суспільстві. За період 1905 – 1907 рр. майже в кожному номері були статті, присвячені революційним змінам. Звичайно, це були статті, різі за характером та обсягом. З аналізу газети видно, що на видання маніфестів (наприклад, наказ 17 квітня 1905 р. про віротерпимість), припадає більша кількість аналітичних та проблемних статей. Зазначимо, не дивлячись на той факт, що в силу своїх завдань, газета

майже не відображала революційні події як у місті так і на селі, вона була включена в революцію. На шпальтах газети духовенство намагалося висловити своє ставлення до революційних подій, законів про віротерпимість, свободу слова та совісті. Вплив революції на газету був досить значний: так, на фоні загальних обговорень щодо станових змін у суспільстві, духовенство відкрито заявляло про проблеми духовного стану, в-першу чергу, фінансові, освітні та професійні (дискусія про право парафіянам обирати священика) і т. ін. Проявами залученості газети до революції також було невибагливе ставлення до відбору статей. Частими стали примітки редакції про те, що вона не погоджується з думкою автора, однак, публікує статтю для вирішення або повного зображення питання. Це, у свою чергу, вказує на розуміння духовенством кола своїх обов'язків не лише в духовному, а й у соціальному та політичному житті суспільства.

Художня спадщина І. Ю. Рєпіна: психобіографічний ракурс

Вовк Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-*mail: olga.v_88@mail.ru*

Психобіографічні дослідження передбачають вивчення життєвого шляху особистості із застосуванням психологічного інструментарію. Вихідною світоглядною передумовою наукових розвідок із даної проблематики є визнання історичної значущості окремої людини, розуміння дій якої розглядається як один із засобів пояснення ходу історичного процесу. Психобіографічний підхід перспективний тим, що із його допомогою можна з'ясувати особливості душевного складу тієї чи іншої видатної особистості і тим самим глибше осягнути її творчий доробок. Особливо широко він застосовується нині по відношенню до творців наративів (перш за все, письменників і вчених-гуманітаріїв). В українській історіографії психобіографічні розвідки представлені іменами В. Ващенка, М. Нестелєєва, С. Павличко, О. Піскун та інших.

Разом із тим проблема оперування психобіографічним інструментарієм ще далека від вичерпного висвітлення. Залишаються слабо розкритими питання можливості його застосування щодо вивчення життя і творчості особистостей, доробок яких представлений невербальними образами (картинами, музичними творами абощо). Для проведення подібних наукових розвідок необхідно вирішити задачу виявлення закономірностей і зв'язків між біографічними документами митця і символікою творів, створених ним же у період формування досліджуваних документів

Джерельну базу дослідження склали репродукції живописних творів І. Ю. Рєпіна, а також письмові джерела особового походження (листи, щоденникові записи, спогади), що належали як перу самого художника, так і його сучасників – родичів, учнів, знайомих.

Методологічною базою дослідження виступили принципи науковості, історизму, об'єктивності, міждисциплінарності. У ході дослідження було

застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція, індукція), власне історичні методи (історико-генетичний, історико-порівняльний). Також було залучено психологічні (метод кольорових переваг, метод вільного малюнку) та статистичні методи (табличний, графічний, метод статистичних коефіцієнтів).

Наукова новизна полягає у тому, що на основі паралельного дослідження масивів текстової (епістолярної) та візуальної (живописної) спадщини І. Ю. Рєпіна було обґрунтовано гіпотетичне припущення щодо кореляції між типом темпераменту митця та характером його художньої продукції.

В ході дослідження було проаналізовано репродукції п'ятдесяти шести живописних творів І. Ю.Рєпіна, написаних у період з 1864 по 1927 рр. Кожну із відібраних картин було описано за такими параметрами, як: рік створення; розмір; домінуючий вид зображення; кольорова гама. Паралельно було досліджено епістолярний масив, створений І. Ю. Рєпіним, а також мемуарні джерела, котрі відбивають бачення особистості художника його сучасниками.

Результати аналізу продемонстрували наявність кореляції між подіями творчого, громадського й особистого життя І. Ю. Рєпіна та емоційним забарвленням картин і епістоляріїв живописця. Радісні події, перебування у стані піднесеного настрою зрештою дозволило художникові створити низку життєствердних творів («Вечорниці», «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», «Гопак» та інші). Складні життєві періоди, зниження емоційного фону призводили до написання стриманих та печальних творів («Голгофа», «Відмова від сповіді», «Дуель» та інші).

Таким чином, можемо констатувати, що протягом життя в І. Ю. Рєпіна спостерігалися періоди творчого підйому та спаду, під час яких художня активність була різною, що, на нашу думку, було обумовлено індивідуально-психологічними особливостями живописця.

Духовный вклад Сергия Радонежского в победу на Куликовом поле

Гаецкий Вадим

Донецкий Национальный Университет

E-*mail: vadim.gaeckiy.87@mail.ru*

Актуальность темы состоит в том, что в данной статье будет по-новому рассмотрено и сказано про то, как святой Сергий Радонежский помог Дмитрию Донскому благословив его и народ на великий подвиг – на Куликовскую битву.

Целью данной работы является показать то, как Сергий Радонежский благословил Дмитрия Донского на борьбу с Мамаем. Про то, как благословение Сергия Радонежского укрепило веру князя и простых воинов, а также, как святой Сергий дал в помощь князю Дмитрию Ивановичу иноков Пересвета и Ослябю.

После того как князь Дмитрий Иванович получил известие от разведчика Андрея Попова, 23 июля 1380 года он едет в Троице Сергиеву Лавру, чтобы преподобный Сергий Радонежский благословил его не Куликовскую битву. Произошло это 18 августа 1380 года. Вот как повествует об этом «Полное собрание русских летописей » (т.XXXII): « Готуючи же ся на войну, умыслив ити в монастырь на поклонение Святыя Тройца и на принятие благословения от преподобного отца Сергия чудотворца. И тако взявши чюдотворца. И тако взявши великий князь Димитрий брата своего Владимира и всьх князей, поиде в монастырь, Святыя Тройцы к святому Сергию игумену и, пришедши, поклонился и благословися от него». После этого, как говорит «Житие Сергия Радонежского», была литургия, а потом трапеза. Между тем, преподобный распорядился приготовить освящённую воду, и, по окончании трапезы, окропил ею великого князя и всех бывших с ним князей, воевод и христолюбивых воинов. Беседуя с великим князем, святой старец советовал ему почтить дарами и честию злочестивого Мамая. Князь ему на это отвечал, что всё сделал, но «враг мой возносится ещё более». Если так, сказал угодник Божий, –«то его ожидает конечная гибель, а тебя, великий княже, помощь милость и слава от господа. Уповаем на Господа и на Пречистую Богородицу и они не оставят тебя». По просьбе князя Дмитрия Ивановича Сергий Радонежский отпускает на битву двух иноков Александра Пересвета и Андрея Ослябю. Князь надеялся, что эти люди, посвятившие себя всецело Богу, своим мужеством могут служить примером для его воинства. Преподобный Сергий благословил их: «И приказал им, в замену лат и шлемов, возложить на себя схимы, украшенные изображением креста Христова». Получив благословение, князь Дмитрий Иванович идёт на битву. Подойдя к Дону 6 сентября 1380 года он получает грамоту от святого старца: «Сие глаголюшу се принесено послание к нему от Сергия преподобного игумена, в котором было написана так великому князю Дмитрию Ивановичу, и всьм князем российским, и всему православному воинству мир и благословение. Еще же посланник даде великому князю и хльб Пресвятыя Богородицы, от игумена Сергия присланный». Эта грамота укрепила веру князя в Божью милость. 8 сентября (по новому стилю 21 сентября) 1380 года в праздник Рождества Пресвятой Богородицы в субботу в Тульской области в Куркинском районе на правом берегу реки Непрядва на поле Куликовом произошла знаменитая Куликовская битва: «Заутра же в суботу порану мьсяца септября въ 8 день в самыи праздникъ Рожества Пречистыя въсходящусолнцу». Она продолжалась 3 часа: «Бьющим же ся имъ от 6-го часа даждь до 9-го». Между тем как длилась грозная битва Куликовская, в обители Живоначальной Троицы святой игумен Сергий собрал всю свою братию и возносил Богу молитвы сердечные за успех великого дела. Телом стоял он на молитве во храме Пресвятой Троицы, а духом был на поле Куликовом : «Прозревая очами веры всё, что совершилось там, он как очевидец, поведал предстоявшей братии о постепенных успехах нашего воинства; от времени до времени он называл павших героев по имени, сам приносил за них заупокойные молитвы и повелевал то же делать братии. Наконец он возвестил им совершенное поражение врагов и прославил Бога,

поборающего русскому оружию». Никто как преподобный Сергий Радонежский не сделал большего для Руси он учил доброте, вере, мужественности. Только благодаря вере в Бога, единству можно одержать победу над врагом. Это показала объединённая русская рать в Куликовской битве.

Антикостельна кампанія на теренах Південної України в 20-30-х рр. XX ст.

Ганзуленко Валентина
Запорізький національний університет
E-*mail: nemchur@ua.fm*

Становище Римо-католицької церкви за часів утвердження радянської тоталітарної системи (20 – 30-ті рр. XX ст.) належить до малодосліджених проблем сучасної історіографії. Вітчизняними дослідниками Н. Рубльовою, Е. Бистрицькою, О. Ігнатушею та іншими дане питання частково розглядалося, але в територіальних межах усієї України. Разом з тим, проблема закриття католицьких храмів на території Півдня України в зазначений період знайшла як найменше висвітлення.

Мета нашого дослідження полягала в тому, щоб на основі джерельної бази відтворити об'єктивну картину закриття костелів у Південній Україні в 20 – 30-х рр. XX ст.

Методологічну базу дослідження становив комплекс загальнонаукових, спеціально-історичних та кількісних методів.

Наукова новизна дослідження визначалася, тим, що в ньому вперше у вітчизняній історіографії зроблено спробу комплексного аналізу «антикостельної» політики радянської влади щодо Римо-католицької церкви на теренах Південної України в 20 – 30-х рр. XX ст. Визначено наслідки впровадження тоталітарної системи, її місце в руйнуванні релігійного життя та традиційного укладу Католицької церкви в регіоні.

Наприкінці 20-х рр. XX ст., в умовах впровадження жорсткого ідеалістичного контролю за духовним життям населення, в державно-церковних відносинах наступає період посилення гонінь та реакцій щодо релігій. Типовим явищем у католицькому середовищі стають переслідування вірян, групові судові процеси проти духовенства та віруючих, масове закриття костелів. Із формулюваннями «за відсутності священика», «через прохання віруючих», та «на вимогу трудящих», а також на хвилі гучних гасел антирелігійної пропаганди, на кшталт «задовольнимо вимоги робітників – позакриваймо церкви, монастирі, синагоги, костели, передамо приміщення цих кубел релігійного дурисвітства під осередки культури….», владою закривалися костели, а їх приміщення передавалися під клуби, будинки піонерів, кінотеатри, будинки культури тощо. Так, за «клопотанням трудящих» з санкції ВУЦВК були закриті костели у місті Кам'янському, що на Дніпропетровщині (1929 р.), селі Дмитріївському Сталінської округи (1929 р.), місті Запоріжжі (1930 р.), селі Олександрівка

у Криму (1931 р.), селищі Чехоград Мелітопольської округи (1931 р.). Храмові будівлі передавались під культосвітні потреби.

З 1930 р. владою остаточно було взято курс на повне знищення Римо-католицької церкви, а отже вона перестала стримувати свавільне закриття костелів місцевими парторганізаціями. Нагальним прикладом зміни ставлення влади до питання закриття католицьких костелів може слугувати ситуація із костелом у м. Кременчуці. Місцева адміністрація у 1931 р. закрила храм за нібито проханням самих вірян, однак офіційну санкцію на його закриття було отримано лише через рік.

Того ж 1931 р. католицький храм у м. Кривому Розі «за бажанням віруючих» було перетворено на фізіотерапевтичну клініку. За «клопотанням трудящих» було закрито і костел у м. Херсоні (1931 р.).

Поступово втрачали «негласний імунітет» і німецькі католицькі храми, каплиці та кірхи, від закриття яких тривалий час утримувались з огляду на особливі дипломатичні стосунки з Німеччиною. Так, того ж 1931 р. були закриті перші дві німецькі кірхи — в с. Новокраснівка та Мар'янівка Люксембурзького району Маріупольської округи.

Протягом 1932–1933 р. були закриті костели в Маріуполі, Зінов'ївську, Одесі, Єнакієвому. Загалом на 1939 р. життя Римо-католицької церкви в Південній Україні практично припинилося, більша частина костелів була зруйнована.

Таким чином, державно-церковна політика радянської влади 20 – 30-х рр. XX ст. на Півдні України була направлена на повну елімінацію Римо-католицької церкви із суспільного життя. Масові репресії проти духовенства та віруючих призвели не лише до цілковитого закриття костелів і припинення діяльності католицьких громад, але й до фізичного знищення майже всіх священників.

Культурологічні концепції жінок-діячів української діаспори Австралії

Денисенко Юлія
Харківська державна академія культури
E-*mail: Avilla20@rambler.ru*

Поза межами України проживає чисельна українська діаспора. В українській діаспорі є свої видатні діячі, що формують власні культурологічні концепції. Культурницька діяльність української діаспори славиться не лише чоловіками-науковцями, але й видатними жінками. Серед діячів діаспори нараховано 26 представниць прекрасної статі, їх творчість є малодослідженою, проте цікавою та різноманітною. Австралійська візія жінок української діаспори є не дослідженою, а їх культурологічний досвід має бути привнесений до сучасного культурологічного знання.

Австралійську жіночу візію української діаспори репрезентують особистості Ольги Катран, Лесі Богуславець, Зої Когут. Стосовно дослідженості означеного питання найбільш грунтовну статтю пропонує

М. Павлишин «Українська література в Австралії: контекст і проблематика». Постаті О. Катран та Л. Богуславець є не досліджені (жодної статті або дисертації не виявлено). Творчості Зої Когут присвячено статтю Д. Нитченка «Поетичний світ Зої Когут», що загалом має літературне спрямування.

У ході дослідження була використана низка історичних джерел, що зберігаються у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка: Богуславець Л. (враження з подорожі «Від Находки до Чернівців», оповідання «За рідним краєм і в раю скучно», враження з подорожі «На прощу до рідної землі»), Когут З. поезії «Кучерявий дим».

Для того аби дослідження було грунтовним та об'єктивним було використано ряд методів: герменевтичний (тлумачення з культурологічного боку літературних та історичних джерел), биографічний (події життя мають великий вплив на діячів української діаспори та особливості їх творчого спадку). Новизна авторського підходу полягає в тому, що використано культурологічний аспект до означеної проблеми, в той час, як його намагалися тлумачити та досліджувати у літературному контексті.

Аналіз проводився окремо по кожній з персоналій жінок австралійської візії української діаспори і лише після цього провадилося виявлення схожих та відмінних рис творчості кожної з жінок, пояснення особливостей жіночого погляду щодо культурологічної проблематики.

Під час дослідження було виявлено: по-перше, література української діаспори Австралії переважно ностальгічна та репрезентує сум за Батьківщиною; по-друге, досліджено певні ментальні риси українського народу (Л. Богуславець та З. Когут): 1) не самостійні; 2) байдужі, низька національна свідомість, комплекс меншовартості; 3) невпевнені, провінційні та селянські; 4) «сплячі» бажають прокинутися на готовеньке; 5) почуття гумору; 6) провінційні та природні; 7) духовно багаті та не звабні багатствами; по-третє, українська мова вагомий культуротворчий та культуровизначальний чинник. Пророкують зникнення у майбутньому української мови; по-четверте, культурологічні думки жінок української діаспори є переважно песимістичними, це може бути й не зумовлено реаліями життя, а самою природою жінки - їй все здається фатальним. Світ загалом для жінки є більш песимістичним – навіть у самі безтурботні часи вона відчуває себе не спокійно.

Таким чином, жінки-діячі української діаспори Австралії у своїй творчості досліджують проблеми асиміляції українців у іноетнічному просторі, проблеми української мови, українського народу та культури. Творчість діячів української діаспори Австралії загально репрезентує сум та ностальгію за втраченою Батьківщиною.

Інформаційні технології та інформаційна культура: до проблеми самовизначення

Заїка Тетяна
КНУ імені Тараса Шевченка
E-*mail: tanyushka_zayika@mail.ru*

За останні десятиліття розвиток суспільства характеризується неабияким збільшення швидкості інформаційних процесів. Така ситуація привела до становлення нового типу суспільної організації. У численних дослідженнях, які присвячені даній темі, сучасне суспільство йменується інформаційним, оскільки інформація в ньому забезпечує зв'язок різних рівнів його функціонування. Подібні висновки стали можливими за рахунок аналізу інтенсивності розвитку інформаційних технологій, які продукують та поширюють інформацію будь-якого змісту. Всі новітні інформаційні технології порівняно до попередніх поколінь, характеризуються більшою здатністю до інтеграції (більшість з них функціонують в мережах, наприклад, в Інтернеті), інтерактивності, мобільності. Сфера їх застосування постійно розширюється. Вони, фактично, всюди: вдома – від кухні до ванної кімнати; в офісі – від електронних ключів до смартфонів; у системах національної оборони – високоточна зброя; в уряді, освіті, виробництві; їх кількість постійно зростає у сфері надання послуг.

Активне впровадження інформаційних технологій має характер замкнутого кола. Адже, з одного боку, вони безпосередньо впливають на господарський бік людської діяльності, формуючи цим самим її ціннісно-етичні характеристики, а, з іншого боку, ціннісно-культурні навантаження стають каталізаторами господарської поведінки сучасної людини. Тобто, нині інформаційні технології впливають не лише на матеріальний бік розвитку людини, але й на її духовно-інтелектуальне становлення. Якщо, з економічної точки зору, впровадження технологій має досить позитивне значення для людини, то з культурною сферою не все так однозначно.

На перший погляд може здатися, що і культура «виграє» від впровадження інформаційних технологій. Дійсно, нові інформаційні технології надають фантастичні можливості вчителям та батькам у розвитку загальних здібностей дітей (через залучення всього арсеналу досягнень світової культури). Але, саме по собі, без участі дорослих та без консультацій з фахівцями, все це багатство не навчить дитину, а може навіть і зашкодити їй.

Завжди проблематичним в питанні впровадження інформаційних технологій в сферу культури залишається момент адекватного формування інформаційної культури серед користувачів. В реаліях сьогодення, інформаційну культуру вже слід розглядати як базовий елемент загальної культури людства. Важливим для дефініції інформаційної культури є аналіз її складових компонентів, а саме: а) культури організації подання інформації; б) культури сприймання користування інформацією; в) культури використання нових інформаційних технологій; г) культури спілкування через засоби Інтернет.

Сформована інформаційна культура дозволяє кожному індивіду не розчинитися в шаленому потоці інформації, яка подається звідусіль. Нормально сформована інформаційна культура – це єдиний шанс сучасної людини не перетворитися на «людину-маси». Прикладом того як індивід перетворюється на «людину-маси» може слугувати, нині досить популярна, так звана «комунікація» через Інтернет. Всі сили і час в даній ситуації переорієнтовуються із взаємодії з реальними суб'єктами комунікації – друзями, родичами, колегами, сусідами – на комунікацію свого віртуального "Я" з настільки ж віртуальними партнерами. Спілкування в мережі Інтернет привабливе своєю знеособленістю, анонімністю, а ще більше — можливістю конструювати й трансформувати віртуальну особистість. За таких умов індивід починає втрачати свою ідентичність. Свого часу Ортега-і-Гасет зазначив, що ситуація втрати власної ідентичності цілком влаштовує сучасну людину. Людина, яка живе за схемою «людина-маса», за переконанням мислителя втрачає жагу до власної індивідуальності, до вирізнення з маси. Мислення людини губить свою здатність виокремлювати істину, яка розмивається і втрачає свою цінність та з легкістю піддається впливам. Реклама – яскравий приклад процесу перетворення людини на «істоту маси». Сучасна музика, мода, мистецтво, кіно – ніхто не замислюється, чому сьогодні вони настільки популярні, чому люди так сліпо довіряють тим відеороликам, які що миті лунають з блакитних екранів телевізора. Відповідь доволі проста: інформаційні технології настільки полонили свідомість сучасної людини, що в неї просто не має потреби в осмисленні величезного потоку інформації.

Сьогодні ми маємо говорити про новий тип відношення людини і техніки, яка спершу лише слугувала їй, а тепер – активно і рівноправно втручається в її життя. Для того щоб людина мала можливість контролювати це втручання, вона повинна мати сформовану інформаційну культуру, яка постає як шлях універсалізації чеснот людини, що сприяє реальному розумінню людиною самої себе, свого місця та ролі в суспільстві, основних сферах його життєдіяльності.

Актуальность исследования опыта отечественного религиозно-философского осмысления феномена нетрадиционной религиозности конца XIX – начала XX в.

Клышнюк Николай

Белгородский государственный университет

E-mail: nikolais3@yandex.ru

Изучение феномена нетрадиционной религиозности дореволюционной России, представленной сектантством как зарубежного, так и отечественного происхождения, продолжает оставаться актуальным в современной исторической науке. История, как научная дисциплина с присущим ей специфическим методологическим аппаратом, позволяет детально и глубоко рассмотреть различные аспекты нетрадиционной

религиозности. Однако, как нам представляется, определенное положительное значение для цельного и всестороннего осмысления феномена нетрадиционное религиозности имеет опыт отечественного религиозно-философского осмысления, который представлен в работах русских философов конца XIX– начала XX в., а именно: А. Н. Бердяева, С. Н. Булгакова, И. А. Ильина, Н. О. Лосского, В. В. Розанова и С. Л. Франка.

Чем может быть полезен опыт религиозно-философского осмысления для историка? Обозначенные философы являлись современниками поворотных событий российской истории начала XX в. (революции 1905 и 1917 гг., падение Российской империи, гражданская война, возникновение нового молодого советского государства и пр.). Практически все они в своих трудах пытались осмыслить происходящие события российской истории. Занимаясь проблемами связанными с той катастрофы, что обрушилась на Россию в начале XX столетия, они пересматривают целый ряд глубоких вопросов: проблема особого пути России и русского народа в истории, а также особого положения Русской церкви, как в России, так и за ее пределами.

Вместе с попыткой решения обозначенных вопросов, часто в своих работах мыслители, в той или иной степени, обращали свой взор на социальные проблемы российской действительности конца XIX– начала XX в.Это такие проблемы, как, например, нетрадиционная религиозность, в виде различных течений старообрядчества и сектантства. В своих работах они рассматривали процесс возникновения, распространения и влияния тех или иных форм нетрадиционной религиозности на культуру, общество России. Интерес к ним не случаен, а вызван тем, что они является не только давними с позиции общей истории России, но и уводят, по мнению некоторых исследователей, к самим истокам русской революции и, как в итоге, к падению империи. Этим и выражается определенная польза для историка мнения именно дореволюционного философа относительно традиционной и нетрадиционной религиозности в дореволюционной России. Мнение же советских исследователей и мыслителей в большинстве своем имело ограниченную методологическую установку, которая не позволяла всесторонне рассмотреть и осмыслить те или иные дореволюционные процессы. Новизна исследования заключается также в том, что мнение обозначенных философов было практически неизвестно широкой научной публике в течении долгих десятилетий XX века.

Кроме этого идеи и положения относительно старообрядчества и сектантства в философии русских мыслителей приобретают особую актуальность не только для объективного осмысления печальных событий Российской истории начала XX века, но и позволяют глубже взглянуть на феномен нетрадиционной религиозности современной истории.

Последние российские исследования, как общероссийского, так и регионального уровня вновь направляют научный взор на изучение феномена религии, её проявлений у представителей русской религиозной философии (См. Красников А. Н. «Методология западного религиоведения второй половины XIX–XX веков», М., 2007; Болотнов Г. В. «Концепция

религиозного опыта И. А. Ильина в контексте христианской антропологии», Белгород, 2009; Кузьмин А. В. «Феномен деструктивности новых религиозных движений», Белгород, 2009; Шаненкова И. А. «Религия и политика в русской религиозно-философской рефлексии (диалог В. С. Соловьева и Н. А. Бердяева)», Белгород, 2009). Подобные исследования позволяют более объективно изучать те или иные процессы религиозной жизни. Ведь во многих современных исследованиях феномена религии и ее истории, во-первых, более уделяется внимание лишь отдельным аспектом феномена нетрадиционной религиозности (например, деструктивное влияние на психику и пр.), и, во-вторых, при широком использовании зарубежных и отечественных советских и постсоветских исследователей феномена нетрадиционной религиозности практически полностью игнорируется накопленный отечественный опыт дореволюционного религиозно-философского осмысления сектантства.

Свято-Троїцький жіночий монастир – свята обитель Чигиринщини

Кондратюк Марина

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

E-mail: marinka631191@rambler.ru

Стародавнє славне місто Чигирин було не тільки козацькою столицею, гетьманською резиденцією, а й одним із духовних центрів України. Козаки, захисники православ'я, були дуже віруючими людьми, тому, поселяючись впевній місцевості, насамперед знаходили найзатишніші місця і будували там церкви та монастирі.

Актуальність теми полягає в тому, що до вивчення історії релігійного життя України приєднується дослідження церковної атрибутики, культових споруд, визначних релігійних діячів, із їх внеском у духовно-культурне збагачення держави. Ці процеси активізувалися із здобуттям незалежності та фіаско комуністичної ідеології із її атеїстичною пропагандою. Водночас вивчення величезної кількості зруйнованих культових православних споруд привертає увагу багатьох дослідників, які своєю працею намагаються відродити їхню історію на існування, хоча б на сторінках періодичної преси.

У сучасному місті Чигирині знаходиться одна із найзначущих історичних, культурних та православних пам'яток ще XVII століття – Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Він був одним з найвідоміших і найбагатших монастирів на Правобережній Україні. В часи Богдана Хмельницького та його наступників він був одним із релігійних центрів Української держави. У період сталінських п'ятирічок монастир був пограбований та зруйнований як і багато інших. В період розбудови суверенної Української держави та відродження духовних святинь нашого народу, стало можливим відродження і Свято-Троїцького монастиря.

Слід сказати, що монастир займав чільне місце в спогадах сучасників та дослідженнях науковців XIX – поч. XX ст. Але про долю монастиря заговорили лише в останні десятиріччя.

Чигиринський Свято-Троїцький монастир був заснований козаками на окраїні міста. Виник він на маленькому півострові, оточеному річкою Тясмин. Місцевість, на якій обитель безпосередньо знаходилась, була сипучопіщана і встелена драговиною. Декілька разів виникала думка – перенести монастир на інше зручніше місце. Цікаво, що болотні жаби навколо монастиря належать до роду безголосих. За Л. Похилевичем народні перекази свідчать, що мовчання жаб приписують забороні Святителя Афанасія, яку він промовив під час відвідин монастиря (заборонив жабам заважати молінню монах).

Причина поселення монастиря в настільки незручних для проживання людей умовах завжди була загадкою для дослідників. Як власне і те, коли саме була заснована ця святиня.

Перші згадки про нього відносяться до 1627 року. Ігуменом обителі тоді був Мартирій. Коли і хто заснував монастир, невідомо. Окремі свідчення говорять про те, що він міг бути заснованим ще раніше черкаським і канівським старостою князем Дмитром Вишневецьким у 1542 році. Так, у 1925 році у Троїцькій церкві монастиря було знайдено кам'яну плиту, що підтверджувала цей факт. Також припускається засновником монастиря був військовий писар Богдана Хмельницького Іван Виговський, в майбутньому гетьман, який нібито збудував у 1653 році в монастирі кам'яну Троїцьку церкву. В листі до патріарха Никона від 12 серпня 1653 року він повідомляв: «церковь святыя Живоначальныя Троицы в Чигиринском монастыре, моим тщением, Иоанна Выгавскаго, писаря Войска Запорожскаго, созданную». Патріарх 12 грудня 1653 року через послів Б. Хмельницького подарував церкві Живоначальної Трійці 25 книг.

Подорожуючи, антиохійський патріарх Макарій 28 липня 1654 року зупинився в Чигиринському монастирі. Там він бачив церкву, названу в ім'я Іоана Богослова і освятив її. Отже, всередині XVII ст. монастир мав дві церкви: Троїцьку, яка існувала з часу заснування монастиря та новозбудовану Івана Богослова.

Також про наявність двох церков свідчать архівні джерела. Дві церкви були необхідні для проведення зимових та літніх служб. Відрізнялись міцністю фундаменту та товщиною стін. Монастирський комплекс складався з трапезного дому, дерев'яної дзвінниці, настоятельний корпус з 8 кімнат, 30 келій для монахинь, літньої келії для печіння просфор, будинку для священника та сільськогосподарські забудови. Щороку доходи монастиря становили від 12.000 рублів сріблом (за станом на 1880-их років). Пізніше, відомо, що у 1873 році Лебединський чоловічий монастир подарував та передав у користування 2 хутори та 1 вітряк.

З 1658 по 1663 роки в монастирі перебував митрополит Діонісій Балабан, що підтримував політику гетьмана І. Виговського. У 1663 р. в Чигиринському монастирі постригся в ченці під іменем Гедеона Юрій Хмельницький. У 1667 році, при гетьману Петру Дорошенку, в Свято-

Троїцькому монастирі ствердив кафедру митрополит Київський Йосип Нелюбович-Тукальський (1663 – 1675), тут же обраний в цей сан.

Під час Чигиринських походів монастир був двічі зруйнований й пограбований. Але цікавий факт, що спочатку його грабували московські війська, потім татари, а те, що залишилось розграбував місцевий люд.

Відроджується монастир завдяки брату Петра Дорошенка – полковнику з Суботова Андрію Дорошенку. У 1735 році з невідомих причин Чигиринський монастир стає жіночим. Першою настоятельницею монастиря стає ігуменя Варвара. Ось як пише в своїх «Сказаниях…» Л. Похилевич: "До 1735 года Чигиринский монастырь считался мужским. В этом году настоятелем был Даниил Климковский. Во время междоусобиц, беспрестанно в этом крае господствующих, монастырь разорен и опустошен… Неизвестно, кто именно преемственно управлял монастырем, когда он был еще мужским и по чьей воле он преобразован в 1735 году в женский".

У 1843, 1845 роках під час подорожеі по Україні на Чигиринщині побував Тарас Шевченко. Він залишив нам понад 10 художніх творів із зображенням історичних пам'яток нашого краю. Саме завдяки Т. Шевченку ми маємо зображення монастиря, що збереглося.

На початку XIX століття монастир стає серйозною економічною одиницею: відкриває рахунки в Британському банку, займається ткацтвом дорогого одягу, опікується недільнею школою. Через чудодійні властивості ікони Божої Матері потік відвідувачів постійко зростає. Так у 1872 році розпочалось будівництво кімнат для відвідувачів. Щось на зразок готельного комплексу. Також у цьому році будують дерев'яний корпус для пристарілих монахів.

До 1917 року монастирі були не тільки культовими центрами, де виконувалися служби, треби і куди приходили, щоб зректися світу. Тут діяв чіткий економічний механізм, і мешканці самі себе годували, вдягали, вкладали гроші і жили на відсотки. Монастир був пов’язаний тисячею ниток із регіоном. Тут колись давали роботу сотням селян, закуповували велику кількість продуктів. Документи свідчать, що в монастирях навіть ходили цінні папери. Це була свого роду вельми прогресивна фірма. Монастир був базовою структурою, православно-духовною й економічно незалежною. Ця структура сплачувала чималі податки за землю, угоди, товар. Не можна сказати, що монастир існував завдяки якимось непомірним державним пільгам.

Історія наших монастирів після 1917 року — це історія їх знищення. Про це свідчать документи єпархіальних відомств і органів НКВС, ГПУ, спецвідділів у виконкомах, що відповідали за їхнє цілеспрямоване знищення. У 1929 році в стінах Чигиринського Свято-Троїцького монастиря була створена комуна імені XII з'їзду Рад Шевченківщини, потім колгосп імені Леніна. Восени 1932 року молоді активісти міста та села Вітове почали руйнувати храми монастиря, які заважали будувати «велике майбутнє без Бога». У 1934 році від Свято-Троїцької церкви залишився тільки фундамент, на якому було встановлено бюст Володі Ульянова. 10 квітня 2006 року чотири перші сестри новоствореної жіночої общини прибули відновлювати

православну святиню, яка була розорена вщент і являла собою «пам'ятник людському безумству, а не оплот духу».

З наукової точки зору, монастир виступає досить цінним та цікавим джерелом у вивченні історії української церкви. Із цією пам'яткою пов'язано багато відомих українських та російських діячів: починаючи від Богдана Хмельницького, Діонісія Балабана, Івана Виговського, Петра Дорошенка та Тараса Шевченка. Його історія завершується сумною сторінкою про розпорядження більшовиків знищити монастир й останню настоятельницю монастиря. У наш час археологи та дослідники зайнялись вивченням його історії, проводяться розкопки, збираються свідчення очевидців, розшукуються забуті джерела.

Від масового просвітництва до музейної педагогіки: на прикладі історії науково-просвітницької діяльності ХХМ (1950 – 1990 рр.)

Кутья Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: kutya.elena@mail.ru

Музеї – це спеціалізовані установи, які колекціонують, зберігають матеріальні носії культурного спадку людства. Виникнення музеїв, як закладів, що поєднують всі зазначені аспекти із базовими функціями розуміння та зберігання колекцій зумовлено тим, що пояснення змісту культурного спадку має велике соціальне та політичне значення.

Враховуючи функції, які реалізує музей, його можна розглядати з двох сторін – соціальної та політичної. У радянські часи музей виконував ідеологічну функцію, мета якої полягала у вихованні комуністичного світогляду, пропаганді ідей інтернаціоналізму та патріотизму. З початком «перебудови» та зміною ідеологічних парадигм, музеї починають розглядати не як засіб пропаганди, а як засіб розвитку естетичного смаку та творчого уявлення людини. Цей процес ми намагалися простежити на прикладі історії науково-просвітницької діяльності ХХМ, яка пройшла шлях від музейного просвітництва до музейної педагогіки.

Вивчення окремих напрямів діяльності музею, неможливе без усвідомлення загальних принципів музеєзнавства, а саме таких як: визначення музею та музеєзнавства як наукової дисципліни, функцій та ролі музею у суспільстві, дослідження головних етапів становлення музейної справи, принципів організації екскурсій, виставок, які розглянуто у наступних роботах: Ф. Вайдахер «Загальна музеологія», І. Довжук «Основи музеєзнавства», І. Діденко «Изобразительные средства в агитационной пропаганде», С. Голубнича«Основи екскурсійної справи», І. Філоненко «Екскурсознавтсво і музеєзнавство»,Ф. Курлат «Научно-просветительская работа музеев СССР».

Слід наголосити, що джерельну базу роботи склали раніше неопубліковані документи, що зберігаються в архіві ХХМ та ті, що знаходяться на поточному обліку.

Вивчення й аналіз форм та напрямів науково-просвітницької діяльності ХХМ потребувало використання наукового, логічного, загальнонаукового та кількісного методів.

На основі загальних проблем організації науково-просвітницької діяльності музею, головна увага сконцентрована навколо дослідження напрямів та форм діяльності ХХМ, до наукового обігу введено достатню кількість архівних матеріалів музею.

В результаті проведеного аналізу та узагальнень ми прийшли до висновку, що науково-просвітницька діяльність ХХМ 1950 – 1990 рр. проводилася за декількома напрямами: експозиційна та дослідницька робота, організація пересувних та стаціонарних виставок, лекційна та телевізійна практика, виступи по радіо, друк спеціально підготовлених статей у журналах та газетах, розробка та видання буклетів, афіш, запрошувальних квитків. Як в лекційній, так і в експозиційній діяльності домінуючою була тема пропаганди досягнень радянського образотворчого мистецтва та його засобами радянського способу життя серед сільського населення. Натомість як робота із дітьми та школярами була позбавлена педагогічного характеру.

Починаючи з 1990-х років, до таких музейних заходів як дні відкритих дверей, зустрічі із художниками та мистецтвознавцями, презентація виставок, було додано абсолютно нові форми роботи: організацію дитячих ранків, днів школяра та студента, музичних вечорів та концертів. Також були запроваджені нові – клубні форми роботи та освітні програми. Наприклад, «Краса рятує світ», та «Митці майбутнього». З 1995 р. в музеї починає працювати музичний клуб «Фермата». Одночасно музей приймає активну участь в організації інших дитячих конкурсів і фестивалів, а саме: «Живий звук», «Бієнале», «Барви Слобожанщини».

Підводячи підсумок, зазначимо наступне: наукова діяльність ХХМ у радянські часи мала просвітницький характер, не без ідеологічного забарвлення. С початком перебудови, здобуттям Україною незалежності, до практики роботи додається музейна педагогіка, як головний інструмент виховання та розвитку естетичного смаку людини.

Іконологічний метод Е. Панофського як універсальний спосіб розкриття глибинних смислів мистецтва усіх епох

Ляшенко Наталія

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

E-mail: natochkalya@mail.ru

Е. Панофський без перебільшення є одним із найвідоміших мистецтвознавців ХХ століття, ідеї якого мають величезний вплив на становлення сучасної культурології та філософії культури. Сам вчений

вважав себе істориком культури і підходив до пластичного мистецтва, як до стану культури.

Для аналізу культурних об'єктів Е. Панофський створив тріадичну систему в якій виділяє наступні три типи (етапи) інтерпретації: доіконографічний (формальний аналіз); іконографічний; іконологічний.

Актуальність іконологічного методу дослідження артефактів культури є досить високою і сьогодні. У сучасній постласичній світоглядній парадигмі важливого значення набуває саме цей метод, адже іконологія прагне віднайти та дослідити історично обумовлений сенс, як свого роду значиму цілісність, від художнього витвору невіддільну, і на складові частини розділену лише умовно.

У наш час аналіз артефактів культури відбувається уже не на основі міметизму, а завдяки поверненню дослідження форми, котра поєднується із контекстуальністю. Сучасні методи дослідження базуються на надбаннях візуальної революції у мистецтві. Обов'язковою характеристикою стає медійність як самих культурних об'єктів, так і методів їх дослідження. Для прикладу на основі іконологічного методу можна здійснити аналіз фільму Метью Барні «Малюючи кордони».

Крок перший. Це етап, на якому відбувається аналіз візуальних образів, їх вивчення та уважне дослідження. Цей етап триває майже півфільму. Ми вивчаємо образи М. Барні, Бьйорк, інших учасників, розглядаємо судна, скульптуру, китайського мудреця тощо. На цьому етапі головне – дослідити форму. Головною формою, котра проходить через увесь фільм є перекреслений еліпс, який спершу був на подарунках, потім такої форми набув застиглий жир кита. А також дуже важливим елементом є тілесність, адже тіло стає ще одним героєм розповіді М. Барні.

Крок другий. Іконографічний аналіз, в якому поєднуються світоглядні основи та характеристика епохи, зв'язок форми зі змістом. Річ у тім, що досить важко встановити до якої епохи належить фільм. Адже у ньому чітко видні барокові мотиви, середньовічні та постмодерні. А також дуже багато первісних мотивів та символів, розпізнавання яких відбувається на іконографічному етапі. Так, перекреслений овал, який фігурував від самого початку, – це давній спосіб графічного зображання кита. Дуже символічним є поєднання китобійного судна із зображенням кита на борту.

Також специфічним є головний герой фільму. Його стає можливим встановити лише на іконографічному етапі. Ним виступає скульптура з вазеліну. Саме навколо неї і розгортається сюжет. Ще одним головним героєм є тіло та його видозміни – морська поверхня, вода, сам корабель, який теж є втіленням міфологічності, бо він належить флотилії Нісін-Мару.

М. Барні, починаючи від індивідуальної біографії людини, її тіла, переходить до загальної історії землі або водної поверхні. Це характеризує етап Е. Панофського, коли відбувається поєднання із загальною історією. Ці характеристики знаменують собою початок третього етапу.

На третьому етапі відбувається вихід на загальний рівень філософської, культурної проблематики. Головною тут виступає тема гармонії з природою. Вода, як один із головних мотивів фільму, чудово корелює з улюбленими матеріалами М. Барні – також рідкими. Саме вона повертає

усю систему образів до того моменту, коли глядач усвідомлює, що світ, створений М. Барні, – це «пренатальний» світ, у якому співіснують, як і у будь-якій міфології, полярні начала. І їх боротьба у світі – запорука існування всезагальної гармонії, без якої неможливо існування всесвіту загалом.

Отже, іконологічний метод Е. Панофського є актуальним для будь-якого твору будь-якої епохи, особливо для сучасності.

Легалізація греко-католицької церкви в Україні спільними зусиллями духівництва Української Греко-католицької Церкви та Мукачівської греко-католицької єпархії

Майороші Марія
Ужгородський національний університет
E-mail: MajorossyM@i.ua

Історія греко-католицької церкви (далі – ГКЦ) в Україні була далеко непростою. За весь період існування ГКЦ на її долю випало немало негараздів та труднощів. Чого лише коштує процес ліквідації цієї церкви радянською владою у 1946 (на Галичині) та 1949-х роках(на Закарпатті), а також її подальше переслідування. Не дивлячись на всі заборони та перешкоди, духовенство ГКЦ продовжувало активно діяти в «підпіллі». Саме завдяки цьому було зрозуміло, що рух за легалізацію та реабілітацію ГКЦ в Україні розпочнеться і це тільки питання часу. Цей час настав в другій половині 80-х – початку 90-х років XX ст. З проголошенням М. Горбачовим курсу на «перебудову», який передбачав демократизацію суспільства і лібералізацію державної політики щодо церкви. Саме це, а також наближення такої знаменної події як святкування 1000-ліття хрещення Київської Русі і послужило сигналом для початку руху за легалізацію ГКЦ, яка була представлена УГКЦ та Мукачівською греко-католицькою єпархією.

Актуальність даної проблеми містить в собі декілька аспектів, а саме: по-перше, наукова цінність даного питання – воно є практично нерозробленим; по-друге, розглянути процес легалізації в іншій площині, а саме через призму відносин двох церковних провінцій; по-третє, на прикладі показати ті позитивні зміни, яких було досягнуто саме завдяки спільним зусиллям цих двох церков. Актуальність, відсутність комплексних грунтовних досліджень і підвищений інтерес за останні десятиліття до такого роду проблематики – все це в комплексі і зумувило мій вибір теми. Не дивлячись на те, що питання легалізації ГКЦ є порівняно новим в українській історіографії, воно неодноразово порушувалося істориками в контексті загальної історії України. Хоча подібного формулювання проблеми автор не зустрічав. Одним словом, немає комплексного і систематизованого дослідження даної проблематики, але є чимало праць, які

певною мірою торкаються даного питання. Тут слід згадати такі прізвища як: Олег Турій, Мирон Бендик, Даниїл Бендас, Андрій Михалейко, Володимир Фенич, Степан Кобута, Володимир Пащенко та інші. Так як ці процеси відбувалися в недалекому минулому, у нас є маса свідчень людей, які стояли у витоках цих подій, хоч, на жаль, багатьох вже з нами немає. Саме тому найбільшу цінність має джерельна база, а саме – документи, тогочасні засоби масової інформації, інтерв'ю та розповіді священиків та вірян, які були безпосередніми учасниками подій, а також багато фото- та відеоматеріалів, з частиною яких автор ознайомився і опрацював їх в архівах Львова та Ужгорода. Така тема є досить специфічною, але, на думку автора, цікавою і потрібною. Автор вбачає свою заслугу в тому, що вперше зробив спробу подати комплексний аналіз і оцінку тогочасних подій, а також намагався подати власне бачення і нові підходи вирішення тієї чи іншої проблеми, в чому допомогло застосовування історико-порівняльного, ретроспективного та проблемно-хронологічного методів, а також принципів об'єктивності та історизму.

В ході свого дослідження автор висвітлює головні події, які передували початку процесу легалізації ГКЦ, показує всі досягнення та невдачі, що траплялися на шляху до реалізації завдань, прослідкував історію відносин УГКЦ та Мукачівської греко-католицької єпархії в цей період, їхні згоди та протиріччя, заслуга кожної з них, а також як склалися стосунки після завершення їх спільної справи.

Таким чином, автор дійшов наступних висновків – Греко-Католицька Церква завжди відігравала важливу роль в українському суспільстві. Легалізація ГКЦ було не лише духовним, але і сприяло національному відродженню українського суспільства. Не дивлячись на те, що в силу тих чи інших обставин стосунки між двома церковними провінціями інколи складалися непросто процес легалізації ГКЦ в Україні все ж таки був доведений до завершення. Саме завдяки об'єднаним зусиллям духовенства та їх плідної співпраці заради досягнення спільної мети було зроблено найголовніше – вихід з «підпілля» і здобуття офіційного визнання ГКЦ.

Історія Римсько-католицького костелу Імператорського університету Св. Володимира (1836 – 1864 рр.)

Мусієнко Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: krasinska@ukr.net

Серед багатьох проблем пов'язаних з історією Імператорського університету Св. Володимира у XIX ст., яка на сьогодні недостатньо вивчена в історіографії є історія Римсько-католицького костелу, який функціонував при університеті з 1836 до 1864 рр. Дослідження перших істориків київського вузу М. Владимирського-Буданова та Н. Шульгіни не дають вичерпної інформації щодо створення та функціонування римсько-

католицького релігійного осередку у стінах університету, життя та долі його настоятелів. Спираючись на невідомі досі архівні матеріали з Державного архіву міста Києва, автор спробував реконструювати основні етапи історії Римсько-католицького костелу в Імператорському університету Святого Володимира.

Потреба у створенні спеціального релігійного осередку для представників римсько-католицької конфесії у Київському університеті виникла невдовзі після його відкриття у 1834 р. Це пояснювалось насамперед значною чисельною перевагою адептів католицької віри над іншими конфесіями в середовищі як студентів, так і викладачів.

На початку 1836 р. попечитель Київського навчального округу подав пропозицію міністерству внутрішніх справ про заснування римсько-католицького костьолу в стінах університету. Міністерство внутрішніх справ розглянувши заяву, погодилось на створення костелу.

29 лютого 1836 р. міністр народної освіти видав розпорядження про заснування в стінах Імператорського університету Св. Володимира Римсько-католицької каплиці. В тексті документу зазначалось, що Римсько-католицький костел засновується для проведення богослужіння тільки для чиновників та студентів римсько-католицького віросповідання спеціально призначеними для цього священиками. Слід зазначити, що римсько-католицький костел був заснований ще до моменту офіційного відкриття православної церкви в стінах університету. Першим настоятелем костелу став віленський канонік, професор догматичного та морального богослов'я Юстин Ходикевич. Настоятелі каплиці одночасно займали посаду завідувачів кафедри римсько-католицького богослов'я, яка існувала поза факультетами. На початку 1837 р. замість Ю. Ходикевича був призначений канонік Ігнацій Петрович Головінський, який перебував на цій посаді до 1842 р. з 1842 р. настоятелем Римсько-католицького костелу став канонік Фома Добшевич. Працюючи понад 20 років в університеті Ф. Добшевич зарекомендував себе як палкий захисник польської культури, мови та релігії в Київському університеті, залишаючись єдиним викладачем, який продовжував читати лекції польською мовою. Поряд з цим, професору Добшевичу належить кілька ґрунтовних праць з історії римсько-католицької церкви в Україні та Литві. Вже після його смерті в 1888 р. в Гнєзно була видана його монографія під назвою «Історичні відомості про Київське єпископство від створення до 1339 р. з додатком життєпису київському єпископа Й. Верещениського».

18 червня 1863 р. був прийнятий Загальний Статут російських імператорських університетів, дія якого розповсюджувалась на Імператорський університет Св. Володимира. Цей документ не передбачав існування в штатах університетів Російської імперії кафедр римсько-католицького богослов'я. Це створило юридично-правове підґрунтя для ліквідації існуючих при університеті як кафедри римсько-католицького богослов'я так і римсько-католицького костелу, що пов'язувалось із заходами російського самодержавства з придушення польського національного повстання у Царстві Польському у1863 – 1864 рр.

20 грудня 1863 р. відбулось засідання Ради університету, на якому більшістю в 20 голосів проти 10 було вирішено з наступного року припинити викладання римсько-католицького богослов'я в університеті. Цим самим рішенням був ліквідований і Римсько-католицький костел у стінах вузу, так як посада настоятеля каплиці не була також передбачена новим університетським статутом.

Розвиток культури у Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні після Другої світової війни.

Нанівська Марія

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка

E-mail:

У даній доповіді на основі аналізу матеріалів місцевої преси, фондів архіву і публікацій буде розкрито стан культурного життя Дрогобицько-Бориславського регіону після завершення Другої світової війни. Розвиток української культури в даному регіоні після 1944 року майже не розглядався. У працях дослідників, зокрема І. Кошарного, М. Підпригорщука, І. Гапченка, К. Скрипника, Я. Хонігсман, Д. Низового, М. Шалати, Р. Соловчука, М. Мариняка та інших наводяться окремі факти з життя українських театральних, мистецьких та хорових колективів. Однак на сьогодні відсутня праця, де б охарактеризовувалося культурне життя регіону.

Після завершення війни в Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні поступово налагоджувалося культурне життя. Культурне життя Борислава в основному було зосереджено: у міському Парку культури та відпочинку ім. Ленінського комсомолу. Існує думка, що це єдиний у світі діючий парк культури та відпочинку, де одночасно здійснюється видобуток нафти. Також у міському Палаці культури нафтовиків, із залом на 700 місць, бібліотекою, залами для кіно і для танців. Борислав славився і конотеатром «Каменяр». На стадіоні «Нафтовик» проводилися товариські матчі з футболу, змагання по стрільбі з лука «Прикарпатська стріла» та інші заходи. Великого поширення набував і Бориславський дансинг. Саме таким дансингом став центральний палац культури нафтовиків. Вечори в палаці заповнені танцями. Спираючись на великий досвід і допомогу народів Радянського Союзу, населення Дрогобиччини з перших днів по закінченню війни розгорнули в широких масштабах культурне будівництво.

У Дрогобичі діяв музей "Дрогобиччина", музей засновано 1940 – 41рр на базі природничих експонатів всесвітнього походження, привезених з гімназії єзуїтів у Хирові та експонатів перевезених з Роздолу. Музей розміщений у двох будинках. В період німецької окупації був закритий, і з нього не пропало жодного експонату. Дрогобицький обл. історико-краєзнавчий музей мав зв'язок з Карпатським науково-дослідним геологічним інститутом у Бориславі. За час від 1.1.1947 р. до 31.12.1947 р.

музей був відкритий. Його відвідали 17.681 чол. – це переважно шкільна молодь, військові частини і відносно менше число старших громадян.

Важливу роль у культурному житті Дрогобича відіграє театр. На прикінці 1944 року він повернувся з м. Ургенеч (Узбекистан), де перебував у евакуації під час війни. Відкрився театр на 750 місць. Він об'єднується з місцевою трупою і починає діяти під назвою – Дрогобицький обласний музично драматичний театр. До річниці визволення Дрогобича від німецько-фашистських загарбників підготовлено виставу Б. Горбатова "Юність батьків". Театр ставив вистави у багатьох прикарпатських містах і містечках. Репертуар був різноманітним за тематикою і жанрами. Театр поступово ставав провідною культурною установою, лабораторією художнього слова.

Пожвавилось і літературне життя. Регулярно відбувалися літературні зустрічі з видатними українськими та зарубіжними письменниками, зокрема М. Рильським, О. Корнійчуком, А. Малишком, Ю. Мельничуком, С. Крижанівським, П. Вороньком, П. Загребельним, Ю. Шовкоплясом, Д. Павличком, Р. Іваничуком, В. Лучуком, Б. Олійником, І. Драчом, та ін.

У 1946 р. у місті створено Заслужений Прикарпатський ансамбль пісні і танцю "Верховина". Творчим зростанням і популярністю зобов'язаний заслуженому діячеві мистецтв, композиторові Ю. Корчинському, який керував ансамблем протягом 1946 – 1970 рр. З концертними програмами "Верховина" об'їздила мало не весь Радянський Союз, побувала й за кордоном.

Отже, чільне місце в житті українського народу належало культурній діяльності, а саме відвідування театрів, кінотеатрів, музеїв і т. п. Відбулося відновлення хорових колективів, активна сценічна діяльність дрогобицько музично-драматичного театру.

Початок кінопроцесу в Криму

Нетета Ольга

Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого

E-mail: lyalya_1407@mail.ru

Вивчення зародження кінопроцесу у Криму у 1896 – 1920 рр. є важливою темою в контексті історії вітчизняного кіномистецтва, яка досі залишається малодослідженою та суперечливою. Беззаперечним є і вплив кінематографу на розвиток самого суспільства, яке піддавалось якісно новим змінам у мистецькому, науковому та побутовому житті людей та міст цього краю. Саме кіно у 1917 – 1920 рр. перетворило вигідне географічне розташування півострову на природній «знімальний майданчик» під відкритим небом, який сучасники почали називати «російським Голлівудом». Одна з найстаріших, створена тут Ялтинська кіностудія стояла на початку еволюції вітчизняного кінопроцесу загалом, забезпечуючи вже існуючим досвідом, кадрами та можливостями.

Дану тему в українській та російській історіографії дослідники продовжують оминати. Кінознавці радянського періоду приділяли увагу окремим аспектам діяльності кіностудії, зокрема через її проблему національної приналежності. Остання десятиліттями залишалась чи не найголовнішою перепоною для об'єктивної оцінки культурного значення величезного творчого доробку для кінематографу України та Росії, не кажучи про важливий внесок для культури корінного населення Криму.

Дореволюційний період розвитку кінематографу Російської імперії отримав чимале висвітлення кінознавцями. Тому в загальних працях з історії кіно С. Гінзбурга, Н. Зорської, М. Лебедєва, Р. Соболєва знаходимо і інформацію щодо розвитку кінопроцесу в Криму, який пізніше перетворився на єдиний діючий центр дореволюційного кіно після подій 1917 р. Дослідження даної теми не є вичерпним, оскільки чимало сторінок історії перших років кінопроцесу в Криму із створеною тут кіностудією лишається досі недослідженими.

Найповнішу інформацію на даному етапі презентує мемуарна література, яка не дивлячись на свій суб'єктивний характер, лишається важливим джерелом для обраної теми. Спогади одного з перших кіновиробників О. О. Ханжонкова «Перші роки російської кінематографії» (1937) поетапно розповідають про його вибір Криму для зйомок фільмів та для створення в 1917 р. літньої знімальної бази – філіалу своєї московської кінофабрики. Саме вона та ще декілька місцевих кінотовариств утворили Ялтинську кінофабрику – одну з найстаріших кінопідприємств на території сучасних України та Росії. Еволюцію кіносправи в Криму продовжувала досліджувати онука Ханжонкова – І. В. Орлова. У своїй монографії вона підкреслила роль Ялти як кіноцентра Криму. Створення знімальної бази, а згодом і кінофабрики було закономірним для міста, в якому показували одні з перших іноземні стрічки в більше десятка збудованих кінотеатрах. Автори цих спогадів досить детально описують роботу та можливості кінематографу у Криму, у той же час додаткові відомості знаходимо і в мемуарах інших діячів кіно того часу (В. Гардіна, Б. Міхіна, Л. Форестьє), в архівних документах та матеріалах преси.

Окремо, варто відзначити інформацію з даної проблеми, яку надають роботи сучасних місцевих дослідників. Так, у монографії музейного працівника Л. І. Прокопової знаходимо довідки щодо перших кроків кіновиробництва в Криму, зокрема про кіноекспериментипридворних фотографів царської родини та роботи дореволюційних сінематографів у місті Ялта та царському маєтку «Лівадія». Ялтинські кінознавці С. Сафронов та Б. Арсеньєв у свою чергу надають характеристику діяльності О. Ханжонкова та багатьох інших митців, які працювали у створеному кримському кіноательє.

Використані загальнонаукові (аналіз і синтез), спеціально-історично (історико-порівняльний) та інші методи для вивчення даної теми роблять можливими якісне дослідження історії, особливостей виробництва, творчого доробку кінопроцесу в Криму, як елементу загальної вітчизняної еволюції кінематографу. Ялтинська кіностудія стала не лише однією з перших

вітчизняних кіностудій, але й рушійною силою для подальшого розвитку багатьох національних кінематографій.

Особливості дослідження січасної духовної освіти в донецькій області

Нікіфоров Карен
Донецький національний університет
E-mail: karen.nikiforov@mail.ru

Період входження України до складу СРСР (1922 – 1991 рр.) позначився колосальним занепадом усіх без виключення релігійних структур, що пояснювалося державною атеїстичною політикою.

Із здобуттям незалежності молода українська держава зійшла з курсу антирелігійної діяльності. За відсутності застарілої комуністичної моралі в духовному житті країни утворився вакуум, зайняти який була спроможна релігія. Однак, у спадщину від Радянського союзу Україні залишилася розвалена система духовної освіти, яка унеможливлювала нормальне функціонування релігійних інститутів.

Особливо активно розвиток духовної освіти проходив в Донецькій області, як у густонаселеному регіоні, в якому довгий час не було глибоких релігійних традицій у силу особливостей формування складу населення.

У контексті статті, духовна освіта буде розглядатися як професійна підготовка служителів релігійних організацій та викладачів-богословів.

Перші загальні матеріали з проблеми інституалізації процесів духовної освіти з'явилися наприкінці 90-х років XX століття. До них можна віднести праці В. Васьковського «Духовна освіта в Україні: проблеми й напрямки розвитку» (1998), М. Заковича «Про духовність і освіту» (2001), Ю. Кальниша «Духовні школи в Україні: загальний огляд» (2001) тощо.

Певні аспекти духовної освіти власне у Донецькій області у період незалежності досліджували такі автори як Н. Бєлікова «Релігійна і релігієзнавча освіта у Донецькій області» (1999), Л. Рощина «Релігійні навчальні заклади Донецької області у другій половині 90-х років XX століття» (2001), Л. Лихачова та Н. Ігнатова «Становлення духовної освіти в Донецькій області (90-ті рр. XX ст.)» (2002). Проте, в цілому питання становлення і розвитку сучасної духовної освіти в Донецькій області не можна вважати повністю дослідженим.

Дослідження духовної освіти на Донеччині є доволі проблематичним з кількох причин. По-перше, оскільки церква відділена від держави, навчальні заклади не зобов'язані надавати звіти державним установам про ведення навчального процесу у власних закладах; по-друге, деякі релігійні громади регіону продовжують бути закритими для зовнішнього світу, що ставить перепону для дослідження діяльності їх начальних закладів, по-третє, не в усіх громадах існує налагоджена система збору інформації про свої духовні навчальні заклади, існує певна розмежованість у системі «церква – навчальний заклад».

До джерельної бази роботи належать Закони України та підзаконні акти (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Декларація про державний суверенітет України, Конституція України); матеріали центрального та місцевого органів України у справах релігій (інформаційні звіти); документи і матеріали релігійних громад та духовних навчальних закладів, які містяться на їх офіційних сайтах; матеріали світської та конфесійної періодики; однак найбільш інформативними є джерела особистого походження, а саме наративні інтерв'ю з керівниками духовних навчальних закладів регіону, які були зібрані особисто автором.

Необхідно наголосити, що відділом у справах релігій Донецької облдержадміністрації на території області було зареєстровано одинадцять духовних навчальних закладів. Якщо розглянути систему духовної освіти в регіоні у перерізі її відношення до певних конфесій, то Всеукраїнському союзу об'єднань євангельських християн-баптистів належить два вищих навчальних заклади, Церкві Повного Євангелія - три, стільки ж належить Церкві Христовій в Україні, по одному навчальному закладу мають представники Міжнародного товариства свідомості Крішни, іудейські та мусульманські громади.

Таким чином, тема становлення духовної освіти на Донеччині є доволі актуальною. А аналіз існуючої літератури за темою роботи доводить до висновків про необхідність подальшого дослідження проблеми, тим більш, що наявні історичні джерела дають можливість здійснити це дослідження.

Регіональні особливості ікон Богородиці на Слобожанщині

Первачук Ольга

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: cisdarling@mail.ru

Ікона має особливе значення у процесі формування світосприйняття українців. Ці зображення не лише відображали уявлення про ідеал, але й визначили той духовний світ, який оточував як автора, так і глядача.

Розвиток Слобожанського іконопису не отримав належного наукового вмсвітлення, тому на сьогодні питання цієї теми залишаються відкритими та доволі актуальними.

Вивчення літератури з цього питання показав, що не існує спеціальних досліджень, де розкривається еволюція слобожанського іконопису, його специфіка та місце в загальній системі українського іконописного мистецтва. В основному Слобожанський іконопис розглядається побіжно, в контексті загального українського мистецтва.

Окремі відомості про формування духовної культури містяться у дореволюційних виданнях таких авторів Д. Багалія, Є. Редіна, М. Сумцова, П. Фоміна, Д. Т. Філарета Гумілевського та інших.

Важливими були теоретичні положення Ф. Буслаєва та М. Кондакова, в яких викладено основи та започатковано траждиції дослідження російського

іконопису. Найбільш грунтовно висвітленна тема іконопису Слобожанщини в роботах С. А. Таранушенка.

Сучасні українські мистецтвознавці П. Білецький, В. Овсійчук, Д. Степовик та інші, висвітлювали питання іконопису Слобожанщини, але не ставили перед собою завдання детального дослідження та аналізу.

У роботі детально аналізується традиція Слобожанського іконописання. Особлива увага приділяється проблемі визначення методики інтерпритації цього виду джерела. Зокрема, сучасний методологічний контекст дослідження обумовлює необхідність використання міждисциплінарних методів отримання обгрунтованих висновків.

Слобожанська ікона має коріння в українській культурі. Водночас вона дає змогу зрозуміти той культурно-інтелектуальний простір, де вона була створена, функціонувала і була «знищена». На жаль, в радянські часи традицію дослідження іконописання було перервано, але сьогодні ми маємо можливість продовжити вивчення іконопису Слобожанщини в контексті загального простору українського живопису.

Автором було складено базу даних ікон Богородиці, які були створенні на Слобожанщині, що включає більше 50 зображень. Чимало із цих ікон не збереглися до нашого часу, здебільшого це зображення, які містяться у каталогах, на окремих фотографіях, в особистих колекціях. Втім, ці джерела мають значний інформаційний потенціал. Автором розробленно класифікацію цих ікон, виявленно їх специфічні риси, які у ряді випадків трактуються як регіональні особливості.

Водночас, такий аналіз засвідчує, що іконописний живопис Слобожанщини є невід'ємною частиною загальноукраїнської іконописної традиції, яка потребує глибокого та всебічного аналізу для розуміння духовного світу українців.

Після детального дослідження та порівняння можна зробити наступні висновки. На території Слобожанщини було поширено бароко, цей стиль найкраще відповідає національному характеру українського народу того часу. Значний вплив на розвиток іконописання відіграло західне мистецтво, яке перепліталось з українськими традиціями (особливо спостерігається вплив Мурільйо на іконографію Богородичних сцен). Регіональна специфіка проявляється у орнаментальних формах. Зокрема, богато ікон супроводжуються декоруванням одягу персонажів та предметів побуту, часто використовується рослинна орнаментальність мотивів, надаючи пишного та багатого образу іконам.

Соціокультурні виміри людської тілесності в контексті розвитку історичної антропології

Потапенко Ярослав
Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди
E-mail:

Інтенсивний розвиток історичної антропології в останні роки, а також ті великі евристичні можливості, що їх відкриває ця наука для комплексного історичного осмислення тілесної проблематики з точки зору історіографії, зумовлює актуальність обраної теми.

Мета дослідження – проаналізувати особливості осмислення соматичної проблематики через призму історичної антропології.

Проблема дослідження – особливості осмислення людської тілесності як соціокультурного феномену через призму історичної антропології.

Задекларована проблема не була ще предметом спеціального наукового аналізу, хоча окремі її аспекти частково охоплені в роботах І. Биховской, Д. Міхеля, Ф. Саразіна, Б. Могільніцкого, А. Бєліка та А. Соколова. Тому дуже важливим і актуальним завданням вважаємо дослідження специфіки тілесної аналітики, представленої у просторі як історичної науки вцілому, так і історичної антропології зокрема. Вище зазначені міркування й зумовлюють новизну дослідження.

В процесі роботи нами використані порівняльно-історичний та історико-типологічний методи а також метод дискурс-аналізу.

За своїм сутнісним наповненням історична антропологія є історією змін людського сприйняття, осмисленням того, в який спосіб людина породжує «тексти культури» і як ці тексти, у свою чергу, трансформують людину на рівні соціальному (викристалізовують людське в людині). Тілесність (соматичність) в історії з точки зору популярної нині конструктивістської парадигми також є «текстом культури», хоча й досить специфічним. Від середини 1970-х рр. бере початок процес «дискурсивізації» тілесності: пояснення її через призму сконструйованості дискурсами політичних ідеологем, владних впливів чи повсякденних практик.

Великого поширення в історико-антропологічній галузі в кінці XX ст. набув цивілізаційний підхід, реактуалізований завдяки потужному впливу роботи С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій». Розуміння специфіки становлення чи еволюції кожної окремої цивілізації без нав'язаних європоцентризмом універсалістських догм та шаблонів неможливе поза аналізом «технік тіла» (М. Мосс), тілесних дисциплінарних практик (М. Фуко), моделей еротичної та сексуально-репродуктивної поведінки, способів включення індивідуального тіла до «тіла соціального» в ритуально-культових практиках, – усі ці соматичні феномени дуже по-різному тлумачаться і сприймаються в різних соціокультурних спільнотах. Саме ця теза, всупереч структуралістським постулатам, є сьогодні домінуючою в історико-антропологічних студіях.

Специфіка дослідження соматичної проблематики в царині історичної антропології полягає, насамперед, в тому, що вона розглядається в тісному

зв'язку з проблематикою свідомості, духовного життя людей різних епох, особливостей їх світоуявлення та самопредставлення. Методологічні підходи щодо осмислення тілесної тематики дуже різноманітні й різняться залежно від контексту, з якого її виокремлює дослідницький підхід, та кута зору, обраного тим чи іншим науковцем.

Все більшого впливу у сфері історичної антропології набуває тенденція щодо необхідності серйозного врахування напрацювань медико-біологічних та психологічних (і психіатричних) дисциплін. Це дозволить суттєво розширити тематику досліджень. Все виразніше усвідомлюється необхідність врахування принципової багатоманітності різних типів соціумів і культур, унікальність і екзистенційну неповторність кожного індивіда в історичному процесі.

Дослідникам, котрі працюють «на стиках» історіографії, соціології та антропології (а історична антропологія, власне, і є інтелектуальним простором їх перетину), поступово вдається долати догми універсалізму, формалізму й механістичного матеріалізму, як і засадничий нігілізм та агностицизм постмодерністської парадигми. На початку XXI ст. у сфері історико-антропологічних студій епістемологічні акценти зміщуються в бік переорієнтації від оперування затеоретизованими структурами. Вони міцно вмонтованими в певні «дисциплінарні матриці», до вивчення принципової множинності соціокультурних проявів, зумовлених найрізноманітнішими природно-кліматичними, географічними, етно-генетичними, духовно-ментальними, суспільно-політичними чинниками.

Отже, дослідження проблематики людського тіла, що від «фукіанського перевороту» в соціогуманітаристиці у 1970-х рр. здійснюються в руслі соціально-історичного конструктивізму і під впливом постмодерністських концепцій і концептів, набувають якісно нового виміру в сучасній історичній антропології. Він зорієнтований на нове, позбавлене картезіанського дуалізму й гіпертрофованого «логоцентризму», розуміння поєднання тілесності та свідомості, фізіологічного, соціального та культурного компонентів у людині як суб'єкті історичного процесу.

Кобзарство в церковно-релігійній традиції Слобожанщини (II половина XVII ст.)

Приходько Валентина
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: chernikova-inna@mail.ru

Унікальний феномен українського народу – кобзарство – міцно пов'язаний з церковно-релігійними традиціями нації. Слобожанський край славився своєю духовністю, повагою до кобзарського мистецтва. Тому тогочасні носії моральних основ – кобзарі, сформували саме на цій території ґрунтовну систему цехів та шкіл. Історично склалося, що Слобожанщина стала колискою кобзарства України у складні роки Руїни.

Давні традиції кобзарювання на Слобожанщині досліджували М. Лисенко, Г. Хоткевич, Ф. Колесса, Ф. Лавров, Б. Кирдан, А. Омельченко.

Серед сучасних науковців, які у своїх роботах частково розкривають історію кобзарства у регіоні, слід відзначити: О. Дубас, Т. Мартинову, В. Нолл, М. Підгорбунського, О. Савчука, Н. Супрун, К. Черемського.

Джерельну базу дослідження становлять: матеріали архівних установ; документи і матеріали особистого характеру (мемуари, спогади, щоденники, епістолярна спадщина свідків кобзарства на Слобожанщині).

Специфіка цієї роботи, визначені мета та завдання дослідження зумовили комплексне застосування різноманітних методів. Серед загальнонаукових методів перевагу надано методам аналізу. Серед спеціальних історичних методів застосовано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та анкетно-біографічний.

Новизна авторського підходу полягає у комплексному дослідженні кобзарства Слобожанщини – невід'ємної частини церковно-релігійної традиції краю другої половини XVII ст., простежуються регіональні особливості цього явища.

Головним завданням релігії є плекання духовності, формування моральних основ життя та віри серед людей. Невід'ємним помічником у формуванні цих засад серед мешканців Слобожанщини у другій половині XVII ст. стають кобзарі та спеціальні створені осередки – кобзарські школи та цехи.

Основу кобзарського репертуару складали побожні псалми та канти, в яких кобзарі прославляли Господа. Саме завдяки своєму глибокому релігійному та моральному змісту, ці музичні шедеври були дуже розповсюджені серед релігійних мешканців краю. Зокрема, псалми «Ісусе мій, прелюбезний», «Про Ісуса Христа» стають самобутніми кобзарськими молитвами.

Кобзарство на Слобожанщині не обмежувалося грою на інструменті, а представляло собою єдність життєвого, духовного та художнього досвіду. У цілому, кобзарсько-лірницька традиція є насамперед духовною традицією, яка поєднує християнську віру та релігійний світогляд. Маючи певний комплекс характерних ознак, кобзарство краю набуває особливе філософсько-релігійне світовідчуття, характерний спосіб життя і значну соціальну роль у суспільстві. Кобзар несе високу духовну культуру, поріднену з релігійністю священнослужителів та менталітетом мешканців Слобожанщини. Слід відзначити, що кобзарі виступали на майданах біля церков, тому без перешкод знаходили своїх слухачів серед відвідувачів.

Традиція незрячих серед кобзарів викликає аналогію християнського проповідництва, духовного аскетизму ченців. Саме незрячі кобзарі вважалися посередниками поміж людьми і Богом. Люди, за звичаєм, подаючи кобзареві, просили аби він помолився Богові за сприяння близьким і рідним у здоров'ї, у справах, дорозі, на війни тощо.

Отже, кобзарство – унікальне явище української нації – слугувало збереженню духовності народу, було його моральним ядром шляхом проголошення хвали Господові. На Слобожанщині кобзарські традиції

міцно переплелися з церковно-релігійними т традиціями краю, що стало запорукою розквіту кобзарських шкіл та цехів у другій половині XVII ст.

Систематизація та вивчення колекцій Музею витончених мистецтв та старожитностей Харківського університету

Сахно Оксана

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: Ksusha1209@i.ua

Однією з найважливіших складових діяльності музеїв є комплектування та систематизація їхніх колекцій. Цей процес здійснюється на всіх етапах існування будь-якого музею. Поповнення колекцій музеїв відбувається найрізноманітнішими шляхами. Найчастіше комплектування музейних колекцій здійснюється завдяки випадковим надходженням, насамперед, через подарунки чи пожертвування різних приватних осіб або ж організацій. Літературні джерела засвідчують, що до появи перших надрукованих каталогів мистецьких колекцій Харківського університету, існували рукописні. Перший, про який згадується, — «Обширный систематический каталог на латинском языке» колекцій мюнц-кабінету, який було укладено у 1826 році. У 1845 р. в університетській типографії було видруковано перший каталог – «Каталог рисовальных образцов Императорского Харьковского университета». Щоправда, він охоплював не всю існуючу на той час при університеті колекцію, а лише зібрання взірців для малюнка.

Досить різнорідний матеріал колекції рисувальних класів у каталозі розподілено за різними критеріями: за технікою, за жанрами, за часом створення оригіналів, за місцем знаходження оригіналів.У 1858 р. був надрукований «Каталог картинной галереи Императорского Харьковского университета», який мав і розширену назву: «Каталог картинам разных итальянских школ, преимущественно XVI – XVII столетий, собранных во Флоренции и принесенных в дар Императорскому Харьковскому университету членом-корреспондентом онаго, колежским секретарем И. Е. Бецким в 1857 году». У каталозі вказано назви робіт, автора чи школу, зазначені оригінали, боцетто, копії, щодо деяких картин наявні додаткові відомості (реставрації, написи, знаходження оригіналу).

Наступним етапом у дослідженні подарованих Бецьким живописних полотен, була підготовка С. І. Чіріковим нового каталогу. В результаті цієї роботи у 1877 році було підготовлено та видано новий каталог. До цього каталогу увійшло 198 картин, які були пожертвувані І. Є. Бецьким. У період завідування О. О. Потебні до музею почали надходили твори російських художників: І. І. Шишкіна, Г. Г. Мясоєдова, М. Н. Клодта та ін. В 1873 році до музею надійшло ще одне пожертвування від випускника університету – А. Н. Алфьорова. В його зібранні були як оригінальні твори європейських художників, так і репродукції, художні видання, а також книги по історії живопису та гравюри.

При Потебні був проведений повний опис фондів та їх систематизація. Результатом цієї великої та кропіткої роботи протягом 1870 – 1883 рр. було видання трьох випусків «Указателя произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете» по трьох головних відділах колекції: «Скульптура» (1870 р.), «Живопис» (1877 р.) та «Графіка» (1883 р.), а також видання каталогу книжок та художніх репродукцій. У 1890 р. було укладено «Каталог книг и художественных собраний, находящихся в музее изящных искусств и древностей при Императорском Харьковском университете (до 1890 года)». Наступний каталог був упорядкований Є. К. Рєдіним та надрукований у 1895 р. — «Каталог библиотеки Императорского Харьковского университета: Отделение Библиотека А. М. Матушинского». У 1911 році М. І. Черноволотом був підготовлений та виданий каталог колекції А. М. Алфьорова «Коллекция гравюр А. Н. Алферова. Общий обзор, оценка и каталог её».

Важко переоцінити культурно-історичне значення цих покажчиків, так як вони з документальною точністю показують фонди та високий художній і науковий рівень першого на Слобожанщині загальнодоступного музею – Музею витончених мистецтв. Ці каталоги є єдиним свідоцтвом минулих музейних цінностей, які розкидала і громадянська війна, і німецька окупація Харкова в роки Великої Вітчизняної війни.

Концепція М. О. Бердяєва про «Нове середньовіччя» очима В. В. Лєпахіна

Сташина-Неймет Марина
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: m.v.stashyna-neymet@mail.ru

1924 рік в історії людства ознаменувався важливою подією: виходом в світ брошури М. О. Бердяєва «Нове середньовіччя», в якій він констатує руйнацію «посередньо-нейтрального», «секулярно-гуманістичного царства» новочасної доби, на зміну якому приходить релігійна епоха, тобто Нове Середньовіччя. Автор зазначає, що настає епоха «ночі, коли стаються одкровення, незнані дневі», пізнання якої визначатимуть інтуїції споглядання глибинної суті феноменів. При цьому відбуватиметься загострення релігійної поляризації, боротьби «религии Бога и религии диявола», християнських і антихристових принципів. Російський філософ закликає до духовного озброєння з метою боротьби зі злом, загострення вміння його розпізнання.

Одним з послідовників даної концепції став угорський вчений В. В. Лєпахін.

Валерій Володимирович Лєпахін народився 15 березня 1945 р. під Суздалем. Закінчив факультет іноземних мов (французька, німецька) Володимирського педагогічного інституту. З 1977 року живе та працює в Угорщині, де закінчив філологічний факультет Будапештського

університету за спеціальністю російська мова та література. Пізніше він отримав диплом Свято-Сергіївського Православного Богословського інституту в Парижі. Викладає російську літературу та іконологію в Сегедському університеті.

В період навчання в Паризькому університеті В. Лєпахін зробив для себе чимало важливих відкриттів, одним з яких стало те, що він визнає, що все в нашому житті відбувається за волею Бога, що воля бога і воля людини взаємодіють між собою. Це стало останньою краплею у формуванні «іконічного світогляду» відомого науковця. Валерій Володимирович виріс, як сам він зазначає в одному з інтерв'ю, «під іконами»: дід був глибоко віруючою людиною, завжди хрестився після обіду, а бабка співала в кліросі, а вже в студентські роки майбутній учений працював екскурсоводом у Володимиро-Суздальському музеї-заповіднику, що дало можливість ближче познайомитись з іконою як витвором сакрального мистецтва.

Пізніше, на підставі аналізу робіт ранньохристиянських письменників, які нерідко вживають слово «ікона» в більш широкому значенні ніж те, до якого ми звикли сьогодні, ним було виведено поняття іконічності як всеохоплюючої ідеї, що являє собою відображення Бога в усіх сферах життя людини. При цьому В. Лєпахін подає значення даного поняття в кількох варіантах. В онтологічному плані – це сама двоєдина образна структура створеного Богом світу видимого і невидимого, включаючи Його живу ікону – людину. Іконічність завжди передбачає наявність у видимого земного образу невидимого божественного первообразу. При цьому іронічність виступає як принцип такого взаємозв'язку між образом і первообразом, коли образ являє первообраз і має із ним синергійний зв'язок. Беручи свій початок від Святої Трійці, як універсальний організуючий принцип, іронічність пронизує весь космос, людину, простір і час, складаючи, таким чином, онтологічну іконосферу.

Являючись універсальним принципом створення світу, іронічність може стати якістю будь-якого існуючого предмету чи явища шляхом їх залучання до іконосфери. Іконічність – це внутрішня якість та здатність окремої людини, родини, суспільства, часу, простору, місця, події, явища, дії, речі, тексту, предмету мистецтва, думки, наукової або філософської теорії бути двоєдністю Божественного і людського, небесного і земного, бути відображенням первообразу. Це також принцип пізнання світу, адже всесвіт і людину можна бачити, вивчати, описувати як ікону Божу. В області культури, літератури та творчості мова йде про художню іронічність, іконічну поетику, іконічну естетику. Іконічний художній образ знаходиться в максимально досяжній єдності із Першообразом, а ця єдність передбачає особисту іронічність творця – письменника, поета, художника чи музиканта.

Таким чином, ми бачимо, що введення до наукового обігу поняття «іронічності», В. Лєпахін став продовжувачем концепції М. Бердяєва про «Нове середньовіччя», оскільки російський філософ ще в першій половині XX ст. писав про те, що настає епоха звернення до релігії, до християнських витоків нашого життя, а наприкінці XX – на початку XXI ст. в роботах угорського ученого з'явилося підтвердження цьому: все, що є в

світі, є іконою Божею, що релігійне начало є всеохоплюючим, що за волею Бога відбуваються всі події в житті людства. Зазначені твердження знайшли своє відображення в понятті іконічності.

Великодні ігри та розваги українців (на матеріалах Красноокнянського району Одеської області)

Хомова Надія

Одеський національний університет імені. І. І .Мечникова

E-mail: homova_nadezhda@ukr.net

Ігри та розваги на свята були розповсюдженим явищем. Великодня обрядовість не є виключенням.

Розглянемо великодні розваги, на прикладі Красноокнянщини. Для цього у 2010 році автором були зібрані матеріали в українських селах Краснооокнянського району (с. Ставрове, с. Чорна, с. Флора, с. Новосамарка, с. Малаївці, с. Должанка) та пгт Красні Окни Одеської області. Було опитано 25 респондентів 1922 – 1947 р. н.

Найпопулярнішою розвагою молоді на Великдень були «гойдалки». Їх споруджували на вулиці, біля річки, на подвір'ї або за селом. За конструкцією вони поділяються на два види: «прості» та «кручені». Для виготовлення гойдалок використовували дерево, залізо, мотузки або ланцюги.

Прості гойдалки робили різноманітними способами. Найбільш розповсюдженим був такий варіант – зверху на два вкопаних у землю стовпи клали перекладину, до якої прикріплювали дерев'яні «голоблі», мотузку або ланцюг, до яких знизу прив'язували дошку для сидіння. Для виготовлення гойдалок використовували рівні стовпи, або стовпи з розгалуженням на кінці. Каталися на простій гойдалці по одному чи по двоє, сидячи або стоячи. Деякі розгойдували гойдалку так, що вона робила повний оберт навколо перекладини.

Кручена гойдалка мала такий вигляд: у землю закопували високий стовп, до якого зверху прикріплювали колесо, до колеса чіпляли дві товсті мотузки або ланцюги, клали дошки для сидіння. До колеса прикріплювали довгу палицю або мотузку, якими розкручували гойдалку. Іноді її розкручували так, що ті хто каталися опинялися на одному рівні з колесом.

На гойдалці каталися декілька днів. Вона могла стояти більше тижня. Її обов'язково мали зняти до Вознесіння, бо не буде дощу. В деяких хазяїв була своя гойдалка, яка стояла цілий рік, але каталися на ній тільки на Великдень.

За розвагу на гойдалці брали плату – крашанку, пряник або бублик. Іноді каталися безкоштовно.

Гойдалка сприймалася як розвага, але колись в основі цього звичаю була поважна мета: очищатися повітрям від усього злого, що накопичилося за зиму. А звідси: хто очиститься – буде здоровий, а хто не очиститься – буде хворіти.

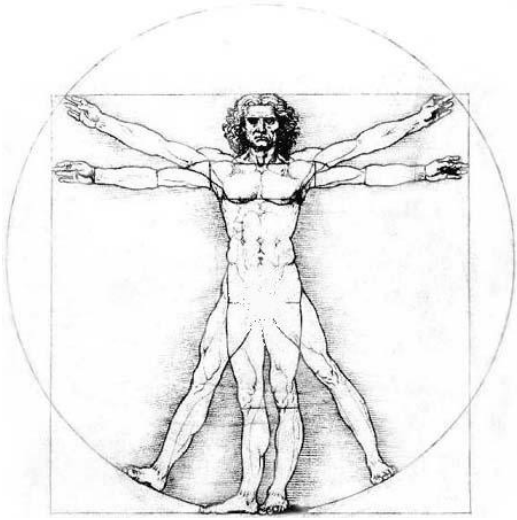
На Великдень грали у різноманітні ігри з крашанками. Крашанками «ковталися» або «цокалися». В перший день цокаються носиком, а на другий – задньою частиною. Казали: «Хто переміг – той дужчий» або «краще вмре».

Респондент з с. Малаївці розповідала, що її старший брат, набирав повні кармани крашанок та ходив грати в «качули». Ймовірніше це була гра в «котка», бо слово «качули» – може походити від слів «качати», «катати», «котити». Гра в «котка» описана О. Воропаєм – з похилого місця, з перепоною внизу котять яйця, одне за одним, намагаючись котити так, щоб попасти своєю крашанкою в крашанку партнера, виграє той – хто частіше попадає. На Великодні свята чоловіки грали в карти на крашанки (у 60-70-х роках ХХ століття).

Таким чином ігри та розваги на Великдень були розповсюджені серед українців Красноокнянського району Одеської області. Вони не відрізняються від традиційних великодніх ігор та розваг населення степової зони України.

РОЗДІЛ XVII

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ (присвячена 90-річчю Харківської національної академії міського господарства)

Під спільним дахом: вирішення житлової проблеми студентів ХІБК у 1930-ті роки

Жукова Анастасія
Харківська національна академія міського господарства
E-mail: history@ksame.kharkov.ua

Останнім часом дослідників все більше цікавлять різноманітні аспекти багатовекторного соціального контексту численних експериментів радянської влади у перші десятиліття після її встановлення в Україні. У цьому відношенні цікавою є проблема повсякденних практик студентів 1930-х рр., зокрема такого її аспекту як якість життя. Незважаючи на те, що матеріально-побутові проблеми студентів знаходили своє висвітлення в працях науковців і радянської доби, і сучасних, така їх складова, як характеристика якісних показників життя молоді залишається недослідженою. Від налагодження харчування, вирішення житлового питання, забезпечення стипендіями безпосередньо залежав не лише фізичний стан студентів, а й можливість навчатися у вишах. Нерідко у 1930-ті рр. молодь, зіткнувшись із матеріальною скрутою, вимушена була залишати вищі навчальні заклади, поштовхом до цього кроку була й відсутність гуртожитку.

Метою нашого дослідження є аналіз вирішення проблеми забезпечення гуртожитками студентів Харківського інституту комунального будівництва у 1930-ті рр. Важливим при цьому є використання локального методу аналізу для пізнання індивідуального досвіду студентів, приведення мікроісторичного аналізу в єдину систему взаємозв'язку.

Справа забезпечення студентів харківських вишів житлом, як і в цілому в УСРР, на початку 1930-х рр. була катастрофічною. Число студентів на той час у місті підскочило більш ніж у два рази, на 1.08.1932 р. їх нараховувалося 19.897, близько половини забезпечити гуртожитком не було можливості. Всілякі комісії постійно констатували надзвичайно тяжкі житлові умови пролетарського студентства та пропонували вжити негайних заходів для їх поліпшення. Міськрада, як правило, в якості гуртожитків виділяла приміщення, абсолютно непридатні для житла, що викликало велике обурення серед студентства й про що неодноразово писалося в часописах. У багатьох таких приміщеннях санітарні органи категорично забороняли організовувати навіть тимчасові гуртожитки, як, наприклад, у виділених для розселення студентів Харкова бараках та підвалах. Із 155 студентів ХІКБ у 1932 р. були забезпечені гуртожитком 75. Восени того ж року планувалося прийняти ще 225 студентів. Оскільки міськрада неодноразово не виконувала розпоряджень про виділення приміщень для поселення студентів, дирекція ХІКБу пристосувала в своєму дворі деякі приміщення під гуртожиток, зокрема барак осіб на 50–60. Жити в бараках означало перебувати в умовах повної антисанітарії. Часто там не було освітлення, матраців і ковдр, приміщення не прибирались і не охоронялись. Траплялись випадки пограбування нехитрих пожитків студентів. Устаткування та обладнання студентських гуртожитків було незадовільним,

не вистачало ковдр, матраців, постільної білизни, ліжок, столів та стільців. У 1935 р., наприклад, за даними НКО майже всі інститути не були забезпечені такими речами. У переважній більшості гуртожитків фіксувалася недопустима скупченість, нерідко два студенти спали на одному ліжку, або по черзі. Тож скарги на умови проживання стали повсякденною практикою.

Навіть у широковідомому «Гіганті», де мешкали студенти з 11 вишів Харкова, у тому числі і ХІКГ, до середини 1930-х рр. підтримувати порядок було проблематично у зв'язку холодом у кімнатах, відсутністю водопостачання, невлаштованістю територій. Щоб навести порядки, тут у вересні 1934 р. до кожного поверху прикріпили старосту-комсомольця, випускали бюлетені, а при підведенні результатів конкурсу профорганізація обіцяла навіть видати премію – 1500 руб. за кращі кімнати, але не дала.

Крім «Гіганта», в першій половині 1930-х рр. студенти ХІКГу мали гуртожиток на Шатилівці і певну кількість місць на пл. Р. Люксембург. Але на Шатилівку, де мешкали головним чином робітфаківці, було дуже важко діставатися. Часом взимку, аби не змушувати благенько вдягнених юнаків та дівчат подорожувати пішки через яри та замети, до гуртожитку відправляли викладачів проводити учбові заняття.

Наприкінці 1930-х рр. багатьом вишам вдалося розв'язати проблему забезпечення своїх студентів житлом, серед них був і ХІКБ. Десь близько 1937 р. колектив інституту отримав у своє розпорядження будинок по вул. Ольмінського, 15, що звільнився після виїзду звідти Польського консульства. Тоді у спеціально виданому у 1938 р. довіднику для вступаючих до ХІКБ повідомлялося, що від інституту до гуртожитку 10 хвилин ходу, а студенти живуть в обладнаних кімнатах по три-чотири особи і забезпечуються постільною білизною за рахунок інституту.

Таким чином, багатьом студентам ХІКБ у 1930-х рр. довелося зустрітися зі справжньою житловою кризою та побутовою невлаштованістю. Навіть та частина молоді, яка виростала в злиднях, відчувала дискомфорт в таких умовах, що викликало справедливий протест і спонукало владу здійснювати результативні кроки назустріч. Молодь у своєму прагненні до кращого життя не мирилася з побутовим безладдям, вимагала поваги до себе з боку керівництва вишів і влади. В цілому більш-менш налагодити умови життя вдалося лише наприкінці 1930-х рр.

Просвітницькі ідеї Василя Каразіна в оцінці радянських дослідників 50–80-х рр. XX ст.

Майструк Ольга

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

E-mail: olga@maistruk.com

Серед учених кінця XVIII–початку XIX століття, які не втратили своєї актуальності й у наш час, особливе місце посідає Василь Назарович Каразін –громадсько-просвітницький діяч, педагог, учений, винахідник (1773–1842),

який наполегливо втілював у життя заходи, спрямовані на створення наукових інституцій, зосереджених на фундаментальних проблемах освіти.

Реформаторські ідеї В. Н. Каразіна відіграли велику роль у поширенні народної освіти та завдяки плідній і важкій праці просвітника трансформувалися у освітні проекти такі, як створення Міністерства народного просвітництва, заснування Харківського університету та ін.

Особистість В. Н. Каразіна цікавила дослідників різних історичних періодів, починаючи з XIX ст. Але ми зупинимося на дослідженнях учених радянського періоду, а саме 50–80-х рр XX ст. Серед них можна відзначити науково-історичні праці Д. Бабкіна, В. Базанова, І. Достян, В. Козловського, А. Предтеченського, А. Слюсарського та ін.

У радянські часи зацікавленість постаттю та працями В. Н. Каразіна виникла у зв'язку зі святкуванням 150-річчя Харківського університету.

Починаючи з 1950-х років, в одному із перших досліджень життя та діяльності В. Н. Каразіна мали місце публікації А. Слюсарського. Зокрема він прагнув до звеличування Василя Назаровича як невтомного борця за благодіяння народу, за заслуги В. Каразіна у галузі просвітництва, за його роль у заснуванні Харківського університету. Проте праця ученого була написана з позицій марксистсько-ленінської ідеології.

Аналіз економічних поглядів В. Каразіна висвітлювався у дослідженнях В. Козловського, які датувалися 70-ми рр. XX ст. Дослідник звернув увагу на соціально-економічні і політичні умови Росії й України, у яких формувався світогляд В. Каразіна. На думку автора, у постаті В. Каразіна Україна мала видатного просвітника початку XIX ст., який продовжував традиції видатних російських і українських просвітників XVIII ст. – М. В. Ломоносова, Д. І. Фонвізіна, Г. С. Сковороди, братів Козельських та ін.

Таким чином, дослідження спадщини просвітника базувалося на ленінських поглядах стосовно історичних діячів минулого.

У своїх дослідженнях І. С. Достян торкається питання просвітницьких поглядів В. Каразіна, що простежуються у роботі дуже узагальнено, без урахування творчої спадщини просвітника.

З позицій ленінського гуманізму А. В. Предтеченський охарактеризував світогляд В. Каразіна. Проаналізувавши просвітницькі погляди В. Каразіна, автор не убачав його серйозним і фундаментальним автором суспільних і просвітницьких проектів.

Так, радянські учені, віддаючи належне В. Каразіну як засновнику Харківського університету та популяризатору просвітництва серед народу, не уважали його автором провідних проектів і реформ, які б позитивно впливали на освітній розвиток Російської імперії.

Отже, аналіз літературних джерел засвідчує, що базисом ідей та поглядів В. Каразіна, стали не зовсім повні і глибокі уявлення про нього як просвітника початку XIX століття. Це зумовлено частковим вивченням різних аспектів його світогляду, просвітницької діяльності, унаслідок чого низка питань залишилася без уваги дослідників періоду радянської влади.

Аналіз досліджень радянських учених дав можливість зробити висновок, що причиною «неактуальності» і недоліків при вивченні спадщини

В. Каразіна, було чітке підпорядкування авторів марксистсько-ленінській ідеології.

На нашу думку, просвітницькі ідеї В. Н. Каразіна залишаються актуальними й цікавими, про що свідчать дослідження сучасних учених Н. Березюк, А. Болебруха, Ю. Грачової, В. Кравченка, Н. Ніколаєнко, А. Хрідочкіна та ін.

Дослідження світоглядних позицій Василя Назаровича у контексті просвітницької діяльності сучасників дає змогу об'єктивно оцінити його ідеї та погляди, а отже використати творчий доробок у процесі розбудови сучасної системи освіти.

Біля витоків великої справи: фундаторська діяльність К. М. Макаренка щодо створення садово-декоративного технікуму у Харкові (1920–1930-ті роки)

Попенко Роман

Харківська національна академія міського господарства

E-mail: history@ksame.kharkov.ua

Харківський житлово-комунальний технікум, що входить до складу ХНАМГ, був заснований у 1928 році. Ім'я та особистість його фундатора та першого директора досі лишалися невідомими. Завдяки співробітництву дослідників історії академії з Редакційно-видавничою групою Харківського тому «Реабілітовані історією», вдалося уперше пролити світло на життєвий шлях цього яскравого представника української інтелігенції першої половини XX ст.

Народжений 1895-го року у селі Ков'яги Валківського повіту Харківської губернії, він змалку пізнав нелегку селянську долю: «Сім'я працювала з ранку до ночі, а їла хліб з луком». По закінченні початкової школи як стипендіат Валківського земства з 1910-го до 1914 р. навчався у Вовчанській учительській семінарії. Вчителював у с. Коломак, а у 1915 р. був мобілізований до війська і воював на Кавказькому фронті в долині р. Євфрату. Демобілізований як народний учитель, Кирило Михайлович, з січня 1918-го року відновив вчителювання та працював у тов. «Просвіта» в с. Ординка Валківського повіту. Уникав втручання у збройну боротьбу Громадянської війни, але у 1920 р. випадково опинився в епіцентрі селянського повстання у с. Ков'яги. Після жорстокого придушення повстання більшовицькими військами, рятуючись від розправи з боку ВУЧК, Кирило Михайлович з чужими документами, які дістав батько, працював у дитячому садку та школі-семирічці в селі Бутенки біля Кобеляк. Восени 1923 р. переїхав до Харкова, де на підставі метричного випису та публікації в газеті про втрату документів отримав у військкоматі посвідчення на своє справжнє ім'я. Влаштувався вчителем до трудшколи на Журавлівці та пішов учитися на природниче відділення Харківського інституту народної освіти. Активно включився у процес українізації. У 1925-му році перейшов на навчання до лісового факультету Харківського

сільськогосподарського інституту, а 1928-го року вже отримав диплом лісівника. Звернувся до Окружної інспектури народної освіти з ініціативою про відкриття у Харкові першої в СРСР профшколи садово-декоративного напрямку. Ідея знайшла широку підтримку, і завдяки його ентузіазму, без будь-яких асигнувань, на засадах самоокупності керована К. М. Макаренком школа, була відкрита восени 1928-го року на базі Українського інститут прикладної ботаніки. Успіхи, досягнуті профшколою, дали підставу під час уніфікації 1930-го року надати їй статус технікуму. Згодом вона була підпорядкована створеному у 1931 році Наркомату комунального господарства і отримала назву Харківського технікуму зеленого будівництва. Аби розширити професійний кругозір своїх учнів, Кирило Михайлович у 1931 р. із групою студентів здійснив екскурсію уздовж Чорноморського узбережжя Кавказу, побувавши в Батумі й Сухумі, і пропливши морем через Новоросійськ, Ялту та Севастополь повернулися до Харкова. Кінець 20-х–початок 30-х рр. XX. ст. у житті радянського суспільства характеризувався посиленням репресій тоталітарної влади проти української інтелігенції. Наляканий судовими процесами СВУ та Промпартії, наприкінці 1931 р. Кирило Михайлович вирішив повинитися перед ДПУ і погодився на пропозицію слідчого Поліщука інформувати «органи» про загальні настрої серед інтелігенції. Але «не зміг пересилити своєї інтелігентської психології» і не виправдав «довіри». Боляче сприйняв він самогубство М. Скрипника. Іще болючіше було селянському синові спостерігати голод на селі весною 1931-го року. Третього листопада 1933 р. К. М. Макаренка було взято під варту на порозі робочого кабінету. На допиті 12.12.1933 р. він невміло виправдовувався: «Процес ліквідації куркуля як класу – я розумом розумів, що це є необхідний захід перевиховати цих людей з власницькою ідеологією. Але коли я бачив цих людей босих, голодних, що майже умирають на вулиці, – я не міг не співчувати їм, бо вони ж є люди». Постановою Особливої наради при колегії ДПУ УРСР від 16 березня 1934 р. Кирило Михайлович Макаренко, звинувачений у тому, що виховував своїх учнів у націоналістичному дусі, був засуджений до 3-х років заслання до Казахстану. Напередодні суду, 15.03.1934 р., в'язень звернувся до ДПУ з проханням повернути йому портфель з матеріалами наукової роботи стосовно дослідів з вирощування декоративних форм деревних порід, а також дозволити отримати з дому наукову літературу. Архівно-слідча справа містить його розписку про отримання цього портфеля. А ось чи зміг український дослідник продовжити наукові експерименти, розпочаті на дослідній ділянці Харківського технікуму зеленого будівництва, у казахському місті Уральську – нам не відомо. Висновок про реабілітацію Кирила Михайловича Макаренка прокуратурою Харківської області датується 22 серпня 1989 р.

Форми політосвіти вчителів у 50-ті рр. XX ст. на Луганщині

Семенцова Тетяна
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: Sementsova@mail.ua

У 50-ті рр. XX ст. відбулись суттєві зміни в суспільно-політичному житті УРСР, які були обумовлені запровадженою М. С. Хрущовим політикою десталінізації. Одним із завдань десталінізації стало створення культу нового політичного лідера держави. Реалізація цього завдання значною мірою покладалась на представників освітянської інтелігенції, які мали значний вплив на широкі маси населення. Використання освітян з агітаційно-пропагандистською та політично виховною метою вимагало підготовки значної кількості «ідейно витриманих», політично освічених учителів, що й стало одним із першочергових напрямів діяльності державної влади на початку 50-х рр. XX ст.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у роботі О. Тєвікової «Русифікаторська політика радянської влади в галузі освіти в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи», колективній монографії «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х–середина 1950-х рр.)». Джерельну базу дослідження склали матеріали архівних фондів (Р–2251, Ф–179) Державного архіву Луганської області.

Методологічну основу роботи становили принцип історизму, об'єктивності, всебічності. Найбільше використовувались історичний та діалектичний методи, метод аналізу архівних джерел.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що на основі залучення широкої джерельної бази у роботі вперше зроблено спробу висвітлити основні форми політосвіти вчителів Луганщини у 50-ті рр. XX ст.

Одним із напрямків діяльності партійно-державної влади на початку 50-х рр. XX ст. стала політвиховна робота з освітньою інтелігенцією. На Луганщині, як і в інших областях УРСР, існувала розгалужена система політичної освіти, яка включала в себе різні форми політроботи з педагогами.

Найбільш організованою формою політосвіти для вчителів стали лекції, на яких роз'яснювались праці Маркса-Енгельса, Леніна-Сталіна, історія ВКП(б), питання внутрішньої та зовнішньої політики Радянського Союзу. В усіх школах і дитячих закладах організовувались гуртки і постійно діючі семінари для вчителів, до програм яких обов'язково включались лекції з науково-атеїстичної тематики.

Іншою формою політосвіти для вчителів стали гуртки із вивчення історії ВКП(б) та КПРС, біографії В. Леніна та Й. Сталіна, історичного матеріалізму. Політнавчання здійснювали також університети марксизму-ленінізму та політшколи. Вчителі, які не були членами гуртків (близько 30% від загальної кількості охоплених навчанням), повинні були самостійно підвищувати свій рівень політосвіти. Для них організовувались обов'язкові лекції один раз на тиждень.

До системи політосвіти вчительства у досліджуваний період входили різноманітні типи установ, які здійснювали політвиховання. Головними установами політосвіти педагогічної інтелігенції були Ворошиловградський (з 1958 р. – Луганський) обласний відділ народної освіти та Інститут удосконалення кваліфікації вчителів. На базі цих закладів проводилась методична та політвиховна робота, яка реалізовувалась у таких формах, як курсове навчання, проведення обласних семінарів, постійно діючих семінарів для учителів міста, виїзних семінарів для освітян області, усних та письмових консультацій.

Через цілу низку чинників розбудова системи політосвіти вчителів, незважаючи на активність її виконавців та широкий спектр різних форм і методів, мала достатньо хиб і недоліків. Серед них можна зазначити неорганізованість і погане планування роботи багатьох установ політосвіти та особисту незацікавленість педагогічної інтелігенції у навчанні в подібних закладах.

Отже, у 50-х рр. XX ст. на Луганщині існували різні форми політосвіти вчителів, спрямовані на організацію та здійснення політичного виховання освітян. Це пояснювалось тим, що педагогічна інтелігенція поєднувала свою педагогічну роботу з участю в суспільно-політичному житті краю і, разом з тим, здійснювала ідеологічне обслуговування існуючої в СРСР ідеологічної системи.

Розвиток освіти міста Люботина у середині XIX–початку XX століття

Середа Артем
Люботинська ЗОШ I–III ст. №4
E-mail: artem.sereda95@gmail.com

Вивчення історії освіти Люботина має велике наукове значення, оскільки на початку XX ст. місто посідало одну з провідних позицій у системі початкової освіти не тільки Валківського повіту, а й Харківської губернії загалом. При цьому на сьогодні практично немає спеціальних публікацій, які б повною мірою, характеризували стан освіти в Люботині в зазначений період. Наявна література побіжно стосуються цієї теми. Найбільш вагомі праці, що стосуються зазначеної проблематики, – це матеріали міських науково-теоретичних краєзнавчих конференцій та дослідження В. В. Стрільця. Також більш-менш інформативними є періодичні видання дореволюційного, радянського та сучасного періодів.

Проаналізувавши архівні й інші джерела, можемо побачити, що із середини XIX ст. розпочалися суттєві зміни в системі освіти міста, до цього в Люботині навчання мало приватний характер та здійснювалася в церковно-парафіяльних школах. Після Киселівської реформи 1837 р., про управління державними селянами, почалися відкриватися приходські училища, або «киселівські школи». Прикладом цього є відкриття в 1843 р. в Люботині першої народної школи – приходського училища. Воно було

відкрите на кошти сільського товариства. Складним для цього закладу видався час наприкінці 60-х рр. XIX ст., коли уряд і земство відмовилися надати кошти на утримання школи, але воно продовжувало існувати за кошти міського населення.

У 1884 р. було відкрите Люботинське залізничне двокласне училище, яке розміщувалося в чотирьох будівлях. З вересня 1897 р. і до Жовтневої революції (1917 р.) завідувачем був Яків Степанович Стефанов. Навчання в залізничному училищі було платним. Вартість плати для різних категорій населення було різною. З 1897 р. при залізничному училищі була створено гуртожиток для учнів. Також на базі залізничного училища працювала мережа позашкільної освіти дорослого населення, яка складалася з недільних шкіл, вечірніх і повторних класів, народних читань і бібліотек.

За рішенням Валківського повітового земства у 1902 р. було відкрите початкове одноклассне трирічне народне училище, яке часто називали Яловенківським, або Люботинським другим. Завідувачем школи стала Олександра Олексіївна Енвальд, яка працювала в школі з моменту відкриття і до 1920 р. У 1912 р. Валківське повітове земство вирішило збудувати нове приміщення для Яловенківського початкового училища. Наприкінці 1913 р. будівництво двоповерхового приміщення школи в основному було завершено, але заняття у новому приміщенні розпочалося лише у вересні 1914 р. У 1912 р. Валківська повітова управа влаштувала в училищі одну із семи в повіті учительську бібліотеку.

На початку XX ст. у Люботині почали з'являтися перші приватні навчальні заклади. Крім Люботина, у Валківському повіті більше ніде подібних закладів не існувало. У 1907 р. було відкрито відразу три приватних заклади: приватне освітнє училище Г. П. Воронової при станції Люботин, приватне освітнє училище Г. Г. Фіолетової та училище О. А. Нестеренка. У 1910 р. відкрилося приватне училище М. Березаня, у 1911 р. – З. Полуян, у 1912 р. – училище В. М. Гавенка. Але через брак коштів наведені училища проіснували недовго.

З 9 грудня 1912 р. у Люботині працювало «Люботинське товариство освіти» (ЛТО), а вже 3 вересня 1913 р. ЛТО ухвалює рішення про відкриття «середнього навчального закладу для дітей обох статей за програмою чоловічих класичних гімназій», завідувачем якого була Інна Леонідівна Анісімова. Приміщення гімназії було збудували за рахунок пожертв сім'ї Святополк-Мирських, міського населення, а також кредиту, узятого очільники ЛТО. З 7 червня 1915 р. було введено плату за навчання, щоб сплачувати кредит та утримувати гімназію.

У 1915 р. неподалік від Яловенківського училища в найманому приміщенні було засновано ще одне училище для польських дітей-біженців, яке утримувалося на кошти Центрального обивательського комітету губерній Царства Польського. Викладання в ньому велося польською мовою.

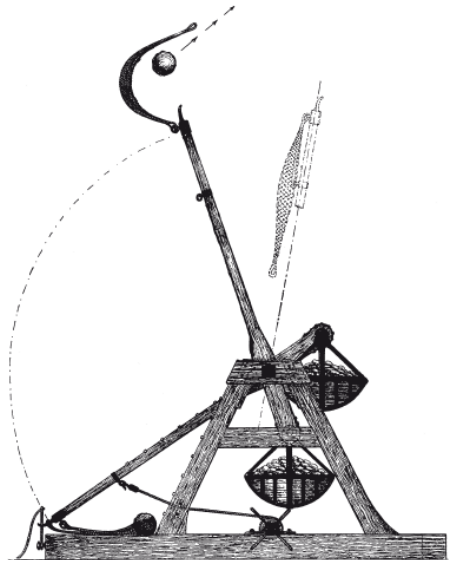
Підбиваючи підсумки, зазначимо, що рівень початкової освіти в Люботині був значно вищим, ніж у Валківському повіті й багатьох інших містах Харківської губернії. На початку XX ст. в Люботині було вже 6 типів освітніх закладів: земські народні училища, відомчі навчальні заклади

(залізничні училища), гімназія, церковно-парафіяльні школи, приватні навчальні заклади та жіноча професійна платна школа крою. Усього в Люботині та селах, які згодом злилися з містом, у цей період існувало 14 навчальних закладів. Така різноманітність типів навчальних закладів в одному населеному пункті була не типовою для цього періоду. Починаючи з кінця XIX–початку XX ст., на базах навчальних закладів, почали з'являтися бібліотеки, які були одними з найбільших у відомстві Харківсько-Миколаївської залізниці

Причинами активного розвитку освіти в місті в кінці XIX–початку XX ст. можна віднести й те, що після 1871 р. Люботин став великим вузлом Харківсько-Миколаївської залізниці. Це сприяло відкриттю нових відомчих училищ, а відтак, збільшення інтелігенції, які перетворили місто в дачне поселення харків'ян. У подальшому це сприяло збільшенню навчальних закладів і відповідно – кількість учнів. Прикладом того, що Люботин посідав одне із провідних позицій в освіті Харківської губернії, став великий з'їзд вчителів Харківсько-Миколаївської залізниці (грудень 1905 р.), у якому брав участь А. С. Макаренко.

РОЗДІЛ XVIII

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Харківський танк Т-16

Андрієнко Максим
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: maxim-183@yandex.ua

Втрата значної частини багатотисячного танкового парку, над створенням якого працювали на протязі десяти років, привела до інтенсивного виробництва на вже діючих, і появі нових танкових центрів.

В загальному переліку згадали й про Харківський тракторний завод. Виробництво танків Т-34 ХТЗ при всьому своєму бажанні явно б не потягнув. Тому і почати вирішили з більш простого і посильного, жодними військовими планами не передбаченими.

В умовах танкового голоду, в якому постійно відчував свою потребу фронт, довелося на певний час забути й про вишуканість форм і про удосконалення характеристик.

В поріділому строю передових в той час КВ, Т-40 і Т-34 почали з'являтися танкові гібриди: це так звані мало маневрені, з більш легкою бронею, мало чисельним екіпажем та слабкою вогневою міццю самохідні установки. З такими характеристиками важко було дотягнути й до категорії легких танків.

Таким вимушеним експромтом осені 1941 року став малосерійний випуск «харківських танків», які почали носити абревіатуру Т-16 (ХТЗ-16) – легко броньованих тракторів, які виконували функцію самохідної протитанкової зброї. Саме на Харківському тракторному заводі був організований випуск броньованих тракторів, які були оснащені зброєю, котра в ті дні тяжких боїв знадобилась на фронті.

Після війни історія їх створення та існування породила масу численних дискусій. По-перше, хто став ініціатором і чия ідея отримала схвалення та підтримку в правлячих колах, і яке справжнє призначення носили ці трактори в легких панцерах?

Це була спроба одягнути в легку броню трактори і за порадою танкових конструкторів встановити на них 45-мм гармату. Бронетрактор представляв собою підвищене та підсилене шасі трактора СТЗ-3, з гусеницями від тягача СТ-35 і повністю броньованим корпусом. Товщина броні становила 10-25 мм, в залежності від розташування панелі на корпусі. В технічному відношенні такі машини виявились непридатними, тим паче що їм протистояли середні та з більшою товщиною броні німецькі танки. В будь-якому випадку, їх призначенням стало пересування на полі бою в якості вогневих точок.

Броньовані деталі в Харків поставляли Новокраматорський машинобудівний завод імені Сталіна, виготовлявший їх з прокату Маріупольського заводу імені Ільїча. Об'єм випуску таких машин корегувався виробничим планом в 750 машин, а перші 50 броньованих тракторів повинні були виїхати з воріт ХТЗ вже в кінці липня.

Сходження з конвеєру необхідної кількості бронемашин зразка Т-16 так і не почалось. Новокраматорський завод знаходячись в евакуації і до 9 жовтня зміг відвантажити в Харків 100 комплектів броні, з котрих за різними даними встигли зібрати близько 50-60 одиниць техніки, які поступили на озброєння протитанкових дивізій.

Доля бронетракторів була гіркою. Від самого початку, цей проект, безумовно, не мав би успіху, адже на полі бою протистояли б маневрені та точніші в стрільбі переважаючі танки противника. Плановий випуск, в рамках оборонного замовлення фронту, завод виконав лише частково в межах 100 одиниць, які, можливо, виконували роль не лише вогневих точок, але й тягачів та машин піхоти. Т-16 були застосовані і втрачені в ході оборонних боїв за Харків 1941-го, проте остання одиниця була як відомо підбита в травні 1942-го, в ході Харківської операції.

І хоча такі танки не набули масового виробництва, приводом чого послужила їх низька боєздатність та проведення евакуації підприємства, проте прагнення допомогти фронту і умови, в яких це виробництво здійснювалось, варті своєї уваги. Адже більшість розробок, які були проведені в роки війни – це вимушений «експромт», і часто наслідком цих явищ було створення справжніх шедеврів військових технологій.

Изучение проблемы женщин в партизанских отрядах западных областей РСФСР

Бурякова Юлия

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: ulua2511@mail.ru

Одна из наименее изученных проблем Великой Отечественной – участие женщин в папртизанской войне. На протяжении длительного периода существования Российского государства женщины неоднократно принимали участие в войнах. Но лишь в годы Великой Отечественной войны участие слабого пола в военных действиях становится социальным явлением. Несмотря на то, что Советский Союз стал лидером по масштабам женского участия в этой войне, официальная статистика не выделяет женщин в отдельную группу при подсчете военных потерь, умалчивается о количестве раненых и ставших инвалидами. Такой же невыясненной является информация по участию женского пола в партизанском движении. Удалось лишь выяснить, что число женщин и девушек, прошедших специальную подготовку за время войны в центральных школах партизанского движения, составляло1260 человек.

Несмотря на то, что в последние годы интерес исследователей к этой теме возрастает и выходят такие работы: Алексиевич С. «У войны не женское лицо», Иванова Ю. Н. «Храбрейшие из прекрасных», Мурманцев В. С. «Ратный и трудовой подвиг советских женщин», Панина Н. В. «Исторический вклад советских женщин в обеспечение стабильности тыла и организацию помощи фронту», Приваленко М. Е. «Беспокойные сердца», в

целом история участия женщин в Великой Отечественной войне остается ненаписанной. Но все же вклад женской части населения Советского Союза в обеспечение помощи партизанским отрядам и фронту был настолько значительным, что его следует выделить отдельным фактором, определяющим победу над противником. Источниковая база представлена мемуарной литературой и прессой.

Что касается непосредственно партизанских отрядов, то здесь женщины выполняли работу разведчиков и тайных агентов. Служба в разведке партизанских формирований была связана с огромным риском для жизни. Пример тому деятельность партизанки Терещенко Веры Михайловны, которая во время оккупации Курской области стала умелой разведчицей, но была схвачена противниками и после долгих пыток казнена.

Частым явлением было участие женщин в выполнении заданий по совершению диверсионных актов. Их задача заключалась в сборе сведений о противнике, распространении подпольной литературы, листовок, ведении политической работы среди населения оккупированных регионов. Также не стоит забывать об огромном вкладе санитарной службы партизанских отрядов и соединений.

В изучении проблемы женского участия в партизанском движении на территории западных областей РСФСР невозможно не вспомнить явлений повседневной жизни женщин в партизанских отрядах, таких как отношения между мужчинами и женщинами в отряде, результатом чего часто было неоправданное циничное отношение мужчин к участию женского пола в партизанских действиях.

Но, несмотря на тяготы военной службы, женщины справлялись с поставленными задачами наравне с мужчинами. Вместе с тем война оказала отрицательное влияние на послевоенные судьбы женщин – военнослужащих, нанесла огромный ущерб их здоровью, психике.

Феномен участия женщины в войне сложный в силу особенностей женской психологии. То, что пришлось увидеть, пережить и делать женщине на войне, было чудовищным противоречием её женскому естеству. Но угроза, нависшая над миром в 1941 г., заставила советских женщин встать в строй наравне с мужчинами. Они стали примером бесстрашия и героизма.

Діяльність організації «Союз Помсти» на території Польщі 1940-1942 рр.

Давиденко Юрій

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

E-mail: davidenkoym@mail.ru

Боротьба проти нацистського окупаційного режиму на території окупованої Польщі є однією з актуальних проблем європейського Руху Опору. Дослідження цієї проблематики вже багато років привертає увагу вітчизняних та зарубіжних істориків. Серед праць українських істориків

чільне мфсце займають історичні розвідки І. Ільюшина, А. Русначенко, В. Сергійчука.

Зазначимо, що польська історіографія нагромадила значний масив наукових досліджень присвячених збройній боротьбі підпільних військових організацій та формувань. Значний інтерес викликають роботи Р. Назаревича, Г. Мазура, Р. Внука.

Метою даної статті є висвітлення практичної діяльності організації «Союз Помсти» на початковому етапі окупації країни.

Після поразки Франції, коли стало зрозумілим, що війна буде довготерміновою керівництво Союзу Збройної Боротьби (ЗВЗ) обрало курс «малого саботажу» для уникнення зайвих втрат серед особового складу. У квітні 1940 р. С. Ровецький створює організацію «Союз Помсти» (Zwięzek Odwetu). Дана організація функціонувала як складова частина ЗВЗ, але в цілях більшої ефективності та безпечності працювала власним штатом. За короткий термін була розбудована її структура, що включала бойові групи та зв'язкових. Основні завдання Союзу Помсти – проведення акцій саботажу, збройних диверсій на території Генерал-Губернаторства і в глибокому німецькому тилу. Показовим моментом діяльності згаданої організації є практичні заходи «Союзу помсти» на території Великої Польщі, зокрема в Познані.

Осередок організації виник у травні 1940 р. під керівництвом Ф. Віташка, в минулому співробітника кафедри бактеріології Познанського університету. Група нараховувала в своєму складі 40 чоловік, переважно медичних працівників, колишніх студентів, робітників. Влітку 1940 р. розпочались організаційна заходи зі створення її оперативної структури. На таємному зібранні було прийняте рішення, враховуючи ситуацію, що склалася в Познані, розпочати підготовку диверсійних та саботажних акцій, дотримуючись надзвичайної конспірації. Зазначимо, що саме на засадах конспірації будувалась вся структурна сітка організації. Так вона була поділена на комірки, що складалися з 3-5 осіб, які підтримували зв'язок і обмінювалися інформацією між собою і керівництвом тільки через мережу спеціальних зв'язкових. Разом з цим, засновувались відділення, що мали власну спеціалізацію.

За короткий термін зорганізувалися відділи зв'язку та підготовки операцій, виготовлення і збору вибухівки, диверсійний, хімічний. Досить специфічним була діяльність останнього відділу, що займався виготовленням спеціальних хімічних препаратів для проведення диверсійних акцій.

Ще одним важливим моментом діяльності організації стало функціонування служби охорони здоров'я. До її компетенції належало боротьба проти можливих епідемій, допомога пораненим, збір медикаментів.

З червня 1940 р. «Союз помсти» в Познані розпочав диверсійну та саботажну акції проти окупантів. За 2 роки існування організації було здійснено майже 25 диверсій на залізничному транспорті, фізично знищено 30 офіцерів німецької армії. Відмітимо, що за роки існування члени різних

регіональних організації «Союзу помсти» здійснили 3 тисячі акцій саботажу та 400 нападів на німецький залізничний транспорт.

Візантія та Південно-Західна Русь: два прикордоння – дві моделі військової справи.

Греков В'ячеслав
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
E-mail: gvdh@rambler.ru

Візантійська імперія мала довгі та тісні контакти з Південно-Західною Руссю. Ці контакти проявились в багатьох сферах життя цих держав, в тому числі і у військовій. Проте військові контакти залишаються і досі слабо дослідженими. В більшості випадків дослідження стосуються виключно однієї з країн. Окрім цих контактів, військова справа як Візантійської імперії, так і Південно-Західної Русі займала пограничне положення між двома принципово різними військовими концепціями. Як наслідок, надзвичайно важливо дослідити шляхи розвитку цих двох країн.

Візантійська імперія мала схожі з Південно-Західної Руссю геокультурні умови – умови військового прикордоння двох принципово різних концепцій військової справи. Основною рисою першої – осілої є статика, домінування піхоти на початковому етапі, використання важкої рицарської кінноти, будівництво фортець тощо. Кочовій концепції, навпаки, притаманний рух – домінування кінноти, використання легкої зброї тощо. Враховуючи ці протилежності пограничні моделі військової справи повинні відповідати вимогам протидії одночасно двом концепціям.

Спочатку охарактеризуємо візантійську модель військової справи. Ця модель відноситься до осілої концепції, проте знаходячись на перетині двох концепцій, вона пристосувалась до війни на два фронти. Візантійська модель мала давню історію і бере свій початок ще з античних часів. Римська модель проіснувала до кінця VI століття. І на початок періоду, який ми розглядаємо, уявляла з себе кардинально іншу модель. Візантія стала першою європейською країною, де кіннота починає домінувати на полі бою, а піхота набуває другорядних функцій. Окрім цього, ще однією особливістю візантійської військової справи було використання піхотної фаланги та каре. В інших районах Європи каре починає застосовуватись набагато пізніше. Візантійська армія мала складнішу структуру порівняно зі структурою військ європейських країн та Південно-Західної Русі. Армія складалась з чотирьох частин – столичні (регулярні), провінційні (іррегулярні), союзні та наймані. В свою чергу вона поділяється на чотири роди: важку та легку кінноту, важку та легку піхоту. Також і комплекс озброєння був набагато більш різноманітним, ніж у західноєвропейських країнах.

Південно-Західна Русь, як і Візантійська імперія, знаходилась на пограниччі двох різних концепцій. Військова модель Південно-Західної Русі розвивалась іншим шляхом. На відміну від військової справи Візантійської імперії, військова модель Південно-Західної Русі не мала такої довгої

традиції. На початковому періоді свого існування ця модель мала класичний осілий вигляд європейських країн і на першому етапі розвивалась в цьому руслі. Проте з другої половини IX століття починаються, а у наступні століття посилюються розходження у розвитку військової справи. Еволюція відбувалась у загальноєвропейському руслі, але з суттєвими місцевими особливостями. Ставка робилась на «середню» кінноту, тобто на кінноту, пристосовану до мобільного бою. Це знайшло відображення і у комплексі озброєння.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що маючи схожі пограничні умови військові моделі Візантійської імперії та Південно-Західної Русі кардинальним чином відрізнялись у своєму розвитку. Основу візантійської армії складала важка кіннота – катафракти. На території Південно-Західної Русі використовувався більш легкий варіант важкої кінноти. Важливу роль відігравала піхота. Відрізнялась і тактика зі стратегією ведення війни, її принципи та інше.

Значення народної медицини для лікування партизанів під час Великої Вітчизняної війни

Данілова Анна

Донецький національний університет

E-mail: anna-danilova2012@rambler.ru

Історія Великої Вітчизняної війни досі залишається актуальною для наукових досліджень, адже цей період історії нашої держави має нерозкриті питання. Такий стан викликаний тим, що у радянські часи історія повсякдення залишалася поза увагою дослідників, бо науковий інтерес вчених був направлений на події, в центрі уваги яких були партія, полководці. Все вищезгадане стосується й історії радянської медицини у період війни. Важливість даної теми викликана необхідністю розуміння дійсного стану умов лікування поранених та хворих партизанів на окупованій території.

Протягом десятиліть в історичній літературі висвітлювалися здебільшого військові питання боротьби проти загарбників. Історики майже не вивчали питання повсякденного побуту в військах, а тим більш у партизанських формуваннях. Поодинокі відомості, що стосуються поставленої нами проблеми, розглядаються в роботах В. І. Кучера, Н. В. Старожилова та колективних монографіях під редакцією В. А. Золотарева та Ю.Ю. Кондуфора. Питання медичного обслуговування в партизанських з'єднаннях відображене в роботах колишніх лікарів, що були членами партизанських формувань. Серед них важливе місце посідають роботи Н. К. Маєвської, Т. К.Гнєдаша, М. О. Дудко, М. М. Тарасова. Для написання даної роботи були використані неопубліковані архівні джерела, які представлені звітами медико-санітарних служб партизанських з'єднань. Отже, в науковій літературі постала проблема з'ясування значення досвіду народної медицини для лікування партизанів під час Великої Вітчизняної війни.

Мета даної роботи – охарактеризувати значення досвіду народної медицини для лікування партизанів під час Великої Вітчизняної війни.

Із початком бойової діяльності партизанських загонів виникла гостра необхідність у забезпеченні медчастин медикаментами й перев'язними матеріалами, бо в ході організації перших партизанських формувань основна увага приділялася забезпеченню загонів зброєю й боєприпасами. Отже, в даних умовах для лікування партизанів медичний персонал вимушений був вдаватися до використання підручних засобів та досвіду народної медицини. Партизанські медики широко використовували у своїй практиці лікарські рослини: мохи замість вати, настій дубової кори й чорниці замість в'язких засобів. Так, дуже цінним матеріалом для перев'язки ран, що гноїлися, був сфагн – різновид моху. Коросту партизанські лікарі лікували власноруч виготовленими мазями, рецептів якої було чимало. Для лікування різноманітних хвороб завідувачі партизанських аптек робили різноманітні відвари та настої. Наприклад, опіки лікувалися відваром дубової кори на горілці. Цингу лікували хвойними настоями, настоєм шипшини, дубової кори, березовим соком, хлібним квасом. У деяких загонах іноді в якості ліків застосовували сіль.

Медичний персонал проявляв винахідливість, використовуючи підручні засоби для проведення лікувальної роботи. Дистильовану воду, наприклад, добували примітивним апаратом: самовар, трубопровід з гумовою трубкою; як охолоджувач виступало корито з льодом. Начальник аптеки партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака фельдшер О. Орлов замість дистильованої води використовував кип'ячену. При відсутності спирту застосовували перегнаний удруге самогон, він же застосовувався як снодійне й знеболююче при операціях. Для перев'язки поранених використовували домоткане селянське полотно, парашутний шовк. Лікарі неодноразово власноруч виготовляли хірургічні пилки, «протези» щелеп, медичні інструменти, апаратуру. Показовим в цьому відношенні є виготовлення протезу щелепи лікарем партизанського з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова Т. К. Гнєдашем.

Таким чином, медичний персонал в партизанських загонах і з'єднаннях під час Великої Вітчизняної війни активно застосовував підручні засоби та досвід народної медицини для лікування хворих та поранених партизанів. За умов гострої нестачі необхідних медикаментів винахідливість медиків рятувала тисячі партизанських життів.

Михаил Петрович Дагаев – фронтовик, заключенный, историк

Ивченко Богдан

Харьковский исторический музей

E-mail: bogdanio@mail.ru

Биографии офицеров РККА, которые во время Великой Отечественной войны были осуждены по статье 141 УК РСФСР (доведение лица,

находящегося в материальной или иной зависимости от другого лица, жестоким обращением последнего или иным подобным путем до самоубийства или покушением на него) в современной историографии не нашли должного освещения. Остались нераскрытыми проблемы, связанные с особенностями отбывания наказания таких офицеров, а также их последующей социализации в обществе. В данной работе при помощи историко-биографического метода, на примере судьбы М. П. Дагаева, биография которого ранее не освещалась в литературе, мы попытаемся пролить свет на некоторые из вышеперечисленных проблем. Во время исследования использовались материалы ЦАМО РФ и ГАХО.

М. П. Дагаев родился 07 .11 .1923 г. в семье крестьянина, в селе Коньшино Курской губернии Скороднянского уезда (по существовавшему тогда административно-территориальному делению), сейчас этот населенный пункт находиться в Белгородской области. В 1932 г. отец М. П. Дагаева окончил Харьковский ветеринарный институт, после чего работал ветеринарным врачом в сельской местности РСФСР. В 1941 г., не окончив 10-го класса, М. Дагаев добровольно пошел в Красную Армию. С 1941 по 1942 гг. он был курсантом Орджоникидзевского военного училища связи.

С мая 1942 по 1945 гг. участвовал в боях на Западном, Брянском, Калининском, 2-м Прибалтийском фронте. В 1943 г. принят в ВКП (б). На фронте получил три ранения: одно тяжелое и два легких. 5 июня 1942 г. в боях за деревню Аинено в районе г. Белев получил легкое ранение, отправлен в госпиталь, где пролежал 28 дней. 15 июля 1942 г. в боях за деревню Леоново на Брянском фронте получил тяжелое ранение, после чего был эвакуирован в госпиталь, где лечился 3,5 месяца. 13-го июля 1943 г. во время уличного боя по освобождению г. Болхов Орловской области получил третье ранение, после чего провел в госпитале один месяц.

За время войны награжден двумя орденами Красного Знамени, орденом Отечественной войны II-й степени, медалью «За отвагу». Например, орденом Отечественной войны II-й степени награжден 31 августа 1944 г. за то, что, будучи старшим лейтенантом, командиром учебной роты 15-го отдельного полка связи 15-й воздушной армии «проявил себя с положительной стороны […] За самоотверженную боевую работу и образцовое выполнение заданий командования».

В январе или феврале 1945 г. у М. П. Дагаева в роте застрелилась девушка-радистка, по этому факту он был осужден по статье 141 УК РСФСР на 5 лет лишения свободы, несмотря ни на какие боевые заслуги, награды и многочисленные ранения. Лишен офицерского звания, разжалован в рядовые, скорее всего, исключен из партии и лишен государственных наград. В штрафное подразделение РККА М. П. Дагаев не был направлен, а отбывал наказание в ИТК. Он находился в заключении с февраля 1945 по сентябрь 1947 г. в ИТК № 4 ОИТК МВД Латвийской СССР, где работал чертежником-копировальщиком, шофером, бухгалтером. В ИТК был расконвоирован и в последние месяцы заключения находился в розыскной группе самоохраны. За хорошую работу и задержание политического преступника освобожден досрочно.

С 1947 по 1948 гг. М. Дагаев учился в 10-м классе Богословской СШ. Несмотря на судимость, он был принят на исторический факультет Харьковского государственного педагогического института, где обучался с 1948 по 1951 гг., в эти же годы он был секретарем исторического факультета ХГПИ. С 1951 по 1952 гг. работал учителем истории в 82 МСШ г. Харькова.

М. Дагаев в 1952 г. был принят на работу в Харьковский государственный исторический музей на должность научного сотрудника в отдел истории Советского периода. Однако позднее был уволен из музея в 1954 г. «в связи с неявкой на работу после тарифного отпуска на протяжении 3-х дней без уважительных причин и появлением в музее 16 августа в пьяном виде.... и учитывая, что т. Дагаев имел ряд предупреждений за нарушение трудовой дисциплины». К сожалению, дальнейшую судьбу М. П. Дагаева пока установить не удалось.

Фельдмаршал Паулюс в Харькове. Эпизод из истории Харькова в годы Великой Отечественной войны

Калугин Олег

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: Sokolova-house@rambler.ru

Сегодня некоторые сюжеты Великой Отечественной войны незаслуженно обходят стороной. Про них не пишут, не упоминают в литературе, что делает эти события тяжело изучаемыми, не поддающимся исследованиям. Одним из этих событий является перебивание фельдмаршала Германии Фридриха Вильгельма Эрнста Паулюса в Харькове. Это событие не описывалось в прессе, о нем забывают многие историки, хотя именно в Харькове Паулюс (после смерти Вальтера фон Рейхенау) становится командующим 6-ой немецкой армией и начинает свое знаменитое движение в район Сталинграда. Не существует ни специальной литературы, ни документов, ни газетных статей которые бы описывали «харьковский период» жизни фельдмаршала. Узость информативной базы не позволяет написать специальное исследование, посвященное этой проблеме. Это и составляет актуальность данного исследования. Воспользовавшись воспоминаниями приближенных фельдмаршала, и некоторыми вещественными доказательствами мы попробуем восстановить «харьковский период» жизни фельдмаршала.

Что касается самого фельдмаршала, он родился в Брейтенау в семье счетовода, служившего в тюрьме Касселя. В 1909 году окончил классическую гимназию имени кайзера Вильгельма и после получения аттестата зрелости, поступил на юридический факультет Мюнхенского университета, где прослушал два семестра курса правоведения. Однако обучение не окончил и в феврале 1910 года поступил фанен-юнкером в 11-й (3-й Баденский) пехотный полк «Маркграф Фридрих Вильгельм». Во время

Великой Отечественной войны, он вместе с фон Рейхенау вошел в Харьков и после его смерти (кровоизлияния в мозг) стал командующим 6-ой армией. В Харькове у фельдмаршала Паулюса был личный дом, в котором он жил. Этот дом находился на окраине города, так как у Паулюса еще было свежо воспоминание о безупречной работе советских минеров. Дело в том что, первый комендант Харькова Георг фон Браун, поселившись в центре города в партийном особняке на Дзержинского, 17 (где раньше жили секретари КП(б)У С. И. Косиор, а затем Н. С. Хрущев) со своими приближенными (командиром 68 - ой пехотной дивизии Вермахта и начальником гарнизона), по сигналу советского минера Ильи Старинова из Воронежа в 3.30 ночи 14 ноября 1941 года был подорван с помощью радиоуправляемых мин. Это произошло в центре города, и поэтому Паулюс не стал рисковать и поселился на окраине. Про этот дом в котором жил Паулюс в Харькове писал и его адъютант Вильгельм Адам. Он писал следующее: «Квартиру мы заняли в маленьких домиках на окраине. Обе комнаты и кухня были обставлены уютно, а главное, особенно после этой поездки в лютый мороз, на нас повеяло приятным теплом. Поужинали мы вместе на квартире у Паулюса. Я жил рядом, в соседнем домике. Нам подали картофельные оладьи и настоящий кофе…». Эти воспоминания подтверждают то, что у Паулюса в Харькове был свой дом, в котором он жил и про который мало кто слышал. Он представляет собой определенный исторический памятник в качестве объекта для исследования.

Таким образом, на основе воспоминаний В. Адама (адъютанта Паулюса) и на основе вещественных доказательств, которыми является дом фельдмаршала Паулюса, мы определили, где именно он жил в Харькове и что с эти городом связано очень многое в его жизни. Пребывание фельдмаршала в Харькове и дом, в котором он жил дают нам возможность приоткрыть еще одну страницу «неизвестной истории» Харькова, для дальнейшего исследования.

Військова розвідка у плануванні та проведенні військових операцій США та Великої Британії у 1939–1945 роках

Клиніна Тетяна

Донецький Національний Університет

E-mail: klynina-tatjana@rambler.ru

Під час Другої світової війни у багатьох випадках результат великих зіткнень між арміями, флотами і повітряними силами залежав від розвідувальних організацій. Так звані секретні служби покликані були дізнаватися і передавати в руки свого уряду і військових керівників політичні та військові плани супротивника, аби перешкоджати їх здійсненню, оскільки від швидкості й точності інформації про наміри противника залежить, потерпить країна поразку чи доб'ється перемоги.

Багато зарубіжних й вітчизняних досліджень, матеріали і висновки яких враховувалися автором, присвячені військовим операціям союзників під час Другої світової війни, проте в своїх дослідженнях автори не торкались питання ролі військової розвідки в тих чи інших стратегічних діях. Тому в даній роботі автор на основі архівних матеріалів, мемуарної літератури, офіційних документальних видань США та Великої Британії, за допомогою джерелознавчого, системно-структурного методів робить спробу всебічно проаналізувати місце розвідувальних даних при плануванні та проведені стратегічних компаній, в чому й полягає наукова новизна роботи.

В період Другої світової війни обізнаність не тільки про точну чисельність і угруповання супротивника, а й про те, як, коли і де він має намір проводити свої операції, внесла новий аспект у ведення війни. Здатність позбавити нічого не підозрюючого противника можливості використовувати цей фактор і домогтися раптовості самому стало одним з головних елементів перемоги. Забезпечити несподіваність при проведенні військових дій стало можливим завдяки використанню розвідувальних даних, одержуваних, як правило, шляхом перехоплення радіограм між вищим військовим і політичним керівництвом супротивника. Наведемо кілька прикладів, які найбільш яскраво розкривають роль розвідувальних даних в стратегії антигітлерівської коаліції. Ніде розвідувальна інформація не мала такого великого значення, як у боротьбі між німецькими підводними човнами і охоронними конвоями, відомої під назвою битва за Атлантику, яка зіграла життєво важливу роль у порятунку Англії в перші роки війни й досягненні союзниками остаточної перемоги. По мірі розширення обсягу даних з військово-морських питань союзники отримали можливість не тільки читати розпорядження, які направлялися підводним човнам у море, а й отримувати точні відомості про їх позиції з радіограм, які вони надсилали своєму командуванню.

Не потрібно мати велику уяву, аби зрозуміти величезне значення таких повідомлень не тільки для розвідувального управління військово-морських сил, яке незабаром отримало можливість попереджати свої кораблі про те, де діють підводні човни, а й для командування берегової авіації, яке отримало можливість виявляти та атакувати підводні човни на шляху до портів або з портів на всьому шляху від Балтійського моря до Біскайської затоки. Саме завдяки розвідці стало відомо про всі приготування до операції «Морський лев». Пізніше ті ж самі розвідувальні дані дозволили генералу Окінлеку битися в Північній Африці з Роммелем та його Африканським корпусом.

Мистецтво Окінлека змусило Роммеля зупинитися біля самих воріт Єгипту. Інакше союзники втратили б все Середземне море разом з розкиданими на Близькому Сході імперськими силами, з нафтою, військово-морськими базами і морським шляхом до Індії.

Таким чином, протягом усієї війни військове командування противника було практично повністю позбавлено можливості використовувати такий потужний фактор, як раптовість. Точні відомості про противника, які мало англо-американське керівництво завдяки розвідувальним даним, полегшували йому планування та ведення операцій, даючи величезні

переваги. Однак, в той же самий час, варто враховувати й те, що розвідка сама по собі, як би блискуче вона не велася, не може забезпечити великого успіху при відсутності військової могутності чи належного рівня підготовки.

До питання заснування яничарського корпусу

Ковальчук Марія
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
E-mail: mashket@ukr.net

Військова система в Османській імперії була тим базисом, який забезпечував становлення, розвиток, існування цієї держави протягом не одного століття. У цій системі яничари являли собою досить досконалу воєнну організацію, яка тривалий час не мала собі рівних. Як самостійна, професійна військова корпорація, вона не стояла осторонь суспільно-політичних, економічних змін в імперії та брала у них участь, забезпечуючи власні специфічні інтереси, тобто виступала активним учасником середньовічної історії османів. Актуальність проблеми полягає у тому, що хоча яничарський корпус є найвідомішим елементом османського війська, його «ядром», питання походження корпусу, його організації та змін, що з ним відбувалися залишаються майже невивченими, не дивлячись на певну кількість праць, присвяченій цій проблематиці.

Дослідження базується на основі джерел – це трактати («Записки янычара», «Второй трактат Кочибея), повідомлення іноземців («Приключенія чешскаго дворянина Вратислава въ Константинополѣ и въ тяжкой неволѣ у турокъ»), звіти (донесення польському сейму князя К. Збаражського). Окреме місце посідає трактат початку XVII ст. (1606 рік) «Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи», написаний анонімним автором для султана Ахмеда І. Цінність джерела полягає у тому, що трактат має величезний масив інформації щодо яничарського корпусу загалом, а що є важливим для цього дослідження – містить відомості ранньої історії виникнення корпусу яничар.

Розкриваючи дану тематику, автор спирався на праці таких дослідників: Ґ. Іналджик, А. Кримський, І. Є. Петросян, А. Д. Новічев, Д. Ніколле, Г. Введенський, Г. Дельбрюк, Е. Іхсаноглу, Є. Разін, А. Шамсутдінов, О. Свечін, М. Мейєр, H. A. Gibbons, Mesut Uyar, Stanford Jay Shaw, Kemal Kafadar, Richard A. Gabriel, Joseph von Hammer-Purgstall, Bodo Hechelhammer, Nahoum Weissman та інших.

Метою даного дослідження стала спроба з'ясувати саме передумови створення яничарського корпусу, які, в подальшому вплинули на формування основної частини османського війська та його боєздатності – капикулу.

У початковий період існування османської державності її воєнну силу складало усе плем'я (кайє), могутність якого приносила успіхи

завойовницької політики першим правителям. Воєнна сила цього періоду мала іррегулярний характер.

Османська імперія, по суті, була наступницею султанату Сельджукідів. Основи державності османи перейняли у сельджуків, а однією з цих основ було військо, яке увібрало основу ранньої ісламської воєнної організації – воно також розподілялося на нерегулярну піхоту та кінноту. Існувала також постійна армія, яка складалася з рабів («військове рабство»).

На відміну від сельджуків, де піхота була слабкою, османські беї вирішили створити її сильною. За правління Орхана (1326-1362 рр.) суттєво розширилися кордони Османського бейліка та зросло населення. Постала потреба в упорядкуванні військових сил: створили піхоту яя та кінноту мюселлем. Яя не можна вважати регулярною військовою силою, тому що комплектувалися вони з молодих турок, які отримували платню з казни під час воєнних дій, а у мирний час працювали на землі, звільнені від податків.

При розширенні політики внутрішньої та зовнішньої воєнної експансії постало питання створення регулярної та дисциплінованої піхоти (для облоги фортець, надалі – агресії у Європі).

Яничарський корпус формувався у XIV ст. за перших турецьких султанів – Орхана та Мурада I. Спочатку яничари складали частину турецької армії, і були турками. Пізніше це стала піхота на пожалуванні з числа кул (раб, слуга) – підданих немусульман, які захоплювалися османами під час походів на Балкани та інші землі.

Яничарський корпус був важливим інструментом політичної влади перших османських султанів, противагою воєнно-політичній силі родоплемінних утворень Створення корпусу яничар відноситься до часу правління султанів Орхана (1326-1362 рр.) та Мурада I (1362-1389 рр.). В ході дослідження було виділено 2 системи набору до корпусу: «пенчик» – одна п'ята частина полонених (за шаріатом вона належала султану), згодом система поповнення яничарського корпусу була удосконалена шляхом введення системи девширме, що забирала «майбутній цвіт християнських народів».

Кількісний склад Української трудової армії в 1920 році

Кудінов Іван

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

E-mail: cosaccorum@yahoo.com

Залучення частин Червоної армії до господарських потреб стало однією з найважливіших віх воєнного комунізму. Поряд з нагальною потребою відновлення економічних ресурсів, існували і ідеологічні уявлення більшовицьких лідерів про побудову соціалізму шляхом всезагальності праці та мілітаризації господарського життя. Саме з цією метою відбувалося переведення військових частин на трудовий фронт. Протягом 1920-1921 років на теренах колишньої Російської імперії більшовики утворили 8 трудових армій.

Українську трудову армію (далі УТА) було утворено 16 лютого 1920 року згідно з наказом № 180\а по частинам Південно-Західного фронту. Штаб армії розташовувався в м. Харкові. Командувачем армією став член Реввійськради Південно-Західного фронту Р. Берзін, начальником штабу – С. Харламов. Українська трудова армія у військовому відношенні підпорядковувалася Командувачеві всіма збройними силами на Україні, а в господарському Української Ради трудової армії (орган для мілітаризації промисловості УСРР та залучення армії до виконання господарських потреб).

Для формування УТА було виділено військові частини Орловського, Харківського та Київського військових округів. В другій половині лютого 1920 року в трудовій армії перебувало 2765 бійців, які складали 1-шу трудову бригаду (1-й, 2-й та 3-й полки). В квітні-травні 1920 року продовжувався процес укомплектування трудових військ в Україні. Як наслідок на початок травня в складі УТА знаходилося 2 бригади, що складалися з 10 полків, 3 ескадронів, 4 артилерійських батарей, 1 автовантажного загону, 2 військово-польових будівництв, 14 військово-будівельних загонів, 5 рухомих ремонтних залізничних майстерень, один відділ зв'язку та один транспортний загін, всього 15703 бійці.

Протягом літа 1920 року основа Української трудової армії складалися з 1-ї (1, 2, 5, 6 полки) та 2-ї (7, 8, 9 полки) бригади. 1-ша трудова бригада була задіяна на роботах в Донбасі. Частини 2-ї в своїй масі займалися продовольчою розкладкою та боротьбою з повстанцями в Полтавській губернії.

Наступ Врангеля суттєво вплинув на кількісний склад УТА, оскільки на бойове положення переводилися найкращі її частини. Після прориву білих військ з Криму та захопленням Приазовських степів, особовий склад трудової армії зменшився в серпні року майже вдвічі з 17874 до 9060 бійців.

На початок листопада 1920 року Українська трудова армія зазнала серйозних трансформацій. До її складу включили 2 бригади (3-тю та 4-ту), загальною кількістю в 5 полків та один артдивізіон. При чому 4-та трудова бригада (1, 2, та 3 полки) складалася з полонених поляків.

Станом на 15 листопада 1920 року в Українській трудовій армії перебувало 14 полків (об'єднаних в 4 бригади), 3 кавалерійських ескадрони, 4 допоміжних батальйони, 6 військово-дорожніх загонів, 2 рухомі залізничні майстерні, один транспорт, одне військово-польове будівництво та один артилерійський дивізіон, всього – 21334 бійців, 87 кулеметів, 8 гармат та 2292 коня.

6 грудня 1920 року Українська Рада трудової армії вирішила організувати з загонів УТА, що розміщувалися в Донбасі, Донецьку трудову армію. В січні 1921 вона нараховувала 12651 їдців.

На 1 січня 1921 року у складі Української трудової армії нараховувалося 8 полків (об'єднаних в 2 трудові бригади), один кавалерійський ескадрон, 2 допоміжних батальйони, 13 військово-дорожніх загонів, 2 рухомі залізничні майстерні та один транспорт, загальною кількістю 18386 осіб, 62 кулемети та 1698 коней.

Отже, військові частини, що були об'єднані в УТА ніколи не становили армії як військової одиниці. Протягом 1920 року її кількісний склад постійно змінювався. Це пояснювалося бойовим діями РСЧА проти поляків та білих. Лише під кінець року склад УТА стабілізувався та дорівнював трохи більше дивізії.

Українці в радянсько-фінляндській війні 1939-1940 рр.

Кухлєв Антон
Донецький національний університет
E-mail: antonkuhlev@mail.ru

Наприкінці 1930-х років СРСР прагнув включити Фінляндію до сфери свого впливу, що обумовлювалося так званою занепокоєністю радянського уряду за безпеку північно-західних кордонів Радянського Союзу. Компромісу досягти не вдалося. Почалася війна, яка вклалася в календарну зиму 1939-1940 років, за що отримала назву зимової.

Трагедія війни торкнулася України, оскільки тисячі її громадян призивались і проходили службу в Червоній Армії, в тому числі й у тих військових формуваннях, які були відправлені до арени бойових дій.

Дослідження участі українців у радянсько-фінляндській війні дозволяє визначити місце нашого народу в протистоянні двох держав, встановити його втрати, виявити всіх її учасників.

Історіографія зимової війни є надзвичайно широкою, але переважно це дослідження російських та фінляндських істориків. Що стосується проблеми участі українців у цьому конфлікті, то вона лише в останнє десятиліття почала привертати увагу вітчизняних дослідників і представлена статтями П. Панченка, Й. Полякова, К. Галушки, О. Підлуцького.

Основу дослідження склали джерела: документи зовнішньої політики (як-от «Меморандум СРСР уряду Фінляндії від 14 жовтня 1939 року»), матеріали військових частин Червоної Армії і фінських збройних сил (сюди відносяться документи 44-ї Київської стрілецької дивізії), записки учасників історичних подій (спогади військовослужбовців Г. Гаращенка, І.Литвиненка).

Методологічну базу дослідження складає комплексний підхід до вивчення проблеми. При цьому автор дотримувався принципів історизму, наукової об'єктивності, всебічності та наступності, використовував історично-описовий, історично-порівняльний та історично-хронологічний методи.

Новизною роботи є те, що вперше долі українців у зимовій війні стали предметом спеціального дослідження. Автор встановив військові формування українського походження, які були задіяні в конфлікті. Було проведено пошук представників командного складу Червоної Армії – вихідців з України: таких було виявлено 14 осіб. Дослідник також намагався зібрати дані про учасників зимової війни, які мешкали в Красноармійському

районі Донецької області. Втім відомостей про таких людей у військкоматі немає. На основі особових карток, що зберігаються в архіві військкомату, автор склав список 14 найбільш ймовірних учасників війни, проте ця цифра не може бути остаточною.

У війні взяли участь 44-а Київська, 51-а Перекопська та 95-а Молдавська стрілецькі дивізії, а також 8-й, 14-й та 15-й стрілецькі корпуси, які мали українське походження. Надзвичайно трагічно склалася доля 44-ї дивізії, яка була не готова до боїв у лісах, в умовах лютих морозів та глибоких снігів. В перших числах січня 1940 року вона зазнала тяжкої поразки під селом Суомуссалмі. 51-а дивізія брала активну участь у боях на Карельському перешийку та в штурмі «лінії Маннергейма». 95-а дивізія вела жорстокі бої під Виборгом. Щодо кількості загиблих у зимовій війні українців, то, за даними упорядників двотомника «Полягли в снігах Суомі», виданого агентством «Книга пам'яті України», ця цифра складає більше 40 тисяч чоловік. Однак, на нашу думку, встановлення точних втрат українського народу потребує подальшого вивчення. В 2009 році на місці боїв 44-ї дивізії споруджено пам'ятник.

Вихідцями з України були командувач Північно-Західним фронтом С. К. Тимошенко, командир 70-ї стрілецької дивізії М. П. Кирпонос та інші. Найбільші ж випробування дісталися представникам рядового складу. На жаль, в живих майже не залишилося очевидців тих подій. Зимова війна показала, якою ціною українському народу довелося відстоювати геополітичні інтереси тоталітарної держави. В суспільстві не повинна зникнути пам'ять про цю війну, оскільки в ній постраждало набагато більше наших земляків, ніж у всім відомій афганській війні 1979-1989 років. Отже важливим завданням для дослідників є виявлення всіх її учасників та увіковічення їхньої пам'яті.

Використання бойових слонів в сіамській (тайської) армії

Легкошкур Ольга
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: hjvf07@ukr.net

Детальніше розкрити дану тему дозволяють збірки документів і матеріалів, що вийшли як в радянський, так і пострадянський час, російськомовні і англомовні.

В даній роботі були використані книги Р. В. Частого «Бойові мистецтва Сходу. Індія. Південно-Східна Азія», «Історія бойових мистецтв. Колиска цивілізацій» Г. К. Панченко, де міститься відомості про правління сіамських королів та їхній вплив на розвиток бойового мистецтва тайців .

У статтях за 2000-2011 рр. є дані методи рукопашного бою в древньому Сіамі (Таїланді).

В написані роботи спиралася на друковані та інтернет-публікації, що висвітлюють методику ведення війни тайцями. Незважаючи на свою

багаторічну історію (близько 2000 років) тайські бойові мистецтва не мають належного науково-методичного обґрунтування. Доступні нам джерела описують цікавлять нас питання тільки загалом.

Історико-порівняльний метод використання його дозволило проаналізувати розвиток бойового мистецтва тайців, визначити особливості у становленні сіамської (тайської) армії, тощо. Завдяки історико-системному методу дозволяє створювати багатогранну історію сіамської (тайської) армії.

Новизна даної роботи полягає в тому, що вдалося систематизувати використання бойових слонів під час ведення війни в древньому Сіамі, а також показати взаємозв'язок з методикою рукопашного бою тайських бойових мистецтв.

Усі джерела практично одноголосно сходяться на тому, що в сіамській армії не було кавалерії. Війська складалися зі збройної мечами піхоти і екіпажів бойових слонів. Сіамські воїни використовували стиль рукопашного бою, відомий як «пахуют».

Методи рукопашного бою в древньому Сіамі розвивалися на тлі вдосконалювання способів ведення війни в цілому, тому навіть використання бойових слонів вплинуло на формування тайських бойових мистецтв. Так, бойовий екіпаж складався із чотирьох воїнів, кожний з яких виконував свої функції. Перший з них, як правило, дуже досвідчений воїн, сидів спереду на шиї слона й називався «насик» («передня лінія»). У функції насика входило спостереження за ходом бою на землі й вибір стратегії ведення битви.

Погонич слона – це воїн, іменований «павині пір'я», він виконував всі функції догляду за твариною. У нього було опахало з павиного пір'я, яким, за допомогою системи умовних сигналів, передавалися накази насика солдатам, що перебуває внизу. Крабоун спостерігав за воїнами, що прикривають ноги слона, і за поводженням самої тварини. Крім того, він повинен був стежити за справністю його зброї й забезпечувати охорону насика у випадку серйозної небезпеки. Часто це жадало від погонича присутності безпосередньо поруч із насиком, для чого доводилося перебиратися зі свого місця вперед. Іноді йому самому доводилося зстрибувати зі слона. Звичайно, при падінні зі слона в битві шанси вижити минулого мінімальними, однак на тренуваннях по пахуюту воїни спеціально готувалися таким ситуаціям.

Третьою діючою особою був «захисник тилу», сидячи за погоничем спиною до нього й покликаний оберігати слона й весь «екіпаж» від несподіваної атаки ззаду. Цей воїн був озброєний довгою дерев'яною зброєю, якою повинен був володіти в досконалості, так само як і прийомами пахуюта. І, нарешті, ще чотири воїни, іменовані «захисники ніг», охороняли кожну ногу слона окремо. Ноги в бойового слона не були прикриті захисними щитками, тому будь-яке поранення списом або мечем могло скінчитися дуже жалюгідно для всіх: слон міг або загинути, звалившись із усім екіпажем, або оскаженіти від болю й кинутися давити свої ж війська. Необхідно було, відбивати атаки ворога попереду й стежити, щоб слон не розтоптав їх самих позаду. Такі ж чотири воїни («пракоб тау»), захищали ноги королівського слона.

Таким чином, навіть використання бойових слонів під час ведення війни вплинуло на формування тайських бойових мистецтв. І це сприяло розвитку, вдосконалюванню способів рукопашного бою в древньому Сіамі та формуванню сіамської (тайської) армії .

Повітряні бої над переправою Берислав-Каховка та їх вплив на хід воєнних подій у Північній Таврії (1941 р., 1943–1944 рр.)

Неліна Наталя

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

E-mail: natalkanelina@mail.ru

Складні процеси сьогодення в Україні спонукають дослідників знов звертатися до певних знакових історичних періодів. До таких періодів безперечно належить і Друга світова війна.

Сьогодні під керівництвом завідувача відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України, професора О. Є. Лисенка відділ проводить активну наукову роботу щодо виявлення особистісного сприйняття війни різними соціальними верствами населення, простими бійцями та командирами, воїнами та працівниками тилу. Тому зрозуміло, що окремі долі людей є важливими та цікавими з точки зору мікроісторичного аналізу.

Предметом дослідження є перебіг бойових дій, завдання та тактичні прийоми, що застосовувались радянськими льотчиками та командирами з'єднань у боях над переправою Берислав-Каховка на початку Великої Вітчизняної війни та в 1943–1944 рр., бойовий та життєвий шлях окремих пілотів.

Хронологічні рамки роботи окреслюються періодами переломних бойових дій на даній ділянці фронту. Для 1941 року – це період з серпня 1941 р., коли німецько-фашистські війська, підступивши до Дніпра, почали активний наступ з метою форсувати ріку в районі Берислав-Каховка, і до кінця вересня 1941 р., коли активні бойові дії перемістилися у район Криму. Для 1943 року – це період з жовтня–листопада 1943 року, коли фронт наблизився до Каховки та почалися спроби вибити німців з Берислава, і до березня 1944 року, коли радянськими військами було звільнено Берислав.

Під час даного дослідження були застосовані такі методи як: прийоми формальної логіки, аналіз, синтез, індукція та дедукція. Серед спеціально-історичних методик були представлені: історико-хронологічної, історико-порівняльної та історичної біографістики.

У роботі використані праці та статті І. Білозерова, А. Донцова, Д. Хазанова, М. Спіка. Окрему групу складає комплекс неопублікованих джерел, а саме листи із спогадами радянських льотчиків. Серед іноземних джерел слід виділити воєнний щоденник Ф. Гальдера та мемуари Е. Манштейна.

Під час Великої Вітчизняної війни Дніпро був важливим стратегічним рубежем, найбільш значним між Волгою та Одером. Отже, зрозуміло, що усі воєнні операції, пов`язані з ним, мали важливе значення для перебігу війни. Наявність переправи у 1941 році у районі Каховки була обумовлена тим, що вона відкривала найкоротшу дорогу до Криму та промислового Донбасу.

Тому у 1941 році перед радянськими авіаторами основним завданням було затримати запланований німцями наступ на південь, виграти час, знищивши переправу через Дніпро, і таким чином ускладнити процес концентрації ворожих ударних угруповань. У 1943-1944 роках повітряні поєдинки з боку радянських пілотів стали мати яскраво виражений наступальний характер, хоча таких запеклих повітряних боїв над переправою Берислав-Каховка поменшало, адже основні сили спрямовувалися на Нікопольський плацдарм.

Зазнавали змін і тактичні прийоми. Так, на початку війни більшість радянських льотчиків дотримувалися дій ланкою-трійкою, літаючи щільними групами. Німці ж ефективно діяли парами по вертикалі, застосовуючи ешелоновану побудову та атакуючи переважно з висоти. У 1943 році радянські пілоти також беруть на озброєння польоти парами або четвірками по вертикалі, використовують такі прийоми, як «етажерка», «замкнене коло», «блокування», «ножиці».

Дії радянських наземних частин під Каховкою протягом серпня-вересня 1941 року підтримували частини військово-повітряних сил армій та Чорноморського флоту. Назви цих частин та перелік льотчиків, чиї прізвища вдалося встановити по джерелам, можна бачити у таблиці, складеній автором. Відповідну таблицю складено і на період 1943–1944 років. Можливо, нові факти та імена стануть підґрунтям для увічнення у м. Каховка пам'яті радянських авіаторів, що здійснювали бойові вильоти в район переправи.

Искусство ниндзюцу в средневековой Японии (XV–XVII вв.)

Сердечный Дмитрий
Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды
E-mail: Silverind@mail.ru

В XX веке восточная культура обрела устойчивую популярность в западном мире. Значительное место в западной ориенталистике занимало военное дело Востока, в частности, военное искусство Японии, которое известно благодаря феномену буси (самураев), а также гораздо более таинственных синоби (ниндзя). Актуальность темы обоснована также высокой популярностью синоби в художественной литературе и кинематографе, что порождает необходимость научного подхода в интерпретации исторических фактов, способных противостоять культивированию мифов о ниндзя. Сложность и научная новизна

исследования по данной проблематике заключается в том, что большое количество мифов и легенд о синоби не компенсируется достаточным количеством источников (из-за секретности их школ) и качественной научной литературы.

Среди наиболее выдающихся исследователей ниндзюцу следует выделить японского ученого Окусэ Хэйситиро, который занимался исследованием наследия кланов Ига и Кога. Некоторые аспекты проблемы освещены в западноевропейской, американской (О. Ратти, А. Уэстбрук, Р. Хевн, С. Тернбулл) и современной российской (С. Гвоздев, И. Кривоносов, А. Горбылев, В. Момот) историографии. Одними из немногих достоверных исторических источников являются трактаты «Бансэнсюкай», созданный дзенином Ига Фудзибаяси Ясутакэ, в котором потомок клана Ига повествует о методах подготовки будущих диверсантов, их ментальных и физических тренировках, а также «Повесть о великом мире» Кодзима-хоси. При проведении исследования нами были использованы специально-исторические методы: сравнительно-исторический, описательный, историко-генетический, историко-системный.

Новизна авторского подхода к решению проблемы заключается в анализе феномена ниндзя (происхождение, специфика деятельности), учения и военного мастерства ниндзюцу, а также «развенчании» некоторых мифов, сопровождающих синоби.

В дискуссионном вопросе об истоках ниндзюцу можно выделить две версии. Первая связана с религией сюгендо и ее последователями – ямабуси. Вторая же основана на предположении, что первые ниндзя были выходцами из касты неприкасаемых – людей бесправных, занимающихся самой грязной и неприемлемой для правоверных японцев работой. Если, согласно первой теории, источником боевых искусств ниндзя были учения ямабуси, то, в соответствии со второй, все невероятные навыки ниндзя были выработаны опытом самой черной работы (могильщики превосходно умели задерживать дыхание; осторожность, внимательность и знания об ядовитых растениях прекрасно развились у охотников; мясники неплохо знали анатомию и т. д.) В сумме эти навыки были невероятно полезны для любой диверсионной работы. В своей работе ниндзя опирались на военную доктрину Сунь-Цзи.

В результате исследования данной проблемы мы пришли к следующим выводам. Спорными в современном востоковедении остаются вопросы об истоках возникновения ниндзюцу, специфике военного искусства ниндзя. Считать ли, что основой их мастерства были учения горных отшельников или суровые условия жизни за стенами городов в самой грязной работе, этот вопрос остается в современной японистике открытым. Проведение исследования показало, что настоящий синоби далек от волшебного «воина-тени». Необоснованными являются мифы о снаряжении, вооружении, школе подготовки ниндзя. Однако следует подчеркнуть, что «воины-тени» превосходно справлялись со своей работой, умели находить нестандартные способы решения задач, а их практические познания лишь расширяли их возможности. Они прекрасно знали анатомию, практическую психологию, умели изготавливать быстродействующие яды и взрывные смеси. Искусство ниндзюцу является феноменом традиционной Японии, и, по большому

счету, не имеет аналогов в мире. Проанализировать его, использовав методологию научного поиска, – кропотливый и нелегкий труд для исследователей военной истории стран Востока.

Діяльність українських жінок у громадських формуваннях в період Першої світової війни (1914–1917 рр.)

Тітовська Жанна
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
E-mail: tjv_86@mail.ru

Протягом 1914–1918 рр. відбулися фундаментальні зрушення в суспільно-політичному та духовно-культурному розвитку держави. Реакцією на політичну та економічну слабкість самодержавного уряду Російської імперії, нездатного належним чином перебудуватися для успішного ведення війни, стала активізація громадської благодійності, велику роль у якій відіграло жіноче населення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі комплексного аналізу діяльності жіночих громадських об'єднань висвітлено головні напрямки і форми їхньої діяльності та визначено вагомість внеску цих об'єднань у розв'язання саме нагальних завдань допомоги фронту і жертвам війни.

Історією жіноцтва в період Першої світової війни займалися такі історики дореволюційного періоду, як М. Ардашев, М. Анчарова, О. Богданов, радянського – Г. Єжова, Т. Кольяк, П. Чиркова, І. Книш, пострадянського – Б. Миронова, О. Рибак тощо. Але питання участі жінок у громадських об'єднаннях розглядалося ними в контексті інших тем, в багатьох працях зроблено акцент на трансформації статусу жіноцтва під впливом Першої світової війни.

Джерельна база дослідження представлена нормативно-регулятивними джерелами, статутами громадських об'єднань, їх звітами за період 1914-1917 рр., спогадами жінок і солдатів тощо.

У 1914–1917 рр. на території дев'яти українських губерній Російської імперії, Галичині та Буковині діяли два види жіночих громадських об'єднань: загальноросійські та українські. До першого належать: Всеросійське товариство захисту жінок, Спілка допомоги Вітчизні, Союз сестер милосердя та ін.; до другого – Товариство допомоги жертвам війни в Малоросії, Жіноча громада, Український жіночий союз, Союз українок-католичок, Харківська українська жіноча спілка, Київське товариство оборони жінок, Київський український клуб тощо. За характером завдань вони поділялись на політичні, релігійні, етнічні, професійні, освітні, благодійні, та початок війни змінив їхню спрямованість на благодійну. «Жіноче питання», яке було чи не найголовнішою віхою у їхній діяльності, відійшло на другий план.

Вже у вересні 1914 р. було засновано Тетянин комітет із надання тимчасової допомоги тим, хто постраждав від військових дій, а згодом – Комітет великої княгині Єлизавети Федорівни, Романівський комітет. За ініціативою власниць, у їхніх приміщеннях було організувано шпиталі. Медсестрами в них ставали учасниці жіночого руху, що вели одночасно національно-виховну роботу серед поранених.

З ініціативи українок в 1915 р. у петербурзькому військовому шпиталі був створений український гурток для допомоги у листуванні між українськими солдатами з їхніми рідними і забезпеченні їх пресою.

Широку роботу під час Першої світової війни розгорнуло Київське товариство оборони жінок, яке виникло у 1905 р. У Києві в 1916 р. його зусиллями було створено притулок і безкоштовну їдальню для дітей-сиріт. Велику роль товариство відіграло у вирішенні проблем жіночої проституції, що мала місце під час Першої світової.

Уряд направляв чималі кошти для забезпечення функціонування громадських структур, унаслідок чого провідні громадські організації, зокрема жіночі, настільки зміцніли, що стали конкурувати з урядовими в деяких сферах надання допомоги населенню. Але під впливом подій 1917 р. напрям роботи жіночих об'єднань набуває політичного характеру, більшість з них були реорганізовані відповідно до декретів Ради Народних Комісарів і припинили свою діяльність.

Отже, зростання ролі громадських організацій у роки Першої світової війни, зокрема жіночих, до певної міри було реакцією на нездатність уряду належним чином організувати допомогу військовим і цивільному населенню. Тому під впливом війни жіночі громадські об'єднання в 1914-1917 рр. істотно змінили характер своєї діяльності на благодійний.

Лібералізація державної політики у сфері рекрутської повинності євреїв у період правління Олександра II

Трофімук Тетяна

Волинський національний університет імені Лесі Українки

E-mail: tanichkatrofimyk1@rambler.ru

Одним з важливих і найбільш складних питань національного життя України було і залишається єврейське. Серед малодосліджених у вітчизняній історіографії є проблема виконання єврейським населенням рекрутської повинності у складі російської армії.

До сучасних наукових розробок, у яких предметом розгляду виступила безпосередньо рекрутська повинність, належать дисертаційні роботи російських істориків Л. Є. Вакулової, Ж В. Корміної, Ф. М. Іванова, Ю. В. Щербініної та українського дослідника С. А Сидорука. Проте ці праці або взагалі не висвітлюють, або ж лише побіжно торкаються питань виконання євреями військової служби у Російській імперії. Дещо більше інформації з цієї проблематики можна почерпнути із дисертаційних досліджень

зарубіжних істориків. М. Станіславський та О. Литвак у своїх наукових розвідках зосередили увагу на переосмисленні процесу залучення євреїв до виконання рекрутської повинності у Російській імперії XIX ст. Перу іншого американського дослідника Й. Петровського-Штерна належить дисертація і монографічне дослідження, у якому процес виконання євреями рекрутської повинності зображено через призму їхнього військового побуту, навчання та служби.

Метою розвідки є характеристика процесу лібералізації державної політики у 1856–1874 рр. у сфері рекрутчини євреїв на основі аналізу законів, уміщених у Повному зібранні законів Російської імперії. Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного висвітлення проблеми. У його результаті окреслено особливості й визначено основні етапи політики Олександра II щодо лібералізації рекрутчини юдеїв.

У 1853–1856 рр. розгорнулась Кримська війна Росії з Туреччиною. Не дивлячись на те, що вона була не вдалою для Росії, проте війна зуміла викрити недоліки політичної, соціально-економічної та військової системи імперії та підштовхнути владу до перегляду багатьох аспектів державної політики, у тому числі й у сфері військової служби юдеїв, котрі у розпал військових баталій зуміли показати себе сміливими воїнами та патріотами.

Після смерті 18 лютого 1855 р. Миколи I російський престол успадкував Олександр II. З нагоди коронації нового монарха 26 серпня 1856 р. було прийнято указ, згідно якого влада мала надалі «стягувати рекрут із євреїв нарівні з іншими станами населення», «рекрут з євреїв приймати такого ж віку та фізичних якостей, які визначені для інших груп населення». Цей документ збороняв приймати на військову службу неповнолітніх юдеїв, ліквідовував заклади військових кантоністів і зобов'язував повернув усіх євреїв, що знаходилися на військовій службі і котрі мали менше 20 років, їхнім батькам. Закон також скасовував розпорядження про стягнення з єврейських громад рекрут у вигляді штрафів за невиконання повинностей.

Наприкінці 50-х рр. XIX ст. було уперше піднято питання про надання євреям офіцерських звань. У 1858 р. було видано постанову про нагородження євреїв усіма орденами, якими нагороджували і мусульман: «Імператор звелів нагороджувати знаком відмінної служби осіб єврейської віри, котрі бездоганно відслужили в армії необхідний для цього часу термін». Наказом військового міністра від 8 вересня 1859 р. на солдатів-євреїв було поширено загальне право на безстроковий відпуск за бездоганну вислугу п'ятнадцятирічного терміну. У 1860 р. солдати-юдеї були уперше офіційно допущені до служби в імператорській гвардії. У 1861 р. військове міністерство, розглянувши подання інспекторського департаменту дозволило призначати рядових із євреїв у стройові і нестройові унтер-офіцери, у тому числі на посади писарів, на загальних підставах. Вони отримали право користуватись такими ж пільгами, що й унтер-офіцери християни. Тим, хто відслужив у цьому званні десять або дванадцять років, надавались визначені у таких випадках переваги та привілеї, якщо вони відмовлялись від отримання офіцерського чину. Також цим законом юдеям було дозволено обіймати посади лікарів не лише на період військових дій.

Згідно закону 1863 р. було дозволено представникам сект, які на погляд влади були особливо шкідливими (до них належали й євреї), наймати для здачі у рекрути замість себе мисливців, що походили з інших соціальних груп та купувати рекрутські квитанції, котрі були виписані на зарахованих на військову службу членів інших громад. Це відкрило для заможних єврейських громад законний шлях для збереження своїх членів, адже тепер вони офіційно отримали право через грошовий відкуп здавати у солдати представників християн.

Військовослужбовці-євреї у 1860-х рр. отримали більше релігійної свободи. У 1864 р. було скасовано грошову винагороду за прийняття військовослужбовцями юдеями православ'я, яка виплачувалась у період Миколи I не лише вихрещеним рекрутам, а й їхнім членам родини, з метою стимулювання їхнього переходу у християнство.

Олександр II значною мірою облегшив становище відставних військовослужбовців-юдеїв, котрі після закінчення служби не могли повернутися до дому, адже, зазвичай громади, оберігаючи свою замкнутість та релігійні переконання, не приймали колишніх членів-рекрутів. Законом 1860 р. євреям, що проходили службу у гвардійському корпусі було дозволено жити після відставки у столиці. У 1861 р. гвардійців-юдеїв отримали пільги на проживання в околицях Санкт-Петербургу, а документ 1867 р. відставним солдатам євреям надав право повсюдного проживання в межах усієї Російської Імперії. Проте лише військова реформа 1874 р. юридично повністю зрівняла євреїв у правах з іншими підданими щодо військової повинності.

Отже, смерть Миколи I та вступ на престол Олександра II, поклали початок лібералізації державної політики у соціально-економічному житті країни. Зважаючи на кризові явища, що протікали у середовищі армії та особливу обмежувальну політику Миколи I в сфері рекрутської повинності євреїв, новий імператор ліквідував інститут військових кантоністів і офіційно зрівнював юдеї з християнами у кількісних, вікових та фізичних нормах, котрі висувались під час наборів до майбутніх російських солдат. Також було значно полегшено умови вступу та проходження євреїв військової служби, розширено права відставних єврейських солдат.

Боевые действия войск Воронежского фронта в ходе отражения немецкого контрудара в районе Краснокутска–Ахтырки в августе 1943 г. в документальных источниках.

Чекальский Максим

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

E-mail: chekalskyi@rambler.ru

Бои войск Воронежского фронта, в августе 1943 г. за Харьков, в районе Краснокутска и Ахтырки представляют значительный интерес. В первую очередь, это связано с отражением контрударов немецких войск на этом

рубеже. Эти события являются одними из наиболее ключевых в ходе операции «Полководец Румянцев».

Традиционно внимание исследователей направлено на оборонительный этап Курской битвы, в то время, как события наступательного этапа этой битвы не нашли должного освещения.

Первой попыткой осветить аспекты данной проблемы стала работа, группы офицеров Военно-исторического отдела Генерального Штаба Красной Армии, вышедшая в 1945 г.: «Битва под Курском. Краткий очерк. Из опыта боёв Отечественной войны». Второй раздел этого очерка посвящен наступлению Красной Армии и разгрому белгородско-харьковской группировки немцев, где фрагментарно упоминаются бои в районе Краснокутска и Ахтырки. Позже, в 1946–1947 гг., Военно-историческим управлением Генерального штаба Вооруженных сил СССР был выпущен двухтомник «Битва под Курском», впоследствии, на его основе, были опубликованы исследования, которые представляли упрощенное изложение генштабовской работы, очень кратко касающиеся рассматриваемой проблематики. В 1970 г., Колтуновым Г. А. и Соловьевым Б. Г., в работе «Курская битва» была предпринята попытка анализа немецкого контрудара в районе Ахтырки. В 2006 году был переиздан генштабовский двухтомник 1946–1947 гг., он снабжен максимальным количеством уточняющего справочного материала.

Однако все исследования сводятся к детальному описанию боев за Харьков и хронологически заканчиваются 23 августа, тем не менее, события, которые кардинально повлияли на освобождение города, носят лишь фрагментарный характер и остаются еще малоизученными. Так как контрудар, начавшийся 18 августа, продолжался до 26 августа, а бои на этом рубеже длились до середины сентября, то большой временной отрезок советско-германского противостояния – вообще не исследован. Дается крайне слабый анализ применения немецкой и советской бронетехники. Не упоминается факт окружения целого ряда советских соединений. Довольно расплывчато исследованы этапы контрудара и его отражения.

Привлечение значительного количества различных источников позволяет по-новому осветить данный вопрос. Источниковую базу исследования составляют архивные документы представленные: приказами, боевыми донесениями, директивами, оперативными сводками, разведывательными сводками группы армий «ЮГ», и т. д. Интересны материалы краеведческого музея г. Ахтырки. Также необходимо отметить использование большего количества советских и немецких мемуаров.

Особую ценность представляет, ранее не введенный в научный оборот, дневник жителя с. Константиновка Краснокутского р-на, Пикуль Макара Ильича. Автор детально, день за днем, фиксирует происходившие вокруг него события, свидетелем которых он был.

Исследованию способствует привлечение конкретных материалов, обнаруженных военно-историческими поисковыми организациями и отрядами г. Харькова и области.

Использованные методы: статистической обработки списков безвозвратных потерь рядового, сержантского и офицерского составов

подразделений; паспортов братских могил, а также детального картографирования – позволяют восстановить и узнать наименования подразделений попавших в окружение и проследить их дальнейшую судьбу.

Таким образом, комплексный анализ имеющейся информации, вносит существенную корректировку в хронологию событий, ход боевых действий, тактику и оперативное искусство противоборствующих сторон. Немецкий контрудар и последующие бои в районе Краснокутска-Ахтырки, приобрели фронтовой масштаб и оказали решающее влияние на исход Белгородско-Харьковской операции, существенно замедлив скорость продвижения советских войск к Днепру. Наличие сильных ударных групп сторон, предопределило особенно ожесточенный характер сражения.

ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ТА ІНШІ УСТАНОВИ, СТУДЕНТИ, АСПІРАНТИ ТА СПІВРОБІТНИКИ ЯКИХ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КОНФЕРЕНЦІЇ

- Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка (Республика Беларусь)
- Белорусский государственный университет (Республика Беларусь)
- Волинський національний університет імені Лесі Українки
- Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
- Донецький національний університет
- Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка
- Запорізький національний університет
- Ивановский государственный университет (Российская Федерация)
- Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України
- Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого
- Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
- Луганський обласний краєзнавчий музей
- Люботинська ЗОШ І–ІІІ ст. №4
- Львівський національний університет імені Івана Франка
- Маріупольський державний університет
- Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
- Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова (Российская Федерация).
- Национальный исследовательский университет «Белгородский государственный университет»
- Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
- Національний університет «Києво-Могилянська академія»
- Національний університет біоресурсів і природокористування України

- Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
- Нововодолазька гімназія Нововодолазької районної ради Харківської області
- Одеський національний медичний університет
- Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
- Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
- Східноукраїнський центр стратегічних ініціатив
- Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
- Тульский государственный педагогический университет имени Л. Н. Толстого (Российская Федерация)
- Ужгородський національний університет
- Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
- Харківська державна академія культури
- Харківська національна академія міського господарства
- Харківський історичний музей
- Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
- Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького
- UWr – Uniwersytet Wrocławski (Rzeczpospolita Polska)

Наукове видання

Каразінські читання (історичні науки)

Матеріали 65-ї міжнародної наукової конференції

Українською, російською, англійською мовами

Редактор: доц. Миколенко Д. В.

Укладачі: Чистотіна О. О., Чеботарьов О. С.

Комп'ютерна верстка: Чистотіна О. О., Чеботарьов О. С., Горбачова В. А.

Оригінал-макет: Петров С. Д.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір, точність та достовірність наведених фактів, економіко-статистичних даних та інших відомостей